

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

KÉTSZÁZNEGYVENHETEDIK KÖTET.

(719., 720., 721. SZÁM)

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1937

TARTALOM.

DCCXIX.

	Lap
A JOGRENSZER TAGOZÓDÁSÁNAK PROBLÉMÁJA. (I.) — Vitéz Moór Gyulától	1
PÁRIZSI MAGYAR EMLÉKFK. — Horánszky Lajostól	18
MŰVÉSZI HANGFESTÉS ÉS HANGUTÁNZÁS. (II.) — Zlinszky Aladártól	29
THALÈS BERNARD ÉS AZ EGYETEMES IRODALOM. — Hankiss Jánostól	47
AZ UTOLSÓ RÖG. — Regény. (IV.) — Gesztesi-Balogh Gábortól	70
KÖLTEMÉNYEK. — <i>Együtt az erdőn.</i> — <i>Észak felé.</i> — Áprily Lajostól	84
A «NYUGAT» IRODALOMTÖRTÉNETE. — Keményfy Jánostól	86
SZEMLE. — <i>Magyar felsőoktatás.</i> — Grósz Emiltől	107
IRODALOM. — 1. <i>Az ember a mindenségben.</i> — (Bárá Brandenstein Béla: <i>Az ember a mindenséglén.</i>) — Hegedüs Loránttól.	
2. <i>Magyar könyv az iszlámról.</i> — (Germanus Gyula: <i>Allah akbar.</i>) Kállay Kálmántól.	
3. <i>Bizánc után Bizánc.</i> — (Jorga Miklós: <i>Byzance après Byzance.</i>) Horváth Jenőtől	115

DCCXX.

A TÁJFOGALOM JELENTŐSÉGÉRŐL. — Gróf Teleki Páltól	129
A JOGRENSZER TAGOZÓDÁSÁNAK PROBLÉMÁJA. (II.) — Vitéz Moór Gyulától	142
LISZT FERENC SZÁRMAZÁSA ÉS HAZAFISÁGA. (I.) — Csekey Istvántól	168
MŰVÉSZI HANGFESTÉS ÉS HANGUTÁNZÁS. (III.) — Zlinszky Aladártól	186
AZ UTOLSÓ RÖG. — Regény. (V.) — Gesztesi-Balogh Gábortól	209
KÖLTEMÉNYEK. — <i>Vízsepek.</i> — <i>Őszi barack.</i> — Falu Tamástól	223
SZEMLE. — <i>Egy év magyar drámatermése.</i> — Kékyl Lajostól	225

IRODALOM. — 1. <i>Eger művészete.</i> — (Szmrecsányi Miklós: <i>Eger művészetéről.</i>) — Ybl Ervintől.	
2. A « <i>Nyugat</i> » irodalomtörténete. — Válasz Keményfy János bírálatára. — Schöpflin Aladártól.	
3. Válasz Hegedüs Loránt megjegyzéseire. — Báró Brandenstein Bélától	240

DCCXXI.

A SZÖVETKEZET ÉS A KERESKEDELEM. — Báró Malcomes Bélától	257
CHESTERTON. — Sebestyén Károlytól	280
LISZT FERENC SZARMAZÁSA ÉS HAZAFISÁGÁ. (II.) — Csekey Istvántól	310
AZ UTOLSÓ RÖG. — Regény. (VI.) — Gesztesi-Balogh Gábortól	327
A HITETLEN BÜNTETÉSE. — Költemény — Szabó Lőrincetől	346
DEGAS. — Farkas Zoltántól	349
SZEMLE. — 1. <i>Arany János, a magyar lángelme.</i> — Ravasz Lászlótól.	
2. <i>Surányi Miklós.</i> — Nyíró Józseftől	356
IRODALOM. — 1. <i>Az etika alapvonalai.</i> (Bruno Bauch: <i>Grundzüge der Ethik.</i>) — Varga Sándortól.	
2. <i>Egy új bölcséleti embertan.</i> — (Bárá Brandenstein Béla: <i>Az ember a mindenségben.</i>) — Halasy-Nagy Józseftől.	
3. <i>Egy elfeledett költő életrajza.</i> — (Légrády Mária: <i>Indali Gyula. Életrajza, kiadatlan költeményei, szemelvények prózai munkáiból.</i>) — Hegedüs Loránttól.	
4. A « <i>Nyugat</i> » irodalomtörténete. — Válasz Schöpflin Aladár «vitatkozás»-ára. — Keményfy Jánostól	366

A JOGRENDSZER TAGOZÓDÁSÁNAK PROBLÉMÁJA.

— Első közlemény. —

1. Trendelenburgnak van egy szép mondása, amely szerint «sehol sem válik a logika annyira gyakorlattá, annyira érezhetővé, mint a jogban : a kereskedő a perben vagyont veszti, a törvénytörő mögött becsapódik a börtönajtó és a nyaktiló a gyilkos nyakára zuhan — a definíció és a terminus medius erejénél fogva.»¹ A logikának a jog területén játszott fontos szerepét bizonyítja az is, hogy a jog és a jogrendszer kifejezéseket azonos értelemben használjuk, hogy a jogot a jogszabályok logikai értelemben vett rendszerének tekintjük s hogy a jogrendszerben a számtalan jogszabály útján kifejezett gondolatoknak logikailag szorosan összefüggő rendjét látjuk. És mégis alig van a jogtudománynak még egy annyira kevésbé tisztázott és éppen napjainkban annyira vitás problémája, mint a jogi szisztematikának, a jogrendszer logikus tagozódásának kérdése, amelyet előadásomban vázolni szeretnék.

2. A napjainkban is még uralkodónak mondható fel-fogás a jog egészét két nagy jogterületre, a közjog és a magánjog ágazataira tagozza. A közjog területe azután ismét az egyházi jog és a nemzetközi jog, valamint az állami alkotmányjog (szűkebb értelemben vett közjog), a közigazgatási és pénzügyi jog, a büntetőjog, a büntető perjog és a polgári perjog ágazatára tagozódik tovább. A magánjog területét pedig a személyjog, családjog, örökösödési jog és vagyonjog, utóbbit ismét a dologi és a kötelmi jog szaka-

¹ Adolf Trendelenburg: *Naturrecht auf dem Grunde der Ethik.* 2. Aufl., Leipzig, 1868, 178. 1.

szaira szokás beosztani, amelyekhez még az önálló magánjogi jogvidékké kifejlődött kereskedelmi és váltójog, valamint az ú. n. szellemi javakon való tulajdonjog (szerzői jog, szabadalmi jog) járul.

A joganyag ismertetett megszerezésének alapját, a közjog és a magánjog szembeállítását megtaláljuk már a római jogban.¹ Igaz, hogy ez az alapvető megkülönböztetés a középkorban elhalványul, minthogy a középkori germán felfogás közjog és magánjog között nem tesz különbséget. A középkori, különösen a hűbéri jog rendszerét akként szokták jellemezni, hogy abból a közjogias felfogás hiányzik, hogy abban a közjog is tulajdonképpen magánjoggá válik.² Nézetem szerint a középkori jogrendszerek megítélésénél nagyfokú óvatosság szükséges. Kétségtelennek látszik ugyanis, hogy a rómaiaknak éppen nem közjogi, hanem magánjogi téren köszönhetünk sokat és hogy éppen mai közjogi berendezéseink az angol alkotmány közvetítésével a középkori germán jogban gyökereznek.³ A középkori államélet magánjogias színezete jórészen a kor naturálgazdálkodásának, a fejlett pénzgazdálkodás hiányának reflexe. Erre nézve jellemző az a történeti tény, hogy amikor a franciák a nagy forradalom után meghódított Rajnavidéken a hűbéri terheket minden kárpótlás nélkül eltörölték, a jobbágyból lett szabad földtulajdonosnak súlyosabb terheket kellett viselnie az újonnan bevezetett állami adók címén, mint amilyenek

¹ Ulpianus (D. 1, 1, 1, 2.): «Publicum ius est, quod ad statum rei Romanae spectat, privatum, quod ad singulorum utilitatem: sunt enim quaedam publice utilia, quaedam privatim».

² Hajnik Imre: *Egyetemes európai jogtörténet a középkor kezdetétől a francia forradalomig*. Középkor. 4. kiadás, Budapest, 1896. 131—132 l. «... amint a hűbériség áthat, magánuralom és magánfüggés végkép vagy legalább túlnyomólag elenyészítették a közkötelekeket». 133. l.: «A hűbéri királyság... túlnyomólag magánhatalom».

³ Erich Jung: *Über die Abgrenzung des Privatrechts vom öffentlichen Recht und über die Gliederung des gesamten Rechtsstoffs*. Zeitschrift für Rechtsphilosophie in Lehre und Praxis. Bd. II., Leipzig, 1919, 294. l.

jobbágyi szolgáltatásokként azelőtt terhelték.¹ A középkori partikularizmus korában is létezett közhatalom, csupán a közhatalom szervezetének elvei voltak a maiaktól eltérők. De hogy a mai államhatalomnak is megvannak a magánjogi alapjai, annak kimutatása éppen egyik célja lesz következő fejtegetéseimnek. Azt merném mondani, hogy nem is annyira a közjog, mint inkább az igazi magánjog hiányzott a középkorban. Az egyén közületi megkötöttsége — a legkülönbélebb korporációk által — a mainál sokkal nagyobb volt. Csak a felvilágosodás nyomán kifejlődött modern individualizmus vezetett azután a római jognak megfelelő magánjogi elvek elismeréséhez.

Napjaink jogfejlődése azonban e tekintetben is igen érdekes változásokat hozott. Nemcsak a közjog területén láthatjuk azt, hogy az olasz korporációs állam, vagy az osztrák «Ständestaat» a középkori közélet egyes alapelveinek felújításával kísérletezik, hogy a német nemzeti szocializmus tudatosan a régi germán jogi felfogás feltámasztására törekszik, hanem számos állam magánjogának újabb fejlődése is azt látszik igazolni, hogy a római jogi értelemben felfogott tiszta magánjogi szférát erősen közjogias elemek itatják át. Példa gyanánt legyen szabad csupán arra utalnom, hogy a szabad munkabérszerződés helyét részben az erősen közjogi jellegű munkajog foglalta el, hogy különböző földbirtok-reformok folytán az ingatlanjog is részben a közigazgatás területére tolódott át, nem is beszélve arról, hogy a tulajdonjognak számos közigazgatási jellegű korlátozásánál fogva a régi római értelemben vett magántulajdonról ma már aligha lehet szó.

Akik az újabb jogfejlődésnek ezekben a jelenségeiben nem csupán a magánjog területének összeszűkülését, hanem magának a magánjognak denaturálását látják, természetesen hajlandók lesznek arra, hogy a közjog és magánjog megkülönböztetését s ezzel a jogrendszer szokásos tagozását is feladják.

¹ Joh. Victor Bredt: *Öffentliches und privates Recht in den bäuerlichen Besitzverhältnissen am Niederrhein*. Beiträge zur Neugestaltung des Deutschen Rechts. Festgabe Erich Jung. Marburg, 1937. 77. l.

3. Hozzájárul ehhez az a körülmény is, hogy az elméletnek mindeztideig nem sikerült pontosan megjelölnie azt a különbséget, amely a közjogot a magánjogtól megkülönbözteti. Az idevonatkozó elméletekkel nem akarok részletesen foglalkozni. Csupán a legelterjedtebb megkülönböztetési módok ki nem elégtő voltára szeretnék röviden rámutatni.

Az a római jogászokig visszanyúló meghatározás, amely szerint a közjog a közérdeket, a magánjog pedig a magánérdekeket szolgálná, használhatatlan. Nemcsak azért, mert a közérdek és a magánérdek fogalma egészen határozatlan és egyébként is tulajdonképpen már a jognak a kritikájához vezet, hanem azért is, mert a jog területén a magánérdeket nem szabad a közérdekkel szembeállítani: a jog a magánérdek érvényesülését is csak akkor ismerheti el, ha az a közérdekkel nem ellenkezik s másrészt a polgárok magánérdekeinek megvalósulása, boldogulásuk, egyúttal igen fontos közérdek is.

Egy másik felfogás szerint a közjogi viszonyokban alá- és fölérendelődés (szubordináció), a magánjogiakban mellérendeltség (koordináció) jelentkeznék. Ez a nézet sem helytálló. Közjogi szervek mellérendeltségi viszonyával éppoly gyakran találkozunk, mint magánjogi jogalanyok közti függőséggel, szubordinációval. Tulajdonképpen minden obligáció a hitelező számára fölérendeltséget, az adós szempontjából pedig alárendeltséget létesít. És vannak olyan magánjogi szerződések, amelyek tágabbkörű parancsolási jogot biztosítanak a munkaadó számára, mint amilyennel a hivatali főnök az alárendelt állásba történt kinevezést elfogadó alantasával szemben rendelkezik. S amint a magánjog területén nem ismeretlen az egyoldalú parancsolás vagy rendelkezés, akként a közjogi tényezők között is szükség lehet sokszor a kétoldalú megegyezésre.

Közeláll az előbbi felfogáshoz az a nézet, amely szerint a közjog feltétlenül kötelező, vagyis kogens, a magánjog ellenben csak feltételesen kötelező, vagyis diszpozitív szabályokat tartalmazna. Nyilvánvaló, hogy ez a megkülönböztetés sem fedí a közjog és a magánjog szokásos szembeállítását. A közjog éppúgy tartalmazhat diszpozitív jellegű sza-

bályokat, mint ahogy a magánjog sok kogens jellegű tartalmaz. Amí pedig a kikényszeríthetőséget illeti, kétségtelen, hogy a közjog számos rendelkezése a magánjognál sokkal kevésbé kényszeríthető ki.¹

Nem találó az az elhatárolás sem, amely szerint a magánjog szabad teret biztosít az emberi akarat számára, míg a közjog terén csupán a közakarat érvényesülhet. A közakarat is végsősorban emberi akarat s a közjog is igen tág teret biztosíthat az államszerv egyéni megítélésének, díszkréciójának.

Az előbb említettrel rokon s ezért nem hibátlan Concha Győző felfogása sem. Szerinte a közviszonyokban a jognak és kötelességnek egységét találjuk olyanformán, hogy ugyanaz az egy személy lesz a jogosult és kötelezett, a jog és kötelesség nem esik szét két külön alanyra, mint a társadalmi és magánviszonyokban.² Kétségtelen ugyan, hogy a közjog széles területein a jog gyakorlása egyúttal kötelesség is. (Ezért sokan a közjog terén csupán kötelességekről beszélnek és nem is ismernek el alanyi közjogokat, ami a közjog erősen etikai jellegének kiemeléséhez vezet.) De éppoly kétségtelen az is, hogy a közjogok gyakorlása sem mindig kötelesség: az államfő az őt megillető kegyelmezési jogot például éppúgy nem köteles

¹ Walther Burckhardt: *Methode und System des Rechts*. Zürich, 1936. 187. l.: «... die Sätze der staatlichen Organisation begründen nicht eigentlich eine Rechtspflicht... Deshalb kann man die Normen des Verfassungsrechtes, insbesondere die Pflichten der obersten Staatsorgane, nicht als Beweis dafür anführen, dass Rechtsnormen auch ohne Sanktion, als nicht erzwingbare bestehen können. Solche Normen sind notwendig *leges imperfectae*. Dass sie, die grundlegenden, (freiwillig) befolgt werden, begründet erst die Möglichkeit einer Rechtsordnung, d. h. eine Ordnung erzwingbarer Normen».

² Concha Győző: *Politika*. I. köt. Alkotmánytan, Budapest, 1895. 240. l. Concha felfogásával sok tekintetben rokon Somló Bódog felfogása is, aki imperatív-attributív jogszabályoknak tekinti a magánjogi szabályokat: «Deshalb ist der Unterschied derart zu bestimmen, dass die privatrechtlichen Normen ausser einer Verpflichtung oder einer Berechtigung gegenüber der Rechtsmacht auch noch eine Verpflichtung und eine Berechtigung von Untergebenen gegeneinander begründen, während die Normen des öffentlichen Rechts Verpflichtungen oder Berechtigungen von Untergebenen nur der Rechtsmacht gegenüber setzen». (*Juristische Grundlehre*, Leipzig, 1917, 486—487. l.)

gyakorolni, mint ahogy a választó polgár sem mindig köteles gyakorolni szavazati jogát. Másrészt a magánjog gyakorlása is kötelező lehet, amit az atyai hatalomban foglalt jogok példája bizonyít. A jognak és kötelességnek egy személyben való összetalálkozása különben sem jellemző a közjogra, amint két személyre történő szétválása nem jellemző a magánjogra. Mert amíg egyrészt a magánjogi kötelezettség teljesítése egyúttal jogosultság is, addig másrészt a fölérendelt közjogi szerv parancsolási jogának megfelel a másik oldalon az alárendelt szerv engedelmisségi kötelezettsége.

Nem akarom azonban folytatni az elméletek felsorolását. Csupán azt szeretném még megjegyezni, hogy teljesen semmitmondó az a meghatározás, amely szerint a közjog a közviszonyokat, a magánjog pedig a magánéleti viszonyokat szabályozza. Nem mondja meg ugyanis azt, hogy mely életviszonyokat kelljen közéleti és melyeket magánéleti viszonyoknak tekinteni. Ezt különben nem is lehet megmondani, mivel ugyanazt az életviszonyt, amelyet az egyik jogrendszer a magánjogi rendezésnek enged át, egy másik jogrendszer az állami tevékenység körébe, vagyis a közjog területére vonhatja.

4. A közjog és magánjog különbségének tisztázatlan volta mellett cseppet sem meglepő, hogy éppen a legújabb irodalomban egyre erősebben jut szóhoz az a nézet, hogy közjog és magánjog között nem is lehet különbséget tenni s hogy ezért ezt a szétválasztást és ezzel a jogrendszer szokásos tagozását is fel kell adni. E nézet képviselői közül két irányzatot akarok kiemelni. Az egyik napjaink legjelentősebb jogelméleti irányzata: a Kelsen-féle «tisztá jogtan» iskolája. A másik a jog gyökeres átalakítását célzó legjelentősebb gyakorlati mozgalom: a nemzeti szocializmus. E két irányzat mindenike nemcsak elveti a joganyag tagozásának napjainkban általában szokásos rendszerét, hanem két különböző elvi kiindulóponton nyugvó új rendszert is ajánl a joganyag tagozására.

A Kelsen-féle tisztá jogtani iskola nemcsak a közjog és magánjog különbségét nem ismeri el, hanem az alanyi jogot a tárgyi joggal, a jogalkalmazást a jogalkotással és az

államot a joggal azonosítva megszünteti mindazokat az alapvető megkülönböztetéseket, amelyeket eddig a jog világának jelenségei közt tenni szoktunk. A jogi jelenségek körén belül csupán egyetlen jogászilag fontos különbséget ismer el: a különböző rangú jogforrások különbségét. A jogrendszer lépcsőzetes tagozódásának elméletében ezt a gondolatot, a jogforrások hierarchiájának gondolatát fejti ki: az alkotmány, a törvény, a rendelet, a közigazgatási intézkedés, a bírói ítélet és a magánjogi jogügylet egymásnak alá- és fölérendelt lépcsőfokaira osztva a jogi jelenségeket. Ez volna egyúttal az az új rendszer is, amely szerint az egész joganyagot tagoznunk kellene.¹

A joganyag rendszerezésének ez ellen a Kelsen szerinti elgondolása ellen nem akarom felhozni azt, hogy az ő «lépcsőzetes tagozódásán» is keresztülvilágít — az alkotmány, a közigazgatás, a bírászkodás és a magánjogi jogügylet lépcsőin — az eddigi szokásos rendszerezésnek nem egy jellemző vonása. Mert hiszen Kelsen mondhatná azt, hogy ezek csak régi elnevezések, de ő az egyes lépcsőfokokban nem az alkotmányjog, közigazgatási jog vagy magánjog szokásos megkülönböztetését, hanem pusztán a jogforrás erőbeli különbségét látja. Annak sem tulajdonítok különös fontosságot, hogy éppen az a «tisztta jogtan», amely a jognak a hatalmi viszonyoktól független szemléletét akarja adni, építi fel a maga rendszerét a jogforrások hierarchiájára, vagyis hatalmi, erőbeli különbségére. Még azt is elismerem, hogy a különböző jogforrásokból való eredet is alapja lehet a joganyag különleges szempontok szerinti csoportosításának. Az egyházjog és nemzetközi jog, valamint az állami jogok megkülönböztetése a jogforrások különbözőségén alapul, s a különböző államok jogát is e szempont szerint választjuk el egymástól. Egy állam jogának körén belül is indokolt lehet a jogszabályoknak a törvény, rendelet, helyhatósági statutum

¹ Kelsen tanításaira nézve különösen *Allgemeine Staatslehre* (Berlin, 1925) és *Reine Rechtslehre* (Leipzig u. Wien, 1934) c. művei adnak felvilágosítást, magyar nyelven pedig a tőlem fordított *Az államelmélet alapvonalai* c. rövid munkája (Szegedi Tudományos Könyvtár, III. köt. 1927).

és más jogforrás szerinti csoportosítása : a joganyagnak törvénytárban, rendeletek tárában, szabályrendeletek vagy bírósági határozatok gyűjteményében való összefoglalása. Amit ez ellen a csoportosítás ellen felhozni akarok, az az, hogy a joganyagnak ezzel a külsőleges szempont szerint haladó felosztásával sohasem fogunk logikai értelemben vett rendszert alkothatni. Világosan kiténik ez abból is, hogy a «lépcső-elmélet» azoknak a jogszabályoknak rendszerezésére, amelyek ugyanabból a jogforrásból erednek, semmiféle útmutatást sem ad. A jogszabályok logikai értelemben vett rendszerét csupán a jogban kifejezésre jutó gondolati tartalom hasonlósága vagy különbözősége alapján alkothatjuk meg.

A Kelsen-féle elmélet nem alkalmas tehát arra, hogy a jogi szisztematika kérdését a megoldáshoz közelebb hozza. De nem alkalmas erre a nemzeti szocializmus rendszertani felfogása sem. A nemzeti szocialista jogtudomány szintén elveti a közjog és a magánjog megkülönböztetését, de nem ismeri el a dologi és kötelmi jog, valamint az egyes jogi materiáknak általános és különös részbe való szétválasztását sem. Az absztrakt, általános jogi fogalmakkal szemben ellenséges érzülettel viseltetik s a jogot azért is közelebb szeretné hozni az élethez, hogy az absztrakt jogászai gondolkodás helyébe a konkrét rendezés gondolatát (konkretes Ordnungsdenken), az életviszonyok eleven valóságának közvetlen megragadását állítaná s ekként a jogot konkrét és individuális élettartalommal töltené meg. E szerint a felfogás szerint alakulna természetesen az a rendszer is, amelyet a nemzeti szocializmus a jogrendszer szokásos tagozásának helyére állítana. Közvetlenül az élet konkrét alakulatai szerint csoportosítaná ugyanis a joganyagot, úgy hogy az eddig szokásos jogvidékek helyét elfoglalná a paraszt, a munkás, a kereskedő, a vállalkozó és más foglalkozások vagy életviszonyok joga, minden tekintet nélkül az ekként egy csoportba foglalt jogszabályok közjogi vagy magánjogi vonatkozásaira.¹

¹ A nemzeti szocializmus rendszertani felfogására nézve v. ö. Karl August Eckhardt : *Das Studium der Rechtswissenschaft*. (Der deutsche Staat der Gegenwart, Heft 11) Hamburg, 1935, 23—24. ll. ; Ernst Rudolf Huber : *Neue Grundbegriffe des hoheitlichen Rechts*.

Ezzel a nemzeti szocialista felfogással szemben minde-
nekelőtt azt szeretném megjegyezni, hogy az általános és a
különös különbségének elvetésével a logikai értelemben vett
rendszer megalkotásának lehetőségét is elutasítottuk. Mert
hiszen a rendszer egysége éppen azt jelenti, hogy a rendszer
minden tagjának, minden elemének legalább egy általános
hasonlóságot kell mutatnia, ami lehetővé teszi, hogy ugyan-
abba a rendszerbe tartozónak tekinthessük. Ez a helyzet
megismétlődik a rendszer minden tagozatánál és altagoza-
tánál is. A rendszer tehát a különöstől az általános, a még
általánosabb és végül a legáltalánosabb osztályok felé való
haladást jelent.¹ Windelband és Rickert kultúrfilozófiai ku-
tatásai óta nem lehet ugyan kétséges, hogy az a matéria,
amelyre a jogi szabályozás vonatkozik, a társadalmi és
történeti élet, erősen individuális, egyedi sajátosságot mutat.
A nemzeti szocializmusnak tehát nagyon igaza van akkor,
amidőn azt követeli, hogy a jog és a jogtudomány az
élet konkrét és eleven valóságához simuljon. Kétség-
telen azonban az is, hogy a társadalmi és történeti jelen-
ségek nem csupa egyedi sajátosságot és különbözőséget, ha-
nem általános, hasonló vonásokat is mutatnak. És tagadha-
tatlan az is, hogy bármennyire igyekezzék is a jog az élet
konkrét valóságához simulni, mégis minden jogszabály a
hasonló életviszonyoknak egy egész sorát ragadja meg, s
amikor ezt teszi, szükségképpen generalizál. Az egyes élet-
hivatások, a paraszt, a munkás és a többi, amelyek szerint
a nemzeti szocializmus a joganyagot csoportosítaná, már
maguk is igen nagyfokú általánosítások. A nemzeti szocializ-
musnak igaza van abban, hogy a jogrendszer — különösen
alsóbb ágazataiban — a különböző életviszonyok szerint ta-
gozódik. Már a múlt század egyik híres jogfilozófusa, Julius
Stahl, állította, hogy a jog rendszere nem más, mint a jogilag

Berlin, 1935, 7., 8., 13., 14. ll. ; Karl Larenz : *Rechtsperson und sub-
jektives Recht. Zur Wandlung der Rechtsgrundbegriffe.* Berlin, 1935,
6., 7., 20. ll. ; Carl Schmitt : *Über die drei Arten des rechtswissenschaft-
lichen Denkens.* Hamburg, 1934. 52., 62. ll.

¹ Pauler Ákos : *Logika*, 40. §.

rendezett életviszonyok összefüggése.¹ Stahl azonban igen helyesen észrevette, hogy az életviszonyok maguk sem elszigetelten állanak egymás mellett, hanem egymással összefüggenek. Azok az életviszonyok és foglalkozási ágak is, amelyek szerint a nemzeti szocializmus a joganyagot csoportosítaná, összefüggenek egymással s minden különbözőségük mellett rokon vonásokat is mutatnak. Ennek folytán a különböző életviszonyokra és foglalkozásokra vonatkozó jogi szabályozás is több vagy kevesebb hasonlóságot, több vagy kevesebb általános vonást mutathat. A jogszabályok rendszerezése nem állhat meg tehát az egyes életviszonyoknál vagy foglalkozásoknál, hanem a reájuk vonatkozó szabályozásban mutatkozó hasonlóságokat és általános vonásokat kell megragadnia, hogy ekként magasabb osztályfogalmak képzésével a rendszer logikai egységét megalkotthassa. Ennél a műveletnél, a különböző életviszonyokra vonatkozó hasonló szabályok összefoglalásánál, elkerülhetetlen lesz, hogy az ugyanarra az életviszonyra vonatkozó szabályok egymástól elszakadjanak. Az sem lehetetlen tehát, hogy végül az összes életviszonyokra vonatkozó közjogi jellegű szabályok az egyik, a magánjogi jellegűek pedig a másik osztályba kerülnek akkor, amikor a rendszeralkotás a maga végső tagozódásához, a legáltalánosabb osztályok régiójába érkezik.

A nemzeti szocializmus rendszertani felfogásáról végeredményben tehát azt mondhatnám, hogy ez az irányzat akkor, amikor a jogot az élethez közel akarja hozni, ezzel tulajdonképpen még csak a rendszeralkotás kiindulópontjait, vagy legfeljebb alsó ágazatait jelölte meg, adós maradt azonban — és az általános fogalmakkal szemben táplált ellenszenvénél fogva adósnak is kellett maradnia — a rendszer magasabb tagozatainak és különösen a rendszer egységét biztosító végső kategóriáknak megjelölésével.

5. Az elmondottakban egyrészt a jogalkotás egyes jelenségeinek, másrészt egyes elméleti állásfoglalásoknak szem-

¹ Idézi Stammler: *Theorie der Rechtswissenschaft*, Halle, 1. kiadás, 1911, 367. l., 2. kiad., 1923, 223. l.

pontjából vizsgáltam a jogrendszer problémáját. Éppen ezért, amidőn most e probléma tisztázásához a magam állásfoglalásával is hozzájárulni szeretnék, mindenekelőtt azt a kérdést tartom megoldandónak, hogy vajjon a jog rendszerét maga a jogalkotó, avagy csak a jogtudomány teremti-e meg.

Az irodalomban mind a két nézettel találkozunk. Azzal is, hogy a jog rendszerének megalkotása magának a jogalkotónak feladata,¹ és azzal is, hogy a jogalkotótól rendszertelenül alkotott jogszabályok tömkelegéből csupán a jogtudomány logikai munkája teremt egységes rendszert.² Nézetem szerint kétségtelen az, hogy a jogalkotó az élet változó szükségletei szerint s ekként teljesen rendszertelenül alkotja meg jogszabályait s hogy ezeket a jogszabályokat a jogtudomány rendszerező tevékenysége foglalja azután tárgyuk szerint összefüggő logikus rendszerbe össze. De az is kétségtelen, hogy a jogtudomány nem önkényesen építi fel a jog rendszerét. Amint a jog magyarázója a jogszabályban amúgy is bemrejlő értelmet találja meg csupán, akként a jogtudomány rendszerező munkája is csak a jogszabályok közt amúgy is fennálló tárgyi összefüggéseket deríti fel. Nem lehet tehát azt mondani, hogy magában a jogban nincsen rendszer s azt csak a jogtudomány viszi beléje. Hiszen a jogtudomány nem is hozhatna egymással összefüggésbe olyan szabályokat, amelyeknek értelme logikailag összefüggő nem volna. A jogszabályok közti belső, tárgyi összefüggések rendszerét tehát a jogtudomány tulajdonképpen csupán felderíteni, de nem megalkotni képes. Világos ebből az is, hogy a jogtudomány rendszerező tevékenységének nem a jogon kívül álló szempontokból, hanem magának a jognak tárgyi mivoltából kell kiindulnia.

Meg kell jegyezmem még azt is, hogy az értelmük szerint összefüggő jogszabályokat nem egyszer maga a jogalkotó is

¹ W. Burkhardt, i. m. 126. l. : «Die Systematik ist in erster Linie die Aufgabe des Gesetzgebers selbst».

² Hans Kelsen: *Rechtswissenschaft und Recht*. Zeitschrift für öffentliches Recht, III. köt., 1922, 103—235. ll. ; Kelsen idevonatkozó felfogását ismerteti és cáfolja *A logikum a jogban* c. értekezésem (Budapest, 1928) 14., 25. s köv. ll.

rendszeresen csoportosítja, amint azt például a kodifikációk esetében látjuk. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a jogtudomány a jogalkotó rendszerezésének hibáira reá ne mutathatna és a joganyag belső természetének jobban megfelelő rendszert ne ajánlhatna.

Reá kell mutatnom arra is, hogy a jogalkotó az állam hatósági szervezetének tagolásával, például a közigazgatási és bírói szervek elkülönítésével, jelentős hatást gyakorolhat magának a joganyagnak a tagozódására is. Az államszervek különböző csoportjainak elkülönülése olyan valóság, amely befolyást gyakorolhat azoknak a jogszabályoknak a jellegére is, amelyeknek végrehajtása ezekre a szervekre van bízva. A szervezeti jogszabályok befolyása érvényesül itt azokra az anyagi-jogi jellegű jogszabályokra, amelyekkel jogi kapcsolatban, s ekként belső összefüggésben állnak.¹ Példaként említhetném erre azt az esetet, hogy a törvényhozó az ú. n. «biztonsági rendszabályok» alkalmazását nem a közigazgatási hatóságokra, hanem a büntető bíróságokra bízta. Ezzel a rendelkezésével azt is kinyilatkoztatja, hogy a biztonsági rendszabályokat a büntetőjogba tartozóknak tartja s efelett a jogtudomány sem térhet egyszerűen napirendre, bármennyire meg volna is győződve a biztonsági rendszabályok közigazgatási jellegéről. A jogtudománynak itt is módjában van az ugyanarra a hatóságra bízott funkciók különböző voltára reámutatni; e funkciók szervi kapcsolatát azonban sem el nem tüntetheti, sem figyelmen kívül nem hagyhatja.

Az elmondottakból azt a megállapítást vonnám le, hogy a rendszeralkotás elsősorban a jogtudomány feladata. Talán éppen legfontosabb és legelőkelőbb feladata. Amikor a jogalkotó rendszerez, kodifikál, akkor tulajdonképpen maga is tudományos munkát végez.² Hangsúlyoznom kell azonban

¹ W. Hofacker: *Der logische Aufbau des deutschen Rechts. Beiträge zur Vereinfachung des Rechtswesens.* Stuttgart, 1924. c. munkájában azt kívánja, hogy mindenképp a törvényhozó különböztesse meg és ne zavarja össze a külön szervekre bízandó magánjogi, büntetőjogi és közigazgatási jogi materiákat.

² E tekintetben jóleső érzéssel mutathatok reá arra, hogy a m. kir. igazságügyminisztérium törvényelőkészítő munkája mindig

azt is, hogy a jogtudomány tulajdonképpen csupán a jogban magában bennerejlő rendszert deríti fel s hogy rendszerező munkájában a jog világának a jogalkotótól teremtett összefüggései szerint kell igazodnia.

6. Ha azonban a jogtudomány csupán a jogszabályok tartalmának tárgyi összefüggése szerint alkothatja meg a jog rendszerét, akkor ezzel a rendszeralkotásnak egyik legnagyobb nehézségére is reámutattunk. A jog szabálytartalma ugyanis rendkívül változó: hogy milyen életviszonyokat és hogyan szabályoz a jog, az korok és nemzetek szerint különböző. Ha tehát a jog logikai rendszerének a változó jogszabályokban kifejezésre jutó változó gondolatok szerint kell igazodnia, felmerül az a kérdés, hogy lehetséges-e akkor egyáltalában egy csak valamennyire is állandó jelentőségű és általános érvényű rendszert megalkotni.

Erre a kérdésre a feleletem az, hogy ha állandó és általános érvényű rendszerező gondolatokat, szisztematikus irányelveket akarunk találni, akkor magának a jognak a mivoltából, minden jog közös alapstruktúrájából kell kiindulnunk. Minden egyes jogrendszer a jog rendszere és így mutatnia kell azt az alapvető tagozódást, — ha ugyan van ilyen — amely már a jognak fogalmából folyik.

Nem akarok a jog fogalmának részletes vizsgálatába fogni. Természetesen csak a tételes, pozitív jogról szólok, arról a *lex humana*-ról, amelyről már Aquinói Szt. Tamás azt tanította, hogy: «*lex de sui ratione duo habet: primo quidem quod est regula humanorum actuum, secundo quod habet vim coactivam*».¹ Ez a rövid meghatározás nagyjában találó: a jog valóban emberi cselekvéseket rendező társadalmi szabály, amelyet a társadalomban kialakult legerősebb hatalom szükség esetén fizikai kényszer alkalmazásával is biztosít. Az bizonyos, hogy ez a társadalmi hatalom maga is emberi

igen magas tudományos színvonalon volt s hogy például a Magyar Polgári Törvénykönyv javaslatának rendszerére vonatkozólag többszörös hivatkozással találkoztam a külföldi jogfilozófiai irodalomban is (így például Erich Jung fentebb idézett értekezésében a 316. s köv. lapokon).

¹ *Summa Theologica*, prima secundae questio 96, art. 5.

magatartások eredménye, bizonyos, hogy a társadalom jogalkotó, jogalkalmazó és a jog érdekében kényszerűt gyakorló tevékenysége maga is emberi cselekvéseknek egy láncolata. Ezt figyelembevéve, azt mondhatjuk, hogy az emberi cselekvéseknek az a széles köre, amely a jogi szabályozás számára nyitva áll, két nagy csoportra oszlik: olyan emberi cselekvésekre, amelyek magának a jognak létrejöttét, érvényesítését és kikényszerítését szolgálják, és olyanokra, amelyek nem ezt szolgálják. Ennek a kétféle emberi cselekvésnek, a szabályozó és a szabályozott magatartásnak különbsége az emberi szabályozás gondolatával már adva van. Hasonló ez ahhoz a különbséghez, amely a tudományok körén belül a reflexió és az ismeret között áll fenn. Amikor a jog, amelynek elsősorban a saját életnyilvánulásain kívül fekvő emberi életnyilvánulásokat kell szabályoznia, másodsorban a saját létrejövetelét és érvényesülését is szabályozza, tulajdonképpen önmaga fölé hajlik vissza. Éppen ezért lényeges különbség van a jogi szabályozás számára nyitva álló emberi cselekvéseknek előbb említett két nagy csoportja között: az, hogy a jog emberi cselekvést szabályozzon, már fogalmából folyik; az, hogy saját megalkotásának és érvényesülésének módját szabályozza, már nem feltétlenül szükséges. A jog mögött valamely jogilag szervezetlen és nem jogi, hanem másfajta kapcsolatokkal összetartott társadalmi hatalom is állhat, amely a jogot megalkotni, fenntartani és kikényszeríteni képes. Bizonyos azonban az is, hogy másrésztől semmi akadályja sincsen annak, hogy a jog, mintegy önmaga fölé visszahajolva, a saját megalkotásának és érvényesítésének szociológiai folyamatát, a jogalkotást és jogalkalmazást célzó emberi cselekvéseket is szabályozza. Ha ezt valóban megteszi, akkor a jogtól szabályozott emberi cselekvéseknek két — eléggé pontosan elhatárolható — csoportjával állunk szemben: azokkal a most már jogilag is szabályozott emberi cselekvésekkel, amelyek a jognak megalkotására, érvényesítésére és kikényszerítésére vonatkoznak, és azokkal az emberi cselekvésekkel, amelyek nem erre vonatkoznak, hanem a jog létezése nélkül is fennállhatnak; ilyenek például a lét- és fajfenntartás körébe tartozó, vagy

a társas együttélés egyéb vonatkozásait érintő, de még ugyancsak a jogalkotás és jogérvényesítés folyamatán kívül fekvő, emberi cselekvések. Abban a megkülönböztetésben, amelyet az említett egyik és másik csoportba tartozó emberi cselekvéseket rendező jogszabályok közt tehetünk, gondolnám a közjog és magánjog ősrégi megkülönböztetésének csiráját megtalálni.¹

Az előadottakból az is kiviláglik, hogy a közjogi jellegű szabályok, amelyek magának a jognak megalkotására, érvényesítésére és kikényszerítésére vonatkoznak, logikai értelemben megelőzik a magánjogi szabályokat, amely utóbbiak már feltételezik annak a jogalkotó és jogot érvényesítő hatalomnak a létét, amelyet a közjog szabályoz. Ebben, de csakis ebben az értelemben beszélhetünk a közjog primátusáról a magánjoggal szemben.

Kitűnik az elmondottakból az is, hogy jogi jellegére nézve, éppen fordítva, a magánjog az erősebb jog. Mert hiszen a magánjog mögött ott áll a közjogi rend, amelynek célja éppen a jogélet zavartalanságát, a jog többi részének hibátlan érvényesülését biztosítani. A közjog mögött nem áll egy olyan másik jogvidék, amely most már magának a közjognak érvényesülését biztosítaná. Ide vonatkozólag sokban találó az a régi mondás, hogy «quis custodiet custodes?». Ezt itt úgy fordítanám le, hogy «ki kényszerítse a kényszerítőket?». Valóban, a közjog számos rendelkezésének kikényszeríthetősége sokszor kérdéses lehet, számos közjogi szabály jogi jellege elhalványulhat, állametikává finomulhat, vagy a politikai hatalom kérdésévé durvulhat. Kétségtelen, hogy a közjogi rend a maga egészében kevésbé kényszeríthető ki, mint a magánjogi rend. A magánjognak végső határai egy másik jogvidékbe, a közjogba torkollanak, a közjog

¹ Hasonló Stammler felfogása is: «Das öffentliche Recht betrifft die Rechtseinrichtungen, die auf die Ermöglichung und die Aufrechterhaltung dieser Rechtsordnung abzielen — das bürgerliche Recht umfasst die Regelung der dieser Ordnung unterstellten Rechtsverhältnisse». (*Lehrbuch der Rechtsphilosophie*, § 134. 3. Aufl., Berlin und Leipzig, 1928, 282. 1. V. ö. *Theorie der Rechtswissenschaft*, 1. kiad., 403. 1., 2. kiad. 244. 1.)

végső csúcsai azonban közvetlenül érintkeznek a hatalom faktumával és a politika áramlataival. Ezért van az, hogy a magánjogi szabályok általában a közjogiakénál nagyobb állandóságot mutatnak. A közjog megingása nem kell, hogy a magánjog felborulását is maga után vonja; a magánjog összeomlása azonban csupán a közjogi rend rombadőlésével kapcsolatban következhetik be.

Kitűnik az elmondottakból végül az is, hogy a magánjog a jog fogalmából való levezethetősége szempontjából és rendszeren történetileg is megelőzi a közjogot. Mondottuk fentebb, hogy feltétlenül szükséges az, hogy a jog emberi cselekvéseket szabályozzon, de nem feltétlenül szükséges, hogy mintegy önmagára visszahajolva a saját létrejövételének és kikényszerítésének társadalmi folyamatát is szabályozza. Primitív vagy fejletlen jogok mögött rendszeren nem áll jogilag szervezett közhatalom: a jogalkotás a szokásjog szervezetlen formájában folyik le s a jog kényszer-szankciója is szervezetlen társadalmi reakció formájában érvényesül, amire például szolgálhat, hogy a kabil piacon elkövetett bűncselekményeket a felháborodott tömeg azonnali megkövezéssel torolja meg.¹ Előbb szoktak anyagi magánjogi és anyagi büntetőjogi jogszabályok kifejlődni, mielőtt még a jogalkotás, jogérvényesítés és jogi kényszeralkalmazás módja maga is jogi szabályozást, közjogi rendezést, nyert volna. Éppen ezért nem tenném magamévá korán elhunyt nagy magyar jogfilozófusunknak, Somló Bódognak, azt az álláspontját, hogy közjog nélkül nem lehet jogot elképzelni, magánjog nélkül azonban igen.² Jellemző e részben, hogy a világ legrégibb ismert joga, Hammurabi törvénykönyve (K. e. 2250 körül) legnagyobbbrészt magánjogi és jórészben büntetőjogi

¹ J. Makarewicz: *Einführung in die Philosophie des Strafrechts*. Stuttgart, 1906. 216. l.

² Felix Somló: *Juristische Grundlehre*. Leipzig, 1917. 487. l.: «Dass der Begriff des öffentlichen Rechts bereits mit dem Begriffe einer Rechtsnorm einhergeht, während es ein Privatrecht nicht unbedingt geben muss, damit es Recht geben könne — dass also mit andern Worten, der Begriff des Privatrechts kein juristischer Grundbegriff, sondern nur ein Allgemeinbegriff sein kann, braucht wohl nicht besonders ausgeführt zu werden».

szabályokat tartalmaz.¹ Hogy a büntetőjogot, amelynek közjogi jellegét újabban annyira hangsúlyozzák, miért állítom a sajátosan közjogi szabályokkal szembe és a magánjoggal párhuzamba, arról alább még szólni fogok. Arra nézve különben, hogy a jog mögött nem kell okvetlenül jogilag szervezett közhatalomnak állnia, például hozhatom fel a nemzetközi jogot is, amely igen fejletlen jogvidék és amely mögött, mint érvényesülésének biztosítója, csupán egy szervezetlen, eléggé labilis hatalmi csoportosulás áll, vagy legfeljebb azt mondhatni, hogy a nemzetközi közhatalom jogi szervezete éppensak hogy kialakulóban van.

VITÉZ MOÓR GYULA.

¹ Die Gesetze Hammurabis, Königs von Babylon um 2250 v. Chr. Das älteste Gesetzbuch der Welt. Übersetzt von Dr. Hugo Winckler. Leipzig, 1902. V. ö. Stier Somló—Elster: *Handwörterbuch der Rechtswissenschaft*, Bd. VI. 1929, 1035. 1.: «... im Codex Hammurabi überwiegt die privatrechtliche Regelung...»

PÁRIZSI MAGYAR EMLÉKEK.

A világosi katasztrófa földönfutóvá tette a küzdő magyarság ezreit. A bosszúálló önkény menekülésre kényszerítette azokat, akik a szuronyos hatalom elvakult dühe és gyűlölete ellen kegyelemre nem számíthattak. Az otthonmaradottak szomorú sorsa, a megtorlás hóhérmunkája intőjel lehetett mindazok számára, akik a nemzeti felkelés mozgalmaiban részesek voltak. Megkezdődött a nagy magyar emigráció vándorútja, mely a menekülteket szétszórta a világba. A küzdelmes magyar sors új mesgyéket vágott, hogy megnyissa a szenvedések korszakát azok számára, akiknek hűségük és önfeláldozásuk adóját a hontalanság mostoha kenyerével kellett megváltaniok.

A menekülők tábora lelkileg két csoportra oszlott: a hívőkére, akik nem adták fel a reményt a nemzet jövőjében s azért a további küzdelemre is készen állottak. A másik csoport volt a kételkedőké, akik az ügyet végkép elveszítettnek hitték s az öncsalódások légváraiból kibontakozva, jövő boldogulásukat életfenntartásuk pusztá ösztönéből merítették. Ez utóbbiaknak Amerika földje volt a cél, mely végső boldogító révpartnak látszott. A küzdeni akaró harcosok ott maradtak a régi világban, maga Kossuth is nagy amerikai hódító útja után Európa nyugati országaiban ütötte fel táborát, környezve azoktól, akik a nemzeti ügy szolgálatában hozzá és eszméihez hűségesek maradtak.

A szabadságharc küzdelmeiből a legjobbak kivették részüket, aminek az volt a következménye, hogy a külföld az emigráció révén megismerhette a magyar ügygel együtt azoknak a belső értékeknek az erőszóját is, amelyekkel a nemzet rendelkezett. A magyar ügy iránti rokonszenv már

előbb is felkeltette a vonzódást a szabadságszerető művelt népek lelkében s azért még könnyebb volt utat törni azoknak, akik a közelebbi érintkezés révén egyéniségük által a közbecsülést csak fokozhatták és a magyar nemzet igazságos megítélésére is következtetést adhattak.

Az emigrációs központok között Párizs, a francia főváros, kétségtelenül az egyik legfontosabb szerepet játszotta, helyzeténél, világhatalmi jelentőségénél fogva a legvonzóbb volt arra, hogy a küzdő erők legjavát körébe vonja. Kossuth, aki ha Londonban lakott is, állandó összeköttetésben volt Párizssal, Teleki László, Szemere Bertalan, Andrássy Gyula, Batthyány Kázmér, Almásy Pál, Pulszky Ferenc, Irányi, Gorove, Teleki Sándor, később Türr István voltak az emigráció vezéregyéniségei, mindannyian olyanok, akik tehetségben és műveltségben a versenyt minden téren kiállották. Aki velük érintkezésbe jutott, csak a legkedvezőbb benyomást nyerhette róluk, egyben irányítást mindarra nézve, ami a magyar műveltséget és hivatottságot az ítékezés mérlegére állította. Az érintkezésben nem is volt hiány, mert a francia társadalom kapui hamar megnyíltak előttük, a legmagasabb körökben is jó szívvel fogadták a magyar ügy száműzöttjeit, akik e révén oly rokonszenvekre tettek szert, melyek a két nemzet életében mély nyomokat hagytak. Bár az emigráció vérmes reményei nem váltak valóra s az idő is keserves csalódásokat hozott, a rokonszenves vonzódás a magyar nemzet iránt tartós maradt és hosszú időn át a két nemzet közötti barátság ápolására szolgálhatott.

Ebben az időben a világpolitika iránya is magával hozta, hogy a kölcsönös rokonérzés tartós maradhatott s ha voltak is időközi zavarok, a baráti frigy köteléke erős maradt az eszmék és az érzelmek találkozása kapcsán. Az elnyomatás után, midőn az emigráció hazatért, a régi érzelmek köteléke megmaradt a két nemzet között később is, sőt erősödött a német-francia háború eseményei folytán. Ellenére a hivatalos politikának, e korban a magyar közérzés a franciák mellett tett bizonyosságot, a nyílt rokonszenv oly kitorésével, mely a közhangulatra nézve minden kétséget eloszlathatott. Ebben az időben az uralkodóház és a hadsereg támogató hajlandósága

is a franciák felé fordult, a revanche gondolata folytán, mely a még közeleső königrätzi katasztrófa nyomán a megtorlási vágyat szította. A Sedan utáni időkben nyilatkozó magyar közrésztvét is táplálta a franciák hálaérzetét, melynek ébrentartására továbbra is közreműködtek azok, akik a régi viszony ápolásához hívek maradtak. Az emigráció tekintélyei az alkotmányos korszakban is fenntartották összeköttetéseiket a francia körökkel, sőt voltak olyanok is közöttük, akik Párizsban letelepedtek, házat nyitottak, s az ottani viszonyokba beleilleszkedve, minden körben otthonossá váltak. Türr István, aki házassága révén a Bonapartokkal is rokonságba jutott, Klapka tábornok, nemeskéri Kiss Miklós ezredes úri házat az előkelő francia társadalmi körök is látogatták, multjuk és egyéniségük az ottani közélet legkiválóbb tekintélyeit magához vonta.

A hetvenes években a francia-magyar barátság még fénykorát élte, a magyar név dicsőségét a népszerűség is szárnyaira vette. Az 1878-iki párizsi világkiállítás, mely a katasztrófa után feltámadó Franciaország első csodálatra méltó életnyilvánulása volt, odavonta a magyarságot is, nemzetünk hódolni sietett a francia Géniusznak, mely hamaiból feltámadó főnixként kelt szárnyra a vesztett háború romjaiból. A magyar társadalom tömegei tódultak Párizsba, hogy tanúi lehessenek a francia világsikernek, melynek dicsőségéből a magyar nemzetre is esett egy fénysugár. Munkácsy Mihály neve ekkor kelt szárnyra, hogy megfussa azt a pályát, mellyel feljutott a magasba. A megkoszorúzott *Milton* a párizsi világkiállítás díszcsarnokából indult útjára, két művelt világgrész meghódítására.

A legnagyobb élő mesterek versenyében a békéscsabai asztalosinas vitte el a pálmát, sikere előtt a legnagyobb tekintélyek hódoltak. Makart, Matejkó, Simiradski s a festőművészet e korbeli tekintélyei, akik tehetségük legjavát adták, mind lemaradtak a versenyben, melyben az ifjú magyar művész győztes maradt. A féltékeny francia kritika, mely nem szívesen oszt babérokat az idegennek, ritka egyhangú lelkesedéssel ünnepelte az új csillagot, a fiatal magyar mester műve előtt a legszigorúbb kritika is meghajtotta zászlóját.

Ez a világsiker a francia-magyar viszony életében is új korszakot nyitott Munkácsy személye által, aki ezután végleg Franciaország földjén telepedett le. A mester azonban szívében-lelkében megmaradt magyarnak és soha egy pillanatra sem feledkezett meg azokról a kötelességekről, melyekkel hazájának tartozott. Rövid idő alatt hírnévben is emelkedett s nem volt kisebb, mint bárki a francia nemzet nagy művészei közül, akik ebben a korban éltek és hódítottak. A magyar mester neve, dicsősége fogalommá vált még a nép körében is, ő maga közismert alakja Párizsnak, éppen úgy, mint a Munkácsy-palota, melyről nem kellett közelebbi megjelölést adni a mogorva párizsi kocsisnak, ha az ott tisztelni vágyó idegentől e nevet meghallotta. Csak a szókiejtésben volt szükség az alkalmazkodásra, nem lévén a francia fülnek érzéke az ősmagyar hangzású név befogadására. Így született meg párizsi kiejtésben a «Palais Mönkakszi» jelszó, mellyel a magyar embernek is számolnia kellett, ha céljához jutni kívánkozott.

Munkácsy művésztrónusa, mely fényt vetett az egész magyarságra, a francia társadalom legjobbjait magához vonzotta. Műtermében, estélyein a kor legnagyobb tekintélyei fordultak meg, baráti viszonya a francia közélet és a művészvilág első képviselőivel a legbensőbb volt. Nemes egyéniségét jellemzi, hogy a hírnév s dicsőség fénye nem kábította el, önmagához mindenben hű maradt, jó szívével segélyforrása magyar honfitársainak, akiknek érdekeit mindenkor felkarolta. A párizsi magyarság is őt tartotta vezérének, a magyar egyesület örökös díszelnökségét is viselte, nem minden tövis nélkül, mert honfitársainak belső torzalkodásai sokszor okoztak keserűséget neki.

A szegedi árvíz katasztrófája különösen erős mozgalomba hozta a franciákat. Abban a világrészvételben, mely akkor nyilvánult, ők jártak elől, a párizsi Nagyopera jótékony előadása, mely a legnagyobb élő franciákat munkára lelkesítette, e korszak legkimagaslóbb művészi eseménye volt. A magyarok margitszigeti Arrogant-ünnepélye, mely egy francia hajó katasztrófája kapcsán lelki viszonzás akart lenni, csak növelte a rokonszenvet, de még erősebb volt az

érzelmek fellángolása akkor, midőn a franciák az 1885-iki országos kiállításra eljöttek, hogy barátságukról tanúbizonyítást tegyenek. Nem a hivatalos Franciaország látogatása volt ez, melyet ez időben a külpolitika új alakulása már tartózkodásra kényszerített, de a felvonuló tekintélyek súlya által mégis eléggé jelentékeny, hogy abból a régi rokonszenvekre lehessen következtetni. A vendégeket Lesseps Ferdinánd vezette, a nagy francia, akinél méltóbbat e korban nemzetének képviselőjében elképzelni sem lehetett. Későbbi tragikus sorsa sem cáfolhatja meg akkori nagyságát, melynek elismerésében az egész művelt világ osztozott. Vele jött Madame Adam is, a lelkes író, aki rajongva tüntetett mellettünk s figyelemreméltó ismertető könyvet írt Magyarországról. Később a politikai helyzet fordulata miatt ő is elhidegült tőlünk, érzelmi fellángolása futó szalmatűznek bizonyult. A francia írói és művészvilág tekintélyei is eljöttek a kiállításra, közöttük Coppée, a hírneves költő, a zene mesterei közül Delibes, Massenet, a festők közül Robert Fleury, valamint a politikai világ és a sajtó tekintélyes képviselői.

Még vannak talán, akik visszaemlékezhetnek arra a lelkes jelenetre, mely a Petőfi-szobornál lefolyt, ahol Coppée a halhatatlan magyar lantos dicsőségét alkalmi órában ünnepelte. Előbb Lesseps méltatta a közös ünnep jelentőségét, utána Coppée szavalta el versét, melyet a közönség magyarul tolmácsolva is meghallott. Gyenes László, a Nemzeti Színház fiatal, tehetséges művésze szavalta el a lefordított költeményt a tömegek viharos tetszése kíséretében.

Ennek a látogatásnak volt viszonzása a 800 magyar útja a párizsi 1889-iki világiállításra, mely Turinon át vezetett. A magyarok előbb Kossuth Lajosnál óhajtottak tisztelegni, aki ekkor mondotta el — 87 éves korában — szónoki hattyúdalát, kétórás beszédben, melynek szellemi tartalma, csodálatos friss erőlendülete mindenkit lelkes bámulatra ragadott. De a fénynek már ekkor árnyai voltak, a külpolitikai helyzet eltolódása folytán, mely a két nemzet számára a multtól eltérő érdekhatárokat szabott. A végső szakítás nem sokáig késett, 1891-ben létrejött a francia-orosz szövetség, mely

egyszerre elvágta a fonalát azoknak a régi rokonszenveknek, melyeknek fellángolása egyidőben az érzelmek közösségét táplálta. A régi barátság előkelő tekintélyei is már tünedezőben voltak, az idő mindkét oldalon elvégezte pusztítását, a nagy emigrációs korszak koronatanúiból alig élt már valaki, aki a multról tanúbizonyságot tehetett volna.

Egyedül Munkácsy tartotta még a zászlót, de már roskadozó erővel, mely pusztító betegsége folytán életkedvétől, munkaerejétől mindjobban megfosztotta. A Honfoglalás képe, mely óriási feladatával szellemileg és fizikailag nagy próbát mért reá, végleg elszívta életerejét, kifejlesztette rég húzódó betegségét, melyből nem gyógyult fel többé. Művészi nagyságának a fokmérője, hogy hatása még később is hódított, a szellem és az iskola által, melyet megteremtett. A magyar művészetre kisugárzó vonzóereje tovább élt, mint ő maga, a párizsi iskola a fejlődő, tehetséges magyar művészek fiatal gárdáját továbbra is magához vonta. Munkácsy mint vezértekintély évtizedek óta csábító volt a magyar művészre, mióta Párizsban letelepedett, a fiatal művésznemzedék előtt mint eszményi cél a francia főváros lebegett. München és Párizs volt ebben a korban a tehetségek magas iskolája, mindkettő a maga nemében döntő arra a fejlődésre, mely a magyar festőművészetnek oly erős lendületet adott. A müncheni út, mely Munkácsy útja volt, önként Párizsba vezetett. Nem volt számottevő művésze a kornak, aki ebben a két iskolában meg nem fordult volna, de nem is volt korszak, mely a magyar művészetnek oly sokoldalú gazdag tehetségeket adott volna.

Maga Munkácsy anyagi áldozattal is hozzájárult ahhoz, hogy ezt a fejlődést fokozza. Ezt szolgálta ösztöndíja, mely ebben a korban minden nagyobbratörő művész becsvágyát hevítette. Maga az iskola, melyet Párizs nyújtott, minden eszközt megadott a tehetségek kifejtésére. A francia festőművészet ekkor élte fénykorát, a festőakadémiák élén oly tanárok állottak, akiknek művészi hírneve, hivatottsága minden vitán kívül állott.

Ily viszonyok között azt, ami a politika révén veszendőbe ment, a magyar művészet igyekezett visszahódítani. A siker-

nem is maradt el, mert a magyar festőtehetségek hivatottságát a legjobbak elismerték, ami nem szorulhat bizonyításra, ha az akkori korszak párizsi magyar művészgárdáján végigtekintünk. A mult század utolsó évtizedeiben a legkiválóbb tehetségek dolgoznak Párizsban. Paál László, Vágó Pál, Bruck Lajos, Mednyánszky László, Katona Nándor, Révész Imre, Pataky László, Koroknyay Ottó, Halmi Arthur, Papp Henrik, Tornay Gyula, Fényes Adolf, Knopp Imre, Kunfi Lajos mind ott vannak a sorban. Rippl-Rónai József is ekkor indult útjára, de az ő művészete még probléma volt abban a korban, midőn az impresszionista irány a szárnyait csak bontogatni kezdte. Karlovszky Bertalan, Balló Ede szintén ott izmosodnak meg a francia világművészet központjában, alkotásuk ma is a régi klasszikus művészet oroszláncörmeit mutatja.

Ez a művészgárda a napi munka után este ott tanyázott a híres Grand Caféban, a nagy márványasztal mellett, mely a párizsiak figyelmét is magára vonta. Itt gyűlt össze az a jókedvű bohémvilág, mely a művészi barátszövetséget megalakította. Meleg együttérzés és az összetartás szelleme hatotta át a társaságot, bárha a művésztiták, a csetepaték napirenden voltak, azokkal a csínytevésekkel együtt, melyek a művészi élet dévajkodásaival járnak. Egy sem volt kivetendő közöttük, de számosan voltak olyanok, akik tehetségben az átlagon felül emelkedtek. A Grand Café asztala nagyon változatos volt és folyvást szaporodott. Egyidőben Horti Pál is feltűnt ott, aki ecsetjét félredobva, a magyar iparművészet szolgálatába állott. Ez a férfiú úttörő volt, munkásságával megalapozva a magyar iparművészet jó hírnevét, ő maga egyike azoknak a tragikus küzdőknek, akiknek pályáivélésük legerősebb iramában kellett összeroskadniok. Bombayben halt meg java férfikorában, kutató útja közben, nagy veszteségére a művészetnek és gyászára barátainak, akikre csak jó emléket hagyott. Ugyancsak tragikus vég jutott osztályrészül Szikszay Ferencnek is, aki szintén a társaság tagja volt. Közkedveltségben versenyen kívül állott, páratlan szeretetreméltósága és szellemes, vonzó egyénisége által, melynek minden szépért hevülő, lelkes fellángolás, szívjóság volt

az alapvonása. Ennek a széplelkű ifjúnak a tragikuma még ma is csak fájdalommal töltheti el azokat, akik összeomlásának tanúi voltak s ismerték a katasztrófa okait, melynek áldozatul esett.

A társaság nem volt annyira zártkörű, hogy idegen nemzetiségű művésztársakat be ne fogadott volna. Goltz Sándor, az osztrák festőművészeknek ma is élő nesztora, aki magyar földön született, Joanovits Pál, a szerb nemzet dédelgetett kedvenc festőművésze sokszor megfordultak a társaságban, de szíves fogadtatásra találtak a nem céhbeliak is, akik a magyar bohémvilág tanyájára vágyakoztak. Náday Ferenc, a régi Nemzeti Színház kiváló művésze, ki gyakran járt Párizsba, estéit legtöbbször a Grand Café magyarjaival töltötte. Humorával, szellemsziporkáival állandóan derűtségben tartotta a társaságot. Ott kereste fel őt egy alkalommal a két Coquelin is, a Comédie Française világhírű művészei, akiket a magyarok lelkes tisztelettel fogadtak.

Több alkalommal az érdeklődést egy szerény, rokonszenves ifjú is felkeltette, aki csendesen meghúzódva ült a társaságban. Jellegzetes magyar arca, kipödört, kackiás bajuszával, a magyar Alföld fiát sejtette benne. Fellángolásai már akkor is tüzes magyar lélekre vallottak. Szabolics Mihály, a papköltő volt az ifjú, akiről akkor senki sem gondolta volna, hogy a magyar költészet fénylő csillaga lesz valamikor. Nótafája ott virágzott ki a művészek asztalánál, híres verse, *A Grand Cafében*, mely a magyar költészet gyöngye marad, valóban ott született meg Patikárus Ferkó síró-rívó hegedűje mellett, mely lelkét odavarázsolta otthonába, a délibábos, vadvirágos Tisza partjára. Pataky László hozta őt a társaságba, közörmre, mert a lelkes, arany szívű ifjút, akinek soha egy rossz szó ki nem jött a száján, mindenki megszerette. Hubay Jenő, a világjáró hegedűművész is többször befordult a magyar tanyára, valamint Dr. Bäcker József is, aki a magyar orvostudomány dísze, büszkesége lett. Nemes szerénységével, mely őt később a siker napjaiban sem hagyta el, rokonszenvet váltott ki mindenkiben.

Ebben a korban még voltak Párizsban magyar családok, melyek a honfitársaknak szíves otthont nyújtottak.

Nemeskéri Kiss Miklós nagyúri háza, Horn Ede családja, Berta Sándor szívesen látták mindenkor maguknál a magyar honfitársakat. Kedves magyar ház volt a Kádár Gáboré is, a tordai székely fiúé, akinek az Isten ugyancsak felvitte a dolgát. Kádár Gábor sokszorosító műintézetet nyitott Párizsban és tehetsége, szorgalma révén nemcsak hírnévre, hanem tekintélyes vagyorra is szert tett. Sikereit főképpen Munkácsynak köszönhette, aki képeinek művészi nyomását reá-bízta. A Mester műveinek kitűnő rézkarcai mind a Kádár műhelyében készültek.

Még jellegzetesebb volt ebben az időben a Reményi-ház, Reményi Edének, a nagyhírű hegedűművésznek az otthona. Különösen Szikszay Ferenc volt a család kedvence, ő általa jutottak el a magyarok arra a bohém cigánytanyára, mely a kortársak előtt felejthetetlen marad. Maga Reményi Ede, a családfő, Amerikában tartózkodott s ritkán jött haza meglátogatni családját. Volt idő, mikor a család nélkülözésekkel küzködött, különösen akkor, midőn a művész-apa éveken át tartó világkörütrjáról semmi hírt sem adott magáról. Később, midőn hazaérkezett, gazdagon ellátta családját azokból a kincsekből, melyeket útján szerzett. Mikor a tengerentúl, az indiai szigeteken járt, művészi honoráriumát drágakövekben kapta. Ezek a csillogó értékek ott heverték egy remek kivitelű aranyszelencében, mellyel őt a mikádó ajándékozta meg, midőn egy alkalommal előtte játszott. Később a családnak, mely Amerikába távozott, végleg nyoma veszett, a művész halála után senki sem hallott többé róluk.

Ebben az időben még a magyarság nem volt az az elmelőzött mostoha, mint később; főleg addig, míg Munkácsy élt, Párizs alkalmilag tudomást vett a magyar mozgalmakról. Különösen egy tragikus eset vert nagy hullámokat, felkeltve a franciák érdeklődését is. 1891 május 10-én a morgue halottas kamrájában az öngyilkosok páriái között megtalálta egyik honfitársa Grünwald Bélát, a lánglelkű magyar államférfit, aki a Párizs melletti Courbevoieban önzezéssel vetett véget életének. Az öngyilkosság, mely az egész magyar közéletet lesújtotta, Párizsban is figyelmet keltett, különösen a magyar társaságban, melyre a hír villám gyanánt hatott.

A szerencsétlen magyar államférfi tragédiája egy pillanatra a francia körök érdeklődését is magára vonta, az újságok is foglalkoztak a gyászos eseménnyel s a Notre-Dame templomból útnak induló koporsót, melyet a résztvevő magyarok tömege kísért, nagy részvét követte a Pêre Lachaise temetőbe. Mindenki fájlalta, hogy ennek a kiváló szellemnek így kellett életét bevégeznie.

A magyar politikusok táborából is többen felkeresték ezidőben Párizst, ezek között gróf Apponyi Albert, aki nyarankint egy francia fürdőhelyen, Monte d'Or-ban keresett üdülést. Azon a nevezetes napon találkoztam vele, amidőn Wagner *Lohengrin*-je előadásra került a nagy Operában. Nagy esemény volt ez, tekintve azt, hogy a nagy német mestert a franciák hosszú időn át ridegen elutasították maguktól. Wagner a német-francia háború idején szóval és írásban erős harcot folytatott a franciák ellen, akik a revanche eszme korszakában még kevésbé voltak képesek felejteni. Lelkes zenetekintélyek többször megpróbáltak kísérletezni Wagnerrel, de addig minden törekvés hajótörést szenvedett. Végre 1891 őszén sikerült a *Lohengrint* nagy izgalmak között színre hozni az Operában. Midőn gróf Apponyi Albertet a mondott napon meglátogattam, épp a Boulevard szélső újságjait olvasta, ki-kítörő nagy derűtség mellett. A lapok a legnagyobb izgatást fejtették ki Wagner ellen, nem kímélve műveit sem, melyeket mint zenei ocsmányságokat bírált a szenvedélyes kritika. A hangulatkeltő hajsza élén Rochefort lapja, az *Intransigent* járt elől, azzal a válogatott virágos szótárral, mely sajátja volt. Az izgatásnak sikerült is a tömegek szenvedélyeit mozgásba hozni, úgyannyira, hogy az előadás a végső pillanatban kétségessé vált. A nép ellepte az Opera környékét, az omnibuszokból barrikádokat csinált és a legfenyegetőbb magatartást tanusította. A rendőrség erélye azonban megtörte a tüntetést s végül az előadást megtartották nagy izgalmak között. Ezután a szenvedélyek nagyon hamar lelohadtak, már néhány nap után nyoma sem volt annak a szalmalángszerű láznak, mely Párizs népét elfogta. Egy hét múlva a Walhalla összes germán istenei nyugodtan sétálhattak volna a párizsi boulevardokon, a legcsekélyebb

bántódásuk sem esett volna. Ilyen a párizsi néphangulat! Amiért az egyik napon képes volna a barrikádokon a vérét ontani, azt a második nap kikacagja, harmadnapra elfelejti.

A mozgalmas párizsi magyar világot a századvég zárta le, de már ezt megelőzőleg is mutatkozott hanyatlás. Munkácsy már évek óta élőhalott volt, szereplése és hatása korábban elmúlt életénél. A párizsi művészanya is feloszlott, tagjai szétmentek a világba, részben hazajöttek, hogy tehetségükben megizmosodva, a magyar művészet dicsőségére váljanak. A század elején már nem volt többé nyoma sem a francia-magyar barátságnak, egy-két magyar családon, oda-telepedett művészen kívül nem volt többé semmi, ami a régi időkre emlékeztetett volna.

A világpolitika fordulata eltemette a régi barátságot, a fejlődő események elsöpörték azokat a hagyományokat, melyek a két nemzetet valamikor egybekapcsolták. De mindez nem cáfolhatja a multat, melynek nagy emlékei vannak s azt bizonyítják, hogy a magyar tehetség utat tört a legműveltebb nemzetek szívéhez s köztiszteletet, megbecsülést szerzett mindenféle. Mi hisszük azt, hogy ezeknek az erőknek a forrása nem vált meddővé s a magyar tehetség ismét meg fogja járni a maga hódító útját, hogy visszaszerezze azt, ami a multban elveszett.

HORÁNSZKY LAJOS.

MŰVÉSZI HANGFESTÉS ÉS HANGUTÁNZÁS.

— Második közlemény¹. —

III.

Hangutánzásra már az ókori irodalomban találunk művészi példákat, melyeket a modern fordítók több-kevesebb igyekezettel adtak vissza. Így Homeros *Odysseia*ájában a már idézett :

αὐτίς ἔπειτα πεδονδε κυλινδετο λάας ἀναδής (*Od.* XI, 598.).

Hurtig mit Donnergepolter entrollte der türscische Marmor
(*Voss*).

És a nagy átkos kő legurult a róna mezőre. (*Kemenes*.)

ἰστία δέ σριν τριχθά τε καὶ τετραχθά διέσχισεν ἰς ἀνέμοιο.

(*Od.* IX. 71.).

Knitternd sofort und knatternd zerrisst sie die Wut des Orkanes
(*Voss*).

Hajladozott, ingott a hajó, míg a szél erejével

Lenge vitorláit sok ezernyi darabra szakítá. (*Kemenes*.)

πολλά δ' ἄναντα κάταντα πάραντά τε δοχμί τ' ἦλθον (*Il.* XXIII. 116.).

Lange hinauf und hinab, Richtweg' und Krümmungen ging man.
(*Voss*.)

Mentek azok fel-alá, befelé, kifelé kanyarogva. (*Kemenes*.)

τριχθά τε καὶ τετραχθά διατρωφὲν ἔκπεσε χειρός. (*Il.* III. 363.).

Knitternd sofort und knatternd zersprang ihm die Kling' aus der
Rechten. (*Voss*).

Míglén a kard darabokra törött s kiesett a kezéből. (*Kemenes*.)

αὐτὰρ ὑπὸ χθῶν σμερδαλέον κονάβιζε ποδῶν αὐτῶν τε καὶ ἵππων.

(*Il.* II. 465.).

Und ringsum dröhnte die Erd' auf graun'voll unter dem Gang des
wandelnden Heers und der Rosse. (*Voss*.)

Lábuk alatt rengett a mező, mikor elvonulának. (*Kemenes*.)

¹ Az előbbi közleményt lásd a *Budapesti Szemle* 1937. évi 718. számában.

Aristophanes, a nagy nyelvűvész, állati hangokat két drámájában utánoz : a *Békákban* és a *Madarakban*. Amott a békák kuruttyolását : βρεκεκεξ κοάξ κοάξ hangokkal, a madarak csicsergését : τιο τιο τιοτιξ hangokkal. Aranynál : *triotio, triotofritty*; a banka : *torontorotorotitty* és *torotorotorolitty*; a fülemile : *tyiototyiototyiototincs*.

Kazinczy maga írja Berzsenyinek (1811. jan. 10.) *A békák* című költeményéről : «Original, de a pajkosság tónusát Aristophanesből vettem.» Ő aztán így képezte ki :

Brekeke!	Kloax, tuú,
Brekeke, brekeke!	Kloax, kloax, tuú, tuú!
Kloax! Tuú!	
	Zeűsz bennűnket szerete,
Brekeke, brekeke,	Amidűn szent végzete
Kél a hold szép kereke,	A vizekbe szűktete.
Ébred a tók gyermeke,	Brekeke, brekeke, brekeke,
Zeng lakások feneke.	Kloax, kloax, tuú, tuú!
Brekeke, brekeke,	

A magyar *brekeg* Herman Ottó szerint az aristophanesi brekekeksz (βρεκεκεξ) szólamából ered. A magyar béka *kuruttyol*, vagy *harangoz*. Ez utóbbi, attól a kicsi, sárszínhátú, sáfrányhasú varangytól ered, melyet a német *Unke*-nek nevez; lágy *unk* hangja az elhaló harangszóra emlékeztet. (Ethnographia 1891.).

A rómaiaknál már Enniusnál és Plautusnál találunk alliterációkat és hangutánzásokat. Híres volt az Enniusé, a trombita hangjának utánzása :

At tuba terribili sonitu taratantara dixit.

E helyet Vergilius így vette át :

At tuba terribilem sonitum procul aere canoro Increpuit.
(Aen. IX. 503.)

Tehát éppen a jellemző «taratantara» szót hagyta el.

A fordítók a vergiliusi helyet így adták vissza :

Allein es schmetterte fern aus gellendem Erz die Trompete Graues Getön (Voss.)

Schrecken erweckender Klang vom schmetternden Erz der Posaune.

Dröhnt aus der Ferne und Schlachtruf folgt, dass donnernd die Luft hallt. (*Hertzberg*).

A távolban már riadott a kürt recsegése ;

Arra legott iszonyú zaj kél, hogy bömböl az ég is (*Barna*).

Ekkor a távolból iszonyún megharsan a kürtnek

Ércszava, felzúg a riadó, visszhangzik az égbolt. (*Csengery*.)

A lódobogásra vonatkozólag nevezetes Vergilius két helye :

Quadrupedante putrem sonitu quatit ungula campum.

(*Aen.* VIII. 596.)

Quadrupedumque putrem cursu quatit ungula campum.

(*Aen.* XI. 875.)

Malmend zerstampfet das Feld in geviertelt m Takte der Hufschlag.

(*Voss*).

Donnert der lockere Grund vom Gestampf galoppirender Rosse.

(*Hertzberg*.)

Trabender Rosse Gestampf durchdonnert das lockere Blachfeld.

(*Hertzberg*.)

Van zaj, s csapatokban a porló

Pázsitot a paripák pata-éle dobogva kapálja. (*Barna*.)

A pata négyszeresen veri a dobogót a göröngyön. (*Csengery*.)

S gyors lovaik pata éle dobogva kapálja a földet. (*Barna*.)

Barna fordítása sikerülten adja vissza a «p» hanggal a paripák dobogását, Csengeryé hívebb, de színtelen. A «p» hangot használja fel Ady Endre is hasonló célra :

Patáitokat ne érje pizsok.

Híres volt Ovidius békautánzása :

Quamvis sunt sub aqua, sub aqua maledicere temptant.

(*Metam.* VI. 376.)

A kétszeres *sub aqua* világosan mutatja a művészi célzatot, hogy a kifejezéssel a békák hangját utánozza. E helyet németben Landois így fordítja :

Im Gewässer *versteckt*, schmäh'n keck sie *versteckt* im Gewässer.

Jóval sikerültebb Voss fordítása :

Ob sie gleich *stecken* im *Quark*, in *Quark* sie quackend noch keifen.

A középkor retorikái mind foglalkoznak a hangutánzással is egyéb hangképek között, melyeket az ókori retorikák tárgyalni szoktak. Különös figyelmet szentelnek az állat-

hangok utánzásának, amelyet a középkori latin nyelvű költészetben is legsűrűbben találunk. Álljon itt egy állathang-utánzó vers, melyet Wackernagel idéz *Voces variae animalium* (Basel, 1869.) c. művében egy középkori baseli kézirat alapján :

*Bos mugit, porcus grunnit, sed rudit asellus,
Balat ovis latratque canis, sed capra caprisat.
Sibilat et serpens proprie, sed mimirrit hirundo
Et garrire solent volucres communiter omnes.
Hinnit equus, rugitque leo, vulpes quoque gannit,
Frendet aper, lupus hic ululat, sed rana coharat.
Accipiter pipilat, crocitat corvus, gruit et grus.*

Híres volt e nemben a fülemüle éneke, a *Cantus de Philomela*; szerzőjének Ovidiust tartották. Azonban nem tőle való, hanem valószínűleg Albus Ovidius Juventiustól, aki a Kr. u. VI. században élt.¹ A költemény a többi madarak, sőt a négy lábú állatok hangjáról is szól. A középkori és még inkább a renaissance meg barokk költészetben egész fülemüle-költészetről beszélhetünk, s ennek ez a költemény volt az alapja. A fülemüléről szóló rész így hangzik :

*Dulcis amica veni, noctis solatia praestans,
inter aves etenim nulla tui similis.
tu philomela potes vocum discrimina mille,
mille vales varios rite referre modos.
nam quamvis aliae volucres modulamine temptent,
nulla potes produlos aequipipare tuos.
insuper est avium spatiis garrire diurnis,
tu cantare soles nocte dieque simul.*

Ennél többet nem is tudunk meg a fülemüle hangjáról, míg a többi madár hangját utánozza a költemény :

*Grus gruit in grunnis, cigni prope flumina drensant,
accipitres pipant, milvus hiansque lupit,
cucurrere solet gallus, gallina cacillat,
pupulat et pavo, trissat hirundo vaga.*

¹ Wolfgang Kayser : *Die Klangmalerei bei Harsdörffer*. Leipzig. 1932. Mayer—Müller. Palaestra. 179. l. — Riese : *Anthologia Latina*. II. 762. sz. E verset Nodier Károly, az ismert francia költő Párizsban újra kiadta : *Elegia de Philomela*. Emendavit et curavit Carolus Nodier. Lutetiae Parisiorum. 1828.

dum *clangunt* aquilae, vultur *pulpare* probatur,
crocitat et corvus, *fringulit* et graculus.
gloctorat immenso macrus ciconia rostro,
 pessimus ac passer hinc *titiare* solet.

A költemény adja a négy lábú állatok hangutánzását is :

Rite canis *latrat*, fallax vulpecula *gannit*,
glauclat et catulus, at lepores *vagiunt*.
 mus avidus *mintrit* velox mustelaque *drindit*,
 et grillus *grillat*, *desticat* inde sorex.
 ecce venenosus serpendo *sibilat* anguis,
 garrula limosis rana *coaxat* aquis.
 has volucrum voces descripsi quadrupedumque.

A hangutánzás elve és gyakorlata a humanizmus kultúrával öltött nagyobb arányokat. A humanisták gondosan tanulmányozták az ókori retorikusok műveit s ez alapon maguk is tovább építettek. Nagy tekintélynek örvendett különösen a *Rhetorica ad Herennium*, melyet a középkor s a humanizmus is még magának Cicerónak tulajdonított, Cicero pedig, tudjuk, a stílus elérhetetlen mintaképe volt a humanisták szemében. Nagy tekintélynek örvendett még Rutilius Lupus retorikája, aki az ifjabb Gorgias szónoktatását alkalmazta a latin nyelvre, Gorgias pedig Cicero fiának mestere volt Athénben. Ő az ú. n. ázsiai iskola híve volt, mely a stílus pompájára törekedett s könnyen dagályba is tévedt; oly irány, melynek maga a nagy Cicero is mindvégig hódolt. Ezek mellett még Typhon iskolája, a későbbi bizánci rétorok: Korinthosi Gregorius, Kokondrios jöhetnek szóba. Ezek voltak a humanista esztétikusok, Vida és Scaliger, mesterei is.

Az ókori grammatikusok az onomatopoeát két szempontból tekintik. Egyrészt a stílus díszét látják benne, tehát egybeveszik más hangfigurákkal, melyek a nyelvnek szépségét, hangzatosságát (a «zeneiség» szót még nem használják) vannak hivatva emelni. A legtöbb retorika az *Exornationes* vagy, mint később nevezték, az *ornata syntaxis* során szól róla, mások a *Tropi*, a szóképek fejezetében tárgyalják. Másfelől a szóképzés, a szóalkotás eszközét látják az onomatopoeában. Valamennyi középkori és humanista grammatikus

Platon *Kratylos*ának alapján áll s a nyelvet, keletkezett akár φόσει, akár θεσει útján, elsősorban hangutánzásnak látja. A herenniusi retorika a szavaknak két osztályát állítja fel, ú. m. *verba nativa* és *verba reperta*. Amaz hagyományozott ősi szókincs, ezek feltalált, más szóval nyelvújítási szavak, egyéni alkotások. A *nominatio* — mondja Herennius — az a figura, «quae nos admonet id cuius rei nomen aut non sit, aut satis idoneum non sit, eam nosmet idoneo verbo nominemus aut significationis causa: imitationis, hoc modo, ut maiores *rudere* et *mugire* et *murmurare* et *sibillare* apellarunt.» Hasonlóképpen vallja Cicero is: «Reperta, quae ex iis (sc. ex nativis verbis) facta sunt et novata aut similitudine aut imitatione aut inflexione aut adiunctione verborum». Quintilianus szintén a szóalkotás szempontjából tartja fontosnak a hangutánzó szavakat: «Az onomatopoea, azaz új szóképzése, amiben a görögök kiválóan szerencsések voltak, nekünk alig áll módunkban. Pedig igen sok szó van, amelyet még nyelvünk első megalkotói formáltak olyképen, hogy a szónak hangjával utánozták az illető dolog által keltett benyomást. Így keletkeztek e szavak: *bögés*, *sziszegés*, *mormogás* (mugitus, sibilus, murmur). Mi pedig, mintha nyelvünk már tökéletesen kész volna, magunk nem merünk semmi újat sem alkotni, habár napról-napra sok régi képzésű szó kivész.¹

Az onomatopoea mint hangfigura az elocutio része s így oly jelenségek társaságába kerül, mint a *parhomoeon*, pl. Ennius híres sora:

O Tite tute Tati tibi tanta tyranne tulisti;

a *paronomasia*: *ex oratore arator*; iam inceptio est non *aman-tium*, *sed amentium*; a *tractio* ugyanazon szó ismétlése más esetben, vagy jelentésben: *veniam* ad vos, si mihi senatus det *veniam*; az *adnominatio* vagy szójáték: *videte iudices utrum homini navo an vano credere malitis*; a *szótagisméltés*: *o fortunatam natam me consule Romam*; a *szóisméltés*, a

² *Inst. Or.* VIII. k. VI. f. Ford. Prácsér Albert.

similiter cadens et desinens, mint az enniusi példa : *flentes, plorantes, lacrimantes, obtestantes.*

Ez ókori elmékedések különösen a két vezető renaissance-filológus, Vida és Scaliger, tanításaiban érvényesültek és hódítottak meg maguknak szélesebb köröket. Vidának, aki maga is költő, már igen tiszta fogalmai vannak a hangutánzásról, valamint a hangfestésről is. *Poétikájában* ezt az utasítást adja a humanista költőknek :

Költőtől nem elég, ha a sort valahogy kifaragja,
S tisztán, értelmes szókkal jelölendi a dolgot :
Megfelelő hangzás kísérje a műben a tárgyat,
Hanggal utánozzák szint' azt, amiről daluk ott szól ;
Alkalmas szókkal, keresett hangjával a versnek.
Más-más jellemet adj mintegy valamennyi sorodnak :
Gyors, suhogó léptű az egyik sor, föl magasan száll,
Könnyeden úszik a légben, alig mozdúl a sebes szárny ;
Míg nagy testével s lomhán súlyátul a másik
Csak ballag mázsás terhétől a röghöz kötve.
Igy amikor neki dőlten evez, szántván a habok közt
Már a hajósnép : szinte a vont evezők, a csikorgó
Járművek által hányt tenger csapkodjon előttünk.
Érdes szikláról ha beszélsz, ne legyen finom a vers.
Hogyha pedig vídám tárgyad, legyen olyan a vers is,
Hangozzék vígan szaporázva fülünkbe menetje.

(III. Várdai Béla ford. Kisf.-Társ. Évlapjai. 1900.)

Amit Vida itt *Poétikájában* általában követel a költőtől, azt Scaliger részletezi is nagyszabású *Poétikájában*. A magán- és mássalhangzóknak egész esztétikai rendszerét állítja fel és költői, leginkább vergiliusi példákkal illusztrálja. A magánhangzók kifejező erejéről ezt olvassuk : «Vocales grandisonae sunt A et O, obscurum U, obscurius Y. Exile (vékony) I, mediocre E. In A latitudo. In I longitudo. In E profunditas. In O coartatio (zárttság). In U et Y natura quaedam affinis ipsi I. *Cano* tehát kifejezőbb (plus enim audis), mint *canus* ; *alto*, mint *altus* ; *lato* mint *latus*, vagy éppen *canis*, *latis*, *altis*. Még zavarosabb (fusus sonus) : *cane late*. I multum potest ad animi suspensionem. A lélek oly emelkedettségét tehát, aminőt a vallás kíván, nagyon jól éreztetik az ily szavak, mint *di*, *pi*. Ha a hangzót kettöz-

tetjük, növekedik a hatás. *Similes similibus augent sonum.* Így : *λαῶν, βοῶπις, coorta, coopertum, cohortatus, deae, deprehendo, vehemens, deero, deerro.* Vagy a már említett *dii, pii.*

Ez általános elméleti fejtegetés után Vergilius egyes helyeit vizsgálja. *Arma virumque cano* tetszik neki, mert hangzásával granditas-t fejez ki. *Vastos volvunt* szintén : *vastitas in vasta voce.* *Italiam* már vegyes hangzású. *Consulere atque omnes metuentem exponere casus* : a tíz «e» a bizonytalanságot, a tanácskozás szükségét fejezi ki.

Hasonlóképp tárgyalja Scaliger a mássalhangzókat. Ezeknek jelleme a következő : S stridor, Z vibratio, R asperitas, N tinnitus, B, P, T. C. G. : obscurae, pressique soni. Paulo hilarior : D. F. : flatus, mint : *terunt sua flamina classem.* V-vel, az aeol digammával egyesülve : *vastos volvunt ad litora fluctus.* S : sibilus, mint : *Sale saxa sonabant.* S. és F., tehát sibilus és flatus, egyesülnek ebben : *loca foeta furentibus austris.* Poterat enim dicere *plena*, sed quaesivit F., azaz, jegyzi meg Scaliger, a *foeta* jobban festi a szél zúgását, mint ha a költő helyette *plena*-t használt volna. R. : asperitas, *asper acerba tuens.* Kettőzve még inkább : *studiisque asperima belli.* *Acerrimus armis.* Ily szavakban is, mint : *ira, rictus, ringor, horreo, terreo.* Olykor magának a fogalomnak neve már hangfestő : N. *tremula est littera.* Illius concinnitatem audis in hac ipse voce : *concinnitas* ; teneritudinem in *tenero.* Az L. lágy hang, mint a *mollis* szó is tanúsítja. Azért Vergilius helyesen alkalmazza, mikor a Tartarus zordon-ságával szemben az Elysium derűjét akarja éreztetni : *concilia Elysiumque colo.* Scaliger idézi Quintilianus példáját is : *mollia luteola pingit vacinia caltha.* (Poetices libri IV. 47.)

A renaissance műveltsége nem szorítkozott sokáig a humanisták szűkebb körére, csakhamar fölmerült az a vágy, hogy benne a nemzet szélesebb rétegeit is részesítsék. Maguktól a humanistáktól indult ki az a törekvés, hogy az új kultúrát ne csak a klasszikus latin és görög, hanem nemzeti nyelven is hirdessék.

A kérdést leghamarább Olaszország oldotta meg, ahol Dante már 1300-ban hazai nyelven írja *Divina Commediá*-ját s ezáltal szülővárosának, Flórencnek nyelvét olasz iro-

dalmi nyelvvé avatja. A XVI. században Franciaország is erős nemzeti költészetet fejleszt. Németország csak a XVII. században, az ú. n. barokk irodalomban ad nyelvének művészi jelleget.

A hangfestő, hangutánczó verselés legelőször az olasz pásztorköltészetben érezte hatását. A pásztori idill a természet ölen élő emberek életét rajzolja s így önként kínálkoznak számára a természeti hangok: a madarak, erdők hangjai, a hegyek visszhangja, az echo. Nem naturalizmus ez még, inkább a hangokban való esztétikai gyönyörködés, mely a rímek, alliterációk s egyéb rím- és hangjátékokhoz társul, ezekkel együtt a nyelv zenei értékét képviseli. Nem is pillanatnyi helyzeteknek realisztikus rajzát kapjuk, inkább tipikus, konvencionális képeket; azért kifejezései is állandóan visszatérők. Ilyen értelmű hangköltészet nyilvánul mindjárt Sannasaro *Arcadiájában*: «Et per li ombrosi rami le argute cicale *cantando* se affatigavano sotto al gran caldo; la mesta Philomela da lungi tra folti spineti *ululava*; *cantavano* le merle, le upope e le calandre; *piangeva* la solitaria turtura per le alte ripe; le solli cite api con suave *susurro* volavano ai fonti». E leírásokból ritkán marad ki a *fülemile*, mely e költészetnek legkedvesebb tárgya. Ez irány legnagyobb mestere: Marino, akiről az egész költészetet, mely a hangok zenéjét igyekszik érvényesíteni s hangjátékokban leli kedvét, *marinismusnak* nevezik. Hang- és rímjáték egyesülnek itt s ha ő pl. kemény, érdes hangokat akar festeni: *ozza, isce, uzza, enti, izza, este, ezza, osa* végzetű szavakat használ, egyesítve a rímelés művészetét a hang festésével. *Adone* című költeményében (VII. 35.) ily hangulatos festését adja a *fülemilének*:

Fa della gola lusinghiera e dolce
 Talor ben lunga articolata scola:
 Quinci quell'armonia che l'aura molce
 Ondeggiando per gradi in alto esala;
 E poichè alquanto si sostiene e folce,
 Precipitosa a piombo alfin si cala.
 Alzando a piena gorga indi lo scoppio
 Forma di trilli un contrappunto doppio.

Ez olasz irány hatott Franciaországra is és Peletier, Ronsard idősebb kortársa, kinek *Oeuvres poétiques* gyűjteménye 1547-ben jelent meg, már szintén utánozza a fülemile hangját (252. l.) :

Elle guindée d'un Zéphire
 Sublime en l'air vire et revire,
 Et y déclique un juli cry.
 Quit rit, guérit et tire l'ire
 Des esprits mieux que je n'escry.

Ronsard maga is festi a fülemile hangját *L'Alouette* című költeményében :

Tu ris en l'air de si doux sons
 Composés de ta *tire lire*
 Qu'il n'est amant qui ne desire
 T'oyant chanter au renouveau,
 Comme toi devenir oiseau.

Még hangzatosabb Du-Bartas (1544—90) fülemile-utánzata. Ő egy nagy epikus költeményt írt a világ teremtéséről s ebben az állati és természeti hangokat is utánozza. Műve elterjedt a maga idejében és Tobias Hübner (1640-ben) németre is lefordította. A fülemile utánzása az 5. nap történetében van így hangzik :

La gentile alouette avec son *tire-lire*
Tire l'ire à l'ire et tire lirant tire
 Vers la voûte du ciel, puis son vol vers ce lieu
Vire, et désire dire adieu Dieu, adieu Dieu.

Étienne Pasquier *Les recherches de la France* című művében, ahol a francia nyelvet a latinnal hasonlítja össze s azt a latin magaslatára akarja emelni, a hangutánzásról is szól s megemlékezőn a fent ismertetett kísérletekről, egy költeményében, melyet *Du-Bois kisasszonyhoz* intéz, a fülemile hangjának utánzásával is megpróbálkozik :

Il me caresse tantost
 D'un Tu, tu, puis aussitost
 Un Tot, tot, il me besgaye :
 Ainsi d'amour mal mené
 Le Rossignol obstiné
 Dedans son tourment s'esgaye.

Je te requiers un seul don,
 Tu', tu', tu' moy Cupidon,
 Tost, tost, tost que, je m'en aille
 Il vaut mieux viste mourir
 Que dans un bois me mourir
 Qui jour et nuit me travailles.¹

A német irodalomban Johann Fischart (1545—1590) költeményét említhetjük ez időből (*Fabel vom Esel und der Nachtigall*):

Aber die Nachtigal darnebn
 Führ so ein seltzsam verwirts lebn,
 Verkälerirts, verzuckts und zerhackts,
 Verketzerts, verzwickts und verzwackts,
 Koterts und kauerts in der Käln,
 Das man kein Silb ir nach kan zehln.²

A következő században Fénelon már ki meri mondani *Discours de réception à l'Académie Française* (1671) című székfoglaló értekezésében, hogy a francia nyelv a dadogó gyermekkor és zabolátlan ifjúság után elérte a megállapodottság, szabályosság, józan mérték és állandósulás befejezettségét, amely felé minden nyelv törekszik: a tökéletességet. A francia nyelv viláгурalma ekkor kezdődik, az antik civilizáció leghűbb őrének s a modern haladás vezető nemzetének jogát követeli a maga számára.

Míg Olasz- és Franciaországban a hazai nyelv körüli vita inkább esztétikai természetű volt,³ addig Németországban a teológiai és filológiai irány érvényesült erőbben. Németországban száz évvel később, a XVII. században vetett magas hullámokat a nyelvi vita, amikor már a reformációból kiinduló filológiai törekvések a héber nyelvre irányozták a figyelmet és jeles hellenisták mellett a héber nyelv tudósai is a porondra léptek. Sűrűn halljuk a «három szent nyelv», a héber, görög és latin, emlegetését s a német nyelvnek iro-

¹ További fülemile-utánzatokról v. ö. G. Pellissier: *La vie et les oeuvres de Du-Bartas*. Paris, 1883.; különösen: 107. s. köv. l.

² Kayser: i. mű. 209.

³ E mozgalmak ismertetését l. Zolnai Béla *Nyelvek harca* c. tanulmányában. M. Nyelv. 1926.

dalni nyelvvé törekvésében most már az óklasszikus nyelveken kívül a zsidó nyelvvel is meg kell küzdenie. Nemcsak az a kérdés: vajjon lehet-e a német nyelvet a klasszikus irodalmak fenséges gondolatai eszközévé tenni, hanem az is, szabad-e a szent iratok méltóságát a nemzeti nyelv alkalmazása által profanizálni. Ez a kérdés csak mellékesen merült fel a francia nyelv körüli küzdelmekben, de Németországban, Luther bibliafordítása után is, nagy nyomatékossággal. Míg Franciaországban a nemzeti nyelv kérdése inkább a latin és görög nyelvhez fűződött, addig a protestáns Németországban a héber nyelv is erősen a vita körébe került. Hiszen héber nyelven szól az Ótestamentum, görögül az evangéliumok és latinul az egyházatyák könyvei.

A XVI. században megindult filológiai kutatások felvetik az emberiség ősnyelvének a kérdését. Melyik volt az emberiség ősnyelve? A héber-e vagy valamely más, ismeretlen nyelv, mely azóta elveszett? A tudósok egyrésze valóban a héber nyelv mellett száll síkra, mások azt hiszik, hogy Ádám nyelve egy más, ismeretlen ősnyelv, *lingua primaeva*, volt, mely a bábéli nyelvzavar alkalmával tönkrement. Isten büntetése épp az volt, hogy az emberek ezután különféle nyelveken beszéljenek és ne értsék meg egymást, mint az ősatyák idejében. Az ókor φῶσει-θεσει nyelvvitája felújul e korban s kutatják, vajjon a nyelv magától keletkezett-e, vagyis Isten adta Ádámnak, vagy emberi csinálmány, conventio, mellyel néhány eszes ősrünk ajándékozta meg többi embertársát? Tudjuk, hogy a φίσει állásponthez Platon és a sztoikusok állnak közel, Aristoteles inkább a θεσει elmélethez húz. Platon szerint a nyelv úgy keletkezett, hogy a szavak alakja azok jelentését fejezi ki, tehát hangalak és jelentés reális kapcsolatot tüntetett föl. Ezek a nyelv ősszavai, mert van sok más, amelynél ez a kapcsolat hangalak és jelentés közt nincs meg. Akik a lingua primaeva álláspontján voltak, feltételezték, hogy ez a nyelv tökéletesen mutatta a szó jelentését hangalakjában. Akik a hébert pártolták, azoknak már nehezebb dolguk volt, de ezek is lehetőleg keresték azokat a szavakat, melyek az eredetinek tartott kapcsolatot mutatták. Hogy ez sokszor nem sikerült, az természetes,

de erre nézve úgy gondolkodtak, hogy a bábéli nyelvzavar alkalmával a többi nyelvvel együtt a héber ősnelv is elvesztette eredeti tisztaságát s a többiek módjára, zavarossá vált. Bibliander (1504—1564), korának legjelesebb hebreistája, Zwinglinek tanszékén Zürichben utódja, a héber nyelv elsőségét és tökéletességét hirdeti: «nam illa perfectissima esset omnium, cuius verba rerum naturas explanarent. Qualem credibile est fuisse illam, qua Adam singulis rebus nomina imposuit». Keresi benne az *aptum nomeneket*, vagyis azokat, melyek az ókori filológusok szerint a hangalak-jelentés nyelvelméletnek megfelelnek. Szerinte a héber nyelv «parens et princeps, qui naturae omnium rerum divinarum simul et humanarum aptum nomen veluti publicam notam imprimat». Hasonló nézeteket vall Causinus *De eloquentia* c. művében: «Adamus omnis sapientiae gloria excellens. Nomina quae imposuit accomodata ad rei naturam fuere indita. Ex natura nomina rebus indita». De hiszen már az egyházatyák a patristica és scholastica korában, valamint a Talmud s az arab nyelvtudósok is a héber nyelvet vallották az emberiség ősnyelvének. A latin és görög nyelv dicsérete azért állandó volt s a görögnek elsőségét a latin felett a legtöbben elismerték: a görög ősbib nyelv, mint a latin, a latin sokat tanult tőle s szebb hangzású is, mint a rómaiak nyelve.

Milyen szerepe lehet a nemzeti nyelveknek e történetileg megszentelt tekintélyes nyelvek mellett? Luther bibliafordítása óta egyre erősödött a vágy Németországban is a nemzeti nyelv irodalmi érvényesítése irányában. Eredetéről úgy vélekednek, hogy ősi nyelv a német is. Ascenas, Jápet unokája, vitte el a bábéli nyelvzavar után Németországba s itt tisztán, zavartalanul, eredeti módon fejlődött, más nyelvekkel nem vegyülve, míg a román nyelvek (a francia, olasz, spanyol) csak a latin nyelv romlásából keletkeztek. Akadnak filológusok, mint Tritemius, Althamer, Iraenicus, Aventinus, kik a német nyelvnek a göröggel való rokonságát felfedezik és tanítják, sőt Camerarius von Dalburg és Gelenius a rokonságot szótárszerűleg bizonyítják. A német nyelv épp úgy alkalmas irodalmi és tudományos nyelvül, — hirdetik — mint bármely más nyelv. Pellican (1478—1556),

Erasmus és Reuchlin barátja, írja: «Diese Wissenschaften aber kann man in der deutschen Sprache, der edelsten und reichsten von allen, ebenso deutlich überliefern und ebenso klar auffassen, wie in irgend einer andern».¹ Bibliander is azt állítja, hogy a német nyelv nem áll az ékesen szóló latin mögött. «Es wär ohn Schaden, ja meines Bedünkens hoch von Nöten, dass eine ganze Grammatica hierin beschrieben wird, recht reguliertes Teutschen. Die Sprach ist so lustig, nützlich und tapfer in jeder Redmass, als irgend eine andere befunden wird.»

Minket magyarokat különösen érdekelhet az az elfogult túlzás, mellyel ez időben a német és más germán nyelvek is a maguk elsőségét magasztalják. Horvát Istvánnak a magyar nyelvet majd kétszáz év múlva felhangzó dicsőítései jutnak itt eszünkbe. Egy német humanista, ki a XVI. század elején élt s neve nem maradt fenn, miért ismertetője, H. Haupt, csak «jener oberrheinische Revolutionär» néven említi, komolyan állítja, hogy: «Adam ist ein teutscher Mann gewesen. Was er sprach und seinen Nachkommen überlieferte, war die Sprache, *all Manns*, d. h. die alemanische oder deutsche Sprache. Japet zog vor der babylo-nischen Verwirrung nach Europa und brachte sie nach Deutschland, während alle anderen Sprachen, auch hebräische, erst bei Babel entstanden. Es wird aber, das lassen die Visionen Daniels hoffen, einst der Tag kommen, da das Deutsche wieder alle anderen Sprachen abtun und allein regieren wird.»²

Más nyelvű nyilatkozatok közül érdekes Goropius Becanusé (1518—72), a mi II. Lajosunk nejének, később Belgium kormányzójának, Habsburg Máriának udvari orvosáé, ki anyanyelvét, a *flamandot*, tehát szintén egy germán nyelvet, hirdeti ősnyelv gyanánt: «Ádám önmagától teremtette a nyelvet, mert isteni bölcseségnek volt birtokában. E nyelvben a szavak tökéletesen illettek a dolgokhoz; aki tudta a dolgok nevét, az magukat a dolgokat is ismerte, ut non

¹ L. W. Kayser. I. mű. 162. l.

² W. Kayser. I. mű. 163. l.

facta nomina sed cum rebus ipsis nata viderentur. A nehézkes és homályos héber nyelv nem volt ilyen, de igen a lingua cimbrica.» Hosszasan és zavarosan bizonyítgatja aztán Platon *Kratylosa*, Halicarnassosi Dionysos és Martinus Capella alapján, hogy a flamand nyelv e részben a legtökéletesebb. A báránybégetést például mennyivel jobban fejezi ki a flamand *ble*, mint a latin *balo*! *Ra* a gyors mozgás jelölője, ezért kifejező szó a *Rad*, de már romlott alak a latin *rota*. Megfordítva: *ar* a lassúság jele. Hinc *Arar*, fluvius insignis tarditatis!¹

Andreas Kempe szerint a paradicsomban Isten svédül, Ádám dánul, a kigyó azonban franciául beszélt.² Bresciai Philastrius szerint az emberiség a bábéli torony építése előtt is már több nyelven beszélt, de mindenik értette a másikat. A bábéli büntetés épp az volt, hogy azontúl mindenki csak az anyanyelvét beszélte és értette.³

A humanizmus Platon *Kratylosa* nyomán azokat a szavakat tartja a nyelv eredeti összavainak, melyekben hangalak és jelentés egybevág. Minél több onomatopoeicus szó van valamely nyelvben, annál jobban megfelel az a nyelv ideáljának, a tökéletes nyelvnek. Ha tehát a német nyelv értékét akarják bizonyítani, azt hangutánzó szókincsének gazdagságával tehetik leginkább. Megkezdődik most a hangutánzó szavak gyűjtése s annak kimutatása, hogy a német nyelv mily gazdagon fejlesztette ki ezeket, hogy nem maradt el sem a héber, sem a görög meg latin mögött. Schottel, a XVII. század legjelesebb nyelvészeinek egyike, *Von der deutschen Hauptsprache* (1663) c. művében így ír: Plato bebizonyította a görög nyelv eredetiségét. Bibliander az adamikus (héber) nyelvről állította, hogy «illa lingua perfectissima, cuius verba rerum naturas explanant». Ugyanő és Nigidius a latin nyelvről is azt tartják, hogy a természettől oly módon van alkotva, hogy «animus oblata voce ignotae significatonis ante omnia respiciat eius originem». Ezekre

¹ W. Kayser I. mű. 165. l.

² L. egyebek közt Giesswein: *Die Hauptprobleme der Sprachwissenschaft*. Freiburg. 1892. 214. l.

³ Giesswein. U. o.

Schottel azt feleli: «Ei Lieber lasset uns doch unser teutsche Wörter ein wenig zu Sinnen fassen. Denn ein jedes Ding, wie seine Eigenschaft und Wirkung ist, also muss es vermittels unserer Letteren und kraft derer also zusammengefügt teutschen Wörter daherfliessen und nicht anders, also ob es gegenwärtig da wäre, durch des Zuhörers Sinn und Herze dringen. Z. Ex. nehme nur einer diese Wörter: *Wasser, fliessen, Gesäusel, sanft, stille*, wie künstlich ist es, wie gleichsam wesentlich fleusst das Wasser mit stillem Gesäusel von unser Zungen? Was kann das Geräusch des fließenden Wassers wesentlicher abbilden? . . . Lasst uns sagen: *Donner, brausen, krachen, Blitz* . . . Man nehme abermal andere: *sausen, klingen, Klang, prasseln, heulen, knallen, brüllen, lispeln, husten, schnarchen, zischen, rültsen.*»¹ Hát még az állati hangok mennyire azoknak igazi lényét fejezik ki! «Der Löw *brüllet*, der Ochs *bölket*, der Bär *brummet*, das Schaf *bläket*, das Schwein *grunzet*, der Hund *baffet* und *bellet*, die Schlange *zischet*, das Pferd *rinschet, wiehelt*, die Katze *mauet*, die Gans *schnattert*, die Ente *quaket*, das Huhn *kakelt, klucket*, der Storch *klappert*, der Rabe *kracket*, die Schwalbe *schwieret*, der Sperling *silket* und *zirket* und also ferner.»²

A hangfigurák mellett a hangszimbolikával is foglalkozik Schottel, így pl. megemlíti a *Liebe* szónak kifejező erejét s idézi Luthert: «Ich weiss nicht, ob man auch das Wort «Liebe» so herzlich und genugsam in lateinischer oder einziger anderen Sprache reden möchte.» Dante ugyanezt az *amore* szóról jegyezte meg, mint amely édes hangzásával találóan bizonyítja azt a tételt, hogy: *nomina sunt consequentia rerum*. Mindkét példa élénk tanúsága annak, mennyire befolyásolja a szó jelentése a hangzásához fűződő érzelmi hatást. Hiszen a *Liebe* hangulatából már semmi sincs a majdnem azonos hangzású *Hiebe* szóban, valamint az *amore*-nek édes hangzását nem ismerjük fel pl. a *clamore*, vagy *amaro* hasonhangzású szavakban.

Harsdörffer is a Schottelével majdnem azonos szavakkal bizonyítja a német nyelvnek hangutánzó természetét,

¹ Kayser I. mű. 169. l.

² Kayser. I. mű. 171. l.

tehát szavainak eredetiségét: «Sie redet mit den Zungen der Natur, indem sie alles Getön und was nur einen Laut, Hall und Schall von sich gibt, wohl vernehmlich ausdrücket ... *brüllet* wie der Löwe, *plerret* wie der Ochs, *brummt* wie der Bär, *beeket* wie der Hirsch, *blecket* wie das Schaf, *gruntzet* wie das Schwein, *muffet* wie der Hund, *rinschet* wie das Pferd, *zischet* wie die Schlange, *mauet* wie die Katz, *schnattert* wie die Gans, *quacket* wie die Ente, *summet* wie die Hummel, *kacket* wie das Huhn, *klappert* wie der Storch, *kracket* wie der Rab, *schwieret* wie die Schwalbe, *silket* wie der Sperling und wer wollte doch das wunderschiekliche Vermögen alles ausreden.»¹

Platon tanítása most a humanizmusban tesz szert igazi jelentőségre, nagyobbra, mint amelyet az ókor s maga a szerzője is neki tulajdonított. Hiszen Platon a *Kratylos*-ban csakhamar el is ejtette a témát, mint megoldhatatlant.

Meghatók azok az érzelmi nyilatkozatok, melyeket e korban anyanyelvükről a német íróknál, tudósoknál olvashatunk. Különösen számunkra, akiknél e küzdelmek még nem is veszték el a századok homályában. Nálunk is meg kellett győzni a nemzetet, hogy nyelve klasszikus magaslatra emelhető s eloszlatni a kétségeket, melyek még II. József korában a magyar intelligencia többségét fogva tartották. Harsdörffer, kora egyik jeles költője, ezekkel a cicerói stílust már barokkosan túlzó sorokkal magasztalja a német nyelvet, a fentebb említett hangfigurákat pazarul alkalmazva: «Libet und lobet unsere liebliche und löbliche Sprache, unsere künstliche und dienstliche, unsere durchdringende und herzzwingende, unsere reinliche und scheinliche, unsere holdselige und glückselige Sprache. Sie ist die Ehre und Lehre der Teutschen, sie ist der Schatz und Schutz der Teutschen, sie ist der höchste Ruhm und das reichste Eigentum unseres geehrten Vaterlandes, dadurch der Pracht und Macht unserer weltbekannten teutschen Voreltern...»²

Az elméleti fejtegetések a német költőkre is nagy hatással voltak. Ők költői gyakorlatukban is érvényesíteni akar-

¹ Kayser. I. mű. 47. l.

² W. Kayser. I. mű. 130. l.

ták a német nyelvnek imént felfedezett gazdagságát, mely alkalmas volt a német költői nyelv felfrissítésére is. Az a barokk stílus, mely a XVI. század német költészetét jellemezte, most gazdagon díszíti annak nyelvét a hangutánzó szavak pompájával. Vezetőszerepet játszott ebben az a nürnbergi költői iskola, melynek tagjait a Nürnberget keresztül szelő Pegnitz folyóról Pegnitzschäfereknek nevezik, minthogy leginkább a kor divatos műfaját, az Itáliában már egy század óta virágzó idillköltészetet művelték. Legkiemelkedőbb egyéniségei Johann Klaj (1616—1656) és Georg Philipp Harsdörffer (1607—1658) voltak. Ők nagy örömet lelték az állati, főként a madárhangok utánzásában. Ez irányban a kor leghíresebb terméke Klajnak fülemile és egyéb állati hang utánzó költeménye, mely *Auffahrt Jesu Christi* című drámájában fordul elő (291—302):

Es kirren und girren die Tauben im Schatten,
 Es wachen und lachen die Störche in Matten,
 Es zitschert und zwitschert der Spatzen ihr Dach,
 Es krächzet und ächtzet der Kraniche Wach.
 Es schwirren und schmirren die Schwalben in Lüfften,
 Es klingen und springen die Adler in Klüfften.
 Die Lerch tireliret ihr Tiretier,
 Es binken die Finken den Buhlen allhier.
 Die Frösche koaxen und wachsen in Lachen,
 Kekrekken und strekken, sich lustiger machen,
 Es kimmert und wimmert der Nachtigal Kind,
 Sie pfeifet und schleifet mit künstlichem Wind.

ZLINSZKY ALADÁR.

THALÈS BERNARD ÉS AZ EGYETEMES IRODALOM.

«Thalès Bernard, irodalmunk jóakaró ismertetője, most eredeti költeményeket közöl *Méodies pastorales* cím alatt. Mi legalább körülforgattuk az ívet (3-ième Livraison), megnéztük felül, alul, elől, hátul, mindenütt, de semmi jele, hogy e versek fordítás gyanánt szerepelnének. Ez *eredeti* költemények közt van egy, melyet ide igtatunk, s mellé Petőfi hason tartalmú dalát. Az eszmék *találkozása* meglepő, egész a plagiumig». ¹ «Ugyancsak az eredetiségek közt felismertük még ezeket : Sikos a hó, szalad a szán (Le Traîneau), Keresztúton állok (L'hésitation), Szerelem vándora (Chacun sa route); s talán többet is lelnénk, ha időnk volna rá. Mi köszönjük Th. Bernard úrnak, hogy bevezeti költőnket a nagy világba, de bemutatáskor meg szokták nevezni a vendéget».

Arany Jánosnak ez a pár mondata irodalmi kalandornak tüntethetné fel a *Pásztori dallamok* szerzőjét. De a helyett, hogy itt a fordító eljárásának szerzői jogi minősítésébe mélyednénk, keressük meg a különös jelenség jellegzetes okát.

I.

Thalès Bernard-ral nem végezhetünk oly könnyedén, mint a Magyarország iránt érdeklődő, egy-két magyar verset vagy novellát jól-rosszul lefordító nagyszámú franciák legtöbbszörével. A szent korona közjogi jelentőségére ő épített romantikus történeti regényt (*La Couronne de saint Etienne*

¹ Itt a *L'Averse* szövegét állítja Arany az *Esik, esik, esik* mellé. L. Arany J. *hátrahagyott iratai és levelezése*, II. köt. 146. sk. l.

ou les Colliers rouges, 1854)¹ s ő volt a francia irodalomban. Mme de Staël késői utódjaként, a közép- és észak európai irodalom, valamint a népköltészet fáradhatatlan szószólója. Hogy ma a franciák kezébe lehet adni a XIX. század népies és nemzeti klasszicizmusának kulcsát, az nem utolsó sorban Thalès Bernard érdeme. Nem mintha a népköltészeetről szóló könyve nagyon olvasott volna, s azt sem állíthatja senki sem, hogy alapos volt. Filológiai és folklorisztikai ismeretei hiányosak; inkább anyaga és törekvése értékes, mint feldolgozásának módja. De annak, aki végiglapozza, mégis felnyílik a szeme: belátja, hogy van európai irodalom, vagy legalább azt, hogy a néhány ismert irodalom nem áll egyedül. S ha sokszor egy évszázad kell, míg az ilyen belátások megérnek s megtermik a szükséges visszahatást, az évszázadnak el kell egyszer kezdődnie, hogy az éveket számlálni lehessen.

Virányi Elemér mintaszerű tanulmányban² mutatta ki, mily nagy szerepet szánt Thalès Bernard a nyugati költészet újjáélesztésében annak a friss vérnek, amelyet az ú. n. «északi» (közép- és észak európai, szláv és finnugor) népek népi vagy a népköltészethez közel maradt műköltészete adhatna. Virányi főképp az észti, a finn vonatkozásokat tárgyalja, de kiterjeszkedik Thalès Bernard egész irodalomszemléletére. A következőkben általános szempontból kívánjuk kiegészíteni az ő adatait, hogy azután az eddig behatóan nem tárgyalt kötetre, a *Poésies mystiques*-re térhessünk át.

Mert Thalès Bernard módszerére nem annyira a *Mémoires pastorales* s a többi verskötet vet világot, mint inkább a *Histoire de la Poésie*, amelynek fontos fejezete foglalkozik a magyar költészettel, s a *Poésies mystiques*, amely 1858-ban jelent meg. Ennek a kötetnek előszava az összehasonlító irodalomtörténet egyik bölcsődala. Fontosságát alig lehet túlozni. A *Zeitschrift für vergleichende Literaturgeschichte*, a

¹ Forrása részben Boldényi ismert könyve. — L. még: Hankiss J.: *Debrecen francia apoteózisa* (Debrecen. 1933), 274. 276. l.

² *Thalès Bernard littérateur français et ses relations avec la poésie populaire estonienne et finnoise.* («Bibliotheca Hungarico-Estica Institutii Literarum Hungarici Dorpatensis, ed. Stephanus de Csekey», 7), Tartu. Krüger. 1928.

Revue de Littérature Comparée s főképp a mi Meltzl Hugónk úttörő *Acta Comparationisa* ilyen talajból szívták magukba az egyetemes szellemkutatás drága nedveit.

Az egyetemesség vágyát Bernard-ban is, mint hajdan Mme de Staëlban, a német szellemi élet keltette föl. Egyfelől azért, mert a német filozófiában s a német tudományban megvolt a misztikus hajlam a rejtett összefüggéseknek sokszor merész egységbe kapcsolására. A német idealizmus, mely az ember lelkét azonosítja a külső világgal, «oly tájakat nyitott meg a lélek számára, ahova a költészet beviheti heves lendületét és nyugtalan tevékenységét». Ily régiókba viszi Bernard is a költészetet, a nélkül, hogy Fichtével, Schellinggel vagy Hegellel sokat törődnek. «A német metafizikától csak a Végtelen felé lebbenését vettem át : meg akartam mutatni, hogyan találja meg a szív kimerítő erőfeszítések után békéjét a keresztyén igazság ölében».¹

Másfelől — s itt a bevezetés is átível a metafizikától a népköltészethez — Bernard, aki a német «nép»-dalokat megismertette Franciaországban, most a német metafizikának teszi meg ugyanezt a szolgálatot. «Ha Németországra támaszkodom, amikor reformjaimat hirdetem, ezt azért teszem, mert egy évszázad óta ez az ország átmeneti raktára (entrepôt) észak minden vidéke szellemi termékeinek». Helyettesítsük itt a német helyébe valamely más közép-európai civilizáció nevét, például a magunkét, s Thalès Bernard tétele, amely hivatást jelöl ki és jelentőséget állapít meg, bizonyos határokon belül miránk is érvényes lesz.² A fontos az ő szemében az, hogy a közép- és észak-európai irodalmak nem elszigeteltek, önmaguknak élők, kizárólagosak, hanem egybefolynak, segítenek, közvetítenek. S ezekben a

¹ «J'ai seulement pris à la métaphysique allemande son essor vers l'Infini. et j'ai essayé de montrer comment, après des efforts qui l'épuisent, le coeur trouve la paix en se reposant dans la vérité chrétienne». Nem szükséges e vallomás nagy jelentőségét hangsúlyozni. ha meggondoljuk, hogy Thalès Bernard barátja és földije, Leconte de Lisle, hogyan jutott el sötét és harcok vallástalanságáig.

² Amint ez utóbb ki is derül : Bernard egy magyarországi tót balladát dolgoz fel franciául s magyar vonásokkal teszi színessé.

még «cseppfolyós» irodalmakban látja Európa költészetének jövőjét, a szilárd halmazállapotú civilizációk megmerevedésének esetleges orvosságát.¹

S a *Préface* e pontján Bernard mindjárt ellene is szegül a germanizálás vádjának. Mint Thalès Bernard-nak és problematikájának magyar fölfedezője, Tóth Béla, mondja, inkább «turanizálással» lehetne vádolni, hiszen a francia agitátor vallomása szerint Németország népdalait sokkal kisebb mértékben használja fel, mint szláv, litván s főképp ész, finn és magyar énekeket. Azonban a német nyelv «meglepő hajlékonysága» következtében s a «finn-lett-szláv» népekre politikai és földrajzi okokból gyakorolt nagy hatása révén oly óriási a csere a német és a nem-német költészet között, hogy nehéz megkülönböztetni őket.

S itt eljut egy fontos következtetéshez: «Európa egész északi és keleti része tele van egy isteni, még kiműveletlen költészettel, amelyet német közvetítéssel el kell juttatni Franciaországba». Ez a mondat világítja meg Bernard egész költői és izgatói gyakorlatát. Az «északi» és «keleti» irodalmak virágai az ő számára vadrózsák, exotikus virágok, mindenestre szabad és hívogató préda. Aki leszakítja őket, nem árt senkinek, inkább használ, amikor a tiszta szobában, ragyogó vázában néhány nappal megnyújtja a vihartól tépett virág rövid életét.

A «poésie divine, encore inculte» szerinte inkább ihletet ad, mint kész műveket; Thalès Bernard csodálja őket, le is fordítja, de mindig a francia közönségre gondol, azt akarja fölfrissíteni, megtermékenyíteni. Az irodalom és az irodalomtörténet — ha ilyen keleti országról van szó — úgy összefolyik képzeletében, hogy Révai Miklósból nála vers hőse lesz.

S a francia közönség mellett még egy fórum lebeg előtte: az a csekély számú, tudós elit, amely szétszórva az északi és keleti országokban az egyetemes irodalom nagy művén dolgozik. A *Misztikus költemények* előszava felsorolja Bernard

¹ «... ébranler les barrières qui séparent encore les Latins des Germains, ou pour mieux dire, les Français du reste de l'Europe».

levelező társait a különféle országokban, azokat, akik az «Académie de littérature étrangère» tervét helyeslik. A névsort Virányi már közölte ebből az előszóból s alapos kutató-sokkal világította meg az észti és finn szempontból fontos munkatársakat: Jégor von Sivers balti német és Basilius Jacovleff orosz költő munkásságát s azt a C. Zetterquistet, aki «500 nyelvű filológiai munkán dolgozik»: egy finn szövegnek 500 nyelvre való lefordításán. Carl Gustaf Zetterquist 1816-ban született Södermanlandban, francia s főképp angol nyelv-tanokat és frazeológiákat állított össze. Honfitársa, Anders Hedner, Gryssebóban született 1801-ben, asbyi vikárius lett s ott is halt meg 1873-ban; latin disszertációkat írt a római elégikusokról, a csodákról, III. Napoleon francia császárról (1855).¹

Nem lesz egészen hiábavaló, ha bemutatjuk egy-két szóval a nemzetközi gárda többi tagját is. Louis de Baecker francia archeológus Saint-Omerba való (1815), polgári foglalkozása szerint bíró és egyetemi tanár, 1855-ben adta közre flamand történeti énekeit (*Chants historiques de la Flandre*); nyelv-bölcseleti munkákat és holland irodalomtörténetet írt, később a maláji népek civilizációjával is foglalkozott;² igazán Bernard kedvére való tudós és író volt, olyanféle «touche à tout», mint ő maga, talán kissé alaposabb kiadásban.

Reinsberg-Düringsfeld Ida grófnő (1815—1876) a legkülönbözőbb nyelveket tanulmányozza, nagy utakat tesz Csehországba, Dalmáciába, Itáliába, Belgiumba, Svájcba, s mindegyik utazása tanulmányút valamelyik regényéhez. Míg férje a közmondások és naptárak nagy szakértője, a grófné olasz (*Lieder aus Toskana*, 1854—1859) és szláv népdalok (*Böhmische Rosen*, 1851) sikerült fordításaival szerzett magának európai nevet.³ A németek közül Rudolf von Gottschall szorul legkevésbé bemutatásra. Hozzá, mint Jégor von Sivershez is, egy-egy ódát intéz a *Poésies nouvelles* költője.⁴ Feodor von

¹ Gunnár Michélsen és Leffler Béla szíves közlése.

² L. Vapereau és Larousse lexikonait.

³ Didot: *Biographie universelle; Allgem. Deutsche Biographie*. Itt különösen a *Böhmische Rosen* érdemel figyelmet.

⁴ 52. *Au poète allemand R. Gottschall*.

Wehl (1821—1890) főkép dramaturg és színházpolitikus. A hamburgi *Die Jahreszeiten* s számos más folyóirat szerkesztője Párizsba is ellátogatott. *Aus dem früheren Frankreich* c. munkája 1880-ban jelent meg. Johann Karl Friedrich Rosenkrantz (1805—1879) teológus és irodalomtörténetíró; Bernard-ral nyilván Hegel-imádata köti össze: ő a kor egyik legkiválóbb s legszorgalmasabb Hegel-specialistája. *Schelling und Hegel* (Sendschreiben an P. Leroux) francia vonatkozású.¹ Ernest Lafond, Lope de Vega fordítója, és a genfi Edmond Delière szinte nyomtalanul tűntek le a filológia és az irodalom színpadáról. Ugyanezt mondhatjuk az idézett két délamerikai egyikéről, Don Narciso de Foxáról, míg Don Juan Maria Gutierrez, Max Daireaux szerint, Argentina egyik legfinomabb szelleme volt a múlt század közepén (1809—1878). Mint költő csak néhány elnyúlhatatlan antológia-darabot hagyott hátra, s kétségtelen, hogy az olyan eredeti, exotikus tárgyú költemények, mint a *Lovamhoz* és a pampa jellegzetes fájáról szóló *El Ombú* nem hagyhatták hidegen a friss ihletű költészet francia kedvelőjét.²

«Kertbeny úr Pestről adta nekem mindazokat a felvilágosításokat, amelyekre szükségem volt, hogy elsajátítsam (mily kétértelmű szó, ha Arany fent idézett megjegyzését olvasta az ember) a magyar költészetet; egy másik magyar költő, Jámbor Pál is különféle tájékoztatásokkal szolgált.» Kertbeny és Jámbor Pál érdekes és előkelő társaságba kerültek, amikor az egyetemes költészet akadémiájának tervezője őket is csatlakozásra szólította. Kétségkívül nekik köszönhető, hogy Th. Bernard a magyar költészetnek adta az első helyet a népies irodalom rangsorában. Az ő kiadásaiknak, fordításaiknak, illetőleg irodalomtörténeti tájékoztatásaiknak eredménye úgyszólván minden, ami a költő feltűnően nagyszámú magyar vonatkozását meghatározza, így az is, hogy Czuczorban és Révaiban szinte Petőfi mellé állítható

¹ *Allgem. Deutsche Biographie.*

² A délamerikai irodalmak egyik legkiválóbb ismerője levélben volt szíves közölni velem a fenti adatokat. Gutierrez-re nézve l. még Daireaux munkáját: *Panorama de la Littérature hispano-américaine* (Paris. Kra), 72., 256. l.

nagyokat lát. Kertbeny lelkes közvetítő s buzgó levelező; Bernard-nál nagyobbakat is meg tudott fogni buzgalma, lelkesedése és ügyessége. Jámbor irodalomtörténete nem valami nagyszabású munka, de ő Bernard lelki rokona: hány francia költőhöz, nagy emberhez írt ódát, költői levelet, úgy mint Bernard tette, áldozván ezzel is annak a hídépítő ösztönnek, amely mindvégig ösztökélte!

De itt az ideje, hogy tovább siessünk: a *Poésies mystiques* előszava még nem adta át nekünk minden kincsét. Világosan mutatja, hogy nem az idegen irodalmak egyszerű megismeretése a fő cél, hanem ennél sokkal több: egyetemes irodalom létrehívása a költészet igazi forrásaihoz való visszatérés révén. A «kozmpolitizmus» ügyét akarja szolgálni, de ez nem a racionalisták kiagyalt nemzetfenntartása, hanem a keresztyénségben egyesült nemzetek új testvérisége. Amikor megköszöni levelező társainak, hogy akadémiai tervét helyeslik s propagálják, így folytatja: «Mert van még a költészetnél is szentebb: a vallásos mozgalom, amely a népeket egymás felé vonja és azok az írók, akik elfelejtik személyes szerepüket, hogy az emberi nemnek keresztyén családban való megvalósulásán dolgozzanak, megérdemlik az apostolkodásnak kijáró tiszteletet».¹

A kötet talán legjellegzetesebb darabjának, a *Hegeli himnusznak* (*Hymne hégélien*) egy sora is összekapcsolja a vallásosságot és az egyetemességre törekvést:

Car, c'est Dieu qui nous pousse à l'oeuvre universelle.

S vallásos hangulat ömlik el az Alfred de Vignyhez intézett költeményen is (*Au comte A. de V.*): Thalès Bernard a nagy költő isteni ihletettségét, metafizikai magasságokban szárnyalását dicsőíti.²

¹ «Qu'ils reçoivent tous mes remerciements, car il y a une chose plus sainte encore que la poésie, c'est le mouvement religieux qui entraîne les peuples les uns vers les autres: et les écrivains qui oublient leur rôle personnel pour travailler à la réalisation du genre humain en famille chrétienne, méritent les honneurs dus à l'apostolat».

² «Metafizikai himnusz»-t tartalmaz a *Mémoires pastorales* c. kötet is (43. *Hymne métaphysique*).

II.

Általában a verskötet igazolja az előszót : ennek vezérmotívumai többször megcsendülnek és kivirágznak az 59 költemény egyikében-másikában. A vallásos és metafizikai hajlam nagyon sok változatban szerepel : bibliai himnuszban (*Hymne biblique*) és bibliai képekben (*L'échelle de Jacob*), vallásos költeményekben (*Dieu*) és temetői hangulatokban (*Le cimetière, La cité funèbre*, stb), a francia lírában aránylag ritka típusú gondolati költeményekben. A német közvetítésért hálás poéta, *Deutschland!* címmel, rajongva mélyed bele a rejtelmes német erdők hangulatába s a germán műzsát még Franciaországgal szemben is segítségül hívja. A német ábrándozás, hangulat és sejtelmesség sohasem talált ilyen símogató és elismerő megállapításokra, mint ennél a Rajnán-túli hívénél.

A vallásosság és a németesség mellett a harmadik vezérmotívum az idegen irodalmak kultusza. S itt újra meg kell állapítanunk, hogy a magyar ihletés túlsúlyban van. Az ajánlás után («Kinában térítő nővéremhez», *A ma soeur missionnaire en Chine*) *Pásztori preludium* következik s ez a *Prelude pastoral* a *Mélodies pastorales* c. kötetre irányítja figyelmünket ; majd egy allegória, s a IV. költemény egy hosszú, magyar tárgyú ballada-féle : *Janossik*, amelyre később térünk rá. A XII. költemény ismét magyar tárgyú : *Elisabeth Bathory*. Ezt nyilván Garay *Báthory Erzsébetje* ihlette. Garay költeményeit éppen 1854-ben bocsátotta közre Bernard barátja, a mozgékony Kertbeny, s a kis német kötet ¹ 82. lapján, a jegyzetek között ezt olvassuk : «Báthory, Elisabeth ; spr : Baa-tho-ri. Gemahlin des Franz Nádasdy. Berüchtigt, indem sie in ihrer Burg Cseitha nach und nach an dreihundert Mädchen geheim ermordete, und sich in deren

¹ *Garay's Dichtungen*. Aus dem Ungrischen übersetzt durch Kertbeny. Pest, 1854. Kertbenyt a *Histoire de la poésie* is említi (682. l.) mint Garay életíróját. Magát a költeményt sem ez a gyűjtemény, sem az ugyanebben az évben megjelent *Album hundert ungrischer Dichter* nem tartalmazza. — Garayt Jámbor is dicséri irodalomtörténetében. annál is inkább, mert Garay vezette be őt a költészetbe.

Blut badete, glaubend, dadurch am besten ihre Schönheit zu konserviren. 1610 durch den Palatin entdeckt, wurde sie, ihres Ranges wegen, blos zu lebenslänglichem Gefängnis verurtheilt, ihre Diener dagegen verbrannt. Diesen scheusslichen Stoff wählten schon einige Dichter zum poetischen Vorwurf, so unter den Deutschen J. N. Vogl (1836), und unter den Ungarn (1847) Alexander Vachott,¹ der sie in 2 Gesängen besang, Garay, der die in einem 5 aktigen Drama sogar auch (auf) die Bühne brachte. Baron A. Mednyánszky veröffentlichte die ganzen Prozessakten in der Zeitschrift «Hesperus» Prag. 1817.»² Nem tudjuk, ismerte-e Bernard Vachott vagy Vogl feldolgozásait, de költeménye lényeges elemeit megtalálhatta Mednyánszky *Malerische Reise auf dem Waagflusse in Ungarn* című munkájában «Cseithe» alatt.

Thalès Bernard költeménye jóval hosszabb, mint Garay *Báthory Erzsébetje*, valódi elbeszélő költemény. Minden két hónapban egy-egy szép leány tűnik el a faluból. A faluban eleinte csak suttognak, csak rémüldöznek, de egy napon ijedt tömeggé verődve tódul a falu népe a vár felé. Az íjászok felhúzzák a hidat, védekezésre készülnek, de a grófné bereszti a falusiakat. A tömeg szónoka «Bendi, le serf du Palatin»³ aki beszédében «a magyart latinnal keveri», nagyon megtetszik Erzsébetnek. A grófné találkára hívja a bátor és nyalka legényt. De Bendinek gyanúja van. Arcát eltakarva jelentkezik este s a távollevő grófné komornája összetéveszti a mészárossal, azaz a hóhérral :

Pour son bain, nous avons deux filles,
Hier surprises dans le pré ;
Le cachot les tient dans ses grilles,
Car il nous faut leur sang pourpré.

¹ Vachott költeménye nem hasonlít Bernard-éhoz. Az ő hőse nem parasztleány, hanem nemes ifjú s a részletekben is sok az eltérés.

² 124. l.

³ Bendi nevét honnan vette Bernard? Vachottnál Keled van.

Bendi a leányok helyett a komornát döfi le, majd a vár-
árokba ugrik s a falusi lakosságot fellázítja Báthory Erzsébet
ellen. Az ostromot részletesen leírja Bernard s ez alkalmat
ad neki arra, hogy belemerüljön a középkori vár jellemzésébe.
A grófné is bátor, maga áll serege élére :

Bien digne avec un tel courage
D'avoir un Hongrois pour mari.

A parasztok már-már megfutamodnak, amikor kürtszó
hallik s megérkezik a nádor törvényt látni.¹ A főurakból álló
bíróásra nagy hatással van Erzsébet szépsége, de a kín-
vallatás megoldja a szolgák nyelvét. Bendi megkapja a
nádor aranyos pallosát, Erzsébetet életfogytiglani börtönre ítélik, szolgáit elégettetésre. És itt — a francia
romantikus ballada szokása szerint — egy szemernyi irónia
hoz vissza bennünket a ballada borzadályos világából,
jeléül annak is, hogy ezt a műfajt a francia olvasó nem veszi
egészen komolyan: «Hiába morogsz, nép, az egyenlőtlen
ítélet miatt, mert nem lehet egyformán büntetni a nemes
asszonyt és a pört»...²

A kötet két másik magyar tárgyú darabja bevallottan
utánzás. Az egyik (XVI.) «*Kont*, imité de Garay».³ A fordítás
egészen szabad. A francia költő részletezőbb, leírogatóbb,
kevésbé tömör, kevésbé méltóságos. Egy-két nyilvánvaló
félreértésért is felelnie kell. Vajdafi nála «servant l'Autriche» ;
«ki most e törzsön áll» a francia szövegben úgy fordul elő, hogy
Kont a tőkére ülve («prenant le billot pour siège») szónokol
a néphez. A vers, a rím s gyakran a romantikus színezés
kedvéért ilyen toldásokra bukkanunk: Zsigmondot «a
születés véletlene tette császárrá véletlenül» ; «vörös tarajú

¹ A nádor Mednyánszkyknál is szerepel.

² L. Kertbeny idézett jegyzetének idevágó mondatát.

³ *Kontot* a legtöbb gyűjtemény fölveszi. Kertbeny szerint a
nép ajkára is átment. Vasfi és Benkő 1852-ben megjelent s Uhland-
nak ajánlott gyűjteménye (*Nationallieder der Magyaren*, Braun-
schweig, G. Jeger) más fordítását adja. — *Kont* jelentőségét a *Histoire
de la poésie* is méltatja (681. l.): «Sa célèbre ballade intitulée *Kont*
est aujourd'hui populaire dans toute la Hongrie».

kígyó ő» s magyar vérrrel táplálkozik. Egész versszakok Bernard saját elmékedései (10., 16.), s a költemény végén több mint két strófában a várt lázadás bontakozik ki: a tömeg megdobálja az íjászokat;

C'est l'émeute enfin qui commence,
Lorsque le sang rouge est versé ;
Mais quand donc, ô peuple en démence,
Cesseras-tu être insensé!

Még távolabb van a magyar eredetitől Bajza *Apotheosisá*-nak utánezata: *Hymne hongrois, imité de Baïza* (XXIII). Itt igazán csak a gondolatmenet maradt meg. A változtatások felhígították Bajza gondosan választott, tömör kifejezéseit, eredetien ható képeit. Th. Bernard itt is kiemelte kissé a magyar tárgyból következő helyi színezetet: az utolsó versszakokban a *Corvinok* kardja szögezi le a *germán* sást. Új s nem nagyon sikerült a végszak, amelyben a halottak kara élteti a szabadságot:

Et les morts, couchés dans l'attente,
Loin de leur pays insulté,
Crieront d'une voix éclatante :
Salut, ô sainte liberté!

Mindebből máris kiviláglik a francia költő adaptációs módszerének nemcsak mibenléte, hanem minden oka is. Őszinte lelkesedéssel dolgozik az ő «egyetemes költészetének» diadaláért. Ezért fordít, ír át, ismertet idegen, főkép magyar költeményeket, s közben nem a kiindulópont: az idegen költők járnak az eszében, hanem a végső cél: a minden nemzetek költészetének, ihletének, alaphangulatának regényes összeolvadása, amely eszköze és egyben jelképe is a népek vallásos testvériesülésének.

Ez a lelkiállapot magyarázza meg azokat a látszólagos plágiumokat is, amelyek Arany Jánosnak joggal tűntek fel. Bernard szemében az észak és kelet kedves s általa oly nagy becsben tartott költői nem abban az értelemben írói egyéniségek, mint nyugat költői, s az ő érzése szerint műveik nem egyéni remek, és így nem is egyéni tulajdonok, hanem egy-egy nép lelkének tárgyasulási egy egyéni toll alatt. Ha nem

így volna, miért írná annyi költeményének címe alá Petőfi, Lisznyay, Garay s mások nevét s miért hagyná el ezeket a neveket más költemények alól? Nyilván csak egy magyarázat lehetséges: ezekkel a költőkkel szemben ezt a kérdést nem tartja fontosnak. Kétségkívül nincs igaza abszolút értelemben, de az sem kétséges, hogy nem rosszindulatú fondorlatból sajátítja ki verseiket. Hiszen másfelől majd mindegyiküknek, a kisebbeknek is valóságos apoteózist rendez.¹

Sajátságos eljárásának s felfogásának koronatanúja vagy perdöntő példája *Jánossik, a lipői haramia*.

A kötet negyedik költeményének² hősei: az ismert felvidéki rablóvezér s egy daliás magyar ifjú, aki Szatmárból a hegyeken át³ indul a torontáli Szentmihályba, hogy feleségül vegye s ugyanazon úton hazavigye szerelmesét. A hegy-szorosban, «ahol a betyárok fittyet hánynak a királyoknak», különös lovas toppan elébe. Övében tör és hosszú pisztoly, kék hajtókájú dolmányán ezüst szegély. Inge finom vászonból való s kezét kesztyű rejti:

On rencontre peu, j'imagine,
De tels passants sur le chemin.

Szép homlokán, büszke szemén meglátszik, hogy nem lakhatik mögötte jobbágy vagy áruló lelke. S mégis: karabélyán ezek a szók csillognak: «Janossik le Brigand»! Révai Miklóssal

¹ Később, a *Histoire de la poésie* 683. lapján hangsúlyozza is Th. Bernard, hogy Petőfiből fordított a *Pásztori dallamok* c. kötetben is: «Nous avons traduit un certain nombre de ses poésies; *le Chariot, le Juge, le Bouvier*, dans les *Mémoires pastorales* (tehát nem említi az Arany kifogásolta verseket); *les Trois fils, le Fou*, dans la *Revue contemporaine*: *le Royaume de l'amour, le Bon maître, Rêve magique, la Destinée*, dans la *Revue de la province*». S a *Hist. de la poésie*ben hozzáfűzi ezekhez az «Itt benn vagyok a férfikor nyarában» (*l'Age viril*) prózai fordítását. Miért tagadná rosszhiszeműen a többi fordításokat? A plágiumvád nagyon meginog.

² *Janossik*.

³ Ha a hegyek Szatmár és Torontál között vannak, akkor azok vagy a bihari hegyek s akkor Jánosik ugyancsak messzire került valódi harcterétől, a Felvidéktől. — vagy Bernard nem nézett utána a térképen a magyar helyek topográfiai viszonyának.

— ez a magyar legény neve — együtt jártak a szemináriumba. Révainak ott kell hagynia zálogul apjától örökölt ezüst kardját, hogy annál biztosabban visszajöjjön egész násznépével együtt Jánosik hegyei közé. Az esküvő lezajlik, a násznép Révai vezetésével lóra száll — a vőlegények nyeregbe kapják mátkáikat — s a hegytorokban Jánosik fogadja őket hús haramiával, ünneplő öltözetben.

De soie écarlate est sa veste,
A son bonnet luit un gland d'or ;
Son gilet, plus beau que le reste,
Brille comme un vers de Czuczor.¹

Thalès Bernard képzeletében Czuczor úgy él, mint a természetérzék, a naívság, a szín és a vonal költője s a legművészibb formák mestere. A *Histoire de la poésie* többek közt így méltatja «Edouard Czuczor»-t : «. . . Il est impossible de reconstruire un plus vif sentiment de la nature, exprimé dans des formes plus artistement disposées. Czuczor a pour lui la grâce, la naïveté, la finesse ; ses chansons réunissent la couleur et la ligne». S Pachler német fordítása alapján, amely megvan Kertbeny «száz magyar költő albumá»-ban,² lefordítja franciára Czuczor *Kisleány* c. dalát.³ Th. Bernard másik magyar forrása, Jámbor Pál is idézi irodalomtörténetében. Ennek a felfogásnak, amely annyira elüt a *Botond* és *Hunyadi* költőjéről alkotott mai képüktől, egyik magyarázata éppen ez a vers ; a fordító számára az jellemzi legjobban a költőt, amit véletlenül éppen lefordított tőle. A másik magyarázat az *Album hundred ungrischer Dichter* jegyzetei között Kertbeny néhány szava, amellyel Czuczort jellemzi : «In seinen Liedern welche fast alle ins Volk übergangen, herrscht die reizendste

¹ A bandita jelmeze inkább délszláv, mint tót vagy magyar. Tabliónál a ruházatra vonatkozó sorok így hangzanak : «Kedves Jánossik, hová tetted kalapod, Mely arannyal, ezüsttel volt kiverve? A strucctollat, amelyet gyönyörűen ékesítették a gyöngyök, s amely körül volt rakva sűrűn briliánsokkal? . . . Jánossik, hol van zöld ingecskéd, Arannyal kirakva, bőven kidiszítve?» (Zaymus Vince fordítása.)

² *Album hundred ungrischer Dichter* (2. Aufl. 1854), 71. sk. l.

³ *Histoire de la poésie*, 699. sk. l.

natürliche Sinnlichkeit, welche in diesem Bewusstsein derselben bei wenigen andern ungrischen Lyrikern zu finden und bei keinem so ästhetisch berechtigt.¹

Hogy Jánossik mellénye «úgy ragyog, mint Czuczor egy veissora», az még csak hagyján. De Bernard verset is ír hozzá (*Au poète hongrois G. Czuczor*), s ebben a magyar poéta a báj, kellem és természetesség megtestesülése, aki az erdőn a madárral felesel s a pásztorlánnyal évődik; büszke lendülettel s ügyes ajakkal énekel arról, amiről a kékszemű lányok álmodnak. Furcsa, hogy Czuczort «Afródite költőjének» nevezi: «chanteur inspiré qu'Aphrodite protège», — de nem csodálkozunk, amikor a költő sokat dícsért refrainjeinek hódol: miért, miért nem, Th. Bernard és baráti köre Czuczort valami különösen tehetséges formaművésznek és refrainszakértőnek tartják:

Je voudrais, ô Czuczor, sous des cieux toujours calmes
Redire tes refrains dans les bois toujours verts!²

Thalès Bernard hú tanítványa, Adolphe Paban sem feledkezik meg Czuczorról:

Nous parlerons des noms de la pauvre Pologne,
Des Czuczor et des Petoefi.³

S ő is a szabad természettel, a népies őszinteséggel társítja Bernard kedvencének nevét...⁴

*

Ez a kis kitérés csak el kívánta mélyíteni a francia Jánossik magyarságát.

A haramiavezér érti a vendéglátó gazda kötelességét.

¹ Ezt szószerint lefordítja a *Histoire de la poésie* itt idézett lapján: «Ses poésies populaires ont eu une grande vogue, et ce succès est bien mérité, car il est impossible de rencontrer un plus vif sentiment de la nature, exprimé dans des formes plus artistement disposées».

² *Méodies pastorales*, XXIX.

³ A költeményt idézi Virányi, id. m. 109. l.

⁴ Meg aztán ez az idegenszerű tulajdonnév jól festett a versben, főképp a versszak leghatásosabb helyén, az utolsó rím��óban...

Hús szikla szolgál asztalúl, három sült ökör, tíz, vadfüvekkel fűszerezett bárány van az étlapon, vörös homokkő-korsókban habzik a bor, fekete kenyeret eszik a mohó násznép. A kedv emelkedik s az egyik, már kissé mámoros vendég meg meri kérdezni a gazdától: «Ha lelked ilyen nagy, miért is lettél rabló?» Révai kemény hangon utasítja rendre az udvariatlan kérdezőt. De Jánossik válaszol s nem kevesebb, mint 26 versszakban mondja el védőbeszédét, a romantikus betyárnak talán legteljesebb önigazolását, amelyet e tekintetben a «Räuber» mellé lehet állítani. A romantikus «titanizmus»¹ és a XVIII. századból örökölt idillkeresés és civilizációellenesség kap itt hangot. *A kutyák dala* és *A farkasok dala* Petőfi je jut eszünkbe, mikor a rablófőnök a könyvek fölé görnyedő tanulót a láncos kutyához hasonlítja, s a *Gondolatok a könyvtárban* Vörösmartyja, amikor kemény bírálat alá veti az értelmi kultúrát:

Longtemps, comme un chien à l'attache.
 Révai Miklos le sait bien.
 Dans les livres j'ai sans relâche
 Travaillé, sans y trouver rien . . .

A tudósok rendszert rendszerre halmoztak s megölték a hitet, mert Istent a törvénnyel helyettesítették. Öngyilkosság felé hajtják az embert, aki már nem tud karácsonykor énekelni. Ezért hagyta el Jánossik a szemináriumot. De a nagyvárosban romlottságot, hazugságot, képmutatást talált. Erre kardot kötött s széttörte az emberi társadalom láncait:

Je rompis la trop lourde chaîne
 Que m'imposait l'humanité.

Lázadása a romantikus titáné: neveti a mennydörgést s a világ legelső napjaiba vágyik vissza, az őseMBER «szép idejébe», aki «iját az ég felé feszítette». A férfias harc nem rosszabb a hamisságnál: «Boldog az, aki üvöltve megy előre s vállán puskával, vérért vért kér és ad». Kétszáz rettenthetetlen

¹ A romantikus titán fogalomkörét legutóbb s legrészletesebben Černý V. fejtette ki: *Essai sur le Titanisme dans la Poésie Romantique Occidentale entre 1815 et 1850*. Prague, Orbis, 1935.

embert gyűjt maga köré, akik nem ismernek előítéletet, félelmet, törvényt; keze sosem fojtja el bennük a «férfiás ösztönöket» :

Nous arrêtons, dans la montagne,
Gai voyageur, juif aux abois,
Qui vont porter en Allemagne
La fleur de nos écus hongrois, —

ez után a honi ipart védő gazdaságpolitikai megjegyzés után egy kultúrpolitikai kijelentés következik : a «valutarontóktól» elszedett pénzből diákok kapnak «ösztöndíjat» :

L'étudiant, par nous fêté,
S'en va. la bourse moins légère,
Retrouver l'Université.

A szegényeken is segít a világreformáló haramia :

Nous déposons dans les mesures
Des vivres pour les indigents.
Et quand les saisons sont trop dures,
Ils viennent jusque chez mes gens.

Menj innen, Miklós — fejezi be Jánossik — :

La route a besoin du brigand.

Révai visszakapja kardját, menyasszonya gazdag gyöngy-sort kap ajándékba, a násznép húsz aranyos kardot. «S ha az ország feltámad, gyere újra ide hozzám : együtt megyünk Pestre a gyáva német ellen ; legyőzött bennünket, de reszkessen : Árpád még diadalmaskodik holnap». Éljenzés fogadja a «vérben forgó szemű» Jánossik beszédét. Révai foglalja össze a tanulságot : jobb lenne a világ számára, ha ilyen haramiákkal volna tele.

A pásztori, az idilli, az intranszigiens tényező ebben a banális és mégis különös történetben megtalálja a lehető legkedvezőbb munkateret. Thalès Bernard betyárja nemcsak színes exotikum, hanem az ő kedve szerint való ember is. Ügyvédje, aki ezt a védőbeszédet sugallta, Byron vagy Schiller ; de Bernard Magyarországra helyezte a titán lázadását, oda, ahol a szabadság igazán béklyókban sínylődött s ahol a «törvény» csakugyan idegen betolakodó volt ; ahol a

romantikus közhit szerint voltak még hegyek és erdők, amelyek dacolni tudtak a városi hatalommal.

Ha a *Jánossik* forrását keressük, hatalmas meglepetés ér. Mert ennek a franciában tisztára magyar vonatkozású, sőt magyar célzatú balladának forrása egy tót népballada. Ha a *Histoire de la poésie* lapozzuk, a *Tót és morva énekek* c. fejezetben¹ találjuk ezt a két kis lapot, amelyet ide kell iktatnunk :

A tótoknál nem lehet valami nagyon kiterjedt irodalmat várni. Legerőteljesebb költeményeik rablóballadáik, amelyeket Tablitz adott ki.² Hogy hangjuk nagyon drámai s a rokonszenves szerep általában a törvény ellen fellázadt bűnözőké, onnan van, hogy Magyarországon, mint Olaszországban, vagy mint Görögországban s a régi Skóciában, sohasem volt nagyon világos különbség a haramiák és a száműzöttek közt, akiknek a hegyek menedéket nyújtottak. Magyarországon a Kárpátok hegylánca sokáig menhelye volt a magyar vagy tót bandáknak,³ akiket a nép rokonszenvvel vett körül, mert mindig harcban álltak a hatóságokkal. Egyik leghíresebbjük Jánossik, aki a XVIII. század eleje körül élt.⁴ Finom rabló volt, aki értékes tanulmányokat végzett s nagy tetteit a Tablitz kiadta egyik ballada mondja el. Egyideig az osztrák hadseregben szolgált, de belefáradt a más hasznára való háborúskodásba s átalakult rablóvezérré. Azt mondják, életében egyszer gyilkolt csak ; rendszerint megelégedett azzal, hogy kifossa az utasokat pénzükből és áruikból. Egyik embere elárulta s 1715-ben felakasztották. A róla szóló siratódalok (complaintes) nagyúri öltözetben ábrázolják: aranyszalagos piros zubbonyt viselt, arannyal és ezüsttel himzett selyemövet, kalapján struccotollat, szóval az egykori haramiák egész pompáját. Szívesen segítette az ínségeseket, főképp utazó diákokat s azt tanácsolta nekik, hogy dolgozzanak szorgalmasan, csak úgy lesz belőlük valami. Néha arra kényszerítette őket, hogy prédikáljanak előtte ; megállította a parasztlányokat s dalokat kért tőlük és gazdagon megfizette fáradságukat. Egy nap meglepte egy Révai nevű régi osztálytársát, amint menyasszonyáért indult, de a nélkül, hogy bántotta volna, szavát vette, hogy meglátogatja menyasszonyával ; zálogul Révai ezüstkardját vette el. Révai meg is tartotta ígérését ; visszajött

¹ 658 skk. l.

² Bohuslaw Tablicé : *Slowensztj Werssowcy*. Swazek druhh. We Wacowe, v Antonjna Gotljba prywil. knehtlacitele. 1809. 120—137. l.

³ Pontosabban : «bandouliers».

⁴ Tehát nem a 48-as szabadságharc idején, mint Bernard költeményében.

jövendőbelijével s gazdagon öltözött egész násznépével a rabló látogatására. Jánossik barátságosan fogadta a menyasszonyt, elhalmozta ajándékokkal, visszaadta a kardot régi pajtásának, végül elbűcsűzött tőle, minden jót kívánva neki.

Tablic¹ idézett kiadásának első jegyzete nagyjában azonos a *Histoire de la poésie*nek ezzel a részletével. De egy-két eltérés arra mutat, hogy az a — valószínűleg német — fordítás, amely után Bernard dolgozott, nem felelt meg pontosan Tablic jegyzetének. Így mint említettük, a piros zubbony s a strucc toll hiányzik Tablicnél. Viszont Bernard elejti azt a különben érdekes adatot, hogy Jánossik «Rákóczi seregében a kurucok közt szolgált»; hogy Uhrovsik haramia, akinek mint katona szívességeket tett, kiszabadulása után elment hozzá s rábeszélte, álljon be rablónak.

Viszont kétségtelenné teszi a kapcsolatot e jegyzet nagyobb része :

Fiatal korában a betűk tudományában jól kiművelte magát ; ezért a diákokat különösképen kedvelte, őket az úton elfogdosva megexaminálta ; a nagyobb diákoknak neki s társainak szentbeszédet kellett tartaniok. Ezek részére . . . pénzt és egyéb ajándékokat adott, különösen posztót, amelyet nekik bükkötől bükkig méretett ; szorgalomra buzdította s kegyesen megajándékozván őket, biztonságban elbocsátotta. Más szegényekkel is sok jót tett, például a főúrt menő eseléd lányoknak, kiknek énekét szívesen hallgatta. Azt is beszélik, hogy bizonyos nőszüendő Révay uraságtól, volt osztálytársától, mikor az paripán az erdőkön át menyasszonyáért ment, elvette ezüsttel gazdagon kivert kardját s aztán megigérte, hogy ha Révay mátkájával arra megy vissza — ezt meg kellett ígérnie — visszaadja neki kardját. Amikor Révay menyasszonyával — nem minden félelem nélkül — visszament, Jánosikot legényeivel együtt . . . várakozva találta, s nemcsak visszakapta kardját, hanem még mindenféle gazdag ajándékokat, gyűrűket, aranyláncokat stb. is kapott . . .

Magát a verset vagy nem ismerte Bernard, vagy annyira gyöngének találta, hogy csak kiindulópontul vagy durva

¹ Tablic 1769-ben született Cseh-Brézón ; Dobsinán. Pozsonyban és Jenában tanult. Több magyar városban és faluban volt evangélikus lelkész, leghosszabb ideig Egyházás-Maróthon (26 évig). Itt is halt meg 1832 januárjában. 1812-ben főt irodalmi egyesületet alapított. L. még *Oesterr. National-Encykl.*, Wien, 1836, V. 281.

nyersanyagul használhatta fel. Tablié balladája jellegzetes siralomházi poézis, sok ismétléssel, a rím kedvére kanyargó elbeszéléssel, amelyből egyébként az elbeszélő elem úgyszólván teljesen hiányzik. Tablié balladája nem a Révay-féle esetet dolgozza fel, mint Bernard-é, hanem hosszadalmasan ismerteti hőse életmódját, elárultatását, elfogatását. Végül Jánosikhoz fordul a népi költő és sajnálja, becézgeti a halálra-szánt, de népszerűségben meg nem fogyatkozott hegyi vezért.

Jellemző, hogy mennyire igyekezett hangsúlyozni a francia költő a tót balladában a magyaros jellemet. Jánossikot azért helyezte át a XVII—XVIII. századból saját korába, hogy a 48-as szabadságharccal «szinkronizálja». A haramia így bizonyos mértékben szabadsághős, aki összeszorított fogakkal várja a magyar szabadság felvirradását.¹ Ezt a motívumot némiképp megalapozta Tablié jegyzete is, amely szerint Jánossik egyideig Rákóczi katonája volt.

Nem csoda, hogy Tablié «Révay uraságából» Bernard-nál Révai Miklós lett, az irodalomtörténetből jól ismert nagy ember. Talán ez magyarázza, hogy az «iskola» helyett itt pontosabb meghatározással papi szeminárium szerepel. Hogy Révai Szatmárból Torontálba megy menyasszonyért, azért is irodalomtörténeti reminiscenciák felelősek, mert az igazi Révai Miklós Torontálmegyében született. Jánossik otthagyja a szemináriumot, mint ahogy Jámbor Pál is kilép a papi rendből.

A rabló vendégeit ménesi (Ménès) borral itatja. A magyarítás kényszerű következménye, hogy Bernard-nál a magyar számára a hegy a szabadság jelképe:

Mais tout Hongrois dans la montagne
D'extase est toujours transporté,
Car c'est là qu'il a pour compagne
Sa noble soeur, la Liberté!

¹ Betyártörténet Fehér László balladája (*Fehér Laczi*) is, amelyet Bernard lefordít és méltat (*Histoire de la poésie*, 668. skk. l.).

De kétségtelen, hogy azért nincs ellentét Petőfi és lelkes híve, Thalès Bernard között :¹ amaz az Alföld szabad és széles láthatárát képzettársítás révén érzi rokonnak a szabadsággal ; emez viszont arra céloz, hogy a szabadságharc leveretése után csak a hegyek közt érezheti magát szabadnak a magyar.

A tót balladából, amellyel Tablić a «szláv irodalom» ébresztését akarta szolgálni, a francia szerző kezében, szinte magától értetődőleg, magyar költemény lett. Nemcsak azért, mert magában a tót eredetiben is magyar földön, magyar nevű s részben magyar típusú hősökkel játszódik le a különös betyár-dráma,² hanem azért is, mert Bernard jobban szerette s jobban is ismerte a magyaros környezet díszítő elemeit, a közvéleményben élő magyar népjellemet s a magyar szellemi élet történetét.³

Hogy teljesen méltányoljuk *Janossik* «magyar színre rendezőjének» munkáját, egy kis kitéréssel vonjuk be érdeklődésünk körébe Bernard többi köteteit. Itt csak egy-két futó pillantást vethetünk rájuk, de ez is elég, hogy számot adjunk magunknak a költő döntő magyar «orientációjáról». A *Méodies pastorales* 14. darabja rajongó invocatio a magyar múzsához : *A la Muse hongroise*. A harci mult után, amelyben a francia s a magyar múzsa egymás mellett álltak, a sok

¹ Jól tudja, hogy a magyarok kedvenc tája a síkság s ezt azzal is magyarázza, hogy az északi hegyes vidéken inkább szlávok laknak. «Les Magyars ne reconnaissent et n'honorent que le pays central, . . . et regardent avec défiance les montagnes du nord habitées par deux races slaves». Erre vonatkozólag Petőfit, Aranyt, Eötvöst (*A falu jegyzője*) idézi. L. *Hist. de la poésie*, 687. sk. l.

² Maga Tablić is közöl egy cseh nyelvű verset, amelynek ez a címe : *Extra Hungariam non est vita* (Közmondás). A hatsoros vers magyar fordításban így hangzik : «Magyar földön kívül nincs hely a világon, Melyen kellemesebben lehetne élni. De ha volna is talán valahol ilyesféle lakóhely, Közmondás hirdeti, hogy az azért nem ilyen. Igazságnak ismerik ezt el a külföldiek is, Franciák, olaszok, lengyelek, németek».

³ Jellemző, hogy a propagandacélokat szolgáló cseh filmgyártás épen Jánossikból csinált s hurcolt végig a világon a magyar elnyomatás alatt sínylődő tót szabadsághóst!

könny után, amelyet hullattak, a francia múzsának szívére kell szorítania drága hűgát, aki — célzással Petőfire —

Fait vibrer la lyre et chante à dix-sept ans!

Kard és lant díszíti a magyart s jellegzetes romantikus táj emeli ki alakját. Különös, hogy Bernard itt is Czuczor és Révai dicsőségében látja a magyar költészet legragyogóbb fényeit, mert az aranyfelhő alatt a marokszedő lány «Czuczor egy refrénjét dúdolja»; viszont a francia poéta arra kéri a múzsát, vigye el őt Szentmiklóstra: ¹ «ott született az örök himnuszok édes hattyúja» és «a virágzó róna fölött lebeg még lelke» . . .

A *Poésies nouvelles* Petőfinek ajánlott kötetében («A la mémoire du poète hongrois Alexandre Petoefi») is több olyan verses irodalomtörténeti jellemzést találunk, amilyen a Czuczorhoz írt vers volt a *Mémoires pastorales*-ban: *Au poète hongrois M. Voeroesmarty* (13.), *Au poète hongrois J. Arany* (66.), az ismert s Kertbeny egyik német kiadványában franciául közölt Petőfi-ditirambus: *Au poète hongrois Alexandre Petoefi* (82.), — sőt *A Idouna* (9.), *A Mlle Flora Majthény* (106.).² S bár ez a kötet sorra veszi a Bernard korabeli irodalomnak igen sok jeles alakját, a viszonylagos győzelem a magyaroké: ennek a lázasan sokoldalú érdeklődésnek állandó mágneses sarka mégis valahol a mi Alföldünkön van.

III.

Mi az oka, hogy ilyen lelkes és a magyar-nyugati irodalomnak viszonyában szinte páratlan elismerés ellenére eljuthatott Bernard a plágium határáig? Nyilvánvaló, hogy

¹ Jánossik barátja, Révai Miklós Szentmihályról (Saint-Michel) visz magának feleséget Szatmárra; könnyen meglehet, hogy ez is csak elírás Szentmiklós, Révai szülőfaluja helyett.

² Egy vagy más szempontból érdekelnek még bennünket a kötetben: (2.) *Aux Magyars*; (45.) *Le Brigand*; (89.) *Lugos*; (100.) *Le Roumain*; (221.) *Les plaintes d'Idouna* stb. E kötetek rendszeres feldolgozását másutt tervezzük. — A Petőfi-adaptációkat l. Tóth Béla francia nyelvé értekezésében. 31. l.

a tolvaj nem veszi körül ily rajongással áldozatát, akinek egy egész kötetet ajánl s akinek honfitársait minden módon maga fölé emeli. Hanem az «egyetemes irodalom» kissé ábrándos zűrzavarában alaposan elsikkad az írói egyéniség jelentősége. Amint Bernard maga szinte felolvad a misztikus hivatásban, amelyben vallásos hittel hisz, úgy rendeli alá az egyetemes és népies ihletközösség érdekének másod-harmadkézből megismert íróhőseit. Annál is inkább, mert — mint azt Tóth Béla kimutatta — Thalès Bernard az északi-keleti irodalmak iránti lelkesedése ellenére tudata mélyén megőrzi a sokat becsmért nyugati irodalmak fölényének előítéletét.

Túlzott, negatív — következtetéseket von le a magyar népköltészet értékességéből a magyar műköltészetre nézve. Szerinte Magyarországon a költészet bizonyos értelemben könyvek nélkül is megél: «Mais la Hongrie était un peuple en quelque sorte primitif, la poésie y peut vivre sans le secours des livres». A próza ezért nem is közelíti meg a költészetet: «La prose magyare est encore aujourd'hui une prose conventionnelle, chargée de constructions et de mots étrangers; mais la poésie, rejetant tout l'attirail du passé, a su créer une langue réellement grande et forte, réellement nationale, qui coïncide avec le caractère exalté du peuple hongrois». Thalès Bernard nyilván nem ismeri a magyar prózai irodalmat, de ez nem is illik elméletébe. Még a nagyoknál, Petőfinél, Aranynál is a gondolati tartalmat, a «filozófiát» nélkülözi: még Aranyt is «öszönös költőnek» tartja¹ s Goethével és Dantéval hasonlítja össze, akik a filozófia történetében is szerepet játszottak. A fejezet utolsó soraiban² is ezt rója fel a magyar költészet általános hibájául: a fejlődést a magyar költészet intellektualizálódásában látja.³ A fejlődés

¹ Viszont Vörösmartyt, Bajzát, Garayt azért kifogásolja, mert «németesek» (école allemande) s még nem tértek az eredeti nemzeti sajátosságok kidomborításának egyedül helyes útjára.

² A *Histoire de la poésie* magyar fejezetében.

³ Erre a legszebb reményei vannak: «En s'inspirant non pas des compositions de Goethe, de Heine, d'Uhland, mais du mouvement régénérateur accompli par eux en Allemagne, la jeune Hongrie

állomásai tehát: népköltészet — epika (!) — gondolati tartalommal telített műköltészet.

Ma, amikor megindult a rendszeres munka egyfelől itthon, a magyar irodalom külföldi megismertetésére, másfelől az egész világon a «közös» irodalom remekeinek nyilván-tartására, Thalès Bernard előtt minden tévedése ellenére meg kell hajtanunk az elismerés lobogóját. Francia szempontból lehet törekvése időszerűtlen, naív és túlzott; mi magyarok s velünk együtt a kis lélekszámú nemzetek mind hálával tartozunk neki. S rajtunk keresztül meg kell ismernie az ő jelentőségét a nyugati közvéleménynek is, mert a népköltészet, a friss ihletfeszültség, a vallásos buzgalom s az irodalmak kölcsönös egymásra utaltsága benne minden irodalom számára nélkülözhetetlen prófétát talált.

S az elismerés mellett másik tartozásunkra is emlékeztet, de ezzel önmagunknak tartozunk: tanulságot kell merítenünk ebből az eszmefuttatásból, Thalès Bernard tapasztalataiból. Egyfelől azt, hogy irodalmunk legsajátosabb, legkevésbé nyugatias mázú alkotásaival kell és lehet kiküzdenünk az elismertetést. Másfelől pedig azt, hogy bár irodalmunk külföldi propagálására eddig aránytalanul kevés időt s anyagi erőt fordítottunk s így nagy eredményeket sem érhattünk el, ebben az irodalomban a végső diadalnak olyan biztosítékai rejlenek, hogy a sok száz «vadvirágból» válogató nyugati kéz akarva-nem akarva a mi mezeinkről — s a mi kertjeinkből is — szedte össze csokra legtöbb s legszebb virágát.

HANKISS JÁNOS.

a suivre une évolution régulière, allant de la poésie populaire à la poésie épique. Quand elle aura vu que cette dernière est nécessairement très-bornée aujourd'hui, à cause du développement des facultés analytiques du cerveau humain, elle se tournera vers la métaphysique de la nature et gagnera dans l'estime de l'Europe ce qu'elle perdra sans contredit en popularité nationale».

AZ UTOLSÓ RÖG.

— Negyedik közlemény.¹ —

IX.

Két szerető embernek sok mondanivalója van egymás számára. Jelentéktelennek látszó semmiségek — más ember szemében. Kettőjük számára mégis fontosabbak mindennél. És bár egész délután, egész este együtt voltak, az utolsó pillanatban mégis sok minden «fontos» jutott eszükbe.

Hiába lepte be az egész várost az ólomszürke, sűrű köd, hiába borított el mindent az undorító nedves sötétség, — az ő szívében ott égett az örök nyár arany sugarú, éltető melege.

Csak néha borult fölējük sötétlő viharfelhőként egy-egy kínzó gondolat.

Egyszer Sós-kúthy hozta szóba a birtok-eladást.

— Talán nem volt helyes, Klárrika, — kezdte — hogy most közeledtem magához.

A babaasszony hangja fájdalmasan jajdult fel :

— A házasságom miatt, úgy-e?

A férfi szomorúan legyintve, tagadólag intett :

— Nem a miatt . . . Azt könnyebben el tudjuk simítani.

Az én helyzetem miatt . . . Ez sokkal súlyosabb baj . . . Mert nem tudok segíteni rajta. Eredménytelen volt egyhónapi próbálkozásunk. Semmi kilátás arra, hogy pénzt tudjak előteremteni. Haladékat nem könyöröghetek tovább . . . Meg kell válnom Selyemtelektől . . . Ebbe még belenyugodnám. Főleg mióta itt van mellettem. Mert most új erőt nyertem. Érdemes lesz élnem *azután* is . . . És mégis maga nehezíti meg a helyzetemet.

¹ Az előbbi közleményeket lásd a *Budapesti Szemle* 1937. évi 716., 717. és 718. számában.

— Én? — kérdezte a nő tágranyíló szemmel.

— Igen, mert a maga sorsát is bizonytalannak látom . . . Nem ijedek meg a munkától. Megélek a jég hátán is. De magát a tenyereimen szeretném hordani. Hogy kárpótoljam a multért . . . Ha megmaradna a birtok, szerényen, de pompásan megélhetnénk. Megbújva az emberek elől. Mint egy meseországban. De milyen sorsot tudok majd itt Pesten biztosítani magának? Csak nem képzeli, hogy engedném, hogy maga is kenyér után futkosson? A Sós-kuthyak nem szorultak soha asszonyaik segítségére . . . Az anyák és hitvesek nálunk az otthon gondjával törődtek csak, nem sározták be cipellőiket a város lármás utcáin . . . munka, hivatal meg iroda után szaladgálva. Ezért fáj, hogy meg kell válnom Selyemtelektől.

Máskor meg Klárát fogta el a kétkedés :

— Hátha nem tudok soha elválni? — töprengett.

Így jöttek-mentek fel-alá szálldosva a jó és a rossz gondolatok felettük.

Sokszor Bánkyné is résztvett ezekben a beszélgetésekben, az öregek tisztultabb szemével látva a dolgokat.

Egyszer Gábort fenyegette meg kedveskedő szemrehányással :

— Maga is nagy kópé! — mondta huncutkásan fejét csóválva. — Velem akart megismerkedni és most mégis Klárikának csavarja el a fejét. Mind ilyenek maguk férfiak.

Máskor meg a birtokeladást hozta szóba :

— No, a mi birtokunk eladása után is szépen érdeklődött. Pedig ilyes valamivel hozakodott elő akkor este a vén cinkostársa.

«A vén» cinkostárs, a jó Bálint, éppen jelen volt és zavartan vakargatta a fejét. Amin aztán mindnyájan pompásan kacagtak.

Csak egyszer — mikor Klárika nem volt ott — buggyant ki száján egy komolyabb hang. Sós-kuthynak szólt :

— Bizony nagy kár, hogy nem jött előbb Pestre. Legalább egy esztendővel ezelőtt. És nem akkor ismerkedtünk meg.

Gábor nem kérdezte, miért lett volna jobb; úgyis tudta, hogy Klára elhamarkodott házasságára gondol.

— — — — —
Közeledett a kitűzött utolsó határnap : november elseje.

— El kell adni a földet.

Bálint látva Gábor keserves küzködését, tépelődő gondjait, felvetette vígasztalásképpen, hogy a legsürgősebb tartozások kiegyenlítése után hátha mégis meg lehetne tartani a birtok kisebb részét.

Sóskuthy ennek a lehetőségnek főleg Klárika miatt örült meg, akiről azt hitte először, hogy mellette könnyebben fogja lenyelni a keserű pilulát. De aki miatt most mégis nehezebben szakad el a földtől.

A rideg Sóskuthy Gábor egészen átformálódott ezekben a napokban. Karcsú alakja még jobban kiegyenesedett. Szeméből eltűnt a borongó homály. Fényes csillogással égett a tekintete. Hangja mélyen zengve szólt. És megtanult szívből, igazán nevetni.

Klára gyakran magakétkedve kérdezte magát :

— Vajjon igaz-e mindez?

Egyszer még Gábort is megkérdezte :

— Mondd, de felelj őszintén : igazán szeretsz?

Ekkor már, négy szemközt tegezték egymást.

— Hányszor ismétljem? Nem érzed?

— Tudom, hogy szeretsz. De igazán *engem* szeretsz? Nem azt a régít?

Sóskuthy csodálkozva meredt rá :

— Azt a régít? Melyiket? Hiszen tudod, hogy soha senkit sem szerettem igazán . . .

— Azt a képet. Primaverát.

Gábor kacagva ölelte magához :

— Már egy képre is féltékeny vagy . . .

És estefelé egy szépművészeti munkában keresni kezdte Botticellit . . . Képei közül is ott volt Primavera. Csodálkozva meredt rá . . . Aztán nevetni kezdett. Szívből csendült fel a kacagása. A többiek csodálkozva jöttek át a szomszéd szobából.

A rég megcsodált képről különös fej nézett rá. Dívatja-

mult nőt ábrázolt, nem lehetett nem mulatni rajta. A profilha inkább csunyácska. A szeme mereven bámult valamerre. De legfurább a nyaka volt. Öreges ráncok futottak végig rajta.

Klárika aztán naponta felhozta ezt a Primavera Botticelli esetet. Gábor pedig azzal torkolta le, hogy így legyen máskor féltékeny.

— Hiszen akkor nem én voltam. Nem engem kerestt — évődött vele más alkalommal Klára. — Nem is ismert azelőtt. Ahogy füllentette.

— De ismertem.

— Szeretném tudni, honnan. Vajjon most mit fog ki-találni?

— Álmaimból ismerem, kis boszorkány. Réges-régen. Ott szoktam elbeszélgetni magával.

Egy este Judith is velük tartott. Moziba készültek. Klárika valami expedíciós filmet akart megnézni. ahol szép tájak, fák és virágok vannak. Gábor bohókás vígjátékot ajánlott. Judithnak is más indítványa volt :

— Nézzünk meg egy szép, szerelmes képet! — pendítette meg.

— No no, Juckó. Csak nincs baj? — faggatta Gábor.

— Nincs — torkolta le a szép fekete leány. — De ha az ember folyton köztetek van, végül maga is megkívánja.

Aztán mégis az expedíciós képet nézték meg. Egy kis körúti mozgóképszínházban. Folytatólagos volt az előadás. Mikor a sötétben a helyükre botorkáltak, éppen a külföldi híradó ment. Egy nagy amerikai fegyház életéből mutattak be részleteket. Sok ezer csíkos fegyencruha nyüzsgött egy gigászi udvarban.

Klárika halk kiáltást nyomott el magában.

Sóskuthy érezte, hogy remegés rázza. Aggódó kérdésére sem válaszolt. Mikor pedig Judith-tal kitámogatták az előcsarnokba, görcsösen fojtogatta a zokogás.

Tudták, mi és ki jutott eszébe.

Így zavarta meg durva kézzel a boldog napok derűjét a két fenyegető rém : a mult és a jövő. Klárát megviselte ez az orvul rátörő visszaemlékezés.

— Mondja, Gábor, babonás maga?

— Arra az átkozott híradóra gondol?

— Arra is... Sokat gondolkoztam rajta... Azóta mintha kiesett volna belőlem valami. Úgy érzem: elvesztettem gyerekes bizalmamat. Hátha nem leszünk mégsem elég erősek?... Hátha nem szabad boldognak lennem?

Szemrehányón csendült fel a férfi hangja:

— Hát most sem az?

Félénken jött rá a válasz:

— Az vagyok. Ezt legjobban magának kell éreznie. De csak amíg itt van velem... Amikor eltávozik tőlünk, olyan érzésem van, mintha magával vinne belőlem valamit... A bizalmam, erőm egyszerre eltávozik magával. Olyan kihalt, szorongón néma lesz minden körülöttem... Félelem fog el. Hiába biztatom magam, hogy holnap újra itt lesz és ismét megfoghatom a kezét — egyre jobban szívemre szorul ez a fagyasztó hidegség... És éjjelente szörnyű álmok kínoznak. Lidércekkal, rémekkel viaskodom — míg csak be nem köszönt a reggel... Ma is ilyen álomom volt... Egyedül láttam magamat egy hatalmas teremben. Olyan volt, mint egy középkori kastély tágas csarnoka. Ebben az elhagyott félelmes kastélyban senki sem volt rajtam kívül... A gótikus ablakok tárva-nyitva álltak. Hűvös, nyirkos szél zúdult be rajtuk, lobogtatva a gyertyák táncoló fényét. És sűrű sötétség volt odakünt. Rémületes éjszaka... Kiáltozni kezdtem.... Gábor!... Gábor!... sikoltoztam megdermedve a félelemtől... De nem felelt... Nem jött segítségemre... Mikor felriadtam, Judith állt ijedten az ágyam előtt...

— Gonosz álom, de nem szabad komolyan venni. Megkérjük Juckót, hogy egy pár napig aludjék a maga szobájában... Amíg elfelejti azt a multkori estét... Ami felzavarta a nyugalmát... Jó lesz?

— Jó... De attól félek, az sem használ... Úgy érzem, hogy már nem sokáig lehetek maga mellett. Hiába biztatom magam: egy benső hang csúfolódva kacag rajtam... Azt ismétli: nem lehetsz boldog... Egészen erőt vesz rajtam a kételkedés, amíg távol van... Nem szabad egymástól elszakadnunk. Mert...

Nem tudta folytatni. A férfi unszolva kérdezte:

— Mert? . . .

— Mert ha egyszer elszakadunk egymástól — többé nem találkozhatunk. Maga nem tér vissza hozzám. Nem akar, vagy nem tud újra visszajönni. Úgy, mint mikor éjjel magamra maradtam. Abban a szörnyű kastélyban . . .

Sóskuthy nem tudott rögtön felelni. Közel lépett az asszonyhoz. Anyás gyengédséggel simogatta :

— Nem fogom elhagyni . . . Egy napra sem . . . Ha úgy akarja . . .

— És a birtok-eladás?

— Ha le kell mennem Selyemtelekre, elrendezni a dolgokat, maga is velem jön . . . Megkérjük Etelka nénit, hogy kísérje le . . .

Alig lehetett hallani a nő válaszát :

— Jó lesz . . . Így jó lesz . . . És ha nekem kell elutaznom, akkor maga kísér el . . .

A férfi meg, mintha magának beszélne, tette hozzá :

— Tudja, miért van az, hogy olyan gyengék vagyunk egyedül? Egy régi monda meséli ezt el. Azt tartja ez az évezredes legenda, hogy régen egész emberek éltek boldog nyugalomban a földön. Csak akkor vágta őket ketté a büntető Isten, amikor pártot ütve felláztak ellene . . . Azóta tökéletlen, véges félelberként tévelyeg a föld lakója. Férfi-
nak és nőnek hívják most ezeket a bukott angyalokat. Kétségbeesve keresik elszakadt másik felüket . . . Csak néha, nagyon ritkán tudják megtalálni . . . És csak akkor boldogok, bátrak, magabízóak, győzhetetlenek újra.

X.

November elsején Gálfi lakásán volt a találkozó. A házigazdán és Sóskuthyn kívül természetesen Bálint és Neumayer is ott voltak. De bevonták a tárgyalásba Gálfi helyettesét és Neumayer egy bizalmas emberét, aki majd az eladás ügyét fogja intézni. Hetediknek velük szorgoskodott Ilonka kisasszony is.

Délután ötkor végeztek. A kúriát, gyümölcsöst és néhány

hold belsőseget kivették a birtok testéből. Így fogják először megkísérelni.

Este nyolc óra volt, mikor Bálinttal becsöngettek a Vilma királynő-úton. Csak vacsora után jelentette ki Sós-kuthy, hogy néhány napon belül el kell hagynia a fővárost. Bánkynét már napokkal ezelőtt megnyerték tervüknek, hogy Klárával együtt ők is leutaznak. Néhány napra még Judith is le fog látogatni.

Ezalatt Bálint és Gálfi fogják a pesti tennivalókat intézni.

Éjfél volt, mikor elhagyták a Vilma királynő-úti házat. Kellemetlen nyirkos hideg fogadta őket. A lámpák fénye sárgásan imbolygott a tejfehér ködben. Halkan, tétova libegéssel szállingózni kezdett a hó.

Az utcákon alig járt valaki. Gábor néhány nap óta Bálint unszolására otthagyta rideg szállodai szobáját és az ő kétszobás legénylakásába költözött.

Olyan csendes volt most a város, mintha nem is Pesten, hanem valami elhagyott kis városkában jártak volna. A hópihék egyre sűrűbben hullottak alá. Talpuk alatt nyikorogva szólt a mindjobban vastagodó hófehér takaró.

Otthon a központi-fűtéses, barátságos lakásban Gábor még íróasztalhoz ült. Bódis gazdának vetett papírra néhány sort. Mindig jóleső érzés volt számára, ha régi, hűséges emberével beszélgethet. Kissé szégyelte is magát, hogy — egy hónapnál is hosszabbra nyúlt távolléte alatt — mindig olyan rövidre fogta válaszát hozzáintézett hat meg nyolc-oldalas beszámoló értesítéseire.

— Néhány napon belül hazaérkezem — írta. — Rendben legyen minden. Mari néni csináljon nagytakarítást a vendégszobákban.

Mostanában csak hetenként kétszer küldött be Bódis gazda a faluba. Megint Jóska gyereke hárult a kézbesítés feladata.

A nap bágyadtra tompult korongját csak sejteni lehetett a láthatáron, az ólomszürke hófelhők mögött, mikor elindult.

A temető apró keresztjei és fejfái megszépülve lapultak meg a vastag hótakaró alatt. Elállt a hóesés . . . Csípős hidegre változott az idő.

Kiérve a szántóföldekre, még vakítóbban fehéredett köröskörül a táj. Sietve aprózta tovább lépéseit. «Miska bácsi» elárvult rezidenciájánál pihenőt tartott. A földből és néhány szál deszkából összeállított csőszkaliba úgy hatott most a nagy magányosság közepén, mint a megtestesült elhagyatottság. Korhadt ajtaját ki-be csapkodta a novemberi szél. Kellemes volt behúzódni ide az árnyékba, ahol nem érte a goromba szél.

Leereszkedett az alacsony lócára. Karéj kenyeret és falásnyi szalonnát vett elő. A padka alatt egy árva piros paprikát lelt. Azt is befalatozta . . . Égette a száját, mint az eleven tűz . . . Szinte kimelegedett tőle.

Aztán tovább baktatott.

A szérűskert tövében varjúsereg tanyázott . . . Lehajolva hógolyót gyúrt magának. És közéjük hajította . . . Majdnem fejen találta a legközelebbit . . . Erre egyszerre lomhán felemelkedtek mindnyájan. Lassan loppal lebbenve szálltak tovább.

Kár . . . kár . . . — kiáltották, mint egy elvarázsolt boszorkánysereg. Fekete tollruhájuk meg-meg csillant a lassú szárnyalásban.

A lapályban ereszkedtek le újra. Csak egyetlen egy maradt ott. Azt hosszú drótszálon himbálta a szél. A nyakánál fogva akasztotta oda madárijesztőnek az öreg béres, mikor lepuffantott egyet közülük.

A szérűskertben a kazlak rendje erősen megfogyatkozva sorakozott egymás mellé.

A kocsisín előtt köpcös, keménykötésű férfialak faragsált egy simára gyalult akácgerendán. Bódis volt.

— Jó reggelt adjon Isten, — köszöntött rá.

— Fogadj Isten, Jóska . . . Na, mi jót hoztál? . . .

A fiú óvatosan gombolta ki bekecsét.

— Levelet hoztam Pestről . . . — újságolta.

Bódis gazda ókulárét húzott elő a lajbijából. Szép lassan

megtörülgette. Aztán belemerült az írásba. Jóska csendesen figyelve hallgatott. Végre félénken megszólalt :

— Na mit ír, István bácsi?

A másiknak hangjából öröm csendült ki :

— Hála Isten . . . Hazajön az uraság.

— — — — —

Már két napja folyt a nagy készülődés a Sós-kuthy tanyán.

A «kastély»-ban Mari néni parancsnokolt. Porolás és súrolás zenebonája hangoskodott az egész házban.

Julis a függönyöket aggatta fel egy hórihorgas létra tetejéről. A kényes politúros bútorokat meg a porcelánt Mari szakácsnő gondos óvatossággal törülgette le. A konyhában meg az éléskamrában két tenyeres-talpas bére-asszony szorgoskodott a fehérre súrolt zsedérek, sajtárok meg a tarkamázas köcsögök között.

Az istállóban, kocsiszínbén Jancsi kocsisé volt a vezérszerep. A két parádés kocsit : a hintót meg a féderes kucsirt háromszor is lemosta. A szerszámok kifényesítve csillogtak a szögeken. Fésülködni lehetett volna bennük. Bódis gazda mindenütt ott volt. Béresházakban, istállókban, ólaknál, kutricáknál, magtárban, kocsiszínbén, gépházban, szekérszín-nél egyaránt.

Meglepetést is szánt az «úr»-nak. A csendőröktől farkaskutyakölyköt szerzett a régi helyett, amelyiket valami kóbor eb mart meg a tavaszon.

Szabad óráiban a fiatal kutyát apportiroztatta. Nevet is talált számára. Elég hangzatosan Napoleon-ra keresztelte.

A második meglepetést most készítette. Égerfából meg akácgerendákból szánkót faragott.

— Hogy a vendéghölgyeknek is legyen valami szórazásuk — mondogatta.

Ez a váratlan hármás hölgylátogatás különben nemcsak Bódis gazda fejébe ütött szöget, hanem szerfelett izgatta Mari néni fantáziáját is. Már vagy tíz esztendeje nem volt hölgyvendég a tanyán. Az öreg «tekintetes» asszony halála óta nem volt asszony a házban.

Ezért már régóta megszűnt a vendégjárás a selyemteleki kastélyban . . . Míg Sós-kuthy Gábor külföldön élt,

egészen elhagyott volt a kúria . . . Mikor később haza-haza látogatott, akkor is csak férfivendégeket hozott magával. Egyszer-kétszer körvadászatra gyűlt össze nagyobb társaság.

Mari néni volt a legizgatottabb az egész tanyán. Főleg mivel az ő nyakába szakadt a konyha nagy felelőssége.

Otromba parasztbetűkkel körmölgetett este a petróleum lámpa mellett. Az első napok étrendjét állítgatta össze. Fínom vesepecsenyék, hízott ludak, fehérhúsú pókák, felújtak és rétesek cikáztak szabadon eresztett fantáziájában.

De nemcsak Mari néni toldta meg a napokat a késő estébe való virrasztással. Bódis gazda is szorgalmasan szántotta vastag ujjával a papírt. Csak úgy sercegett a tolla. Ez volt a harmadik meglepetése. Az összes számadásokat új könyvbe másolta le szépen, tőle telhető szép betűkkel meg számokkal. Az úr meg lesz elégedve. Meg fogja veregetni a vállát és elismerőleg fogja mondani neki:

— Jól van. Pompásan sáfárkodtál.

A végösszeg jól ütött ki. Nem lesz egyelőre nagyobb pénzre szükség. Csak az adókat kell tizenötödikéig befizetni. Meg a géprészekért, olajért és szénért járt le a részlet.

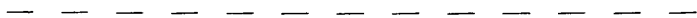
Elmúlt a harmadik nap is. Ezen már alig akadt tenni-való. Minden a legnagyobb rendben volt a kastélyban. Csak úgy ragyogtak az ablakok meg az ajtók a tisztaságtól.

A postára most már naponta küldöncöt szalajtott be Bódis. Egyszer-egyszer meg ő személyesen nézett be a várva-várt sürgönyért. Már azért is, hogy a szomszéd tanyán meg az egész faluban híre menjen az újságnak, hogy : hazajön az uraság!

Az ötödik napon — mikor Bódis éppen Napoleont apportiroztatta az udvar közepén — loholva közeledett a küldönc. Megjött a sürgöny! Ez volt benne :

— Holnap, a délelőtti személlyel érkezünk.

Sóskuthy.

XXI.

Hallgatva lapult a kis állomásépület a végtelen fehérség közepén. Mintha egészen belepte volna a csend ebben a világ-háta mögötti egyedülletben. Csak a jobbra-balra elkígyózó fekete sínek szalagja kötötte össze a világgal.

A falon unatkozva hallgattak a porosodó tarka hirdetések. A falióra kellemetlen hangja bántóan ketyegve ismételte :

— Tik . . . tak . . . tik . . . tak . . . —

A rég kihült torkú, formátlan, fekete vaskályha is ravaszul meglapulva hallgatott a sarokban . . .

Egyszerre élesen, bántóan megszólalt egy jelzőharang . . . És kopogva kezdett feleselni vele a távirógép : — Titi . . . tata . . . —

Messze, kelet felől kis, fekete füstfelhő tűnt fel a fehér-kárpitú láthatáron . . . Vonat közeledett . . .

Élénkülő zakatolására idegesen kapálva rezzent össze a semfű-semfasövény árnyékába meghúzódott két almás-szürke.

Jancsi felneszelve pattant fel a bakra. Aztán csettentve szólt oda lovainak. Odaálltak a bejárat elé.

— — — — — — — — — — — — — — —

Régen szállt már ki egyszerre négy másodosztályú utas a kis állomáson.

— Megérkeztünk, — mondta Sóskuthy. — De most jön még a java az útnak.

De hiába fenyegette a többieket a hosszú út rémével, olyan hamar elrepült a kocsin töltött ötnegyed óra, mint egy szempillantás. A vendégek jobbra-balra tekintgetve vizsgálgatták a tájat, minduntalan kérdezgetve valamit : Kié ez a nagy tábla? — Hogy hívják a falut? Hát az az erdő ott dél-felé? És hogy hívják ott messze-messze azokat a halmokat?...

Alig győzött felelgetni.

Főleg Klárikának tetszett a vidék fehér mezében.

A falu főterén Etelka néni is megszólalt :

— Ejnye, de csinos kis falu ez. Nem is hittem volna.

Gábor nagyon komolyan felelt rá. Mintha magának mondaná. :

— Talán nem is szép . . . De nekem kedvesebb mindenél . . . Az én szülőföldem . . .

A szérűskert sarkán egybegyült a tanya egész fiatalsága. ki vékonyabb — ki vastagabb hangon, kalaplengetve kiáltottak :

— Isten hozta!

A kert kapujában Bódis állt. A kezében hervadó őszi-rózsabokrétát szorongatva fogott bele mondókájába. De már a második mondatnál belesült . . . Zavarodottan hallgatott el . . . Csak akkor nyugodott meg, mikor az «uraság» a kocsi-ról leugorva egyenesen hozzá lépett és kezet nyújtott neki. Akkor egyszerre meglepte a meghatottság és öröm vegyesen kavargó érzése. Gábor sem tudta elejét venni, hogy orvul a kezére ne boruljon.

Mari néni lukullusi villásreggelit állított össze. Azután mindenkinek megmutatta a szobáját.

Ezzel sem vallott szégyent. Még Gábor is kellemesen meglepve állt meg az ajtóban. A csaknem egy évtizedes vászonhuzatjuk alatt meghúzódó virágmintás, régi garnitúrák olyan üde színekben virítottak, mintha most szállította volna őket haza a kárpitos. A bútorok nagyrészt más kort, különböző stílust képviseltek, mégis megfértek egymás mellett

Politúros kommodók, fiókos szekrények, könyvespolcok álltak a falak mentén. Az ablakokat világos tónusú szőnyegfüggönyök borították. A falakat régi metszetek, családi képek és házi hímzésű apró gobelin-munkák fedték.

A «leányok» számára elkészített szobában kerek asztalkán aranykötésű könyvek hevertek. A *Költők lugasa* meg Tompa virágregéi sem hiányoztak közülük. És ott voltak Kuthy egykor népszerű munkái is.

Mindkét vendégszobában az ott lappangó édeskés illat volt a legkellemesebb. Különös keveréke volt a birsalma, a levendula, meg a kakukkfű illatának, mint a régmúlt Biedermeyer idők soha vissza nem térő lehellete. Mintha százéves anyóka ódon fiókos szekrényét nyitotta volna ki egy kutató kéz.

Bejárták a többi szobát is. A hosszú üvegfolysót, melynek falait vadásztrófeák díszítették. A nagy ebédlőt súlyos

tölgyfabútoráival, ahol az Aradi Tizenhárom képe foglalta el a díszhelyet Vajdahunyad vára és Görgei tábor a társaságában.

A szalonnak csak egyik része volt szalonnak nevezhető, a másik sarka inkább dohányzó volt. Szépen megfért benne a megpattogzott öreg zongora a pipatórium polcával együtt.

Az ebédlő másik oldalán a dolgozószoba következett. Ebben úgy maradt minden, ahogy Gábor atyja idejében volt. Két íróasztal is állt benne, hatalmas iratszekrény s a Wertheim-kassza. Hosszú téglalakú asztalon különféle magminták és mustrák voltak sorbarakva, a gabonától kezdve egészen a kerti veteményekig, szép egyforma kis zacskókban meg dobozokban. Mindegyiken rajta volt a név, a dátum meg a földparcella neve is, ahol termett.

A falon különféle tabellák lógtak. Az egyik a világ gabonatermését ábrázolta, a másikkal meg azt lehetett leolvasni, hogy hány mázsás termést ad búzából, rozsból a szuperfoszfát meg a chilisalétrom.

Ez a dolgozó a legridegebb helyisége volt a Sós-kuthy-kúriának.

Egészen ellentéte volt a mellette meghúzódó szobácska : Gábor hálószobája. Ez modernül volt berendezve. A falak borítva voltak fényképekkel, metszetekkel, melyeket utazásairól hozott magával. De ott voltak harctéri emlékei, diák képei és sport-felvételei is. Az ágy felett meg Carlo-Marotti bájos mosolyú, örökszép Madonnája függött. Édesanyja képét meg mindig az éjjeliszekrényen őrizte.

A hosszas «háztűz»-nézés után — ahogy Bánkyné tréfásan elnevezte — pihenés következett. Az ebédet egyhangúan leszavazták. Úgy határoztak, hogy majd inkább korábban tűzik a vacsora időpontját.

Mikor a három hölgyvendég visszavonult szobáiba, Gábor bekecset kapott magára. Körül akart nézni a gazdaságban.

Az ajtóban csaknem beleütközött Bódis gazdába.

— Jó hogy itt van, István gazda... éppen magához készültem.

Az öreg arca felderült :

— Parancsoljon a nagyságos úr. Elhoztam a számadásokat . . .

— Jól van . . . Rátérünk arra is. De előbb körüljárjuk a tanyát . . . — elgondolkozva tette hozzá :

— Aztán komoly mondanivalóm lesz.

— — — — —
 Öreg este volt, mikor visszaérkeztek a «kastély» bejárójához. Sóskuthy elmentében még odaszólt Bódisnak :

— Vacsora után jöjjön fel . . . Komoly mondanivalóm lesz . . .

Most már harmadszor hallotta ezt a «fontos» meg «komoly» szót. Vajjon mi lehet ? Alaposan szöget ütött a fejébe

— — — — —
 A vendégek már kipihenve, átöltözve, kicsinosítva fogadták.

Bánkyné a konyhában szorgoskodott. Egészen összebarátkozott közben Mari nénivel.

A két fiatal először a zongorát próbálgatta, nem nagy sikerrel. A szalon falán lógó képeket nézegették, mikor Sóskuthy belépett.

Az egyik fotográfia újabb keletű volt. A mult század végén készülhetett. A rajta levő nő viselete ezt mutatta.

— Ez a szép szőke hölgy az édesanyja, ugy-e? — kérdezte Klárika.

— Igen. Az édesanyám. Ez a zsványképű, sovány kis gyerkőc meg én volnék — tette hozzá.

Régi albumok, emlékkönyvek kerültek elő egy commodefiókból. Rég elfelejtett emlékek, rég elmúlt emberek nevei zsibongtak színes álmokképként az agyában, mikor a sürgető kérdésekre felelgetni kellett.

Hét órakor tálaltatták a vacsorát. Asztalhoz ültek. A petróleumlámpa barátságos fénye derűs harmóniát vetített föléjük. Sokkal kedvesebb, megnyugtatóbb volt, mint a villany éles, merev fényessége.

GESZTESI-BALOGH GÁBOR.

KÖLTEMÉNYEK.

Együtt az erdón.

Most ismét együtt mennek át az erdón,
Halk már a lábuk, nem roppant galyat.
Elöl tíz éves kicsi lány, utána
Mythologikus nagyanyám halad.

Különös szárnyak rebbenek a fákon,
Lenn bársonyhátú, barna gomba vár.
Fény gyúl kicsi lány encián-szemében :
Ismerlek, gomba. Ismerlek, madár.

Szivárványos gyík futkároz nyomukban
S aranyló, óriási rézfutók,
Fekete tyúkot lelnek hangyabolyban,
Babona-értők és titok-tudók.

Ahogy haladnak csillagos mohában,
Nagy, odvas szemmel bámulnak a fák.
Tisztáson a dongós harangvirágok,
Mint a halálharangok, akkorák.

Most lejtének. A lejtőn túl : ködös rét,
Bokros homályban fénytelen patak.
Merülnek már — és gombával, virággal
A réti ködbe belefoszlanak.

Észak felé.

Versem, repülj fel és krugass,
Ősz van ma, darvas, vadludas.

Rekedt a hang, szél fut vele,
Messzire indulók jele.

Nem dél a cél, más itt a rend :
Balassa is északra ment.

S a bomlott tengerész-titán,
Hősöm : Hatteras kapitány.

Szakadjon fék, hulljon le súly,
Szabadulj, lelkem, szabadulj.

Hol hóországot ér az út,
Hullass el minden mélabút.

Maradjon messze északon :
Fekete toll fehér havon.

S ha a tavasz majd visszaküld,
Úgy szólj, mint a tavaszi kürt.

Kicsi leány majd kiszalad,
Felnéz, meglát a kék alatt.

Körül rigói zengenek,
S rügy, rügy, rügy fakad, rengeteg.

ÁPRILY LAJOS.

A «NYUGAT» IRODALOMTÖRTÉNETE.

I.

Az irodalomtörténetnek és történettudománynak, mint az írói alkotások és emberi cselekedetek legfőbb törvényszékének már tiszte méltóságából is következik, hogy nem vegyül bele a jelen perparvarába. Mindkét tudomány az útókor érdektelen, tárgyilagos, hűs magaslatán várja be a jelen vitaanyagát, hogy megfellebbezhetlenül ítéljen róla. Tárgyuk tehát a multnak az az immár meghiggadtabb szaka, melynek vizsgálatát a jelen forrongása, érdeke és szenvedélyei nem zavarják. Velök szemben az irodalmi kritika és politikai bírálat mintegy az elsőbírótság szerepét játssza a jelenre nézve. Közvetlen érintkezésben áll a féllal, kihallgatja, elbírálja s ideiglenesen ítélkezik is róla. Előnye, — s tán hátránya is — hogy csakis friss benyomásokból alkotja meg véleményét; hátránya, hogy a kortárs ízlése, érzése és hangulata korlátozza. Mind a kettő a jelen «történeté»-nek kefelevonata s ezért többnyire helyesbítésre szorul.

Irodalomtörténet és napi-kritika, másrészt történettudomány és politikai bírálat közt újabban hídként óhajtt szerepelni az irodalompolitika és történetpolitika. Az előbbi nálunk meglehetősen új és határozatlan jelentésű fogalom: az írók anyagi helyzetének javításától a kiadói érdekeken át fel az irodalom irányításáig sok mindenféle célkitűzés belefér; a történetpolitikában azonban Szekfű Gyula kitűnő tanulmányaival szabatos példát adott rá, miként közeledhetik a történetíró a jelenhez a nélkül, hogy talárját folt érje. Időszerű kérdéseket fejteget könyvében s mint bevezetőjében mondja, több problémát azért zár ki vizsgálódásai köréből, «mivel a tárgyak fokozottabb aktualitása lévén, valószínűleg nehéz lett volna megmaradni a napi politikától távoli területen». Tanulmányait is «nem a politika csinálóinak, hanem a politika szenvedőinek, passzív résztvevőinek» írta, «hogy némely összezilált problémát szétbontson előttük s megtanítsa őket tisztán látni ott, hol a politikusnak csaknem létérdeke a tisztán *nem* látás». Az irodalompolitikusként is ez lenne voltaképi feladata: irodalmi problémák tisztázása, a közezmúlt és jelen összekuszált vitaanyagának rendezése, érdekektől és indula-

toktól elhomályosult kérdések helyes értelmezése — s mindezt azért végezni el, hogy a jelen irodalmának «szenvédője» az olvasó is tisztán lásson, — s egy kissé tán azért is, hogy — Voltaire ötletét módosítva — kevésbbé szennyesen küldjük egy és más szellemi fehérenműnket a jövődő tisztítóintézetébe.

Egy nem rég megjelent könyv¹ szerzője kevésbbé tartózkodó a jellel szemben, mint kiváló történetpolitikus kortársa. Az irodalomtörténetíró névjegyét adja le a jelennek, de amint bemutatkozik, úgy látjuk, egyéb mestersége is van : historikus, szociológus, arcképfestő, essay-író, kritikus és irodalompolitikus egy személyben. Sajnos, e képességek nem egyszer az irodalomtörténetíró rovására igyekeznek érvényesülni. Azt is mondhatnánk : túlságosan közel jött zenekarával a jelen asztalához, hogy fülünkbe húzza a — maga nótáját. A prínhagedűt az irodalompolitikus játssza, az irodalomtörténetíró a háttérben áll s eszünkbe juttatja, hogy csak «távolról hangzik a bőgő mormogása».

Hogy mért nehéz a jelenről irodalomtörténetet írni, azt egy Schöpflin Aladárval azonos című úttörő mű ismertetése alkalmával bővebben fejtegettem s akkori szempontjaim, úgy látszik, ma sem időszerűtlenek. Rövidre fogva a következő meggondolások fejezték ki aggodalmaimat :

El-eddig a halottak vonultak be az irodalomtörténetbe, hogy ott egy *másik* életet éljenek, most az élők is benyomulnak oda, hogy kettős életet éljenek : a valóságét s a halhatatlanságét. Megtörténhetik, hogy a kettős élet közül az nyúlik hosszabbra, mely a valóságban folyik le. Az élő író a halhatatlanság telkét elte végéig fizeti műveivel. Ha már életében beköltözik telkére, kérdés : nem fizeti-e később túl a részére kihalított szerény parcellát, vagy, ami valószínűbb, nem marad-e adós egy-egy részlettel? — A mult egy-egy szakasza befejezett egész, lezárt egység. Ezert változatlan, megállapodott s igen alkalmas a történetírói szemléletre. A jelen ellenben mozgalmas, hullámzó áradat, ömlése és ringása a történetírót is sodorja s ezért gátolja nyugodt vizsgálódását. — A ma irodalomtörténete egy holnap megjelenő remekmű miatt hiányossá válik, elavul s így élete nem hosszabb, mint egy könyvárjegyzéké. — A jelen történetírói értékelését emberi érdek, barátság, ellenszenv, hála stb. befolyásolhatja : a mult bírálata jórészt felszabadul e kötelekektől s tárgyla-

¹ Schöpflin Aladár : *A magyar irodalom története a XX. században*. A Nyugat kettős illetménykötete. Grill K. könyvkiadó-vállalat kiadása. Budapest. 1937. 312 l.

gosan, kellő távlatból ítéel megjelenségeket, írókat és alkotásokat. — A múlt halott s ezért érzéketlenül túri a boncolást ; a jelen feljajdul, ha elevenébe vágnak — s hol a történetíró, ki — hogy műtétét nyugodtan végezhesse — el tudná altatni vagy zsibbasztani a hiúság sérelmeit?

E gondolatok bizonyára nem merítik ki a lehető ellenvetéseket, melyek a jelen irodalomtörténetének hitelét kétségessé teszik. Schöpflin Aladár könyvével kapcsolatban fokozza a bizalmatlanságot, hogy tartalmának jelentékeny része a *Nyugat* folyóirat születésének körülményeivel, szerepével, íróival s irodalomtörténeti jelentőségével foglalkozik s ismeretes, hogy a szerző e folyóirat körüli harcoknak nemcsak szemlélője, hanem részese is volt. Közel negyven éves irodalmi működéséből szinte harminc évet töltött a *Nyugat* szolgálatában, ott volt a folyóirat indulásánál, jó és balsorsban kitarított mellette s ma is egyik társszerkesztője. Jelentékeny harcosa, serény és lelkes védőüggyvéde volt s így mi sem természetesebb, minthogy műve írására a maga igazát védő irodalompolitikus is ösztökélte. Csábíthatta az is, hogy, mint hosszú szolgálatra visszatekintő jónevű kritikus, irodalomtörténetírói rangra emelkedjek ; tán vonzotta a gyönyörűség is, hogy a Nyugatosok szolidaritásában töltött évek élményeit (melyekre a koronát Ady Endre barátsága tette) mint az időtől megszépült emlékeket újraélje ; de leginkább serkentette a Nyugatosok népszerűsítésének s rangbeli emelésének szándéka. Sőt! Ha el-eddig a *Nyugat* újságcikkkel, kölesönös méltatásokkal, a főbb munkatársak tiszteletére kiadott ünnepi számokkal s az önreklám egyéb leleményes eszközeivel függén, rendszeresen és fáradhatatlanul folytatta a hadjáratot a munkatársak tekintélyének emelése érdekében, — mintha Schöpflin most magasabbra törne : a magyar irodalomtörténetbe szeretné belerögzíteni a *Nyugat* korszakalkotó jelentőségét s a Nyugatosok nevét. Röviden : a *Nyugat* eddigi propagandája az életért folyt, Schöpflin könyve a *Nyugat* halhatatlanságát propagálja.

Ez az érzelmi és érdekközösség emberileg érthető és menthető. ha újságcikkben keres formai nyilatkozást. Igen érdekes lehet mint kortársi emlékirat, vagy naplójegyzet is. De a szerző irodalomtörténetnek nevezi! Csodálom Schöpflint, a sokat látott, tapasztalt, öreg mestert. Méltó-e ilyen komoly íróhoz e játék, melyen csak Nyugatos hevülhet? Megvígaszthatom hát a mai irodalom érdemesebb «élőhalottait», kik e könyvből kimaradtak : az Idő — mely rövid is tud lenni — az irodalomtörténeteket is megrostálja. Ha régebben akadtak remekművek, melyeknek várni kellett, míg a közönség ízlése hozzájuk fejlődik és érik, ma ismerünk irodalomtörténetet, mely

csak újabb és újabb javított kiadásával érik hozzá a közönség ízléséhez és mértékéhez.

Schöpflin irodalompolitikai elfogultságának azonban más oka, sőt célja is van. Maga az író hetykén veti oda az olvasónak: «Állok elébe a szemrehányásnak, hogy túlságos terjedelemben és érezhetően apologetikus szándékkal szólok egyetlen folyóiratról, a *Nyugatról*.» «Sok tévhit és babona tapadt a *Nyugatra* s ezeket letisztogatni elsőrendű feladata annak, aki a huszadik század irodalmának képét akarja megrajzolni. A huszadik századi magyar irodalom szelleme a *Nyugatban* alakult ki és zajlott le.» Kár, hogy a szerző nem írta oda: «baloldali szelleme». Mert végre is Tormay Cecile, Harsányi Kálmán, Móra Ferenc s a többiek szelleme szintén e századé s a, *Nyugathoz* semmi közük sincs. Hátha még mindazokat hozzávesszük, kiket Schöpflin meg sem említ, vagy, akik csak egy-egy pillanatra repültek a *Nyugat* ágaira s menten ijedten szálltak tovább! Vagy, akiket a *Nyugat* szerkesztője egyszerűen elharácsol más világtájaktól, pl. a *Napkelettől* is, csak hogy a saját táborát erősítse. Így pl. az erdélyi irodalmi mozgalomról azt állítja, hogy a «*Nyugat* nyomdokain indult». A fiatalabb essayisták és kritikusok «*Nyugat* körül alakult kis körébe» a *Napkelet* íróit is betereli. Már-már aggódunk, hogy Tormay Cecile-t is megteszi Nyugatosnak: *Bujdosó könyve* ugyan «érthetőleg egy-oldalúan színezett mémoire» (úgy látszik, nem domborította ki eléggé a forradalom s kommunizmus érdemeit), de «stílusa a század-eleji hanghoz kapcsolja, tele van szimbolikus elemekkel, új színű képekkel és fordulatokkal. . .» Ez az «íróragadási» hajlam egyébként hagyomány a *Nyugatnál*, hiszen Ignotus Eötvöst is Nyugatos ősnek nevezte ki. Schöpflin általában úgy színezi a *Nyugat* jelentőségét, hogy a kritikátlan olvasó a folyóiratot irodalmunk életmentőjének véli: a tehetségtelenség, unalom és züllés posványából a *Nyugat* húzta ki a magyar irodalmat s állította a mai fejlődés tetőfokára.

Ennek a részrehajló rajznak azonban átlátszó célja van s ez: a *Nyugat* igazolása. Halványítani és erőtlentíteni kell hát a mult feltjait és vádjait, e «tévhitke»-et és «babonák»-at, melyeknek nyoma még a retusált képen is szembetűnő. Az egyik vád az erotika kedvelése volt. Főlöszleges átlapoznom a folyóirat régibb évfolyamait, elég, ha utalok rá: irodalmi közlönyeink történetében emlékezetem szerint egyetlen példa van arra, hogy írot törvényszéki ítélet bélyegezett meg erkölcstelen írásműve miatt. Ennek az írónak «műve» a *Nyugatban* jelent meg. De Móricz Zsigmond *Sárarany* c. regényében is — mint maga Schöpflin mondja — «olyan szexuális túlfűtöttség van, . . . amilyent még nem mert magyar író ábrázolni». «Móricz emberei nem

szemérmesek és kényeskedők, odaadják magukat ösztöneiknek nyersen, sőt csaknem dühvel.» (!) Azt is mondja Schöpflin, hogy a *Nyugat* írói «magukat akarták kifejezni, saját gondolataikat, érzéseiket, tekintet nélkül az olvasóra, akitől alkalmazkodást vagy legalább is megértést vártak. Nem voltak jó fiúk . . . kinyilvánították magukat szépítgetés, takargatás nélkül». Nem tudom, Móricz parasztábrázolásában mennyiben fejezte ki önmagát, de azt hiszem, a szerkesztő ízlése és biztatása is hozzájárulhatott az eddig szemérmesnek ismert magyar paraszt állati vonásainak túlzásához, sőt tán még inkább az a szerencsés üzleti érzék, mely rátapintott a *Nyugat* előfizetőtáborának szükségleteire. Annyi bizonyos, hogy a folyóirat az érzéki tárgyú novellákkal telefonhívás nélkül is házhoz járt az érzékek csiklandozására s a fonnyadt idegek megdörmöckölésére. Kár azonban, hogy Schöpflin mint szociologus elmulasztja számbavenni a folyóirat előfizetőinek lakóhelyét, s így nem világítja meg az erotikai irodalom társadalmi és kerületi gyökereit.

A *Nyugat* erotikai «kirándulásait» a szerző nem is igen védi, ezért a mozgalom politikai állásfoglalását vehetem szemügyre. Schöpflin úgy próbálja e téren menteni a folyóiratot, hogy a jobboldali bírálatot támadja politikai szempontjai miatt. A *Nyugat* írói, úgymond, «függetlenséget követeltek maguk és az irodalom számára politikától, irodalmi és társadalmi fórumoktól.» (110. l.) Másutt azt mondja: «Az a merev ellenállás, mely a közvélemény túlnyomó többsége részéről ellenök nyilatkozott, logikai kényszerűséggel közel hozta őket (a szocializmust, radikalizmust és a Nyugatosokat) egymáshoz.» Aztán: «Mégis az egész mozgalomnak volt bizonyos politikai rezonanciája, e nélkül bajosan is képzelhető irodalmi mozgalom. Az is igaz, hogy ez az irodalmi rezonancia baloldali színű volt.» Schöpflin aztán annyira szépíti ezt a baloldaliságot, hogy végső megállapítása: «. . . ha a nemzeti életnek egész teljességét átfogó irodalomra gondolunk, . . . akkor nyugodtan mondhatjuk, hogy az új irodalom adott Arany János óta újra nemzeti irodalmat a magyarságnak.» (153. l.) Nemzeti irodalmat! Az ember tapsol örömeiben, hogy a «nemzeti» szó végre nem gúnyosan hangzik «*Nyugat*»-on. «A nemzeti élet egész teljességét átfogó irodalom»: hiszen akkor mindannyiunk élete benne van, jobb- és baloldali, Beöthy Zsolté és Rákosi Jenőé is. Ha a *Nyugat* nemzeti irodalmat adott, akkor tán sajtóhiba van Schöpflin műve címében s valójában: Magyar nemzeti irodalomtörténet akar lenni? Látnivaló, mint magyarosodott meg a folyóiratnak és körének multja és jelene, Jövője már oly gyökeresen magyar lehet, hogy csak a hún-székely rovásírás talál majd hozzá.

Az a baj azonban, hogy Ignotus, a *Nyugat* egykori esze és főszerkesztője sehogysem érti a «nemzeti» szót. «Számonkérte, — mondja diadalmasan Schöpflin, aki még ekkor nem gondol arra, hogy az új irodalmat később nemzeti színűre festi — hogy Beöthy és a vele egy véleményen levők adósak annak meghatározásával: mik hát azok a sajátos vonások, melyekről valamely írásnak vagy gondolkodásmódnak magyar és nemzeti volta megismerszik s melyik az a magyar réteg, vagy csoport, vagy család, mellyel egygondolkodásúnak, egyérezésűnek kell lenni, hogy az embert magyarnak vagy nemzetinek ismerjék meg.» Beöthynek valóban nem juthatott eszébe, hogy a Kisfaludy-Társaság magyar közönségének, mely nemcsak érti, hanem *érzi* is a «nemzeti» szó jelentését, egy ünnepi beszéd keretében magyaráznia kellene mindazt, amit Ignotus nem ért. De talán Ignotus is értett valamit Beöthy 1920 febr. 8-i elnöki megnyitójából, s a benne foglalt következő vádból: Irodalmunknak «sok százados életében legelső megtévelyedése, hűtelensége az utobbi évtizedeknek azzal a végzetes iskolájával jelentkezett, mely műveltségében inkább fogyatékosan, mint idegenül, de a kultúra léha göggyével hirdette nemzeti és erkölcsi közönyét s amelynek a lélekmétélyezés terén következményeiben oly borzalmasan szomorú szerepe volt. A *Régi dicsőségünk* a reformkornak, a *Széchenyi-óda* a kiagyezés korának előhangja volt; ez a költészet a nagy nemzetrombolásé.» «Előkészítő munkája a nemzet- és erkölcsztagadás uralmához, belső kapcsolata az uralomnak sötét lelkével: minden gondolkodó előtt világos lehetett.» «A mi irodalmunk úgynevezett modernistái a bekövetkezett véres felfordulás lelkét ébresztgették.» «Ezt a mételyző irodalmat, szellemi mezőnknek ezt a nadragulyáját, amit még a nagy égi és földi háború ki nem pusztított, ki kell gyomlálnunk!» (Beöthy Zsolt: *Romemlékek* II. 239. l.)

Súlyos, kemény szavak s azt mondhatná valaki, hogy kéréletlen szigorukat az időpont hangulata befolyásolta. A *Nyugat* részéről bizonyára azt is megjegyeznék, hogy az akkori Kisfaludy-Társaság, elnökével együtt, mint a régi hagyományok őre, sokkal «megcsontosodottabb» volt, semhogy akár Adyt, akár az új mozgalmat megértette volna s így irodalmi ellenszenvét «politikai» térre is átvitte. Jól tudjuk azonban, hogy ez a «politikai» szempont lényegében ebben a négy szóban fejezhető ki: Ne bánts a magyart!

Lássunk tehát egy akkoriban fiatal, kevésbé «megcsontosodott» tudóst, mi a véleménye Ady köréről. «... Támadnak mindent, mi egy korlátlan nemzetköziségnek útjában állhat. Azaz, hogy nem mindent, csak a magyarságot, mintha ez volna egyetlen akadály. Avval

szemben pedig, aki elég naív arra, hogy el ne tagadja azt a megmásíthatatlan tényt, hogy magyarrá szülte a végzet: mindjárt magasabb polcra állnak, hogy onnan lenézhessék.» «Újabban mindennapos dolog, hogy a magyarságot szidják, kisebbitik, gúnyolják s «kulturembernek» csak az tartatik a magyarok közül, ki a szidalmazókhoz szegődik, vagy bárgyú udvariassággal tér napirendre gáncsaik fölött.» «Forradalom, melynek politikai célzata oly uralkodó volt, hogy még irodalmi rokonszenveit is annak sugallata szerint osztogatta. . .» Az irodalmi forradalmárok «legnagyobb megbotránkozást pökhendi nemzetköziségükkel, magyar-fitymálásukkal támasztottak s az ezen oldalról kapott vágásokra volt is legszájasabb válaszuk.»

E négy idézet közül az első kettő Horváth János *Ady s a legújabb magyar lyra* c. művéből, a másik kettő szintén Horváth Jánosnak a Magyar Figyelőben (1912) megjelent *Forradalom után* c. tanulmányából való. S mi a véleménye Schöpflin Aladár irodalomtörténetének e tanulmányokról? Csodálkozva olvassuk: Horváth János «volt az egyetlen, aki 1910-ben Ady és az új magyar lyra című kis könyvben kiadott tanulmányában konzervatív szempontból, de a tények ismeretével és tárgyilagosan írt Adyról.» Itt tehát csak Adyról van szó, de: «Megpróbálta valódi kritikai szempontokból értékelni az egész irodalmi mozgalmat egy a Magyar Figyelőben írt tanulmányában. . .» A két Horváth-idézetből láttuk, milyen volt az az értékelés, melyet Schöpflin valódi kritikai szempontokból fogant ítéletnek ismer el. Valóban, ha a két tanulmányt végigolvassuk, ma is az Ady-irodalom legkitűnőbb műveinek tarthatjuk. Az elsőben Horváth megmagyarázza a Nyugatosoknak a szimbolizmus jelentését s Ady *utánozhatatlan* zeneiségét, a másikban felvilágosítja őket, hogy az «ősöket» Csokonaiba és Petőfibe kapaszkodva rossz helyen keresik s megjelöli a *Nyugat* «stílmantikájá»-nak magyar irodalmi előzményeit. De mind a két tanulmányban a leglesújtóbb vélemény bélyegzi meg a *Nyugat* szellemét, Ady körét s az egész mozgalom politikai célját és eszközeit. Örvendetes, hogy e tanulmányokat Schöpflin is jóknak tartja, de nem értem: hogyan egyezteteti őket össze saját művével, mikor ennek célzata homlokegyenest ellenkező? E rejtély csak úgy magyarázható, hogy a szerző műve megírása előtt nem tanulmányozta át újból az anyagot, emlékezetből, fejből dolgozik s mint filológiai kottákat lenéző «fejnaturalista» a mult emlékeiből és dallamaiból csak a kedvére való és előnyös ütemeket őrzí meg. S itt a hiba. A helyett, hogy a *Nyugat* régi évfolyamait és az Ady-irodalmat legalább futólag átnézte volna s önmagát, a *Nyugat* régi harcosát, a maga egykori felfogását érettebb szemléletével felülbírálta volna: igazságnak fogadja el

a mult eszményített emlékfoszlányait s mindazt, mit az egykori harcok Schöpflin a mostaninak fülébe duruzsol.

Lehet-e vitatkozni azzal, aki érzésekből szövi meggyőződését? Hát még ha e meggyőződés, mint a jelen esetben is, gyakorlati célt szolgál: a régi *Nyugat* botlásainak elpalástolását s multja igazolását? S itt nem állom meg, hogy a szerző egy másik ellenmondására is rá ne mutassak. A *Nyugat*, mint köztudomású, Osvát halála s Ignotus nevének a folyóiratról történt eltávolítása után Móricz és Babits szerkesztése alatt irányt változtatott, az új szerkesztők «a maguk elgondolása alapján akartak szerkeszteni», s amint Móricz propaganda-útja alkalmával mondta és írta: «a nemzeti koncentráció» érdekében a nemzeti szellem érvényesülésének is teret nyit. Babits szerint pedig világnézeti programja «nem kerülhet összeütközésbe a haza vagy nemzet szolgálatával». (*Írástudók árulása.*) Az új *Nyugat* tehát módosította és helyesbítette régi irányát és Schöpflin ennek az új szellemű *Nyugat*nak lett egyik társszerkesztője. Mért védi és helyesli tehát könyvében a régi *Nyugat* irányát, mikor azzal, hogy az új irányút szerkeszti, már kritikát is mondott a régiről? Vagy az új iránynak az «ellenforradalmi közhangulat» s a megváltozott olvasó igénye az oka? De hisz «a művész, ha becsületes, szóval igazi művész: nem cigányprimás, aki azt a nótát muzsikálja, amit a vendég rendel, hanem olyasvalaki, mint a hangversenyző zenész, aki megköveteli, hogy azt hallgassák, amit ő jónak tart eljátszani», mondta «epigrammatikus élű fogalmazásban» Ignotus, s idézi diadallal a könyv szerzője! . . .

De hagyjuk a régi *Nyugat* elleni vádakát. Mellőzöm magyartalanságait is, bár igen derüs, szórakoztató csemegét nyújtanék velök az olvasónak. Az egykori bírálatok töredékes idézése csak egy-két vonással akarta teljesebbe tenni Schöpflin rajzát; a hű és teljes irodalomtörténeti színvonalú képre, úgy látszik, még jó ideig vár-nunk kell. Mi egykorúak, hol örömmel, hol fanyar kedvvel, hol visszate-tszéssel és megütközéssel olvastuk annak idején a folyóiratot s szintén csak régi tudásunk alapján ítélkezhetünk. Ma sem érkezésünk, se kedvünk nincs arra, hogy közel harminc évfolyamot végigolvas-sunk; az olvasás hatása nem is lenne egységes, mert régi és friss benyomások keveredése zavarná érzésünk és felfogásunk tisztaságát. Annyi azonban megállapítható most is, hogy a *Nyugat* Magyarország legsúlyosabb korszakának küszöbén élte a maga hányaveti kamaszkorát s egy lírai politikus, egyúttal költői lángelme szemfüles kiaknázásával felkavarta a nagy háború előtti évek békehangulatát. A békét harccal zavarta meg, s mikor élet-halálharcunk megindult:

«fortissimo» apostolkodott a béke mellett. Meg is jött a béke, a forradalmas béke, de erre a vezér is feljajdult: Nem ezt akartam!

Ma úgy látom: a *Nyugatra* nézve (s ránk nézve is) az volt a szerencsétlenség, hogy ha már meg kellett születnie, későn született. Arany halála után a mult század nyolcvanas éveiben hihetőleg nem okoztak volna kárt kamasz kora kicsapongásai; stílromantikája közelebb esett volna Vörösmarty korához s Gyulai Pál lángelméje és tekintélye nyesegethette volna zöld és beteg ágait; politikai ellenzékeskedése az akkori időkben ártalmatlan lett volna s a radikalizmus későbbi kifejlődésének idejére meghiggadt volna. Amilyen higgadt ma. Nem így rendeltetett. Schöpflin Aladár védőbeszéde bizonyítja, hogy zivataros ifjúsága védelemre szorul. A védelmet művészi toll írja, de a védőbeszéd még nem ítélet.

II.

Schöpflin, mint ezelőtt húsz évvel megjelent könyve előszavában írja, már fiatalkora óta tervezte e művet. Szempontjai már akkor megvoltak: «Az irodalom organikus valami, a nemzet életének olyan jelensége, mint akár a politika, vagy a gazdaság s ezért minden irodalmi jelenségnek megvannak a gyökerei valahol a társadalomban, melynek az irodalom egyik megnyilatkozási formája.» Egy másik szempontja: az írói egyéniség és műve közötti kapcsolat felkutatására való törekvés. Legújabb művében e szempontokat már mint irodalomtörténetíró természetesen kiegészíti azzal, hogy az író és műve közti kapcsolaton kívül két irodalmi korszak összefüggését is kutatja. Bizonyára a *Magyar humanizmus* írójának a korváltások kergetősdíje néven ismert szép gondolata sugallta azt a megállapítást, hogy egységes szellemissége egy kornak sincs, minden korban nagyjában az emberi életkorok szerint szemlélhető a fiatalok, középkorúak és öregek világnézetének rétegeződése. E gondolatból levonhatjuk a következtetést is: amint a ma regényírója a mult emberét híven csak akkor rajzolhatja, ha a maga lelkébe is kérlelhetetlen őszinteséggel és mélyen tekint bele: a történetírónak is gyakran nemcsak a mult magyarázza a jelent, hanem a jelen is a multat. Ma is együttél a konzervatív, haladó s a hagyományoktól ugrásszerűen elszakadó fiatal gondolkodás s e jelenség mint tükör mutatja a mult, sőt jövő képét is.

Schöpflin tehát «a tizenkilencedik századból átjött szellemi formák továbbélését, változását, vagy hanyatlását, újak csírázását, kialakulását és előbbrejutását» akarja szemlélni. Egyúttal kutatni

akarja «azokat a gyökérszálakat is, melyek a jelenből a múltba vezetnek, tehát az újnak a hagyománnyal való kapcsolatát.» Felfogása szerint a szabadságharc után egy klasszikus magyar világnézet gyökeresedett meg, s ennek főbb tulajdonságai a fegyelem, mérték és mérséklet voltak. Irodalmilag ez a klasszikus világnézet Arany költészetében és Gyulai kritikájában fejeződött ki. A magyar élet azonban ugyanakkor kezdett új utakra térni. A kiegyezés után megkezdődött az ország kapitalizálódása, vasutak, építkezések, új kereseti ágak stb. következtében a falusi jellegű magyarok áttértek a városi életre, minthogy azonban legtöbben nem tudtak elég gyorsan bekapcsolódni az ipari és kereskedelmi életbe, idegenek özönltek be a társadalomba s így ennek világnézete nem maradhatott oly homogén, mint a régié volt. Gazdasági szempontok, technika, természettudományos gondolkodás, külföldi új esznek beáradása stb. a materialista szellemet készítették elő.

Schöpflinnek e társadalmi rajza hű, de mintegy önmagáért van: nem érezteti eléggé az irodalommal való kapcsolatát. Lássuk azonban a szerző további gondolatmenetét.

Az irodalomban a föllendülő napisajtó körül tollforgatók serege gyülekezett, nyugtalan, fürge, felelőtlen «individualisták». «Más ember-típushoz tartoztak, mint Arany és Gyulai», s míg ezek az Akadémiát, egyetemet, Kisfaludy-Társaságot «szállották meg», ők a szabad írói foglalkozást tekintették íróhoz méltónak. Ösztönszerűen is ellenzéki állást foglaltak el a régi nemzedékekkel szemben, érezték annak kicsinylését s így elkerülhetetlen volt az összeütközés. Zajongásuk ellen Gyulai lépett ki a harctérre s ők, bár alapjában félték tőle s kritikája okozta sebeiket nyalogatták, rátámadtak, vaskalaposnak minősítették, mire Gyulai is élesen, keményen vágott vissza.

Schöpflin e nagy vonásokban helytálló rajz illusztrálásául bemutatja Arany, Gyulai és Vajda írói és emberi arcképét. Arany költői és emberi egyéniségét nem is egészen négy lapon oly tömören és szemléletesen festi meg, hogy e kép mintája lehet az effajta összefoglaló jellemzésnek. Vajdáról is igen hű arcképet ad, Gyulaié azonban — bár sok vonása igaz — egy-egy részletében kevésbé megértő. Az megméltánytalanságnak tetszik, hogy Reviczky Gyulával oly kurtán bánik el, hiszen költészetében s helyenként prózai írásaiban is ő adott először hangot az Aranytól elszakadt irodalomnak. Behatóbban e kérdést nem tárgyalhatom most, de fontosnak tartom, hogy Schöpflinnek Gyulaira vonatkozó egy-két észrevételéhez megjegyzéseket fűzzek. Schöpflin azt mondja: «Gyulai nem ismerte el, hogy lehetnek írói művek igen nagy hibák mellett is remek művek, holott a világ-

irodalom tele van ilyenekkel». Ez nem egészen így van. Gyulai ezt írja : «Azt hiszem, hogy a kritikusnak éppen oly kevésé tiszté méltányolni az *alapjokban elhibázott művek* egyes szépségeit, mint elítélni a *valóban sikerült műveket egyes hibákért*». (Kritikai dolgozatok 366 l.) Ez mást jelent, mint amit Schöpflin a nagy kritikusnak felró. Aztán : «Gyulai nemcsak erős volt meggyőződéseiben, hanem elfogult is. Nem titkolta azt a véleményét, hogy a kritikusnak joga van elfogultnak lenni, pártot foglalni az általa helyesnek tartott irodalmi irány mellett». Pártot foglalni igen, de elfogultnak lenni? Ezt Gyulai önmagára nem értette, hiszen Toldyval kapcsolatban épp azt írta : «Tiszteletem valaki iránt nem terjedhet annyira, hogy egyszersmind *elfogult nézetei* és gyarló ítéleteinek hódoljak». Ugyancsak Toldyra és Gregussra érti Gyulai azt is, hogy egy-egy «nagy tehetség jelleme bizonyos elfogultság, egyoldalúság», mely azonban nem árt, mert a legellentétesebb véleményeket is kiegyenlíti az idő. Gyulai tehát az elfogultságot hibának tartja, melyet az idő hoz helyre, s így önmagára nem vonatkoztathatta. Vajdával kapcsolatban már a *Magyar írókban* azt írta Schöpflin Gyulairól : Vajda Jánosra «nem volt egy elismerő szava sem». Irodalomtörténetében pedig így fogalmazza meg a vádat : «Nem ismerte el Vajdában azt sem, ami benne jó és értékes». Gyulai nem foglalkozott Vajdával különösebben, mert mint mindenkinek, neki is ellenszenves volt emberi és költői egyénisége egyaránt. Kétszer mégis írt róla. Először az 1854-ben megjelent epikai költeményekről szólóban : *Béla királyijáról*, s itt a gyarló költeményre is van jó szava : vannak benne «költői hangulatok» s az egész mű «egy még meg nem alakult költészet tisztulatlan, de erős megnyilatkozása». Másodszor 1876-ban ír róla, *Újabb költeményeit* bírálva. Vajda e könyvébe *Alfréd regénye* c. költői beszélyét s négy lírai versét vette fel. Gyulainak *Alfréd regényéről* írt bírálatát az idő szentesítette, sőt Schöpflin is, a négy lírai versről pedig ezt írja legnagyobb kritikusunk : «Vajda költői beszélyéhez egy pár lírai költeményt is csatolt, *de ezek csekélyebb becsűek, mint régiebb lírai költeményei, amelyek között van néhány sikerült is . . . legjobb az utolsó: A vaáli erdőben, már egyszerűségénél fogva is*». Túlzás tehát, hogy Gyulainak Vajdára nem volt egy elismerő szava sem. Még rossz elbeszélő költeményeiben is igyekezett találni valami méltányolni valót, noha ez «kevességé tiszté a kritikusnak» — s lírai költeményeivel tüzetesen nem foglalkozva is utalt egynéhánynak sikerült voltára. Schöpflin sem tud más eredményre jutni, mint hogy Vajdának «alig van nyolc-tíz kifogástalanul végigvitt verse, igaz, hogy ezek a magyar líra legjavából valók». S hogy mért nem foglalkozott Gyulai Vajda szerelmi lírájával? Ez kiolvasható Zilahy

munkáiról írt bírálatának egy megjegyzéséből, mely burkoltan arra felel: mért nem olvassák Vajdát? Egy félvilági nő iránti érzéki szerelme visszatetszést keltett. Az akkori közönség erkölcsi felfogásában és kényes ízlésében Gyulai is osztozott s a «perzselő» versek méltatásától tartózkodott.

Ezek az aprólékosnak tetsző megjegyzések fontosak, mert oly hibás adatokra és hamis vonásokra mutatnak rá, melyek némileg elterzítják Gyulai areképét. Ady Endre azt írta:

Mert romlott, üszkös a mi magyar lelkünk,
Vitéz kis úr, Gyulai Pál úr
Kicsi valódnál benned többet leltünk
S nincs ütésed, mit meg nem érdemeltünk.

Egy megérdemelt ütést holtában is hadd mérjen a «vitéz kis úr» legújabb bírálójára, s volt tanítványára a következő idézetben: «A pártosság az igazság nem őszinte keresése, midőn az elv vagy személy, szóval a párt érdekében ferdítés vagy mellőzés által meghamisítjuk a tényeket»... (Krit. dolg. 360 l.)

Gyulai s a «tollforgatók» tehát tovább harcolnak s ez az irodalom kettéválásának kezdete. A 70—80-as évek irodalmáról szólva szerzőnk igen nagy területre terjeszti ki környezetrajzát, beszél gentry-sorsról, gyarmatosításról, közgazdaságról, Tisza Kálmán politikájáról stb. stb. Ez mind igen érdekes, de az író maga megvallja, hogy e bizonytalan világnézetű kornak «az irodalomra csekély hatása volt». Én biz ezt a csekélyet se látom. A 80—90-es évek fordulóján azonban már kialakult az új magyar világ képe: a vezető középosztályé. Sajátságos jelenség, mondja Schöpflin, hogy az eredeti magyarok: Vargha Gyula, Ambrus Zoltán, Tóth Béla, Zempléni Árpád, Kozma Andor számra kisebbségben voltak, mint a megmagyarosodott Rákosi Jenő és Viktor, Herczeg, Pekár, Gárdonyi, Endrődi s a hozzájuk csatlakozó zsidó írók. Az úri magyar középosztály t. i. «mint már előbb a gazdasági életet, most az irodalmat is átengedte nekik. A született magyar úr nem muzsikált, hanem muzsikáltatott magának», magyarázza a szerző. Szóval a megmagyarosodott írók lettek a középosztály cigányai. Igen ám, de annak idején Jósika, Eötvös, Kemény, Jókai is született úr volt s Vörösmarty, Tóth Kálmán, Vajda is középosztály tagja, sőt Arany és Tompa is odaemelkedtek s mégsem adták át az irodalmat az akkori asszimiláltaknak, hanem mint urak is húzták a nótát! Azt hiszem, az irodalmat nem lehet csak úgy átengedni és átvenni, és így Schöpflin megjegyzése inkább ötletszerű. Azonban élmények, tapasztalatok s bizo-

nyára hallomás alapján sok érdekes adatot jegyez fel e kor társadalmáról. Bennünket legjobban érdekel ezek közt az, hogy az irodalom hangja lassanként a Jókaiénál inkább közeledik az élethez, s valószínűbb lesz. A legreálisabb hang Mikszáthé s róla írva Schöpflin újra megcsillantja arcképrajzoló művészetét. Kár, hogy itt kifejejtette egyik régebb megfigyelését : hogyan fejlődik s alakul át az élet különböző szakában Mikszáth gentry-rajza.

Szemelvényként csak nagyon kivonatos vázlatot adtam ezzel Schöpflin társadalmi rajzairól s nem tüntethetem föl elevevességüket. E rajzok egészen a világháború utáni állapotok leírásáig át-átszövik egész művét s néha oly sikerültek, hogy külön betéteknek látszanak, melyeknek önálló élete s értéke van. De épp ezért helyenként az a benyomásunk, hogy nem is irodalom-, hanem társadalomtörténetet olvasunk s az előbbi, ha nem válik is segédtudományává az utóbbinak, legalább is egyenlő rangú társának tűnik fel. A sok politikai és környezeti rajz gyakran öncélúnak tetszik. Sok társadalmi gyökeret szemlélhetni a rajzokban, melyekből nem nő ki semmiféle irodalom, viszont némely irodalmi megnyilatkozásnak egyáltalán nincs társadalmi gyökere, vagy ha van, az író nem mutat rá. Regény- és novellaíróknál kézenfekvő a társadalmi kapcsolat, hiszen az író témáit kora társadalmából veszi. Néha az is megtörténik, hogy maga az író hat környezetére, amint pl. Herczeg Ferencről írva Schöpflin szellemesen mutat rá, hogy férfitípusai jelentékeny hatással voltak a magyar úri férfitípusok kialakulására. De mit kezdünk e szemponttal a líránál? Ha pl. Ady világnézetére nagyváradi környezetének, pl. Váradi Zsigmondnak vagy «intellektuel» barátainak szabadkőműves szelleme hatott is, miféle társadalmi gyökerei vannak vallásos és szerelmi lírájának? Hát szimbolizmusának, melyet esetleges örökölt vonásokon kívül irodalmi hatások is élesztettek? S Mikszáth humorának és páratlanul zamatos előadásának hol vannak a gyökerei? Ha a társadalom oly döntő tényező, mivel magyarázható, hogy ugyanaz a társadalom a legkülönfélébb írói egyéniségeket termeli ki? Schöpflin művében gyakran érezzük, hogy a társadalmi rajz az irodalomnak inkább messzenyúló háttére és színfala, mint talaja, melybe gyökeret éreszthetne. Úgy sejttem, túlméretezett társadalmi rajzára nemcsak az irodalom fejlődésének magyarázata, hanem az a körülmény is csábította, hogy szépírói képességei is vannak s ezek élük ki magukat e nemű rajzaiban. Magyarán : az irodalomtörténetíró túlkiáltja bennök a szépíró.

De talán más szempontokból is meg lehetne nézni ezt a XX. századi irodalmat. Ha a szerző nem siet úgy művével, megszívlelhetett

volna egy, épp a *Nyugat*ban megjelent intelmet a filológia fontosságára nézve : a Tolnai Vilmosról írt szép emlékezés idézi a mestert : «A filológia előkészítője és megalapítója minden egyéb vizsgálatnak, mely nélkül, ha a helyes eredményt kockáztatni nem akarjuk, máshoz fogni nem lehet ; mintegy megtisztítása, kiválogatása az anyagnak, melyből építeni akarunk. A filológiai vizsgálat szószerint *alapvető művelete* az irodalomtudománynak». Tanulságos lett volna tehát e gondolat figyelembevételé. Schöpflin rövidebbre foghatta volna társadalmi rajzait, a *Nyugat* körüli apró eseménykéket s az írók és költők szobrát legalább egy rövid életrajz talapzatára állíthatta volna. Hiszen az írók élete sem egészen társadalmon kívüli! Érdekelte volna az olvasót az irodalmi hatások, összefüggések és külföldi kapcsolatoknak kissé tüzetesebb fejtegetése is. A szerző megelégszik azzal, hogy egy-egy írónál csak úgy futólagosan jegyzi fel a maupassant-i hatást s ezt aztán úgy «gondolomra» ott is észleli (Dallos Sándor), ahol nyoma sincs. Irodalomtörténetéből az olvasó nem tudja meg, melyik író mikor és hol élt, mit írt, hány és milyen című műve jelent meg, éppem csak arról értesül, hogy egy-egy kiválóbb író egyénisége mily kapcsolatban van műveivel. Schöpflin e tekintetben Péterfy Jenő tanítványa is, de mesterének nem nyomait, csak irányát követi. Ha a mélyreható lélektani megállapítások nem is — de e megállapításokat illusztráló adatok éppúgy hiányzanak jellemrajzaiból, mint a példákkal megvilágított esztétikai észrevételek. Jellemzéseit meg-megáradó beszélőképesség, szabatos, nagy vonások s itt-ott igen finom megfigyelések teszik találóvá, de gyéren elszórt adataik miatt nincs elég hitelük. Olyan útikalauz ő, ki többet beszél, mint mutat. Így aztán korrajzait nem számítva, épp úgy csak arckép-esarnokot és tollrajzokat ad, mint ezelőtt húsz évvel megjelent művében. Arcképeinek java része beillik kitűnő irodalmi vezércikknek vagy színvonalas *nekrológnak* (Tóth Árpádot Babits nekrológiájával jellemzi s ez a rajz egyáltalában nem kirívó a többi között), de kevésbbé irodalomtörténeti fejezetnek.

Hogy a szerző az irodalomtörténet-elméleti kérdések iránt csak felszínesen érdeklődött, azt igazolja az a mondat is, mellyel Horváth Jánost akarja méltatni, alapjában azonban kisebbíti. Azt mondja : «Horváth János az úgynevezett szellemtudományi módszert honosította meg, éles elhatároló elmével megvédve magát e módszer túlzásaitól». E megállapításban két tévedés van. Nem Horváth honosította meg a szellemtudományi módszert, hanem első sorban fiatalabb germanistáink, különösen Thienemann Tivadar és Koszó János. Schöpflin tévedése tán onnan származik, hogy Horváth Thieneman-

nal együtt szerkesztette a *Minerva* első évfolyamát. Aztán: Horváth tudományos irányát nem is lehet szellemtudományának nevezni e szó igazi értelmében. Irodalomelmélete elhárít minden egyoldalúságot, semmiféle segéd- vagy rokontudománynak — a szellemtörténetinek sem — rendeli alá az irodalomtudományt s nem vesz át módszert és szempontot más tudományágaktól. Tisztán tárgyának, az irodalomnak mivoltából és természetéből indul ki, azzal jelölteti ki problémáit s ahhoz alkalmazza módszerét. Még amiben látszólag legközelebb áll a szellemtörténethez: «Közösség»-szempontjában is határozottan és tárgyszerűleg különbözik tőle. Míg a szellemtörténet különféle változatai faji, táji, felekezeti, világnézeti, nemzedéki stb. közösségekben keresik és vizsgálják a szellem korszerű jelenségeit: az ő közösségfogalma tisztán az irodalmi élet természetében gyökerezik s írók és olvasók közösségét jelenti a maguk egymásrautaltságában. Iránya nem is nevezhető semmi jelszó-névvel, mert ő csak irodalomtörténetet művel. S ha másokétől mégis különbözik az övé: első sorban teljesebb, valódiabb tárgyszerűsége által különbözik.

Említettem, hogy Schöpflin az írók műveiből csak elvétve említ fel egyet-egyét, s így a művek esztétikai méltatása is hiányzik. Feltűnő, hogy Herczeg *Pogányok* c. művével e tekintetben kivételt tesz, a *Bizanc*ról viszont csak annyit mond: «paradigmája lehetne a dialektikai drámának». A filológiától való idegenkedés s az esztétikai elenzés hiánya okozza, hogy pl. Adyról írt fejezete egyáltalán nem ki-légítő. Igaz, ebben része van a *Nyugat* mulasztásának is. A helyett, hogy munkatársai annak idején a költő apai és anyai szellemi örökségére nézve egy «bölcshelye körül tett séta» közben személyes érdeklődés révén szereztek volna be adatokat: megelégedtek azzal, hogy a költő asztalánál virrasztottak. Ady költői fejlődését sem tisztázták s költészete magyarázatát is — mi tagadás — legvilágosabban nem a *Nyugat* táborához tartozó tudósok adták (Horváth János, Zsigmond Ferenc, Földessy Gyula, Makkai Sándor, Sík Sándor stb.). A *Nyugat* az ily magyarázatok felett legtöbbször kevély kicsinyléssel tért napirendre, s így ugyanabba a hibába esett, melyet Schöpflin a konzervatív köröknek komoly bírálatuk elmaradása miatt ró fel. Egyébként Adyról Schöpflin csak henyén odavetett általánosságokat mond; úgy látszik, azt gondolta magában, aki többre is kíváncsi, forduljon egy másik könyvéhez. Igaz, hogy más írásaiban meg többet tett a költő érdekében, mint társai, kik dagadó önhiúsággal már-már önmagukat ünepelték Ady «fölfedezéséért». Ez a fölfedezés persze főképp az övékével azonos világnézet fölismerése volt s ezért szívvel-lélekkel kongatták mellette a hírharangot.

Tán itt lesz helyén indokolni azt a jelenséget is, hogy irodalomtörténetünk jeles szakemberei közül némelyek mért csak megkésve ismerték fel Ady költői lángelméjét. E tényt nemcsak Ady világnézete, költészetének sok ellenszenves vonása, vagy mint Schöpflin mondja: «eretnoksége a politikával, társadalmi erkölccsel és egész polgári berendezésű világgal szemben», egyszóval: nemcsak egyénisége magyarázza, hanem olyasmi is, amire a következő irodalomtörténeti adat tanulsága figyelmeztet. Tudjuk, hogy Petőfit először az ifjúság értette és élvezte igazán s költői eredetiségét és nagyságát csak Gyulai egészen kivételes fogékonysága méltatta a maga teljességében. Gyulai azt írja Toldyról és Gregussról (Krit. Dolg. 111. l.), hogy jobban méltányolná működésüket, ha nemcsak a multat bámulnák s Greguss pl. «kevésbbé lenne szigorú a valódi tehetségek iránt: Jókai (!) és Kemény iránt». Toldy és Greguss tehát annyira benneéltek a multban, hogy az egykorú jelennel szemben értetlenek maradtak. Ezt a természetes «fogyatkozást» irodalmunk multja más esetben is példázza, s mi egyebet sem jelent ez, mint hogy mélyen az ember multban és jelenben nem élhet egyszerre. Ady első megértői is ezért lehettek többnyire a fiatalok és «intellektuel»-ek, mert fogyatékos képzettségüknél fogva a mult hagyományaihoz kevesebb közük volt. Ignotus mondta: «A mult iránt csak egy kötelességünk van, az, hogy elfelejtsük». (*Nyugat* 1913. 21. sz. Zsigmond Ferenc: *Az Ady-kérdés története.*) Az az igazság, hogy nem is igen volt mit feledniök, nem volt mitől elszakadniok, s így gátlás nélkül foghatták fel egy új költő új hangjait.

Schöpflin könyve több helyén érinti a zsidókérdést s ez szociológiai irodalomtörténetben természetes is. Úgy látom azonban, hogy a zsidóság és törzsökös magyarság, valamint a magyar középosztály erényeinek és fogyatkozásainak mérlegelésében erősebben billen a zsidóság javára a mérleg s ezt tán a zsidóság műveltebb rétege is sokalni fogja. Azt mondja, hogy a zsidó emberben több a kultúrára való hajlandóság. «Színházba mégy, azt látod, a nézőtérén nagy többségben zsidók ülnek. Képkiallításon azt látod, hogy akik a képeket nézik, nagyobbára zsidók, akik a képeket megveszik, majdnem mind azok». Ezt annak indokolására hozza fel, hogy a *Nyugat*nak közönsége többségében zsidókból állott, mint akik «a kulturális örömök iránt» jobban érdeklődtek. Elfelejtí azonban, hogy a régi Nemzeti Színház közönsége szinte kizárólag a magyar középosztály volt — már pedig ott több kultúra termett, mint a többi színházban — s a képtáraknak is az volt a látogatója. Csak amióta anyagilag tönkre ment, foglalta el itt-ott helyét a zsidóság. A szerzőnek figyelmébe ajánlom azt is, hogy ahol díjtalanok «a kulturális örömök», mint pl.

az Akadémia, Kisfaludy-Társaság és Petőfi-Társaság ülésein, ott a szegény magyar középosztály van jelen. Azt hiszem, ha Schöpflin statisztikát állítana össze arról, hogy a Magyar remekírók, Mikszáth, Herczeg és Gárdonyi művei a középosztállyal és «nemes urak»-nál vagy pedig a kereskedőknel vannak-e meg nagyobb számban : más eredményre jutna. A *Nyugatot* nem is a kultúrától való idegenkedés, hanem egész másfajta ellenszenv miatt nem pártolta a «törzsökös magyarság». Azt is mondja szerzőnk, hogy «a zsidóság szabad polgári foglalkozásokban van elhelyezve s ezek élénkebb észjárását, gyorsabb gondolatváltást kívánnak meg, mint pl. az állami hivatal vagy tanárság». Hogy a szerző e mondat leírásánál valóban nem adta bizonyosságát az élénk észjárásnak és gyors gondolatváltásnak, annak bizonyítéka, hogy ő maga is tanárjelölt volt. Az volt Kosztolányi Dezső is, Babits Mihály, Juhász Gyula, Szabó Dezső, Laczkó Géza, Kuncz Aladár stb. szintén tanárok voltak. Hogy'-hogy' nem válogatta meg a *Nyugat* jobban munkatársait? Kétségtelen, hogy Schöpflinnek a zsidóságot védő és dicsérő jellemzésében nem egy helyes és igaz megállapítás is van, szemlélete azonban a maga egészében itt is elfogult s a magyar középosztállyal szemben igazságtalan. Ez a részrehajlás akkor éri el tetőfokát, mikor a zsidóságot egy zsidó íróval szemben védi meg (Bródy Sándor *Dadájáról* írva) vagy Szomory Dezső nyelvi gyarlóságaira keres mentséget. Ilyenkor az a benyomásunk, hogy könyvének e célzatos álláspontja inkább a *Nyugat*nak használ, mint a zsidóságnak. Mi ugyanis megszoktuk, hogy jeleseink fajszeretetből ostorozzák a magyarságot ; hozzászoktunk Ady hangjához is, ki nemzete imádatában annyira ment, hogy becsméréstől sem riadt vissza. A zsidóság iránti szeretet effajta nyilatkozásának Schöpflinnél nyomát sem találjuk. Nem szolgálta volna-e inkább a zsidóság érdekeit, ha érdemeinek tárgyilagos kiemelése mellett hibáira is figyelemzetet? Bródy Sándor, Molnár Ferenc (*Disznótor Lipótvárosban*) s akárhány zsidó író nem szerették-e okosabban a magyar zsidóságot azzal, hogy egy-egy togyatkozását kigúnyolták — mint Schöpflin, ki hibáit is dédelgeti, «elneveti» s ezzel végeredményben csaknem antiszemita célt szolgál? Tud ő kegyetlen lenni, mikor pl. Ábrányi Emil «szavalmányairól» ír, de helyes lett volna, ha hasonló gúnnyal bírálja el pl. Ignótus nyakatekert stílusát vagy Szomory nyelvrontását is. A zsidó értelmiség java bizonyára gondolkodóba esnek egy baloldali író részéről történt megrovások miatt és saját érdekében követelné meg írójától a magyarosabb írásmódot. Schöpflin azonban így ír Szomoryról : «Styljét sokan támadták . . . a nyelvi hagyomány konzervatív szempontjából (!) de ez a styl személyhez

kötött, az író attitude-jéből származik, utánozni nem lehet, legfeljebb travesztálni. Ezért nyelvi szempontból nem is veszélyes. Az az érdeme mindenesetre megvan, hogy . . . megpróbálta visszaállítani a mondott szó kultuszát». Tehát még érdeme is van! Íme a gyarlóság mint erény. Igaz, a szerző tulajdonképpen hű maradt magához, hiszen az Akadémia nyelvtisztító törekvését is helytelenítette annak idején egy cikkében. De másrészt hűtlen magához, mikor meg Kosztolányiról elismeréssel írja : « . . . Anyagát, a magyar nyelvet a rajongásig tisztelte — innen eredt utolsó éveinek purizmusa, nyelvtisztító igyekezete». Ez a hol hideget, hol meleget fúvó beszéd öli meg a szerző következetességét s veszi el hitelét. Ráadásul Kosztolányival szemben «rajongásig tiszteli» az attitude-ot, apparátust, modulációt, asszociációt, oeuvre-t, analitikust. Ezek a szavak t. i. könyvének ugyanazon lapján fordulnak elő, melyen Kosztolányi nyelvtisztító buzgalmat méltatja.

S milyen a szerző szempontja az írók osztályozásában? Kiket tárgyal behatóan, kiknek jellemzését tömöríti egy mondatba, vagy pusztán nevek megemlítésébe, s kiket tart oly jelentékteleneknek, hogy «madártávlatból» már nem is láthatók? Az eddig mondottak általánosságban már feleletek is e kérdésekre. Ismétlem, ez az irodalomtörténet a *Nyugat* illetménykötete, a *Nyugat* közönségének készült, s így szempontjai is némileg a *Nyugat* érdekét szolgálják. Kétségtelenül vannak írók, kik távol állnak a folyóirattól s mégis elismerő méltatásban részesülnek : a hang, modor, egy-egy kelletlen szó azonban jelzi, hogy ilyenkor az író szótára szegényesebb a magasztaló kifejezésekben. Herczeg Ferenc jellemzése pl. főbb vonásaiban hű, de — hűvös is. Mennyivel lelkesebben szól a könyv Móriczról! Tormay Cecil-el természetesen bővebben foglalkozik, mint — mondjuk — Török Sophieval, de az utóbbiról írt huszouhat sorban több melegség van, mint a Tormayról írt negyedfél lapnyi tartózkodó elismerésben. Hát még a Babitsról szóló dicséneken! Schöpflin itt csaknem révületbe esik s szerencse, hogy Norvégia erdeje s az Etna lángtorka messze van, így csak a *Nyugat* irodalomtörténetébe írhatja le lángbetűkkel a vallomást: szeretlek! . . . Elveszti a nyugodt tárgyalás fonalát is, izgalmában az olvasóra kiált, ki eddig egyáltalán nem szerepelt : «olvasd el esztergomi verseit!» . . . «Vigyázz, olvasó, ne engedd magad tévedésbe ejteni!» «Azt hiszed, a költő valami tárgyat, témát énekel? Tévedsz, semmi mást nem énekel, csak magamagát, a költőt! Nem jelenséget akar leírni, gondolatot közölni, eszmét elmondani — azt a reakciót akarja kifejezni, amit a jelenség, tárgy, gondolat esemény benne kelt» . . . stb. Aztán hozzáfűzi : «Ez

minden igazi költőre érvényes» . . . — Ezért kellett hát vigyázni az olvasónak?! Látnivaló, hogy az író lelkesedésében oly magasságokba repül, hogy nem kap levegőt, s szárnyraszegetten hull le egy útszéli közhelyre. A Babitsról szóló arckép túlságosan szép akart lenni s ezért nem sikerült. Intő példa minden kritikuskak: a rokonézés és ellenszenv mértéktelensége egyaránt torzít. Mert az ellenszenv is elég gyakran kiütözik Schöpflin művében. Nem sorolhatom fel mindazokat az írókat, akik a könyvből méltatlanul kimaradtak, de egykét feltűnőbb aránytalanságot és mellőzést mégis gáncsolnom kell. Míg pl. Füst Milánról egy teljes lapot ír tele bosszantó szószaporítással s a végén nem tud róla egyéb jót mondani, mint hogy «hiteles költő, sohasem játszik szerepet, komolyan veszi, amit mond»: az erdélyi költőkkel igazságtalanul bánik el. Áprily Lajos jellemzésére pl. két mondata van, Reményikéé csak egy. Persze, ők nem a *Nyugaton* mutatkoztak be a magyar közönségnek, hanem a *Napkeletben*. S hogy magyarázzuk a Kisfaludy-Társaság íróinak fitymálását? Köztudomású, hogy a «jobb- és baloldal» kibékülését, a kettészakadt irodalom «egyesítését» s a *Nyugaton* egyes kiválóbb íróinak a Kisfaludy-Társaságba történt beválasztását a *Nyugaton* irányváltozása is egyengette. Mivel indokolja hát a *Nyugaton*, hogy irodalomtörténete egy díszes Társaság tagjainak nagyrésztét nem tartja méltóknak a megemlékezésre, holott e Társaság tagjai közé való felvételüket a *Nyugaton* írói minden bizonnyal megtisztelésnek tekintették?

S mit vétettek az irodalomtörténetíró «kartársak», életrajz- és essay-íróink? Pintér Jenő «hétkötetes nagy irodalomtörténete a *roppant anyag* rendszerezésével válik ki», csak ennyit tud mondani. Pedig, hogy pl. Pintér Jenőtől akarva-nemakarva is tanult, azt bizonyítja a könyv következő részlete:

«1908-ban Gyulai Pál teljesen előregedve élete utolsó évét élte, Beöthy Zsolt 60-ik születésnapját és egyetemi tanárságának 25-ik évfordulóját ünnepelték hívei, Herczeg Ferenc *Szerelmesek* c. regényét írta, Gárdonyi Gézának *Isten rabjai* c. regénye jelent meg, Rákosi Jenő, mint a *Budapesti Hírlap* szerkesztője Tisza István oldalán harcolt az általános titkos választójog ellen, Ambrus Zoltán összes műveinek kiadása folyamatban volt és ő szerkesztette a *Klasszikus regénytárat*. Ebben az évben, január elsején indult meg a *Nyugaton*».

Ki ne ismerne rá a megjelenés időpontjának hangulati rajzában Pintér Jenő módszerének egyik jellemző vonására? Egy egyszerű mondat volt érte a hála. Ezek után nem csodálom, hogy Császár Elemér hatalmas irodalomtörténeti munkásságáról, Kéky Lajos é Papp Ferenc művészi életrajzairól s az irodalomtörténet és kritiká

művelőinek hosszú soráról meg sem emlékeznek. Ellenben nem egy-egy mondatot, hanem csaknem egész lapot szentel két fiatal tudósnek, kik történetesen a *Nyugat* munkatársai: Halász Gábornak és Szerb Antalnak. Az előbbi valóban alapos, komoly essay-író, csak az a baj, hogy a fent felsorolt és fel nem sorolt írókéhoz képest munkássága még igen szerény terjedelmű s önálló műve sem jelent még meg; az utóbbinál meg az a baj, hogy műve előbb jelent meg, mint kellett volna. Schöpflin szórakozott megjegyzése szerint az előbbinek stílusa nem törekszik «elmésségre», míg a másíknak «elmésségre beállított stílusa sokszor ötlet-színében tünteti fel a gondolatot». Így egészíti ki egymást a nem elmés és elmés két író, de joggal kérdezhetem: a komoly essay-írónak szükséges kelléke-e az elmésség, viszont az elmés írónak szükséges kelléke-e, hogy irodalomtörténetet írjon?

De máris túlságosan hosszúra nyúltak fejtegetéseim. Terjedelmeket mentse, hogy egy elég zajosan érkezett mű egyoldalúságát több vonatkozásban is meg kellett világítanom, e mellett itt-ott elvek tisztázását sem kerülhettem el. Ismertetésemet átfutva úgy látom, Schöpflin művének inkább botlásait és fonákságait hangsúlyoztam, mint jó oldalait, bár helyenként az utóbbiakat is elismertem. Gyulai Pál tanítása: «egy alapjában elhibázott művel szemben», erre sem kötelezett volna, annál is inkább, mert a *Nyugat* a könyv magasztalását derekasan elvégezte. Mégis, hogy az olvasót Schöpflin Aladár írói egyéniségének általános megítélésében e művéről mondottak ellenére is az igazságosság álláspontjára vezessem, kiemelem, hogy e könyve egyáltalában nem képviseli hosszú, közel negyven éves kritikus pályájának érdemét és értékeit. Más műveiben s számtalan bírálatában sokszor adta bizonyosságát széleskörű irodalmi műveltségének, műgondjának, becses tapasztalatainak s tárgyilagosságának. Általában igen világos gondolkodás, éles szem és ízlés jellemzik. Rendkívül fogékony a költői szépségek iránt, nem suhan el előtte észrevétlenül egyetlen szép sor vagy találó hasonlat sem. Biztos a tekintete egy-egy mű fogvatkozásainak felismerésében, különösen — s ez gyöngesége — ha a mű írója nem a *Nyugat* köréhez tartozik. Ha szerencséje van odatartozni, akkor szívesen hajlik rá, hogy a hibákon átsurranjon vagy gyöngéden simítsa el őket, mint az édesanya a gyermekén esett sérülést. A sebet aztán palástolja a szebb részek leleményes mutogatásával. Érdeme az is, hogy a konzervatív felfogás és ízlés számára egyengette a megértés útját az újabb irodalom felé, másrészt a vele egy párthoz tartozó féktelenebb és kevésbé képzett nyugatosokat némileg mérsékelni igyekezett. Ezeknek is utat jelzett példája: mielőtt írunk, tanuljunk is kell valamit. Eddigi pályájá-

nak valódi eredményét tehát nem ez a különös és felemás könyv jelzi. Ha ebből kettőt készít, s az egyiket megtisztítva a részrehajlás szep-
lőitől s anyagában kibővítve *Újabb írói arcképek* címmel adja ki, a
másik részt megfelelő forrástanulmányok alapján kimélyíti s *Társas-
dalmi rajzok* címmel írja meg; bizonyára szolgálatot tesz velök az
irodalomtörténetnek is, a szociológiának is.

Éz a könyv azonban inkább a *Nyugat* családi képtárának tekiut-
hető. Függnék benne rokoni, sőt idegen vendég-képek is, de az utób-
biak többnyire rossz világításban merednek csodálkozva a látogatóra.
Vagy tán nem is a látogatót csodálják meg, hanem a társaságot,
melybe kerültek. A szerző tehát ne tekintse «a kultúra iránti közöm-
bösségnek», ha a «törzsökös magyarság» e képtárt nem igen látogatja.

KEMÉNYFY JÁNOS.

SZEMLE.

Magyar felsőoktatás.

Az 1936-ik év telén tartott Felsőoktatási Kongresszus munkálatai három testes kötetben, 75 iv terjedelemben megjelentek¹.

A felsőoktatás-ügyi kongresszus célja, amint azt Magyarország kormányzója megnyitó beszédében kifejezte, a főiskolai oktatás kérdéseinek megvitatása és tisztázása s anyagszolgáltatás a főiskolai oktatás korszerű újjászervezésére szolgáló törvényjavaslat számára. E célból valamennyi tudományzak főproblémáival foglalkozott a kongresszus. Nyitó beszédében arra is utalt a Kormányzó, hogy «a tárgyalások során az egyetem örök célját — a tudományos kutatást, a tudományok előbbrevitelét, fejlesztését, továbbadását és terjesztését — mindig szem előtt tartva, az egybegyűltek azt sem felejthetik, hogy az egyetem feladata nemcsak ismeretközlés, hanem a nemzet nagy céljainak felismerésére és áldozatos szolgálatára mindig kész és különös-képpen alkalmas erős magyar nemzedékek nevelése.»

Hóman Bálint miniszter bevezető beszédében kifejtette, hogy «reformról és reformpolitikáról szólva, nem a multat megtagadó forradalmi újításokra, hanem a történelmi fejlődésből önként következő és a realitáshoz igazodó újjászervezésre gondol.» «Nem bontani és újat építeni, hanem csak felülvizsgálni, javítani, továbbépíteni, tökéletesíteni kíván.»

A reformban érvényesíteni óhajtja az utóbbi évtizedekben elhanyagolt nevelőgondolatot, az erkölcsi és világnézeti nevelés szempontjait is. «Úgy a nemzeti művelődésnek, mint az egyéni művelődésnek is egyenrangú tényezői a tudás és erkölcs.» «Ehhez képest a műveltségosztó intézményekben is biztosítani kell az értelmi és erkölcsi tényező, a tanító és nevelő szempont teljes egyensúlyát.» A miniszter szerint az egyetemnek feladata az állampolgári nevelés betetőzése,

¹ Az 1936. évi december hó 10-től december hó 16-ig tartott Országos Felsőoktatási Kongresszus munkálatai. Közzéteszi Hóman Bálint m. kir. titkos tanácsos, vallás és közoktatásügyi miniszter. Szerkesztette Mártonffy Károly. I—III. k. 338 + 379 + 415 l. Budapest, 1937. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.

szakműveltség nyújtása és a tudósképzés. Az oktató feladatokhoz szükségképpen hozzájárul a tudomány művelésének és fejlesztésének feladata. A felsőoktatási reform keretében az egyetemen különféle szempontoknak kiegyensúlyozott érvényesülését óhajtja. Az egyetem nem nélkülözheti a szabadságot, minden tudományos munka éltető elemét. Az önkormányzat és tanszabadság alapvető elveihez továbbra is ragaszkodik, de gondoskodik, hogy az önkormányzati hatóságok a legnagyobb lelkiismeretességgel lássák el hatáskörükbe tartozó feladataikat. Biztosítani óhajtja a miniszter felügyeleti jogát és hatáskörét. A reformra vonatkozólag csak a kongresszus adatainak és az illetékes szervek javaslatainak ismerete után fog véglegesen állást foglalni. A kongresszus célja az anyagszolgáltatás. Az előadótól és hozzászólóktól azt kéri, hogy véleményeiket minden fenntartás nélkül, őszintén mondják meg. A meghívót egyéni jogon kapták és mindenki a maga felfogásának legyen tolmácsa. Végül szeretettel üdvözölte a magyar egyetemi és főiskolai ifjúságot, melynek jogos kívánságait gondosan fogja mérlegelni.

A megnyitó ülésen két nagyszabású előadás hangzott el. Kornis Gyula az egyetemi oktatás főbb kérdéseit fejtegette, Imre Sándor pedig az egyetem nevelési feladatáról szólt.

Kornis fejtegetései az egyetem feladatainak összességére kiterjedtek. Rámutatott a demokrácia, a nacionalizmus befolyására, a szigorú szelekció szükségességére, a külfölddel való kulturális kapcsolatok fontosságára, a kutatás, a tanítás, a hivatásra képzés egységére. Idézte Sir Walter Raleigh mondását: «Az egyetem nem tanítványokból és tanárokból áll, hanem junior- és senior-tanulókból.»

Ez az előadás maga is bő anyagot szolgáltat az egyetemi kérdések megvitatására.

Imre Sándor a nevelés jelentőségéről szólott s kimutatta, hogy miként történik s miként kell annak történnie az egyetemeken. Az egyetemnek bensővé kell tennie a tanárok és hallgatók kapcsolatát. Az egyetem felelős a nemzet sorsáért, mert feladata, hogy a nemzet legműveltebb részének szellemi irányítója legyen. Kutatás, oktatás, nevelés valóban magasztos feladat. Imre Sándor előadása alkalmas arra, hogy az egyetemi nevelés fontosságáról és lehetőségéről a kételkedőket is meggyőzze.

Az általános szakosztályban Schütz Antal *Az elmélet és gyakorlat szempontja az egyetemi oktatás célkitűzésében* címmel tartott előadást. Huszti József *A középiskolák és főiskolák kapcsolatáról*. Grósz Emil *Az egyetemek magántanári intézményéről*, Domanovszky Sándor *Intézeti és szemínáriumi oktatás és tanársegéd* címmel, Ereky István *Az*

egyetemi vizsgálatok és szigorlatok kérdéséről általában, Eckhardt Sándor Tanulmányi idő, előadáslátogatás, kollokviumról, Magyary Zoltán A tudomány nemzetközisége, nemzetközi verseny és nemzetközi együttműködésről. — A második nemzedékbeli amerikai magyar ifjaknak hazai főiskolákon való tanulásáról Krisztits Sándor; a Külföldi oklevelek honosítása és a külföldi állampolgároknak az egyetemekre való felvételéről Pekár Mihály; A főiskola és az ifjúsági egyesületekről br. Brandenstein Béla; Az egyetemi könyvtárakról Pasteiner Iván referált.

A diákszociológiai és testnevelési szakosztályban Szandtner Pál *Az egyetemi ifjúság tanulmányi és szociális helyzete és az egyetemi reform* címmel igen kimerítő és alapos referátumot terjesztett elő. Az előadáshoz első sorban Hóman Bálint miniszter szólt hozzá s kifejtette, hogy a kongresszus tárgyalásába az ifjúság képviselőit is be akarta vonni. Meg is hívta őket a kongresszusra, hogy panaszaikról, vélt és valódi sérelmeikről közvetlen felvilágosítást adhassanak és nyilatkozhassanak azokról a hibákról, amelyek az ifjúság lelkében nyomot hagynak és amelyek őket állandóan izgalomban tartják. A miniszter nagy súlyt vet a bizalom megszilárdítására a tanár és az ifjúság között. Azt is fontosnak tartja, hogy az egyetemi ifjúság győződjék meg arról, hogy akkor védi a maga érdekeit, ha komoly problémákkal komolyan foglalkozik és nem elegendik bele olyan mozgalmakba, amelyek nem hozhatók összhangba az egyetem szellemével. Az ifjúság megjelenése sajnálatos félreértés következtében elmaradt. Ennek ellenére az ifjúság képviselőit meghallgatja, véleményeiket figyelembe veszi és mérlegeli. A továbbiak során *A főiskolai ifjúság egészség-rédelméről* Neuber Ede, *A főiskolai testnevelés és sportról* Laky Dezső, *A testnevelő tanárképzés irányairól* Szukováthy Imre referált. Az egyes referátumkhoz számosan szóltak hozzá.

A miniszter felhívására a Magyar Nemzeti Diákszövetség benyújtotta a harmadik kötet függelékeként közölt emlékiratát. Ebben a magyar ifjúság vallásos, nemzeti, szociális és gyakorlati nevelést kér. Állást foglal a tanulmányi idő meghosszabbítása, valamint a zártszám ellen. Kéri közkönyvtárak és olvasótermek felállítását. A külföldi ösztöndíjak adományozásánál szigorúbb mérték alkalmazását szorgalmazza. Kívánatosnak tartják a tudományos intézetek segédszemélyzetének díjazását. Kérik a tan- és vizsgadíjak csökkentését, diákház létesítését. A magánalkalmazottak munkaidejének csökkentésével 20,000 értelmiségi munkanélkülinek elhelyezését tartanak lehetségesnek. Kérik az ingyenes gyógykezelést, ingyenes gyógyszer és a diákjóléti intézmények nagyobb támogatását. Úgyszintén félárú vasúti jegyet, a bajtársi egyesületek nagyobb támogatását,

sportpályák létesítését. Igen érdekesek az egyetemi oktatással kapcsolatos kéréseik: A nemzetvédelemmel kapcsolatos tanok és kérdések rendes tárgyakként való előadását és ezekből a tárgyakból az egyetemi hallgatóságnak mind elméleti, mind gyakorlati kiképzését javasolják. Az oktatás gyakorlatiabbá tételét, modern oktatási eszközöknek igénybevételét tartják kívánatosnak. Végül laboratóriumok és műhelyek korszerű berendezésének szükségességét hangsúlyozzák.

*

A jogi és közgazdasági szakosztály tárgyalásait Tasnádi Nagy-András államtitkár nyitotta meg. Megnyitó beszédében már jelezte, hogy a szakosztály tárgyalásának főtémája a jogi oktatás, melyről azt mondotta, hogy az egész kongresszusnak legfontosabb tárgya. Azt is kiemelte, hogy a jogi oktatás kérdésének nagy súlyt különösen az a körülmény ad, hogy egyik tudományterén sincs olyan égető szükség böles és átgondolt reformra, mint a jogi oktatás terén. A szakosztály első előadója Eckhart Ferenc volt, ki a jogi oktatás reformjának multját ismertette. Ezt követte vitéz Moór Gyula referátuma *Jelenlegi jogi oktatási rendünk reformjáról*. Molnár Kálmán *A jogi oktatás speciális kérdéseiről* szólott. A hozzászólások sorát Finkey Ferenc-koronaügyész nyitotta meg. A nagyszámú hozzászólók között Oswald István, a Kúria elnöke és gróf Teleki Pál is szerepel. Tomcsányi Móric a *Jogi oktatás, közigazgatási képzés, közigazgatási minősítésről* referált, Navratil Ákos a közgazdasági tudományok jogi oktatásáról, Laky Dezső pedig a közgazdasági és közigazgatási képzésről szólott.

E kérdésekhez elsőnek Hóman Bálint szólott. Annak a kijelentésére szorítkozott, hogy sohasem gondolt arra, hogy a közigazgatási tisztviselők jogi kiképzését ki kellene küszöbölni, vagy mással helyettesíteni. Csak arról van szó, hogy a közigazgatási tisztviselőknek egy bizonyos hányadát olyan ifjakkól alkalmazzák, akik különleges közgazdasági kiképzésben részesültek. Megemlíti megnyugtatóan, hogy a jogi karokra 970 hallgató felvételét engedélyezte, míg a közgazdasági kar közigazgatási osztályára csak 70-et. Nagy érdeklődést keltett Imrédy Béla felszólalása, úgyszintén Bud Jánosé. A vita igen élénk volt és az egyetemi tanárok egész sora vett benne részt.

Tomcsányi Kálmán államtitkár *Az általános belügyi igazgatás kívánalmai a felsőoktatási reformmal kapcsolatban* című referátumot adott elő. Vladár Gábor kúriai tanácselnök *Az igazságügyi igazgatás és a bírászkodás kívánalmai a jog egyetemi tanítása tekintetében* című előadást tartott. Kövess Béla, a Budapesti Ügyvédi Kamara elnöke, *Az ügyvédi hivatás kívánalmairól* szólott. Az előadásokhoz Juhász

Andor, vitéz Keresztes-Fischer Ferenc, Balogh Jenő, Oswald István, Finkey Ferenc, Degré Miklós és igen számos egyetemi tanár szólott hozzá.

A műszaki igazgatás kívánalmait Bornemisza Géza miniszter adta elő. *A pénzügyi igazgatás kívánalmairól a felsőoktatási reformmal kapcsolatban* Jakabb Oszkár szólott. A hozzászólók között Vargha Imrét és Bud Jánost is ott találjuk. *A mezőgazdasági igazgatás kívánalmait* Marschall Ferenc államtitkár adta elő. Már e névsor is jelzi, hogy a jogi élet legkiválóbb képviselői igyekeztek a miniszternek értékes adatokat szolgáltatni.

A munkálatok második kötete a Budapesti Kir. Magy. Pázmány Péter-Tudományegyetem jog- és államtudományi karának 1932. évben kidolgozott szabályzat-tervezetét is tartalmazza.

*

A harmadik kötet a bölcsészeti, orvosi és műszaki szakosztályok tárgyalásait tartalmazza. Kornis Gyula, a bölcsészeti szakosztály elnöke, igen érdekes történeti visszapillantást vet a szakosztály tárgyalásainak főkérdésére : az egyetemek bölcsészeti karának és a tanárképzésnek viszonyára. Kiemeli, hogy az 1924 :XXVII. tc. lényegesen megjavította a tanárképzést, de rámutat arra is, hogy a bölcsészeti kar és tanárképző intézet között fennálló personalis uniónak reális unióvá kell átalakulnia.

Németh Gyula *A bölcsészeti oktatás és a középiskolai tanárképzés reformjáról* referált. A kérdéshez 20-an szóltak hozzá, túlnyomó számban egyetemi tanárok. Szent-Györgyi Albert referátuma *Természettudományi képzés és laboratóriumi munka az egyetemi oktatásban* címet viselt. Az előadó a természettudomány fejlődéséről s jelentőségéről valósággal klasszikus képet nyújtott. Kár, hogy nem az általános szakosztályban beszélt s így csak egy szakosztály tagjai hallgathatták. Amit az egyetem kettős céljáról : a tudomány műveléséről és a szakképzésről mondott, minden egyetemi tanteremben ki kellene függeszteni. A tanszéki segédanyagok kérdését az egész kérdés generális problémájának tekinti. S ebben igaza is van. Valóságos drámai erővel hat az az állítása, hogy «állástalan diplomást találni nem nehéz, de olyanokat, akik valamihez igazán értenek, akik egy üzemben jól felhasználhatók, akikben a szaktudás mellett megvannak a szükséges jellembeli kvalitások is, az nagyon gyakran lehetetlen.»

Az egyetemek számáról azt mondja, hogy «a baj nem ott van, hogy túlsok az egyetem és túlsok embert tanít, hanem ott, hogy nem úgy képezünk, tanítunk, mint ahogy kellene.»

A jó tanítás feltételeiről mondtak minden gondolkozóra mélyseges benyomást tesznek. Igen érdekesek fejtegetései arról a szerepről, melyet a természettudományok a bölcséletben játszanak. A természettudományokat kísérleti filozófiának nevezi. A természettudomány célja a legmélyebb igazságok, a legmélyebb bölcsesség, az Isten megismerése. «A természettudomány nemcsak a legmélyebb morális principium, hanem egyúttal az elmének is legjobb élesítője, a nevelésnek, a gondolkodás tanításának legjobb módszere, mert lehet-e a bölcseségnek magasabb iskolája, mint az isteni bölcsesség, melynek útjait a természettudomány van hivatva megvilágítani.» Szent-Györgyi előadásával bővebben foglalkoztam, mert annak tartalma nemcsak a nagy tudós, a nagy gondolkodó nyilatkozása, hanem egyszersmind elmélkedésre is indít.

Husztai József a *Polgári iskolai és tanítóképzőintézeti tanárképzés*ről tartott előadást, melyhez számosan szóltak hozzá. Imre Sándor nagy készültséggel fejtegette *A tanítóképzés és az egyetem* kapcsolatait. A bölcsészeti szakosztály tárgyalása a bölcsészeti kar jelentőségét újból előtérbe helyezte. E karban összpontosul a tudományok tudományának, a filozófiának súlya.

*

Verebélly Tibor az orvosi szakosztály elnöki megnyitójában rámutatott arra, hogy az orvosképzés reformjakor milyen fontos szerepe van az egyre szélesedő szakadék áthidalásának, mely a tudomány, különösen az orvosi tudomány rohamos fejlődése és az emberi elme befogadóképessége között feltárul. *Az egyetemi orvosdoktorra képzés hazai reformjáról* a főreferátumot Balogh Ernő terjesztette elő, a tőle megszokott alapossággal és nagyméretűséggel. Előrebocsátotta, hogy azonnal megvalósítható kis reformok helyett messzemenő javaslatokat tesz. Ha ideális terveiből csak töredék valósul meg, akkor is ezt a módszert tartja helyesnek. Élénk színekkel festi meg a budapesti orvosi fakultás hiányait. Reformjait több csoportba osztja. A tanszékek betöltésére bizottság előtt történő versenyvizsgát javasol. A megbízott előadóknek egész sorát tartja kívánatosnak. Az utánpótlásról magasabb fizetésű tanársegédi állásokkal akar gondoskodni. Szükségesnek tartja a tanszéki segédzsemlényzet szaporítását és jobb javadalmazását. A tanuló ifjúság szelekcióját javasolja. A tananyagot, tanulmányi és vizsgarendet gyökeresen átalakítja. Kétségtelen, hogy a referátum gondolatokban igen gazdag, de az ajánlott tanulmányi rend még nagyon alapos átdolgozást igényel. Nagyon érdekes Tomcsik József referátuma, melyet *Az orvostudományi kép-*

zés reformja külföldön címmel tartott. A nagy irodalmat áttekintően ismerteti és saját tapasztalataival kiegészíti. A további tárgyalásokra nagyon jó alapot nyújt. De természetesen a klinikai oktatás szükségleteit nem látja olyan tisztán, min az elméleti oktatását. Viszont nagyon előnyös, hogy az egyetemi tanár tapasztalatait a közigazgatásban szerzett ismeretekkel egészíti ki. Nagyon érdekes Darányi Gyula hozzászólása, melyben egy széleskörű szaktanácskozás eredményeit csoportosítja. A kérdéshez harmincketten szoltak hozzá. A hozzászólások közt igen érdekesek Beznák Aladár, fejtegetései, ki az élettan jelentőségéről és gyakorlati oktatása feltételeiről tiszteltreméltó őszinteséggel nyilatkozott.

Az orros-továbbképzés referátumát Darányi Gyula terjesztette elő. Ehhez magam is hozzászóltam és azon véleményemnek adtam kifejezést, hogy széles hatáskörű helyi bizottságok mellett erős központi bizottság nélkülözhetetlen. *Az egészségügyi igazgatás kívánalmait* Johan Béla terjesztette elő, ehhez a honvéd-egészségügy szempontjából Vitéz Ordódy Sándor szólott hozzá. *A gyógyszerészképzés reformját* ismert alaposágával Mozsonyi Sándor adta elő. Számosan szoltak hozzá s mindnyájan hangsúlyozták a gyógyszerészképzés reformjának szükségét.

A műszaki szakosztály tárgyalásait Herrmann Miksa nyitotta meg. Schimanek Emil *Laboratóriumi munka a mérnökképzésben* címmel nagyon tanulságos előadást tartott. Ehhez is sokan szoltak hozzá, még pedig nemcsak műegyetemi tanárok, hanem a gazdasági élet képviselői is. Misángyi Vilmos *Műegyetemi oktatás és külső gyakorlat*, Michailich Győző *Mérnöktoábbképzés*, Dengl János *A gazdasági szaktanárképzés* tárgyában terjesztett elő referátumokat.

Szily Kálmán rekesztette be a kongresszus tárgyalásait s kiemelte, hogy a kongresszus munkálataiban nemcsak tekintélyes anyag gyűlt össze a felsőoktatási reformra, hanem hosszú időre forrás-munkául fog szolgálni.

A vallás- és közoktatásügyi miniszter, amint jelezte is, a felsőoktatási kongresszus tárgyalásait az országos felsőoktatási tanácsnak adja ki azon célból, hogy a kongresszus anyagát figyelembe véve, a reformokra konkrét javaslatokat tegyen. A felsőoktatási tanács tudvalevőleg 1936. tavaszán alakult meg. A tanács szervezeti szabályzatának I. §-a szerint a magyar kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter tanácsadó és véleményező szerve. A miniszter a megalakuláskor mondott beszédében megállapította, hogy a tanács az egyetemi önkormányzatokkal sem fölérendeltségi, sem mellérendeltségi viszonyban nem áll. Hatósági jogköre és végrehajtó hatalma egyáltalában

nincs, tehát csak véleményező és tanácsadó szerepet tölt be. Személyi összetétele biztosítékul szolgál az egyetemi autonómiával leendő összehangos együttműködésre. Szily Kálmán, a tanács elnöke, már a megalkakuláskor jelezte, hogy a tanács a tanulmányi reformokkal fog foglalkozni.

A felsőoktatási tanácsnak nagy feladat jut osztályrészül. A kongresszus hatalmas anyagának feldolgozása hosszabb időt fog igénybe venni. A feladat első sorban a szakosztályi elnökökre, az előadókra és az elnöki tanács tagjaira fog nehezedni, a tanács tagjainak a nagy feladat megoldására önfeláldozó nagy munkát kell végezniök. A cél valóban megérdemli a legnagyobb erőfeszítést is. De az így teljesített munka még mindig csak tanácsadás a végrehajtó hatalom számára. Már pedig a tanulmányi és szigorlati reformok sürgősek. Minden év halasztása növeli az úgynevezett «karitatív diplomások» számát, ezek száma nehezíti az állástalan diplomások elhelyezésének ügyét.

A felsőoktatásügyi tanács tagjainak s elnöki tanácsának, a minisztériumok hivatalnokainak ezer más dolguk is van. Ilyen körülmények között a reformok gyors és jó előkészítésének egyetlen módja az, ami az igazságügyminisztériumban szokásos : a fakultások, a kongresszus, a felsőoktatási tanács által előkészített anyag feldolgozására és kodifikálására egyéb hivatali kötelezettségtől való felmentéssel egyes szakemberek megbízása.

Ezt a módszert különben már rég javasoltam s jobbat most sem ismerek.

Grósz Emil.

IRODALOM.

Az ember a mindenségben.

Báró Brandenstein Béla: *Az ember a mindenségben.* I—III. k. XXVII+692, XII+315, X+424 l. Budapest, 1936—7. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia.

Megvallva az igazat, bizonyos szorongással vettem kezembe báró Brandenstein Bélának több kötetre tervezett bölcsészeti munkáját, midőn láttam, hogy már az első kötet majdnem 700 oldalra terjed, a második több, mint 300 oldal s ezt még egy harmadik kötet fogja követni. Első félelmem az volt, hogy vajjon nem fogok-e úgy járni evvel a túlméretezett olvasmánnyal, mint újabban a legtöbb divatos történelmi életregénnyel, amelyek azért nőnek 2—3, sőt annál is több kötetre, mert kiadóink egy része immár nem könyveket, hanem sorozatokat irat írónkkal, valószínűleg azért, mert így részletekre a könyvek jobban elkelnek. Ennek az új szokványnak tulajdonítom azt is, hogy néha kis történelmi novelláknak a tárgyai minden ok nélkül nagyterjedelmű regényekké duzzadnak. Szerencsénkre a szerzőt ilyen vád nem illetheti. Minden során látszik, hogy komolyan, sőt fanatikusan fogja fel a maga tudományát, és az a hite, hogy okvetetlenül meg kell írnia mindazt, amit nekie immár írnia adatott. A munkának, sajnos, egészen más és sokkal nagyobb hibái vannak. Már az első kötet óriási terjedelmével és semmitmondó címével az egészségtelen fölpuffasztás minden jelét kívülről is magán viseli, még inkább érezzük azonban a megindult szándék és a tényleg elért tudományos eredmény közti különbséget szerző vállalkozásában akkor, amikor rájövünk arra, hogy ezen az igen sok oldalon a következő tudományok vannak mind összevonva: élettan, őslénytan, ember-tan, kultúrtörténet, társadalomtan, politika, jogtudomány, technika, közgazdaságtan, erkölcsstan, művészettörténet, nyelvészet és mythos-magyarázat.

Nem veheti senki rossz néven nekem, ha képtelennek tartok bármely elmét arra, hogy a tudomány mai állása és óriási kiterjedése mellett, ha csak nem rendelkezik az önefogultság teljességével, mindezen tudományra nézve akár összefoglalást, akár pedig olyan tudományos

eredményt tudjon felmutatni, amely ezen tudományszakokat előbbreviszi. Szerény nézetem szerint pedig ez volna különösen az olyan könyvnek a célja, amely modern enciklopédiával akarja az igazság után sóvárgó művelt közönséget megajándékozni.

Hogy ne legyek elfogult, úgy hiszem, rájöttem arra, hogy mi az oka annak, hogy a szerző nem vette észre munkája tervének egyoldalúságát, amely aztán igen visszás benyomást kelt a tudásra elszánt olvasóban, és azt hiszem, az okot abban találtam meg, hogy jól megszámloltam a szerző által idézett műveket, még pedig az általa összeállított tudományos mintagyűjtemény bármelyik szakában s azt kellett megállapítanom, hogy négyötöde azoknak a műveknek, amelyek alapszik bemutatása, a háború utáni német irodalomnak termékeiből áll. Merem állítani, hogy ennek a most megnevezett német irodalomnak az elfogultsága és egyoldalú volta az, amely a mi magyar szerzőnket tévútra vitte. Bizonyítékul erre a következőt hozhatom fel. Úgyszólván azt mondhatjuk, hogy kivéve igen érdemes, legközvetlenebb egyetemi kollégáit, a magyar tudomány eredményeiről a szerző még akkor sem vesz tudomást, hogyha azok egyes szakokban oly rendkívül nagyot alkottak, amelyet a mai háború utáni magyar nemzedék meg sem tud közelíteni. Így például a szerző úgyszólván fölfedezi az összes társadalomtani fogalmakat, a nélkül, hogy akár báró Eötvös József, akár Concha Győző hatalmas, rendszeres nagy építményéről tudomást venne, azokat felhasználhjá. Az esztétikában Jánosi Béla nagy művének nyoma sincs. Pulszky Ágost eltűnt a jogbölcészetből és a legkülönösebb az, hogy a szerző legsajátabb birodalmában, a bölcselet tudományában, Pauler Ákosnak a *Bereztés a filozófiába* című munkája ugyan egy igen mellékes jegyzetben előfordul, de valahányszor bármely részében a két kötetnek tantörténeti összefoglalást kell szerzőnek adnia, nyoma sincs már Pauler tanításainak, hanem rendszeren igen sebtében összefogott felsorolást kapunk, amely Aristotelesről átugrik szt. Ágostonra, és mondanunk sem kell, hogy Spencer Herbert pszichológiáját mindenütt kihagyja.

Mások lesznek hivatva arra, hogy szerzőnek az őseimberről, az ichtiosaurusról vagy a sport fejlődéséről szóló nézeteit a maguk szakja szerint boncolják, én megelégszem azzal, hogy gondosan igyekeztem elmerülni báró Brandenstein Béla nagy munkája I. kötetének az V. fejezetébe, amelynek a címe *A gazdasági élet* és a 168—209. lapokig terjedő cikkeket foglalja magában. Őszintén meg kell mondanom, aki immár 40 éve élethivatásnak tartom a gazdaságtan szemmel kísérését, hogy egyetlen közgazdasági tankönyvben sem találtam annál élettelenebb és felületesebb összefoglalást, mint ezekben a

fejezetekben. Igaz, hogy szerzőnk maga is érzi járatlanságát ezen a nehéz területen és miután természetesen a német Sombartnak 1930-ban megjelent könyvével kezdi meg az alaptanokat, ily módon mentegetődik a 309. lapon: «Szerzőnek bizonyos fokig kötelessége a módszerről szólni: először azért, hogy ne tartsák a közgazdaság művelői teljesen dilettáns és illetéktelen beleszólásnak a következő elmélkedést, hanem igazolja előttük, hogy iparkodott a közgazdaságtan új irányjaival megismerkedni és amit elmond, tanulás után, a közgazdaságtan főbb elemeinek tudatában mondja. Másodszer azért, mert a szerző mint bölcselő a tudomány sokféle ágával volt kénytelen megismerkedni.» Ez a megismerkedés mind igen szép és dicsérendő, de ez még nem jogosított senkit arra, hogy ezekről metafizikai könyvet írjon. A szerző, sajnos, éppen a legújabb divatú elméletek hatása alatt rabja olyan jelszavaknak, amelyek ma már még abban az országban is túlhaladottak, ahonnan elindultak, t. i. Németországban. Egyszerű példa elég lesz ennek bebizonyítására. Az annyira bonyolult hitelügyekben, amelyek minden közgazdánál a legnagyobb pontosságot és sokoldalú megvilágítást tételezik fel, e filozófiai mű a hitelpolitika céljául egészen könnyedén következő irányelveket tűzi ki (383. l.). «Állami, illetőleg hivatásrendi kezelésbe, de legalább is szigorú ellenőrzés alá veendő a pénz- és hitelintézetek. Éppen a hitelszervezet központi irányítása a legjobb módszer a társadalomgazdasági élet gazdaságilag racionális és társadalmilag igazságos vezetésére: ezzel a legtöbb társadalmi feladat is aránylag simán, erősebb kényszerítő eszközök nélkül megoldható. A legfontosabb követelmény mindebben az, hogy a társadalomgazdasági átszervezés nemzetközileg, sőt lehetőleg egységes nemzetfölötti irányítással történjék; különben a nemzeti államok határaihoz semmiképpen sem kötött és azokat ma minden vonatkozásban át is lépő gazdasági élet nem racionalizálható, sőt célszerű átalakítása a kapitalista tőke ide-oda menekülése következtében nagyrészt meg is hiúsul.» A 384. lapon: «Nem kell felni, hogy a világgazdaságban egyes részek úgy megrövidülnek, mint ma, a nemzeti, nemcsak egyéni kapitalizmus imperialista törekvései mellett. Hiszen olyan területen, amelyen semmi más termelés nem rentabilis, be lehet rendezni fényűzési cikkek és kultúreszközök gyártását, stb., amelyeknek az átvétele az egyetemes szervezés mellett biztosítható; utóvégre a tőke akadálytalan és irányított gyorsabb keringése mindenütt nagyobb jólétet és termelési lehetőséget nyújt, amelynek eredményeit, ha más nem, a gazdasági nyomás alatt feltétlenül előbb-utóbb kialakuló világgállam a maga határtalan kultúr-szükségelei és kultúrtevékenysége céljaira átveheti... Különben is a világháború

kitűnő példákat nyújtott nagyszabású és általában sikeres, bár a kívánatos irányított gazdálkodásnál sok tekintetben még jóval merevebb tervgazdálkodásokra.»

- Most már álljunk meg egy percre és kezdjük nem utópián, hanem a közgazdaságtan valódi törvényei szerint gondolkodni. Ha hozzáteszem, hogy semmiféle világállam közeli kialakulásában nem hiszek, akkor talán szabad a szerzőt is arra kérnem, hogy maradjunk meg a közgazdaság tudományának mai világállam-nélküli állapotában. Mással, mint bebizonyítható valósággal, itt nem számolhatunk, mert akkor elhagyjuk azt az alapot, amelyet tudománynak nevezünk. Amilyen lehetetlenség utópiából indulni ki annak, aki a közgazdaságtant tudománynak tartja, úgy lehetetlenség ebbe egyoldalú politikai célszatokat belevinni, mert akkor meghamisítjuk azt a tudományt, amelyet tárgyilagosan akarunk az olvasó elé tárni. Báró Brandenstein-Béla hosszú idézeteinek utolsó része a világháború szerencsétlen, kényszerített kényszerszergazdálkodására utal, amely éppoly kevésbé volt kívánatos és sikeres, mint ahogy az emberölés nem sikeres módja az emberi problémák megoldásának. Ebből a szerencsétlenségből próbálni kiindulni oly félszeg dolog, mintha valamely orvos a diftériát tartaná kívánatos állapotnak. Hozzá akarom tenni, hogy igaz, a német politikai pártprogramok ma is részben ebből indulnak ki, éppen azért nem is tudományosak és nem is igazságot hordoznak, hanem hatalmi célok felé törnek. Ha most már ezt a háborús álképletet eldobjuk és a világállam utópiájában nem hiszünk, akkor szerzőnk közgazdasági politikájából semmi sem marad, csak azért, mert magának a hitel kérdésének a mélyére el sem jutott. A hitel a magángazdaságon nyugvó társadalmi rendben az által áll elő, hogy egyes egyedek nem fogyasztották el a hozzájuk eljutott gazdasági munka eredményét és az így felgyűlt eredményeket egy szervezet időben és térben úgy osztja el a magángazdaság részeibe, hogy a termelés fokozható és a szükségletérzetek mennél szélesebb körben kielégíthetők legyenek. A hitel alapját a tőkegyűjtés adja. E nélkül nincsen hitel. Ez a tőkegyűjtés megszűnik abban a pillanatban, mihelyt azt a szerző olvasmányai szerint központilag akarják irányítani, valamely helybeli vagy világállam által. A magángazdaságban, ha csak fel nem borítják a kapitalizmust, lehetetlenség az egyéneket arra kényszeríteni, hogy megtakarított tőkéiket máshova vigyék, mint ahova bizalmuk van, vagyis amiben hisznek, ezért neveztetik éppen hitelnek az egész művelet és berendezkedés. Ezt a műveletet és berendezést, vagyis a hitelnek magának megszületését központosítani akarni éppen annyi, mint ha egy technikus avval állna elő, hogy a legjobb

jégpálya az, amelyet alulról fűtenek. A hitel lényegét semmisíti meg a magángazdasági rendben a központosítás, amely tehát csak rövid ideig tűrhet kényszerrendszabályokat és azokat is igen részlegesen. Minden ellenkező elbánás mellett megfúladás áll elő, vagyis a hitel megszűnik. De hogy mennyire külső jelszó alapján akar szerzőnk is sebtében hiteleméletet felépíteni, mutatja az, hogy miután a tőke nemzetközi mozgását nem helyesli, végeredményben oda kellene jutnia, hogy valószínűleg valamely külföldi hatalom szabná meg azt, hogy Magyarországnak mennyi megélhetési hitelre van jogosultsága és ezt honnan teremtsé elő. Ez az elképzelés minden valóságos ténnyel, a hitel lényegével és a közgazdaság komoly tanításával ellenkezik. Nagyon szerettem volna, ha ilyen fejtegetéseknek nem jut hely egy úgynevezett metafizikában, amely tudtommal elvont igazságokat, nem pedig napi kényszerállapotokat akar megvilágítani.

Nálamnál hivatottabbakra kell hagynom, hogy a túlméretezett könyvnek más tudományokat érintő részleteit a saját szakjuk szempontjából megítéljék. Amit még röviden fölemlíteni szándékozom, az a munka II. kötete, amelynek címe: *Az emberi lélek*.

Kétségtelen, hogy a szerző itt sokkal otthonosabb, mint az őslénytában, a földtanban vagy a hitelügyben. Mégis legjobb indulatú mérlegelés után azt kell mondanom, hogy ennek a kötetnek a következő címet kellett volna adni: *A lélektan neo-skolasztikus tankönyve*.

Először azért, mert az egész mű a maga száraz sematizmusával annyira tankönyv benyomását teszi, hogy olvasás közben néha leteszi az ember, mert az az érzése, hogy valamely kollokviumon van. A szerző nem veszi észre, hogy mennyire pedagógus, ezért kérdezi (II. k., 239. old.): «Hogy nevezzük ezeket az érzelmi állapotokat, amelyeknek különbsége, sőt lényegbeli függetlensége az érzetekkel, így a gyönyör- és fájdalomérzetekkel szemben is immár igazolást nyert?» és felel rá: «Legmegfelelőbbnek látszik a pozitív jellegű érzelmi állapotot kielégültségnek nevezni.» És így tovább. Tagadhatatlan, hogy amit itt kapunk, az következetes elgondolás, azonban a legegyoldalúbb irányban. Ez tiszta skolasztika. Először skolasztika maga a stílus, amelyben a földolgozás történik. Ha a könyv logikai részét összevetjük avval a szinte izgatón érdekes olvasmánnyal, amelyet Stuart Mill *Logikája* nyújt, ha amidőn az akaratot akarja megmagyarázni, arra gondolunk, hogy Wundt nagy fiziológia-lélektanában micsoda lenyűgöző módon adja elő azt, hogy az akarat voltaképpen a «megakasztást» jelenti; ha elmerülünk akár Schoppenhauec nagyszerűen ívelő fejtegetéseiben, akár Bergsommak elán-magyarázatában vagy időelméletében: akkor azt kell mondanom, hogy az emberi

gondolkodás világa igen kiszáradhatott a háború után, sőt önkénytelenül felsóhajtunk: Descartes hiába élt, mert az, ami lélektan alakjában itt rendszerré van kiszáradtan összeállítva, nem más, mint a régi skolasztika visszaállítása. Ezen nemcsak azt értem, hogy a természettudomány eredményei helyett megint ott vagyunk Pascal cellájában, hanem világosan kimutathatóan megérezzük, mikor a szerző valószínűleg önkénytelenül a logikai, tehát tudományos levezetést egyszerre teológiává alakítja át. Elég, ha erre azoknak, akik a könyv olvasására vállalkozni fognak, két meggyőző példát megmutatok. Az egyik az, hogy midőn az akarat lélektani beállításáról van szó (474. szakasz), egyszerre csak a gondolat-piramis alapjául a következő tétel van odaállítva: «A jóság akarásunk legfelsőbb magvassága, pozitivitása, tökéletes, hiánytalan valósága, legsajátabb értéke, az, ami akarásunknak igazában jelentést, éppen «akarati értelmet», ezzel teljes jelentőséget ad: a lelki hatalom teljességét csak az akarás teljes pozitivitása, jósága érheti el.» Világosan látható, hogy az akaratnak tudományos megállapítása mögé odabújt a «jóság» követelése, amely egy nagyjelentőségű erkölcsi követelmény, még pedig teológiai alapon, de nem származik az akarat levezetéséből és még kevésbé magyarázza meg az akarat mibenvalóságát.

Még súlyosabb és, úgy látszik, döntő jelentőségű a II. kötet 8. fejezete, amelynek címe: *A lelki élet egysége, felülete és mélysége.* A szerző itt igen mélyen akar behatolni a tudat kutatásába. Erre aztán megállapítja, hogy van «tudattalan tudat». Szerény nézetem szerint maga a szó is oly szerencsétlenül van megválasztva, hogy a művelt olvasót eltaszítja magától, hiszen természetesen a fából-vas-
karikára fog gondolni minden ember. Így megmagyarázni nehéz fogalmat nem lehet. A szerző azt akarta mondani, hogy van az emberi léleknek olyan része, amely állandóan az «én» megvilágításában van és van nagyobb része, amelyet az illető pillanatban az «én» nem tud megvilágítani. Az összes modern lélektanok elismerik ezt, csak szerencsésebb kategorizáláshoz jutnak.

A szerző metafizikája ezen az alapon abból állna, hogy ellentétbe kerül az összes modern lélektanokkal, amelyek szerint ez a megvilágított «én» az, amelyben legtisztábban látszik a lelkiség, az embernek szellemi volta; ellenben a tudat többi része, amely különböző fokokban homályban van, ez a többi rész van jobban alávetve a testi-
ség hatásának, mert hiszen ez az «én» tudatba bele nem fért szellemi részünk az, amely közelebb áll az ösztönelethez, ezáltal az öröklött testi funkciókhoz. E kötet végén az derül ki, hogy a magyar tudós meg akarja fordítani ezt a bölcséleti fölépítést és az úgynevezett

«tudattalan tudat»-ban akar felfedezni egy (623. szakasz) «idő feletti tartalmú lényt», vagyis idő szerint «a tudattalan tudat semmiképpen sincs alávetve az időnek, azaz voltaképpen csak jelene és jövője van, de a szó teljes értelmében vett multja nincs.»

Nem veszi nekem rossz néven senki, hogy ennek a skolaszticizmusnak magamat alávetni nem vagyok hajlandó, és nem hiszek az ilyen «tudattalan tudat»-ban.

Szólanom kellene még a két kötetnek irányáról. A szerzőnek azonban egyéni irálya nincs, hacsak nem veszem annak egyrészt a külföldi kifejezéseknek tömeges fitogtatását, melyet a németirányú legújabb irodalomban megszoktunk, másodsor pedig az önmegelégedettségnek azt a csodálatos érzetét, mely a szerzőt áthatja és minden tudományszakban megnyilatkozik. Mindkét kötet olvasása közben néhai nagy tudósunknak, Plósz Sándornak, az a nevezetes megállapítása jutott eszembe: «A valódi tudomány a kételkedéssel kezdődik.»

Hegedűs Loránt.

Magyar könyv az iszlámról.

Germanus Gyula: *Allah akbar!* I—II. 333 × 311 l. A szerző 70 eredeti fényképfelvételével és számos térképpel. Budapest. Révai-kiadás.

«Európa tudása és Ázsia szeretete küzködött bennem egymással», — így jellemzi önmagát a szerző könyve egyik helyén (I. 174.). És valóban ez látszik munkájának minden lapján. A szerző ismeri mindazt, amit az európai tudomány az iszlámra vonatkozólag megállapított. Tisztában van az iszlámmal, annak minden elméleti vonatkozásában. Előbb beledolgozta magát nemcsak az iszlám nyelvébe, hanem történetébe, theológiájába és kultuszába. És minél többet foglalkozott vele, annál jobban megszerette, annál inkább igyekezett vele közvetlen érintkezésbe kerülni. Nem a kalandvágy vitte Keletre, nem is a műkedvelő tudományosság, hanem a keleti lélek keresése (I. 2.). A forrásait akarta megkeresni annak a léleknek, amelynek a hitét könyvekből egy egész életen át vele való foglalkozásból már előzőleg ismerte. Germanus könyve éppen ezért nem lehetett sem egyszerű útleírás, sem száraz elnélkedés, hanem *átélés*: a szerző saját egyéniségének, vágyainak, lelki szomjúságának belemerítése az iszlám világába. Oda vágyódott, ahol az iszlám régi hagyományai még tisztán ragyognak. Ez viszi előbb Indiába, ahol az indiai mohamedánok között még jobban megerősödik benne az elhatározás, hogy egész közel férkőzik az iszlám szívéhez. Így kerül előbb Kairóba, az iszlám

theologiai főiskolájába, az Azhar-mecsetbe s midőn ott már beleélte magát az iszlám levegőjébe, tovább megy Arábiába, Mekkába és Medinába, az iszlám szent városaiba.

Szeretném, ha részletesen ismertethetném a könyv tartalmát, mert megérdemelné. De egy ilyen rövid ismertetés keretében nem akarom a helyet ezzel elfoglalni s ezért csak vázlatosan foglalkozom a könyv tartalmával.

Indiai útjával kezdi. Érdekesen jellemzi az indiai mohamedánok életét, de az iszlámon kívül érdeklí India hindu arca is és találóan világít bele ennek szellemi mozgalmaiba is (I. 65.). Indiában, a delhi-i mecsetben teszi meg a döntő lépést és lesz maga is mohamedánná. Indiából előbb hazajön, hogy innen induljon Arábiába, de akadályokba ütközve végül is Angliából indul Keletre, minekelőtte Oxfordban találkozott a legendás hírű Lawrence ezredessel. Kairó az első állomása Keleten. Nagyon érdekes «az ezeregyéjszaka városának», Kairó külső életének a leírása. De belsőleg is ismeri ezt a várost és amit az egyiptomi arabság szellemi életéről, annak irányítóiról, az újabb egyiptomi arab irodalmi irányokról, írókról és könyvekről mond, az magában véve is értékes összefoglalása ezeknek a kérdéseknek és bármely idegen irodalomnak díszére válnék. Az ezer év előtti iszlám levegője száll felénk az Azhar mecsetiskola mohamedán diákjainak és diáktanyáinak, a «riwáknak» a leírásából. S azután egyet fordul a kaleidoszkóp és megint egyszerre ott vagyunk a modern Egyiptom politikai életében, annak az idegenek ellen érzett gyűlölettől fűtött levegőjében, amelyből véres utcai harcok robbannak ki. Kairóból Szuezen át Dsiddába, Mekka kikötővárosába vezet a szerző. Rendkívül színesek a Szuezenben összetorlódott zarándok-seregéről, a zarándokhajó utasairól és a Dsiddában való kihajózásról szóló leírásai. Megismerkedünk a dsiddai bazárokkal, karavánzállásokkal, kávéházakkal.

De igazi hangját akkor találja meg, amikor megkapja az engedélyt, hogy elindulhat Mekkába. Csupa lüktető türelmetlenség, izgatótt készülődés lesz urrá rajta. Teljesen átadja magát a régóta vágyott cél közeli elérése fölötti boldog örömnök és lelkét csakhamar rabul ejti a szent zarándokének hangja, a «Labbeik», amelyet együtt énekel zarándoktársaival. Megérkeznek Mekkába. Valami megrázóan szép a Kába körüljárájáról szóló fejezet (II. 89—105), mert a lelke egész melegével írta. Lélekbemarkoló, amint leírja, hogy miként keríti hatalmába a tömeghisztéria a szent futásnál őt is. Majd egy pénteki ünnepnapi imádkozást ír le a mekkai szentélyben, amelyen 20,000 ember vesz részt, azután végig vezet bennünket a szent zarándoklat

többi kötelező mozzanatain, az Arafát síkságán való táborozáson, a Mina völgyében előírt rituálékon. Találkozunk Ibn Szaúddal, Arábia vahhabita királyával, evvel a szinte acélból formált nemzeti hőssel, új Arábia megalapítójával. Csupa drámai feszültség ennek az embernek az élettörténete (II. 40.) és az az alkalom, ahogy a szerző vele találkozik. Majd megismertet bennünket a szerző a mekkai hétköznappal is, a várossal, épületeivel, régi és új lakóival, hivatalaival, boltjaival, társadalmi életével. Megtudjuk, hogy Arábiában még ma is megvan a rabszolgaság intézménye, de a moszlim a «seriát» vallásjog szerint kezeli a rabszolgát is. Elvisz a mekkai rabszolgavásárra, ahol most az abesszin rabszolgák a legkapósabbak. Majd a mekkai szellemi élet bemutatására kerül a sor s közben ragyogó tollal megírja s szemelvényekben is bemutatja, hogy milyen az arab költészet s hogyan szereti még a beduin is a verset (II. 197.). Megtudjuk, hogy több jó könyvtár is van Mekkában s ezek között a legkitűnőbb a Mádsidie-könyvtár, amelynek 25,000 kötetet kitevő anyagában mesés értékű kéziratok és unikumok vannak. Majd a mekkai kereskedelem ismertetése következik. Megtudjuk, hogy az angol és olasz textilkereskedelmet hogyan szorítja ki újabban Arábiában is a japán dumping-áru, a vahhabita puritánizmus pedig véget vetett a fényűzésnek, a selyem és bársony importnak. Nagyon érdekes a mekkai szentély leírása pontos rajzokkal illusztrálva. Majd a mekkai étellel ismerkedünk meg, meglátjuk, hogy megy végbe a kisgyermek névadási ünnepe, a házasságkötés, a temetés. Megismerjük az arab ételeket, ingyenségeket, majd a hárem életét is érinti és rámutat az arabok közt ma is dívó sok pogányeredetű babonára s arra, hogy az asszonyzsúrok, kozmetika stb. Arábiában sem ismeretlenek, sőt a városi lakosság még a gyermekáldástól is fél. Bemutatja egy katonai ünnep kapcsán Ibn Szaúd marcona arab hadseregét, amely valóságos hadijátékot rendez a vendégek tiszteletére.

Lebilincselően szép az, ahogy a Mekkából Medinába való tizenkét napos karaván-utazást leírja. Tevekaravánnal megy s megszólal ebben a fejezetben az arab pusztá komor szépsége, a tevehajcsárok primitív élete, maga Arábia, amilyen volt régen s amilyen még ma is a pusztában. Bepillanthatunk a nomádok lelkivilágába, idegengyűlöletébe, megszólalnak a régi beduin dalok a pusztá éjtszakájában és varázsuk megejti a szerzőt is, aki lélekben régen át tudja érezni azt, amit az igazi arab érez. Majd Medina és Mohamed sírjának ismertetése következik pompás fényképekkel és rajzokkal. Medinában, sajnos, súlyos betegség veri le lábáról, amely könnyen végzetessé válhatott volna Germanusra. A klíma megbosszulta magát a hosszabb ideig

ott tartózkodni merészelő európain. Sietve elhagyja tehát Arábiát és hazautazik. Így elmarad a Nadsdba tervezett út, ami nagy kár, mert igen értékes anyaggal bővíthetett volna még ez a különben is nagyon érdekes könyv.

Ennyi a könyv tartalma nagyon vázlatosan. De el lehet bátran mondani, hogy mindaz benne van Germanus könyvében, amit az orientalisztikában nem szakember csak hosszas kutatás és tanulmányozás után és csak külföldi irodalom segítségével tud megtalálni. Szerző néhol az egész külföldi szakirodalom eredményeit foglalja össze laikust is lebilincselő módon egy-egy olyan fejezetben, amelyben Arábia földrajzáról, történetéről, az Arábiába eddig behatolt európai kutatókról, a pogány arabok kultuszáról, az ú. n. dsahiliáról, Mohamed életéről, vagy a Korán történetéről van szó. Az iszlám theológiájának rövid váza pl. a *Mi az iszlám* c. fejezet (I. 166.) és a tanulságos *Korán útja* c. fejezet is (I. 324.), amelyben védelmébe veszi az iszlámot az európai jogosulatlan támadások ellen s rámutat arra, hogy az európai orientalisták ragyogó sorának, akik között éppen a mi Goldziher Ignácunk jár élen, sikerült rehabilitálni Mohamedet és az iszlámot. A szerző teljesen odahaza van az iszlám theológiájában és pompásan ismeri nemcsak az iszlám négy nagy theologusa: Málik, Hanifa, Hanbal és Sáfii¹ felfogását néha a legapróbb kérdésekre vonatkozólag is (I. 275.), hanem az iszlám vallásjogát, a seriatot, amely magában véve is nagy ismerettömeg.

Nagyon értékesé teszi a könyvet még laikusok számára is az *arab-moszlím élet* pontos és szeretetteljes rajza. Megtudjuk belőle nemcsak azt, hogy milyen az imádkozásmódja, milyen a dervisek, hadsik élete, hanem azt is, hogy mi mindent kell tudnia a zarándoknak, hogy zarándoklata érvényes legyen, hogy milyen testtartásban kell körüljárni «a világ legrégebb Házát» (II. 88.), amely a Kábát foglalja magában, hogy milyen imákat kell mondani az «umra», a körüljárás alkalmával. Rendkívül érdekes a szent futásnak, a «szajnak», vagy a Sátán szimbolikus megkövezésének rituáléja Minában. A fekete kőről, a Kábáról szóló fejezet (II. 167.) szinte monográfiája annak, amit róla tudunk. Igen értékes a mekkai szentély leírása pontos rajzokkal illusztrálva. Folklorisztikai szempontból is érdekes az, amit az arabok pogánykorból fennmaradt babonáiról, javasasszonyairól, varázslóiról ír (II. 239.).

Az *Allah Akbart* kétségkívül az teszi nagyon érdekessé, hogy

¹ Az arab szavakat nyomdatechnikai okokból mindenütt csak fonetikusán írtam.

szerzője nagyon jól tud *arabul*. Ezért érti meg oly jól az iszlám lelkét és tud közelférközni mohamedán tömegekhez (pl. a delhii nagymecset udvarán 5000 ember előtt beszél), vagy egyénekhez, legyen az mohamedán tudós (I. 7.), indiai maharadzsa (I. 73.), király, mint Ibn Szaúd, vagy tevehajesár (II. 277.). Ez teszi alkalmassá arra is, hogy közelebb tud férközni a marokkói mohamedán diákok lelkéhez, mint született mohamedán barátja, a kairói Haszuma. Pompásan tudja átérezni és lefordítani a nyugati ember számára szinte elképzelhetetlen tömörségű s éppen azért számunkra sokszor oly nehezen érthető arab költeményeket, a Mohamed előtti költők verseit, a khaszidákat, amelyekből bőven idéz (I. 262., II. 126—129.). Sőt még azt is megteszi, hogy egy pusztai útján teveháton elgondolkozva Szép Ernőnek egy meglehangú versét is lefordítja arabra (II. 153.).

Mint *író* ért a színes, szemléletes leíráshoz, amit néhol szinte drámai erőig tud fokozni. Ilyenek pl. a delhii nagymecset pénteki gyülekezetének a leírása, vagy az, hogyan vették fel az Azhar diákjai közé (I. 154.), vagy a bektási derviskolostorban lejátszódott jelenet (I. 242.). Ért hozzá, hogy embereket néhány odavetett vonással találóan, szinte a megszólalásig hűen jellemezzen. pl. Khalid Hasszanein, az Azhar egyik sheikhjének jellemzése (I. 154.). Kedves, mulatságos epizódok megírásához is ért; pl. ahogy leírja a Mohamed Zakirral való kölesönös megajándékozás történetét (I. 176.), vagy a bevásárlást a kairói bazárban (I. 281.). Anekdóták beleszövésével is tud színeznii (II. 20.) vagy egy-egy legendával; pl. a mekkai zem-zem forrásról (II. 113.), vagy bibliai alakokról (II. 136.), vagy a Kábáról (II. 170.). Drámai erejű a mekkai Kábát körüljáró embertömegek rajza (II. 92.). S az író, de egyben a tudós kutató lelke szólag meg benne, amikor fájdalmasan felsóhajt, hogy az arab törzsi népköltészet emlékeit nem gyűjtötte senki és az nyomtalanul el fog veszni. (II. 177.).

Még arra is módot talál, hogy *magyarságáról* tanúbizonyságot tegyen, ahol arra alkalom kínálkozik. Indiában egy Ikbál nevű költővel találkozik, aki verset írt Petőfiről, «az ifjú magyar költőről, aki hazája védelmében a csatatéren lelte halálát». Ezt a pezsa verset le is fordítja (I. 63.). Indiában ismerteti Magyarország tragédiáját és barátokat szerez nekünk (I. 72.). Kedves, amikor megállapítja a különbséget az arab beduin és a magyar puszták betyárja között (II. 13.), vagy amikor rájön arra, hogy az arab számárhajesár káromkodási tudományához képest a magyar ember káromkodása «csak enyhe madrigál» (II. 35.). Zarándok-útja legfenségesebb pillanatában, amikor a mekkai Kábát megcsókolja, itt is eszébe jut, hogy ő

magyar és imádkozik nemcsak övéért, hanem «sorsüldözött hazájáért» is (II. 100.). Egy picit néha szinte túlozza is magyar érzéseit (II. 182.).

Ellenére annak, hogy nagyon szereti az iszlámot és a mohamedánokat, mégsem elfogult és nemcsak meglátja, hanem meg is mondja, ami nem szép s e miatt kirívó a mohamedánok életében, vagy a szent városban, Mekkában (II. 90., 107., 176.), vagy a zarándokok szállásain (II. 106.), vagy éppen a legfontosabb vallásos ceremóniánál, a Kába körüljárásánál, ahol szerinte is «minden emberi gyengeség és önzés orgiáit ülte a vallás színezete alatt» (II. 99.). És az iszlám iránti nagy tisztelete ellenére is meglátja, hogy abban a nagy ellentétben, amely tudományos kritériumokban Kelet és Nyugat között fennáll, a Nyugat oldalán van az igazság (I. 22—23.).

Vannak kisebb fogyatkozásai is a könyvnek. Legfeltűnőbb az a szinte abrupt módon való befejezése a II. kötetnek, amelynek azonban nem egészen a szerző az oka, mert nyilván betegsége akadályozta meg a további anyag közlésében. Azután szerettem volna, ha egy kis rendszert visz bele a munkába. Egymás mellett van ugyanis útleírasi anyag és elméleti fejtegetés, személyes átélés és teológiai ismeretanyag. Az ember szinte látja, mint küszködik a szerző a rengeteg anyaggal, amelyben mindig otthon van és szinte érezni, hogy milyen nehezen hagy el egy-egy témát, mert még sok mondanivalója lenne róla, de tovább kell mennie. Alighanem nagyon rövid idő állott a szerző rendelkezésére, ezért nem tudott föbb rendszert vinni a munkába, ami a könyv természeténél fogva nem nagy hiba és annak értékét nem is csökkenti.

A könyv mögött igen sok tudás, még több szeretet, átélés és igen sok önfeláldozás van. Emeli értékét a sok vázlat, térkép és legfőképpen a 70 fénykép, amelyek közt olyanok is vannak, amelyek egyedülállóak a maguk nemében (II. 144.) és amelyek közül nem egyet saját testi épsége, sőt élete veszélyeztetésével készített a szerző.

Legfőbb és maradandó értéke számunkra e könyvnek abban áll, hogy Germanus Gyula volt az első magyar, aki behatolt a sivatag homokjába (I. 287.) és tudása minden erejével, lelke szeretetével s teljes odaadásával magyarul adta vissza azt, amit ott látott és átélt.

Kállay Kálmán.

Bizánc után Bizánc.

Iorga Miklós: *Byzance après Byzance*. Continuation de «Histoire de la vie Byzantine.» Bukarest. 1935. 272 l.

Ezt a különösen hangzó, de találó címet adta Jorga Miklós bukaresti egyetemi tanár munkájának, amelyben az orthodox görög egyház küzdelmeinek történetét írta meg Konstantinápolynak 1453-ban történt elfoglalásától kezdve a görög szabadságharcnak 1821-ben történt kitöréséig.

A közel háromszáz oldalas könyv nagyobb érdeklődésre tarthat számot, mert be kell ismernünk, hogy az európai tudományosság mindeddig kevés figyelemben részesítette a görög keleti egyház történetét. Viszont Jorga könyvét is csak úttörésnek tekintjük, mert a kérdésnek főleg csak román vonatkozásaival foglalkozik.

Az eddigi munkálatok a görög keleti egyháznak főleg vallástörténeti vagy egyháztörténeti fejlődésére vonatkozván, ki kell emelnünk, hogy Jorga helyesen veti a súlyt az orthodoxia politikai érvényesülésére. Ezt sohase szabad szem elől tévesztenünk, mert az orthodox egyház azokban az országokban, ahol államvallás, kiválsóan politikai szervezet, és mint ilyen szinte korlátlan befolyással rendelkezik.

Éppen ezért fölötte érdekes annak a gondolatnak a története, hogyan tartották fenn az orthodox egyház politikusai a görög keleti hatalom és impérium gondolatát attól kezdve, hogy Konstantinápoly 1453-ban a törökök birtokába került.

Azt mindnyájan tudjuk, hogy a nyugatra menekült görög tudósok az európai fejedelmek jóvoltából zavartalanul tovább folytatták munkájukat, sőt a humanizmus korában a görög nyelv Európa főiskoláin is helyet kapott. Politikailag azonban sokkal fontosabb volt az a szervezkedés, amely a török határokon kívül Oroszországban és a török határokon belül Moldvától Egyiptomig megindult, és amelynek belső története még mindig ismeretlen az európai kutatók előtt. Pedig ennek a szervezkedésnek az erdélyi fejedelemség, tehát Magyarország történetében is jelentős szerep jutott. Elég volna talán e helyen Lukares Kyrillos patriárka erdélyi és nyugateurópai kapcsolatára rámutatnunk, amelynek jó kötetnyi anyaga még most is hiába várja feldolgozóját. Az orthodox írókat és politikusokat, közöttük Jorgát is, kevésbé látszik e dolog érdekelnit azért, mert Lukares merész újjító volt és a protestánsokkal állott kapcsolatban. Ebből világosan kitűnik az, hogy az orthodoxia egyáltalában nem

katholikus-ellenes politikát folytatott, hanem öncélúságában katolikusoktól és protestánsoktól, azoknak az orthodoxiára gyakorolható befolyásától éppen úgy elzárkózott abban az időben, mint a mohamedán hatás elől.

Éppen az az érdekes Jorga könyvében, hogy ez a határozott öncélúság mennyire szembetűnik, és hogy európai szempontból milyen fontos volna részleteiben is felkutatnunk ennek az öncélúságában is hatalmas egyházi-politikai rendszernek a történetét. Annál inkább, mert az a magyarországi eseményekre is befolyást gyakorolt.

Semmi esetre sem hiányzott a vetélkedés ennek a rendszernek egyes csoportjai között sem. Így Jorga könyve maga is a román orthodoxiát képviseli. Konstantinápoly után ugyan a görögök fogtak hozzá először elmúlt hatalmuk cserépdarabjainak összeszedéséhez, de a görög szigetek lakossága sohasem tudta megindítani egy politikai mozgalom harciszekerét. Igaz, hogy ezt a konstantinápolyi görögök sem tudták és ezért költöztek az aldunai orthodox fejedelemségekbe, amelyek a török uralom alatt önkormányzatot élveztek és Oroszország szomszédságában terültek el.

Jorga vastag betűkkel szedett idézettel örökíti meg a görög krónikás sóhajtását, hogy Konstantinápolyt Vitéz Mihálynak kellene megszállnia és görög anyjának elmúlt birodalmát, a bizánci császárok impériumát helyreállítania. De azután maga is lemondással állapítja meg, hogy a görögök voltak azok, akik 1821-ben a szabadság zászlóját felemelték (a románok akkor a török kormány oldalára állottak) és átadták az orthodox románok helyett az orthodox — oroszoknak.

E rövid ismertetéssel pusztán fel kívántuk hívni a figyelmet arra, hogy az orthodox görög, szláv és román egyházak politikai szervezkedésének és hatásának történetét ne hagyjuk figyelmen kívül, mert az tettel tényező volt a múltban, amint az a jelenben is.

Horváth Jenő.

A TÁJFOGALOM JELENTŐSÉGÉRŐL.

Rektori tanév-megnyitó beszéd a Műszaki és Gazdasági Egyetemen.

Az egyetemi életnek ily kimagasló ünnepén egy geografus, úgy gondoltam, leghelyesebben arról beszélhet, azt nyújthatja közönségének, kartársainak, az ifjúságnak és az egyetem barátainak, amivel a földrajz bölcséleti világképünk és józan életrendünk kialakulásához hozzájárulhat.

De ezen elgondolás mellett még két ok késztetett erre a tárgyválasztásra. Az egyik az, hogy Műszaki és Gazdasági Egyetemünk élő egységgé való kiforrásának éveit éljük. Ezeket éljük, nemcsak az egységesítés ténye következtében, amely szükségszerűen összeegyeztetést és új kialakulást is von maga után. De kiforrás éveit éljük általános értelemben is. Azt éljük a tudományok, amelyeket ezen az egyetemen művelünk és szolgálunk. Sok ezen tudományok közül új, az alakulóban levő új világforma követelményeiből, az ismeretek óriási differenciálódása, az új problémák nagy halmozódása folytán keletkezett, illetve vált ki a tudományos kutatás egységes törzséből. Az ősi alaptudományok és a műszaki diszciplínák is differenciálódnak, új ágakkal gazdagodnak az emberiség tudásának és igényei, érdeklődései változásának hatása alatt. Az alaptudományok és a műszaki diszciplínák mellett egyetemünk otthona az agrártudományoknak, amelyek a földnek az emberre és az embernek a földre és a maga földi munkáséletére való hatásait egyaránt művelik, a geológiától a társadalomtudományokig. Egyeteme vagyunk a gazdasági élet és az ezzel oly szorosan kapcsolatos közigazgatás tudományainak, amelyekre oly nagy feladatok várnak századunk emberének segítő irányításában, a közigazgatás leendő funkcionáriusainak egy részét nemcsak gazdasági ismeretekre tanítva, hanem őket gazdasági légkörben nevelve is.

De midezekkel és egyáltalán az egyes tudományok művelésével, azoknak előbbrevitelével egyetemünknek — miként különben akármely más egyetemnek — feladata nincs kimerítve. A valódi műveltség az egyes tudományok művelésén, az általuk feltárt ismeretek elsajátításán túl fekszik. A tudásnak útján egy vagy több tudománynak csupán olyatén művelése, oly filozófiai elmélyedés segíthet a valódi műveltséghez, mely kiinduló pontjából felemelkedve, a tudományok széles körének megértésére képesít. Ez különben az egyetemnek, a tudományok univerzitásának, mint intézménynek magasabb értelme, célja és feladata, — azok részére, akiket Isten erre való ésszel és képességekkel áldott meg.

Egyetlen tudomány vagy tudománykör sem vezet el egymaga a mélyebb megismeréshez és a valódi műveltséghez — sem a fizikai, sem a geológiai, sem a történettudományok, sem más tudományok egymagukban, még a matematika sem. És ha a tudományokba kicsinyes és mindennapi célok, önzés és tudományos partikularizmus nélkül mélyedünk el, szükségét érezzük valaminek, ami áthidalja, valahogyan önmagunkban megnyugtatóan kiegyenlíti az ellentmondásokat, amelyek a különböző tudományok között támadnak, amint azokat jelen tapasztalatainkra építjük fel. Oly tudományok, amelyek kénytelenül az ismeretek nagyobb körének átfogására vezetnek, segítségünkre lehetnek ebben a törekvésünkben, vágyunkban.

Ebbe a gondolatmenetbe kapcsolódik a harmadik ok is, amiért a tájfogalom témáját választottam. Helyesnek találtam megmagyarázni, hogy azoknak a tudományoknak széles keretében, amelyeket egyetemünkön művelünk és ifjúságunkkal szemben, akiknek érdeklődése oly sokágú, mi a földrajznak szerepe és feladata, mert hiszen a földrajz egyetemünkön nemcsak egy, hanem több fakultásnak is tantárgya.

A földrajz ezen a helyen és egyáltalán az egyetemeken nem topográfia, nem helyismeret. Nem is a politikai, gazdasági, közigazgatási vagy társadalmi élettel összefüggő (annak öntudatos éléséhez alapvetően szükséges) területi ismereteknek szolgáltatója. Ezeket készen kell hozni a középiskolából, épp úgy, mint a megértésükhöz, értékelésükhöz szüksé-

ges történelmi és természetrajzi ismereteket. Aki nem hozza ezeket magával, az nem művelt ember és nem egyetemre való. A földrajz nem is egyszerűen geomorfológiai, klimatológiai vagy más természeti, avagy társadalmi földrajzi adatok, ismeretek szolgáltatója. A geomorfológiai ismeretek ugyan nagyfontosságúak lehetnek a mérnök látkörének és tudásának kibővítésére is, különösen ha őt Magyarország határán túl való vállalkozásra, munkára is akarjuk képesíteni. A bécsi műszaki főiskolán, valamint Amerikának sok műszaki főiskoláján vannak is geomorfológiai tanszékek. Az egyetemi mezőgazdasági, technikai és más diszciplínákkal kapcsolatban a földrajz mindenképp gazdagítja az ismereteket az összefüggések terén. A közigazgatási és társadalomtudományokban való elmélyedéssel párhuzamosan gazdagíthatjuk a politikai és gazdaságföldrajzi ismereteket. Egyetemünkön a hallgatóság egy részének didaktikai készséget is nyújtunk a földrajzi ismereteknek a középiskolákban való tárgyalására. Mindez érték és mindezek ismereti tégladarabok lesznek az átfogóan gondolkodó számára is, mégis a földrajz egyetemi feladatát, különösen éppen a XX. században, másban is és főleg másban látom.

Mi a földrajz? A magyar szó, ha gondolkodva ejtjük ki, oly világosan megmondja. A földrajz a földfelszín leírása, rajza, amely képpé színesedik, ha a valóság felé törekedve, szabadulni igyekszik a méretek és adatok rideg halmazából. Hosszú évekkel ezelőtt már a földfelszín élettanának, fiziológiájának neveztem a földrajzot egyetemünk katedrájáról. Ez persze hasonlat. Már pedig minden hasonlat egyoldalú szemszögből való, reflektorszerűen éles, a természetnek kiegyensúlyozott, szerteszóródó világosságával szemben. Fiziológiának, élettannak azért neveztem, mert a fizikai tudományok tárgyainak egész nagy körére hiányzik az «élet» szónak és fogalomnak egyenértékese.

A földfelszín kérge sokféle anyag sokféle összetételéből áll — anyagokból, elemekből, amelyekkel a föld belsejében, más bolygókon és égitesteken és az ünek égitestrendszerünket körülvevő, tartalmazó, előttünk ismert részében találkozunk. A földkéreg a föld anyagaiból, a föld belsejéből és

más égitestekről vagy az űrből jövő hatások alatt keletkezett, alakul és változik. Kis, de talán nem lényegtelen részben földönkívüli anyagok is járulnak hozzá és befolyásolják az életet. A földfelszínen biológiai és emberi élet folyik. Ez az élet földi és mégis mindenrendű földöntúli hatások nélkül létre nem jövő, továbbfolyni nem tudó élet. A földrajz tárgya, adatai földiek, de kérdései az egész mindenséget felölelők. A földrajznak az analízis csak segédeszköze, a tárgykörökre bontás csak egyik módszere, mankója, amely nem a földrajzi gondolkodás mivoltából fakad, hanem az emberi elme végességéből és a XIX. századbeli tudományok általános rendszerező módszeréből.

A földrajz a föld felszínének gazdag, bonyolult, térben és időben változatos valóságát elemeire bontva vizsgálhatja ugyan, de nem elemeiben *szemléli* azt, hanem az egész földfelszíni élet helyileg változó, jellegzetes egyéni megjelenési formáiban, képeiben, a *tájakban*.

Ez annyit jelent, hogy a földrajztudomány nem törvényt-szerűségeket kereső, ilyeneket megállapító részeiben, az úgynevezett általános földrajzban a legvalódibb, hanem a regionális földrajz tájleírásaiban, tájmagyarázataiban. Elméleti önjellemzésében a földrajztudomány régóta, de a legutolsó évtizedekben különös nyomatékkal hangoztatta is, hogy ő nem analitikus, hanem szintétikus tudomány. Ez a megállapítás helyesen differenciál sok és különösen a földrajzzal kapcsolódó sokféle tudománnyal szemben, de mégsem fejezi ki a teljes valóságot. A szintézis emberi elmemunka. Tartalmát emberi ismeretünk határozza meg, az korlátozza. A földrajz tárgya, a táj, emberi végesség által nem korlátolt *teremtés*.

Ez áll a föld felszínének bármely pontjára, részére és áll az egész föld felszínére, mint legnagyobb egységes életet élő tájegységre. A tájban vannak, benne érvényesülnek olyan elemek, jelenségek, erők, amelyeket ismerünk, melyeket részben meg is értünk, de vannak olyanok, amelyeket csak sejtünk, sőt olyanok is, és nyilvánvalólag nem is olyan kevés, amelyekről még sejtelmünk sincs. Pedig a táj hozzánk nagyon közelálló valami, otthonunk, életszínterünk. Idegen tájak pedig más emberek otthonai.

Minden tudomány emberi, — időben és térben határolt, a végtelennel megbirkózni nem tudó — sőt ennél is szűkebb, mert az ember mindenkori felfogóképességének kereteiben mozgó. Ha az általunk felismert világ tér és időbeli méreteihez mérjük, egész tudományunk elenyészően fiatal és tapasztalatlan. Ha egyes tudományok vagy egész tudománykörök a maguk eredményeit időnként lezárt logikai körbe is tudják foglalni, mégsem tudnak magunktól elvonatkoztatott, valódi valóságot megállapítani és nyújtani, hanem csak viszonylagos, véges valóságot, olyan valóságot, amely nekünk embereknek érthető okból az.

A mi tudományos valóságaink munkahypothesisek, — olyan megállapítások, amelyek a korrekció szükségét, az ellenvetést, sőt esetleg már cáfolatukat is problémaként magukban hordják. Egyes elméletek, miként Newtoné, hosszú ideig szolgálhatnak a tudományos meggyőződés és munka támaszpontjaiként, — mégis végesek, mulandók, munkahypothesisek ezek is. Az ismereteknek mai gyors halmozódása és áttekinthetetlenül sokféle való elágazása nem teszi biztosabbá tudásunkat. Ellenkezőleg, az ismeretek halmozódása a hypothesiseket gyorsabban pergeti. Tudásunk hypothetikusabbá, bizonytalanabbá válik.

Mindez nem jelenti régi megállapítások, elméletek, tudatok mindenestől összeomlását. Ezekből örzünk értékeket, de amely értékeknek helye, egymáshoz való viszonylagos értéke az ismereteknek mind növekvő tömegében változik. Tudásunk részleteiben válik bizonytalanabbá, tömegében nemcsak növekszik, hanem mélyül is. Maga a bizonytalanság, a hypothetikuság egy nagy, új érték, új tudás. Ez az új tudás szemléletünknek új formákat ad. Ezek a formák ellentétesek a XVIII. század logikájával és még inkább a XIX. század materializmusával. Egymás mellett futó és a jelenségek más-más csoportjait magyarázó elméletek, mint a fény magyarázatai, a fizikai, biológiai és pszichikai világok és magyarázataik ellentétei, — pedig világos, hogy nem lehetnek valóban azok — a szervesség jelentőségének növekvő felismerése minden téren, a biológia világán túl és kívül is, — a periodicitás és vibráció megismerése, a legnagyobb és a legkisebb,

az élettelen és az élő, a testi és a lelki világában . . . a «természet» és a «természetes» fogalmainak változására, bővülésére vezetnek. Ezek a fogalmak magukba ölelik, magukba kell, hogy öleljék ma az ismeretlent, az érthetlent, a transzcendentálisat is. A biológus Haldane az 1927. évi Gifford lekturékben nem egyéni véleményt nyilvánít, hanem a tudomány magasabb szféráiban mindinkább uralkodó felfogást, amidőn azt mondja : «Csak a természetnek és természetesnek szűk, hiányos meghatározása akadályozhat meg abban, hogy Isten jelenlétét mindenütt, mindenben, magunk közt és magunkban felismerjük.»

De nemcsak a hit és a tudomány ellentéteinek elsímulására vezet ismereteink meggazdagodása és vele végességünk belátása. A tudományos kutatás részleteiben is, az egyes tudományok terén is alapvetően változnak a felfogások. Az ismeretlen kiküszöbölhetetlenül belekapcsolódik nemcsak világképünkbe, hanem környezetünkről és önmagunkról való fogalomalkotásunkba is. Nemcsak észrevesszük, hogy a logikai gondolkodás mellett vannak egész más képességeink, részben öntudat alattiak is, hanem kezdjük azokat újra értékelni is. A természettudományok terén való ezen felismeréseket előmozdítják és színesítik az emberrel foglalkozó tudományok, például az etimológia, a társadalomtudomány, az összehasonlító vallástudomány, az ősrégészet ismeretanyagának nagy bővülése és különösen elmélyülése, valamint ezen tudományoknak és a természettudományoknak kapcsolata, pl. az ősrégészeté a paleontológiával.

Az utolsó tíz emberi nemzedék hirtelen épült logikus tudományával szemben kezdjük sejteni a nemzedékek százai empirizmusának, tapasztalatának jelentőségét és értékét. Kezdünk értékelni és tisztelni képességeket, amelyekkel a természet lassú rendjén élő emberiség rendelkezett. Amint Reményik Sándor, a költő mondja *Cyclops* című versében, 1927-ben :

E gőgös, keserű ajk tudja már :
Meghalnak mind az Istenek, mesék.
Jönnek, kik két szürke szemmel látnak,
Kiszurják kegyetlenül a csodáknak
Titokzatos, tenger-mély egy-szemét.

A kevés, még ma is a természetben élő ember valamicskét megőrzött ezekből a képességekből, de ezek csak emlékek. Nem szakítottak velük teljesen a keleti bölcséleti kultúrák, de a mi okos, logikus kultúránk és főleg annak felületi civilizációjú embere teljesen elvesztette ezeket a képességeket.

*

A táj fogalmát sem a tudomány teremtette. A modern földrajztudomány definiálja a tájat és le is írja szintézis formájában, de ez még mindig mesterséges valami. Hiszen a szintézis nem más, mint az analitikus tudás összegezése. A dolgoknak egyben való felfogásához képest a szintézis is csak részletmeglátás, kivágot.

A tájat régtől fogva a benne élő ember érezte meg, különböztette meg és nevezte nevekkel. Nem határozza meg, nem definiálja, nem is tudná definiálni, bár sokszor egy-két jellegzetes vonásával nagyszerűen tudja jellemezni. A tájban élő ember nem bontja a tájat elemeire, nem rakja újra össze ebből a fogalmat. Ismerete nemzedékek tapasztalatán, a mienknél összehasonlíthatatlanul finomabb, élesebb látó, halló, szagló, tapintó szerveken, élesebb, finomabb méret- és távolságérzéken, finomabb öntudatlan megérezésben, nagyobb nyugodtságon és a környezettel, a tájjal való benső együttélésen alapszik. Ő maga része, eleme a tájnak.

Mi is azok vagyunk, de már nem érezzük meg igazán — még öntudatosan is ritkán vesszük észre, még kevésbé öntudatlanul.

A tájban a természet öntudatlanságával élő ember valahogyan közelebb van az egyetemes, osztatlan valósághoz. Logikai boncoló és rendszerező gondolkodásunkkal ezt el nem érhetjük. És fejlődésünknek mai fokán, amelyre a XVIII. században felépített logikai alapokon és a XIX. század feltárta eszközökkel eljutottunk, úgy érzem, újra az ember mindenféle képességét igénybe kellene vennünk, az elsorvadtakat is felélesztelnünk, hogy továbbjussunk.

Nem könnyű ez a civilizációban eltorlaszolt ember számára, mégis ez látszik a fejlődés útjának, és ha jól körülnézünk, látjuk, hogy már rá is léptünk. Nemcsak filozófu-

sok, hanem geológusok, paleontológusok és asztrofizikusok, társadalomkutatók és még egyes kiváló pénzügyi és gazdasági szakemberek is ilyenszerű irányban gondolkodnak, beszélnek és írnak, és ezáltal nevelnek.

Régen tanítom azt, hogy a XIX. század egyoldalú fejlődés százada volt és ezáltal minden haladás mellett ismereteinket, ítéletünket, gondolkodásunkat és, sajnos, ezeknek nyomában erkölceinket is kiegyensúlyozatlanná tette. A XX. század feladata a kiegyensúlyozás, az ember belső, valamint társas életének alapos tanulmányozásával. Tehát a társadalomtudományoknak komolyabb művelésével, de mélyebb megértéssel és erkölcsi megújítással is.

Ha a földrajz — amely a természettudományok és a humaniorák között áll és ezen tudománykörök kapcsolója is — meg tudja értetni civilizációnk emberével is a tájfogalom értelmét, ha meg tudja leírásának színességével és sokoldalúságával éreztetni a táj élő egyéniségét és ha főleg meg tudja értetni a tájnak, mint a földfelszíni élet megjelenési formájának jelentőségét — akkor a földrajz egy részecskével hozzájárul ahhoz, hogy egyetemesebb világképet formálhassunk magunknak.

A tájfogalom megértésének t. i. a kép, a színesség, a belső szintézis mellett egyéb haszna is van. A táj nemcsak kép, a képnek értelmében megjelenési forma. A táj típusos teremtő élet is, amely hegyet, növényzetet, embert, testet, lelket, gondolatot, érzést, munkát formál, — újat teremt, világot gazdagít, életet egyéni vonalban visz tovább. A táj nem változatlan. Él saját maga tartalmának benső változásában, felszíne kopásában, növényei küzdelmében és sok-sok egyéb jelenségében. Az utolsó évezredekben és főleg századokban az ember tevékenysége is formálja. Úgy mondjuk ezt a földrajzban, hogy az ember, különösen a technikus ember a földfelszínnek domináló tényezőjévé kezd válni.

De nemcsak kicsiben módosulnak, nagyban is változnak a tájak. Kozmikus és fizikai változásoknak és ezek nyomán járó éghajlatváltozásoknak során a föld tájai lényegesen átalakulnak, átcsoportosulnak, egyéniségükben megszűnnek és mások újrakeletkeznek. Nyilvánvalónak kell ennek

lennie mindenki előtt, aki csak arra is gondol, hogy hosszú idők ritmusában az éghajlat szöge, épp úgy, mint a föld tengelye, illetve a pólusok helyzete miképpen változik.

A táj az emberi életet is formálja. Tőle függ lakójának életereje, anyagi, gazdasági életének jellege, törvényei; de lelkisége is mindenütt a táj befolyása alatt is áll: a hangulatoktól a hitélet alapjául szolgáló adottságokig. Ennek talán legszembeszökőbb példája, hogy a mohamedán vallás elterjedése majdnem pontosan összeesik az óvilág sivatag-steppe övével is. És meg fogjuk érteni, hogy a tájaknak, nevezetesen a föld nagy tájainak — minők, hogy csak pár példát említek, a sivatag-steppe öv, a Földközi-tenger tájai, Nyugat-Európa — szerepe a történelemben miként változik korról-korra. Az emberi művelődés, szervezetség és civilizáció fejlődésének során, annak különböző fejlődési korszakaiban más-más tájak alkalmasak a fejlődés továbbvitelére.

A táj egyéniségének is van kezdete, fennállása, elmúlása. Egyéni jellegének ereje, kifejezettsége is különböző, néha szembeszökő, vagy élesen határolt, néha elmosódó, de azért nem mindig kevésbé állandó, kevésbé ellenálló, kevésbé egyéni. Néha egy-egy tényező dominálja a tájat, vagy valóban, vagy emberi szemünkben, mint a sivatagban a felszín takaratlan formái, az őserdőben a növényzet, a városban az ember alkotásai.

Mégis, a föld tájai mindig az egésznek, a földfelszínnek és a rajta és a szférájában folyó történésnek, az életnek változó és változatos kifejezői. A föld felszínének, mint a föld, bolygórendszerünk és az egész világegyetem részének élete bennük, a tájak játékában folyik.

Ha csak kissé is bölcselkedve nézzük a világot, látjuk, hogy semmi sem magábanálló. Akár biológiai, akár pszichikai, akár bármely más téren alkosson az ember egyedülálló, élesen határolt képzeteket, fogalmakat, tárgyakat, ezek mindig irreálisak lesznek és maradnak és csak kutatásaink céljára, képzetünkben állanak meg egyedül.

A világ egyéniségekben, időben és térben, avagy időtérben, ugyanúgy, ugyanott vissza nem térő «egyéni koncentrációkban» folyik, történik, él, van . . . Quanták, minden-

féle jelenségeknek ritmikussága, a klímáknak, a föld kemény kérgén végbeemenő revolúcióknak, a napoknak, évszakoknak, a hold fázisainak és sok világűrbeli jelenségnek, így a kozmikus sugárzásnak, éppen úgy, mint légzésünknek és egyéb biológiai jelenségeknek is periodicitása, a biológiai élet folytonosságának egyedeken át való lefolyása, a korok ritmusa az emberi gondolkodásban, — minden a mindenségnek kicsiben és nagyban való ilyen lüktető, quantaszerű életformájára mutat. Mindezek a jelenségek nem önmagukban visszatérők, de folyton egyénit újraalkotók, vagy önmagukat egyénileg újraalkotók.

Némelyeket ezek közül a jelenségek közül rég ismerünk, míg a legtöbbet csak tegnap fedeztük fel, sokat csak éppen sejtünk. Tudásunk újdonsága, bizonytalansága és nemkülönbben a folytonos új felfedezések, valamint végességünk tudata meg kell, hogy győzzenek bennünket arról, hogy a legtöbbet még nem is ismerjük.

A táj egy kiváгат, egy nagy példa a földfelszíni térből, a világ sokritmusú életéből, ahol egyszerre és együtt sok-sok ilyen ritmus van jelen, — a természetnek nevezett harmóniában. A tájmegfigyelés, az ismertnek és ismeretlennek együttes kapcsolatban való érzékelése, a mindenség egy közvetlenebb, esetleg legközvetlenebb bennünket körülvevő részletén, tudásunknak értékes kiegészítője, problémák teremője és gondolkodásunk elmélyítésének útján vezetők lehet. De még ha el is tekintünk az ismerentől, egyedül az ismert jelenségeknek együttes megjelenésükben, földfelszíni életükben való szemlélete, megismerése érték marad és ellensúly a fogalomalkotás egyoldalúsága ellen. Erre pedig a mai világban különösen nagy szükség van. Mindenki specialista és többnyire igen szűk téren specialista, az egyes ember felfogó és szellemi megemésző képességét rég meghaladott tudás- és problémátömeggel szemben.

De tovább megyek. Nemcsak immáron négy évtizedes tudományos foglalatосkodás, hanem politikai tapasztalatok és a szociális munkában való részvétel, valamint nem utolsó sorban az ifjú nemzedékek megismerése nálunk és egyebütt, arról győzött meg, hogy részben az elmúlt két-három század

gondolkodásának folytatása, kiépítéseként, hanem még inkább kiegyensúlyozásaként szükség van egész gondolkodási rendszerünk, az európai, a fehér ember egész gondolkodásának revíziójára. És az élet erdejében elveszett emberek tömegeinek izgalmas keresése új értékek után arról győzött meg, hogy erre a szellemi és lelki revízióra vágyik is az emberiség. Elsősorban a fehér emberiség az, mely gondolkozásának és egész lelki mivoltának oly forrás-korszakát éli, melynek *előzmény és multként kevés, csekély az utolsó két-három század.*

Az anyagnak hosszú nemzedékek tapasztalatától, hittől, érzéstől, képzelettől mentes, független kutatása és Descartesnak ezt formába öntő rendszere archimedesi pontot adott az európai szellemnek, hogy önmagában logikus, mérhető, átlátható, okozati kapcsolataiban emberileg érthető, vitában és kritikában fejleszthető gondolkodást, — elsősorban ilyen tudományos gondolkodást — kutató módszert építsen ki. Nagyszerű dolgot produkált ezzel az emberi elme, de ne felejtjük el, hogy egyes igazságok, tények és jelenségek megállapítása céljából és a módszer okából izoláltuk a tárgyakat. Azt mondhatnám, hogy az elmúlt két-három század, de különösen a XIX. század második fele egyetlen nagy kísérlet, nagy kísérletezés volt egy emberileg határolt világban. A véges emberi elme számára nagyszerű ez az öntudatos módszer, és nélkülözhetetlen. De egyedül csak így dolgozva és gondolkodva el kellett sorvasztanunk a természettel való öntudatlan, irracionális kapcsolatot. El kellett sorvadnia bennünk sok arravaló készségnek, sőt szervnek és szervi képességnek is, és mert «két szürke szemmel láttunk», ha mikroszkóppal és teleszkóppal felfegyverkezve is, el kellett bennünk sorvadnia «a csodák titokzatos, tengermély egy-szemének.»

Így is történt. De az emberi elme határolta módszernek végül magának kellett másképpen való kiegészülésre vezetnie. A valóságnak, amelynek keresését szolgálja a tudomány, a XIX. század tudományos módszereivel meg nem közelíthető oldalai, rejtélyei is vannak.

A racionális, elvontan emberi gondolkodás a tudományos térről és a tudományra támaszkodva, az emberi élet egyéb terein is érvényesült: a társadalomfilozófia, a társadalmi,

a gazdasági, a politikai-élet terein. És itt is izolálta tárgyát, az embert és mind kifejezettebb és korlátlanabb individualizmusra vezetett. A XIX. század végére ezen gondolatirány és az ipari forradalom következtében az európai ember mindjobban kiszakad a család természetes egységéből. A városi ember mindinkább elveszíti kapcsolatát a szülőfaluval, sőt a szülővárossal is. Az ember elveszti kapcsolatát a földdel. Hogy a földtől és a természettől való elszakadás a gazdasági élet terén mit jelent, azt a túlzottan mesterséges gazdálkodás és műtrágyázás legújabb németországi tapasztalatai mutatják. Az ember esetében sokrendű lelki értékek vesznek el; a nemesebb, természetesebb társas érzés, amelynek helyébe talán legfeljebb érdekcsoportok lépnek. Elsorvad az élet esztétikája, a nemesebb és lassúbb életstílus és még a művészetekben is a XIX. század végére másolás, különös eltévelyedések, racionalizmus és feltűnési vágy foglalják el a földi és földöntúli értékekbe való valódi elmélyülés helyét. Az erkölcs terén a természettől fogva sokoldalú kötelezettségek helyébe az egyéneknek egyedül önkényes ítéletén, egyéni szabadságon alapuló, szabadon változtatható erkölce lép. Az egyénekre atomizált emberiség tömegekké válik, — az individualizmus természetszerűen vezet kommunizmusra.

Ha annak az óriási megrázkódtatásnak és forrongásnak, amelyben élünk és amelynek a világháború egyik epizódja és színtomája volt, okait keressük, nem lesz nehéz egyebek között az említett fejlődésben is meglátni azokat. Ha pedig ennek a világváltozásnak természetét vizsgálom, arra a megállapításra jutok, hogy az az európai civilizáció egyensúlyvesztése, — de látom benne az egyensúlykereső vágyat és az erre való törekvést is, ha ez a törekvés egyes példáiban kétségbeesett és végletes kísérletekben nyilvánul is. És látom ugyanennek az egyensúlykeresésnek jelenségét a szellem és a tudomány birodalmában is, a szellemi eliteknél is, ahol persze tudatosabb, még akkor is, ha nem az értelem szülötte.

Az emberi társadalomnak ez a forrongása még soká fog tartani. Más formákban, mert más előfeltételekből kiindulva jelentkezik más társadalmakban is, mint a kínaiban és ez ismét technikai haladásunk eredménye egy földrajzi igazsá-

gon belül. Világunk, a földfelszín, korlátolt, egyszeri, egyéni és a kapcsolatok sűrűsödésével emberileg is egyetlen nagy tájjá lesz. A XIX. század végétől kezdve s főleg ma nem éljük már egyes nagy tájak világtörténelmét, hanem az egész földét.

Ebben a nagy forrongásban mindent meg kell tennünk, hogy magunkat és különösen az ifjú nemzedékeket segítsük a kiút felé. Abban a szerény keretben, amely ezen mindent átfogó munkájában egy-egy tudományos diszciplinának juthat, így fogtam és fogom fel a földrajznak feladatát, így fogtam fel különösen ezen egyetemen, ahol a közélet oly sok ágának elméleti és gyakorlati munkásait és — úgy remélem — mennél nagyobb számban valódi elitjét is neveljük. Abban az értelemben fogom fel, hogy a szakképzés a magasabb képzésre érdemesek nevelésének, oktatásának csak egyik oldala — a másik oldalának súlypontja intuitív, mint Whitehead, a Harvard-egyetem filozófusa mondja: «Without analytical divorce from the total environment . . .», azaz analízis által ki nem szakítva környezetének teljességéből.

Ezért helyeztem az előadásban mindig több súlyt a nevelésre, megértésre, mint a tárgyi tanításra, a vizsgákon több súlyt az általános képzettségre, az általános műveltségre és az elmélyülésre, mint a tárgyi tudásnak holt elemeire, élettelenül megtanulható adatokra. A földrajz nekem nem önmagáért való és nem is «hasznos tárgy», hanem eszköz magasabb szellemi és erkölcsi célok elérésére.

GRÓF TELEKI PÁL.

A JOGRENDSZER TAGOZÓDÁSÁNAK PROBLÉMÁJA.

— Második és utolsó közlemény.¹ —

7. Kétségtelen azonban, hogy egy csak valamennyire is fejlettebb jogrendszerben magának a jogalkotásnak, jog-
értvényesítésnek és a jog kikényszerítésének kérdése is jogi-
lag szabályozva szokott lenni. Ezáltal a jog mögött álló
társadalmi hatalom szervezete jogi formát nyer. A jog
létrejövetelét és érvényesülését szolgáló emberi cselekvések
elsősorúen fontosak a jog szempontjából, természetes tehát,
hogy a jog őket is szabályozásának körébe vonja. Ha az
idevonatkozó jogi szabályozás, a jog mögött álló társadalmi
kényszerhatalom jogi szervezete egy bizonyos magasabb
fokot elért, akkor államról, szervezett állami közhatalomról
beszélünk.

Az állam mivoltának nehéz kérdésére nem akarok ki-
térni. Kétségtelen, hogy az államot nem csak a jog kötelékei
tartják össze, hanem más hatalmas szellemi és anyagi erők
is, a milyenek például vallási, erkölcsi meggyőződések, gazda-
sági érdekek és különösen a nemzeti gondolat. De az is bi-
zonyos, hogy az állam cselekvésre alkalmas szervezetet csakis
a jogi szabályozástól kap. Akárhogyan határozzuk meg az
államot, ebből a meghatározásból a jog nem hiányozhat.
Az állam legbelsőbb lényege szerint: tevékenység, az állami
cselekvéseknek az összessége; ez az állami tevékenység pedig
maga is emberi cselekvés, annak a számtalan emberi cselek-
vésnek hatalmas sora, amelyet éppen a jog alapján — a

¹ Az előbbi közleményt lásd a *Budapesti Szemle* 1937. évi 719. számában.

jog beszámítási, szervezeti vagy hatásköri szabályai szerint — állami cselekvésnek kell tekintenünk. Az állam ebből a szempontból a jog teremtménye, mégpedig éppen annak a jogi szabályozásnak eredménye, amellyel a jog — mintegy önmaga fölé visszahajolva — a mögötte álló társadalmi hatalmat jogilag megszervezi. Ezt a részét a jogi szabályozásnak fentebb közjogi jellegű szabályozásnak neveztem. Nyilvánvaló ebből az is, hogy azokban a fejlett jogrendszerekben, amelyek az állam intézményét már ismerik, a közjog és a magánjog különbsége az államra és az állami cselekvésre vonatkozó jog és a nem állami cselekvésként minősülő egyéb emberi cselekvésekre vonatkozó jog különbségével esik össze.

8. Az elmondottakban állást foglaltam a közjog és magánjog megkülönböztetésének éppen napjainkban annyira vitás kérdésében e megkülönböztetés további fenntartásának szükségessége mellett. E megkülönböztetés alapját a jog fogalmából, különösen a jog fogalmában rejlő kényszerhatalom gondolatából próbáltam levezetni s ennek megfelelően fejlettebb jogrendszerek esetében az állam gondolatában véltem megtalálni, amelyhez a jog mögött álló társadalmi hatalom fejlődése elvezet. Ha, a fejlődésnek aránylag igen magas fokán, az állami szervezet egyszer létrejött, akkor nincs semmi, ami a jog életében fontosabb szerepet játszanék, mint éppen az állam. Természetesnek látszik tehát, hogy éppen ezt a jog szempontjából annyira fontos intézményt, az államot, használjuk fel a jogrendszer tagozásánál végső principium divisionis gyanánt. Ez a felfogás nagyjából megfelelne a közjog és magánjog Ulpianus-féle régi elhatárolásának is, feltéve, hogy elhagyjuk belőle a közérdekre és a magánérdekre való téves hivatkozást.

Az az ellenvetés, hogy az állam, maga is a jog teremtménye lévén, nem volna alkalmas arra, hogy a jogrendszer tagozódásának alapjául szolgáljon, nézetem szerint nem lenne helytálló. Hiszen éppen azért, mert az állam a jog teremtménye, lehet azokat a jogszabályokat, amelyek az állam és az állami cselekvés megszervezésével foglalkoznak, a többi, nem az államra vonatkozó, jogszabálytól elhatárolni.

Az bizonyos, hogy így fogva fel, az állam fogalma szűkebb a jog fogalmánál. Amikor tehát az állam fogalmából indulunk ki, nem a jog fogalmát tettük a jogrendszer tagozódásának alapjává. A jog fogalma azonban minden jogra illik, s így a maga egészében nem szolgálhat különböző fajtájú, de egyaránt jogi jellegű szabályok megkülönböztetésének irányelvéül. A jogfogalom csupán az egész jogrendszer egységét biztosítja. Az, hogy a rendszer tagozásánál a jog fogalmából próbáltunk kiindulni, csupán azt jelenti, hogy a jogfogalom egyes alkotóelemei között kerestünk olyant, amely a jogszabályok közti alapvető különbségtételre alkalmas legyen. Ezt a társadalmi kényszer momentumában találtuk meg, amely önmagában még nem elég a jog fogalmához, de ennek kétségkívül egyik lényeges alkotó eleme. A társadalmi kényszer monopóliuma egy bizonyos fejlődési fokon az államot illeti meg. Hogy ekként az állam már fejletlen jogi szabályozást tételez fel s így nem alkalmas a fejletlen jog tagozására, az igaz. Nem tekintve azonban azt, hogy egészen fejletlen jog mellett tulajdonképpen jogrendszerrel sem lehet szó, az államalakulást megelőző fejletlenebb jogok számára a megfelelő principium divisionis-t is megtaláltuk az államná még nem szerveződött, de azzal rokon, fejletlenebb közjogi szabályozást mutató jogalkotó és jogot kikényszerítő társadalmi hatalom fogalmában.

Felfogásunk ellen, amely a közjogot és a magánjogot az állam fogalmának segítségével határolja el akként, hogy a különbséget az állami tevékenységre és a magántevékenységre vonatkozó szabályok különbségében látja, joggal vetethető fel az a kérdés, hogy miben áll az állami és a magán-tevékenység különbsége. Lehet-e a közjog és magánjog különbségének tisztázatlan kérdését az állami és magán-tevékenység ugyancsak tisztázatlannak látszó különbségével tisztázni? Ezzel az igen komoly ellenvetéssel szemben meg kell jegyezni, hogy ha általánosérvényűen nem is lehet megállapítani azt, hogy mely tevékenységek államiak és melyek magán-cselekvések, egy adott jogrend alapján mindig pontosan megmondhatjuk, hogy valamely emberi cselekvés állami tevékenységnek tekinthető-e vagy sem. Mert — amint

arról már volt szó — az állami tevékenység is emberi cselekvésekből tevődik össze, de csak olyan emberi cselekvésekből, amelyeket a jog rendelkezése alapján állami cselekvéseknek kell tekintenünk. Minthogy tehát az ember csupán a jog felhatalmazása alapján végezhet állami funkciót, s minthogy az emberi cselekvés csupán a jog beszámítási (szervezeti vagy hatásköri) szabálya alapján minősül állami tevékenységnek, azért egy adott jogrend alapján mindig világos lesz az, hogy hol fut a határ az állami tevékenység és a magánévének tevékenysége között. Az elhatárolást természetesen nehezíti az, hogy az állami és a magán-tevékenység s ekként az állam és a magánévének különbsége nem különböző embercsoportokat vagy embereket állít szembe egymással, hanem, hogy az államszervnél mindig ugyanannak az embernek a kettéosztásáról: cselekvései egyrészének állami tevékenységként, másik részének magán-tevékenységként való minősítéséről van szó. Ez a jelenség valóban hasonlít az Én kettéhasadásának lélektani jelenségéhez. Az az ember, aki államszerv is, lelkileg valóban kettéhasad: tudásának, akaratának, érzéseinek egy részével az államot szolgálja, ezekben a cselekvéseiben az államélet érverése lüktet, maga az állam nyilatkozik meg; tudásának, akaratának, érzéseinek egy másik részével, lelkének az államszervi minőségen túleső felével azonban a saját magánéletét éli, amely fogalmilag élesen elkülöníthető államszervi működésétől. Az államszervnek és a magánévének ugyanabban az emberben való összetalálkozása az állam és a privátautonómia határának megvonását kétségkívül nehezíti, de lehetetlenné nem teszi: ugyanannak az embernek cselekvései között eléggé elválnak az államszervi cselekvések a magán-tevékenységtől; minthogy államszervi cselekvést csupán a jog felhatalmazása alapján végezhet, azt, hogy mely cselekvései állami cselekvések, a fennálló tételes jog tartalma megjelöli.¹

Az állami tevékenység és a magán-tevékenység különb-

¹ Bővebben kifejti ezt *A jogi személyek elmélete* (Budapest, 1931) című munkám 362. s köv. ll.

ségének megérzése rejlik egyébként azokban az elméletekben is, amelyek a közjogot a magánjogtól a közérdek és magánérdek, illetőleg a közakarát és az emberi akarat különbségével akarják elválasztani. Amíg azonban a közérdeket a magánérdektől, a közakaratot az emberi akarattól nem lehet pontosan elhatárolni, addig az állami tevékenységet — a fennálló tételes jog beszámítási szabályai alapján — elvileg élesen elválaszthatjuk a magántevékenységtől. Az itt felmerülhető nehézségek nem elvi, hanem jogmagyarázati nehézségek lesznek csupán.

Abból, hogy mindig a tételes jog határozza meg, hogy mely emberi cselekvéseket kíván állami cselekvéseknek tekinteni, következik az is, hogy a különböző tételes jogok szerint változó a közjognak és a magánjognak területe. Azt az életviszonyt, amelyet az egyik jogrendszer a privát-autonómia körébe utal, egy másik jogrendszer az állami tevékenység körébe vonhatja. Nincsen akadálya annak sem, hogy a jog ne csak a jogalkotás, jogérvényesítés és kikényszerítés funkcióit tekintse állami feladatoknak, hanem egyéb, a társadalom szempontjából fontos feladatok megvalósítását is. A jogállam típusát ilyenkor a népjóléti vagy kultúrállam típusa váltja fel. Mindez arra figyelmeztet, hogy a közjog és a magánjog területeit nem lehet egymástól egyszersmindenkorra érvényes szilárd válaszfalakkal elhatárolni. E két nagy jogterületnek állandóan mozgásban levő határai vannak. Közjog és magánjog különbsége történeti, vagy, ha úgy tetszik, tételesjogi kategória, határaikat, kiterjedésüket in concreto a történetileg kifejlődött és egy bizonyos történeti pillanatban fennálló tételes jog szabja ki. A társadalmi együttélés egyre szorosabbá válik s így az újabb fejlődés, úgy látszik, a magánjogi szférának folytonos szűkebbre szorulása felé halad.

9. Az elmondottakban a jogrendszer tagozódásának legfőbb irányelvét jelöltem meg akkor, amidőn a közjog és a magánjog elválasztását az állami tevékenység és a privát-autonómia különbségére alapítottam. Helyesebben tulajdonképpen az állam joga és a magánosok joga elnevezést kellene alkalmaznom, minthogy az alapul vett meghatározás sze-

rinti magáncselekvésekre vonatkozó jog nem fedi a magánjog szokásos körét, amiről a következőkben bővebben szólok.

Hátra volna most még, hogy a kifejtett alapfelfogás álláspontjáról egy futó pillantást vessek arra a szokásos csoportosításra, amelyben a fejlett modern jogrendszerek anyaga a közjog és a magánjog területén elhelyezést nyer.

10. A mi felosztásunk szerint a magánosok jogának területére tartozik az az egész jogi szabályozás, amely olyan emberi cselekvésre vonatkozik, amely nem állami tevékenység.

Ide tartozik elsősorban az egyén létfenntartásáról való gondoskodás. Bár a népjóléti állam nagymértékben segítőleg avatkozik be az egyének létért való küzdelmébe, mégis eddig még minden jog elsősorban az egyén hivatásának tekintette, hogy saját megélhetésével törődjék és élete fenntartásáról gondoskodjék. Elképzelhető ugyan egy olyan teljesen szocializált állam is, amely a gazdasági javak termelésének és szétosztásának folyamatát a maga egészében állami feladattá teszi, de még ez az állam sem kerülhetné el azt, hogy a privátautonómia körébe utalja legalábbis a szétosztott javak felhasználásának kérdését.

A magánautonómia körébe kívánkozik továbbá a fajfenntartásról való gondoskodás is. Jellemző erre nézve, hogy az orosz szovjet joga, amely pedig egyébként a teljes állami beavatkozás álláspontján áll, családjogi vonatkozásokban, a szocializálás gondolatával szöges ellentétben, nagyobb teret nyit a privátautonómia számára, mint bármely más jogrendszer. Ha pedig egy teljesen szocializált «totális állam» ezeket a kérdéseket is az állami tevékenység körébe akarná vonni, az mégis alig képzelhető el, hogy a privátautonómia körében ne kelljen hagynia a fajfenntartás eszme körébe tartozó konkrét tevékenységeknek legalább egyes részleteit.

A természetjogi állásponttal szemben a jogi pozitívizmus szívesen hivatkozik arra, hogy az életviszonyok mennyire változók s hogy ennek folytán mennyire változó a reájuk vonatkozó jogi szabályozás tartalma is. Kétségtelen azonban, hogy éppen a lét- és fajfenntartásnak, a társadalom

biológiai alapjának kérdései — ha részletekben eltérően is — minden jogrendszerben szabályozást nyernek és elvileg a privátautonómia körébe tartozóknak tekintetnek. Ennek elismerésén alapul a sajátosan magánjogi szférának vagyoni, örökösödési és családi jogra való hagyományos tagozódása.

De a magánjogi szabályozás körébe tartoznak az egyéb célú emberi összeműködések is, — az egyszerű szerződéstől igen magasfokú egyesülésekig — feltéve, hogy ezeket a szervezett összeműködések, mint közjogi korporációkat, az állam nem illeszti be a saját szervezetébe s nem hatalmazza fel őket állami tevékenység kifejtésére. Az emberi egyesülések joga, amelyet a germánjogi teória «Sozialrecht» címen a közjog és a magánjog közé ékelte jogterületként óhajtana felfogni,¹ minden nehézség nélkül felosztható a magánjogi és a közjogi egyesülések jogára. Az egyesülés legegyszerűbb formájában, a szerződésben, az egyéni önrendelkezés elve a legjellemzőbben nyilatkozik meg.

Újabban hangsúlyozottan szokták kiemelni a magánjogi jogképesség és cselekvőképesség közjogi jellegét. Nézetem szerint ez nem helyes felfogás. Igaz ugyan, hogy az idevonatkozó szabályok organizatórikus szabályok, amelyek hatáskört, kompetenciát állapítanak meg: de éppen a magánjogi kompetenciáját, vagyis a privátautonómia körét. Nem állami tevékenységet szabályoznak tehát, s így nem is tekinthetők közjogi jellegű szabályoknak.

A magánjogi jog- és cselekvőképességgel szorosan összefüggő matéria nézetem szerint az is, amit pedig a közjogban szoktak tárgyalni «alap- vagy szabadságjogok» címen. Szemben az új. n. politikai jogokkal, amelyek az állam életében való részvételre adnak jogot, a szabadságjogok a privátautonómiát biztosítják. Megsértésük esetén (pl. az élethez, a testi épséghez, a személyes szabadsághoz, a becsülethez, a

¹ Otto Gierke: *Das Wesen der menschlichen Verbände*. Rede bei Antritt des Rektorats. Berlin, 1902. 25. l.: «Das Recht muss sich entsprechend der Doppelnatur des Menschen, der ein Ganzes für sich und Theil höherer Ganzen ist, in zwei grosse Zweige spalten, die wir als Individualrecht und Sozialrecht bezeichnen können». V. ö. Moór: *Jogi személyek elmélete*, 26. l.

tulajdonhoz és más hasonlókhöz való jog megsértése esetén) magánjogi kártérítési keresetnek is nem egyszer helye lehet. Az igaz, hogy a szabadságjogok köre, mint «államtól mentes terület», az állami cselekvés határaként is felfogható, de ekkor is, mint az állami cselekvéssel szemben álló, tehát a privát-autonómiához tartozó, terület jelentkezik. És nem is az alkotmányjognak, hanem az állami cselekvést szabályozó közigazgatási jognak határán van. Annak, hogy a szabadságjogok kérdését charta-alkotmányokba fel szokták venni, nem rendszertani, hanem célszerűségi oka van : ezzel ezeknek a jogoknak fontosságát akarják kiemelni.

A magánjogba tartoznék továbbá nézetem szerint a látszólag államszervekre vonatkozó jog egy részlete is. Államszervvé végeredményben csak ember lehet. A privát-autonómia körébe tartozik tehát az a kérdés, hogy a magánegyén az államszervi minőséggel való felruházást elfogadja-e, illetőleg, hogy köteles-e elfogadni. És megint csak a magánegyént kárpótolja az állam a közhivatali illetménnyel azért, mert cselekvései jórészt az államszemély szolgálatába állította. Nem a közjogi jellegű illetmény változik át a közhivatalnok zsebében egyszerű magántulajdonná, hanem a közhivatalnok már akkor, midőn fizetését felveszi, magán-tevékenységet végez. Az a szerv, amely az illetményt kifizeti, állami tevékenységet, az, aki felveszi, nem állami tevékenységet fejt ki. Nemcsak a hűbéri, hanem a modern államnak is megvannak tehát a magánjogi alapjai ; de amíg a hűbéri rend földdel, addig a modern állam pénzzel jutalmazza funkcionáriusait.

11. Ha meghatározásunk szerint az állami tevékenység és a magán-cselekvés különbségét tekintjük a közjog és a magánosok joga elválasztójának, akkor, a megengedett egyéni cselekvéseket szabályozó szűkebb értelemben vett magánjogon kívül, a magánosok jogába tartozik a tiltott egyéni cselekvések tényálladékait megállapító anyagi büntetőjog is.

Az anyagi büntetőjogot ma a közjog körébe szokták utalni. Vagy azért, mert a büntetés közérdekből alkalmaztatik ; vagy azért, mert a bűncselekmény a jogrend sérelme ; vagy mert a büntetés joga az államé s a bűncselekmények

üldözése hivatalból történik. Ezzel szemben kétségtelen, hogy a magánjogi jogvédelem is közérdekből alkalmaztatik; a magánjogi jogellenesség is a jogrend sérelme; a magánjog védelmében gyakorolt kényszer alkalmazásának joga ugyancsak az államé. Különben is a büntetés alkalmazásának és a bűncselekmények hivatalbóli üldözésének kérdése már nem is az anyagi büntetőjog, hanem a büntető perjog kérdése.

Az bizonyos, hogy megdöbbentő hasonlóság van egyes büntetések és bizonyos közigazgatási intézkedések között: a halálbüntetés és a rendfenntartás közben eldőrdült halált-hozó csendőrségi sortűz, a kényszerszolgálatra való elítélés és a közigazgatási közmunka, a szabadságvesztés-büntetések és elmebetegeknek zárt intézetbe történt közigazgatási elhelyezése, a pénzbüntetés és közadókkal való megrovás — nem is szólva a modern büntetőjogok ú. n. biztonsági rendszabályairól — külső tényálladékaikban igen nagy hasonlóságot mutatnak, ha céljuk szerint többé-kevésbé élesen elhatárolhatók is. De ugyanezt a külső hasonlóságot mutatja egy magánjogi végrehajtás is egy adótartozás végrehajtásával vagy a kártérítés a pénzbüntetéssel; egy erkölcsi kártérítésre szóló magánjogi ítélet súlyosabb lehet, mint egy enyhe pénzbüntetésre szóló büntető ítélet.¹ Mindezeket a felhozott példákat azonban nem az anyagi jog, hanem az állami jogvédelem köréből választottuk. S minthogy a kényszer alkalmazásával történő jogvédelem ma már a jog összes területein állami feladat, a szembeötlő hasonlóság nem meglepő; a felhozott példák mindannyian az állami tevékenység, s így a közjogi szabályozás körébe tartoznak.

Az anyagi büntetőjogról kétségtelen, hogy nem állami cselekvésekről, hanem magánügyekről van szó. Még az ú. n. közhivatali bűncselekmények sem minősíthetők állami tevékenységnek, hanem a közhivatalnok olyan magáncselekvései, amelyeket állami cse-

¹ A pénzbüntetés legmagasabb összegét a törvény limitálni szokta. Így a magyar törvény (1928: X. tc. 5. §.) szerint az büntett esetben 20,000, vétség esetében 8000, kihágás esetében 600, illetőleg 200, 100 és 40 pengőnél magasabb nem lehet.

lekvést jelentő hivatali hatáskörén kívül követ el, mert hiszen bűncselekmények elkövetésére nem is bírhat hatáskörrel. Az anyagi büntetőjog összes tényálladécai jogellenes cselekvések körülírásai s ez a körülmény már önmagában kizárja azt, hogy állami cselekvésekről lehessen bennük szó s hogy e tényálladékok a közjog területére tartozhassanak.

A bűncselekménynek lényeges jellemző vonása ugyan, hogy az állami büntetés előrevetett árnyéka tapad hozzája. De az igazi magánjogokhoz is hozzáfűződik az állami kényszeralkalmazás, a perelhetőség és a végrehajthatóság, gondolata. Az állami cselekvés azonban, itt is és ott is, az eljárási jog területén kezdődik ; kétségkívül azzal a fontos különbséggel, hogy míg a polgári per legnagyobbbrészt a magánfelek cselekvéseiből áll, addig a büntető eljárásban kezdettől fogva az állami cselekvés van túlsúlyban. Az anyagi büntetőjog állítólagos közjogi jellegét nem is tekintem egyébnek, mint a büntető eljárási jogról az anyagi büntetőjogra vetett visszfénynek. Az a körülmény viszont, hogy az anyagi magánjog közjogi jellegét eddig még komolyan nem állították és nem is állíthatták, feltéve, hogy a jogot az állammal teljesen nem azonosították,¹ azt látszik valószínűsíteni, hogy a polgári per jog maga sem közjog, hanem legbelsőbb lényege szerint magánjog : alaki magánjog, amiről alább még lesz szó.

Ha előbbi fejtegetéseimmel közelebb hozni igyekeztem egymáshoz az anyagi büntetőjogot és a szoros értelemben vett magánjogot, ez még nem jelenti azt, hogy a kettő meg-

¹ Kelsennél, aki a jogot az állammal azonosítja, valóban megtaláljuk azt a felfogást is, hogy tulajdonképpen az alanyi magánjogok is politikai színezetű jogok. V. ö. *Reine Rechtslehre*, 113—114. l. : « . . . die privaten Rechte (sind) in demselben Sinn politische Rechte . . . , wie diejenigen, die man allein so zu bezeichnen pflegt, weil beide, wenn auch auf verschiedene Weise, Anteil an der staatlichen Willensbildung, das ist aber an der politischen Herrschaft gewähren. . . . Dasjenige, was wir Privatrecht nennen, ist, vom Standpunkt der Funktion aus gesehen, die dieser Teil der Rechtsordnung im Gefüge des Rechtsganzen hat, nur die besondere, der kapitalistischen Wirtschaftsordnung entsprechende Rechtsform der ökonomischen Produktion und der Verteilung der Produkte ; eine eminent politische, eine Herrschaftsfunktion also ».

különböztetésének szükségét tagadnám. Ez a megkülönböztetés azonban nem történhetik úgy, hogy az anyagi büntetőjogot rövid úton közjognak minősítjük. Az elhatárolást nézetem szerint a magánjogi deliktum és a bűncselekmény, a kártérítés és a büntetés elválasztásának irányában kell keresnünk. Ez pedig nem lehetséges bizonyos etikai fogalmak segítségével hívása nélkül. Mert amíg a magánjog csupán a megsértett jogállapot helyreállítására törekszik, addig a büntetőjogtól — ahol reparációról többnyire nem is lehet már szó — elválaszthatatlan a megtorlás és az elrettentés gondolata. Azok a modern irányok, amelyek a megtorlás és az elrettentés, egyszerűen a bűnhődés, gondolatát a büntető igazságszolgáltatásból száműzni akarják, ezzel lényegéből vetkőztetik ki a büntetőjogot.

A kiemelt igen jelentős különbség mellett is szorosabban símul azonban az anyagi büntetőjog a magánjoghoz, mint a közjoghoz. Láthatjuk ezt különösen a régi jogokban. Hammurabi törvénykönyve — mint fentebb már említettem — legnagyobbbrészt magánjogi és büntetőjogi szabályok foglalata. De még a római jogban is a büntetőjog jórészt a magánjog részeként jelentkezik. A német jogtudomány pedig sokáig a «bürgerliches Recht» címén foglalta össze a magánjogot, büntetőjogot és perjogot.¹

12. Amí a polgári perjognak újabban erősen hangsúlyozott közjogi jellegét illeti, nézetem szerint ez a felfogás is túlló a célon. A polgári perjog ugyanis legnagyobb részben a magánjoghoz, még pedig a szűkebb értelemben vett magánjoghoz tartozik. Ez volt a római jog álláspontja is, amely a perjogot mindvégig a magánjog részének tekintette, a híres «personae, res, actiones» felosztás szerint.² De ez volt a régi magyar jogi

¹ V. ö. Stier—Somló—Elster: *Handwörterbuch der Rechtswissenschaft*, Bd. I. 1926, 840. l.

² Amilyen nagyok voltak a rómaiak a jogalkotás és a jogmagyarázat, a jogászai technika és a jogi kazuisztika terén, éppoly kevésbé voltak erősek a rendszerezésben, a jogi szisztematikában. Jogkönyveik eléggé rendszertelenül, többnyire az edictum perpetuum beosztása szerint, mutatják be a joganyagot. Q. Mucius Scaevola (K. e. 140—82) volt az első, aki egyes jogsabályokat jogintézményekké

álláspont is : Werbóczy, sőt még Frank Ignác is a magánjog részeként tárgyalják a perjogot.

Valóban, ha a kikényszeríthetőség a jog egyik lényeges alkotóeleme, akkor a magánjog a perjog nélkül még nem igazi jog. Anyagi magánjog és perjog szorosán összetartozik. A polgári per a magánjog érvényesítésének eszköze.

Plósz Sándor *A keresetjogról* c. méltán híres munkájában a per közjogi természetét állítja ugyan, de mindjárt hozzáteszi, hogy «nem akar túlságos súlyt fektetni arra, hogy a keresetjog közjog» s igazában a «polgári pert a köz- és magánjog között álló jogintézménynek tekinti», s így szerinte «a keresetjog is a köz- és a magánjog között álló jog.»¹ Plósz igen helyesen elutasítja azt a nézetet, hogy «a keresetjogok a jogoknak egy önálló osztályát képeznék», szerinte «a keresetjog a (magánjogi) címhez elválaszthatatlanul hozzá van kapcsolva, független ugyan a valóban létező magánjogtól, de nem az állított magánjogtól, és ha egyszer az állított jog alatt a magánjog szempontjából valóban létező jogokat látunk, nem ezektől.»² A keresetjog közjogi jellegét főként csak abban látja, hogy mindenkinek megvan az a joga, hogy «bizonyos állítások iránt mást perbe idézhessen» még akkor is, ha állított joga valójában nem is létezik.³ Kétségtelen azonban,

foglalt össze (ius civile primus constituit generatim); a personae, res, actiones felosztást pedig először Gaiusnál (K. u. 161 körül) találjuk, bár lehet, hogy régibb írotól vette át. V. ö. Paul Krüger: *Geschichte der Quellen und Litteratur des Römischen Rechts*. 2. Aufl., München u. Leipzig 1912. 64., 98., 207., 209. ll.; Jörs—Kunkel: *Römisches Privatrecht*, Berlin, 1935, 23., 27., 28. ll.; Bruns—Lenel: *Enzyklopädie der Rechtswissenschaft*, 1915) 357. s köv. ll. — A római jogászoknál többet köszönhet a jogi szisztematika a természetjogi iskola XVII. és XVIII. századbéli képviselőinek.

¹ Dr. Plósz Sándor *ig. és t. t. összegyűjtött dolgozatai*. Kiadta a M. Tud. Akadémia, Budapest, 1927, 32. l. — *A keresetjogról* c. munka, amely az összegyűjtött dolgozatok első értekezése gyanánt közöltetett, eredetileg a Magyar Igazságügy 1876. évi kötetében látott napvilágot, majd kibővítve *Beiträge zur Theorie des Klagerrechtes* címmel németül is (Leipzig, 1880) megjelent.

² Plósz, i. m. 44. l.

³ Plósz, i. m., 31. l.

hogy az ebben az értelemben felfogott keresetjog is a privát-autonómiához tartozik. Az, hogy az állam a privát-autonómiát és az abba tartozó keresetjogot védi, nem teszi a privát-autonómiát állami tevékenységgé, és így közjogi jellegűvé.

Közjogi elem csupán a bírói tevékenységgel kerül a polgári perbe, amely azonban csak kisebb részében bírói tevékenység. A polgári pert elsősorban a magánfelek viszik, a per legnagyobbbrészt a magánfelek cselekvéseiből tevődik össze, akik privát-autonómiájukat gyakorolják a bíró színe előtt is és nem állami tevékenységet hajtanak végre. A polgári perben a «rendelkezési elv», vagyis a privát-autonómia uralkodik. Sőt még a jogerős ítélet esetében is — amidőn Plósz szép mondása szerint «az egyes most már akaratát nem csak mint saját, hanem mint az állam akaratát is valósíthatja»¹ — még ekkor is többnyire a pernyertes felperesnek, mint magán-egyénnek akaratától függ, hogy az ítéletet végrehajtatja-e vagy sem. Igazában tehát a polgári perben hozott ítélet is legtöbbször nem állami akarat még, hanem csupán az államtól a privát-autonómia számára kilátásba helyezett segítség: utalvány az állami kényszer igénybevételére.

Bármennyire túlnyomó legyen is azonban a polgári perben a felek magántevékenysége, kétségtelen, hogy a bírói cselekmények révén állami tevékenység is vegyül beléje. A polgári perjog eljárási szabályairól tehát azt mondhatjuk, hogy ezek nagyobb részben magánjogi, a felek magáncselekvéseit szabályozó és kisebb részben közjogi, a bíróság állami tevékenységét rendező jogszabályok vegyületét teszik. Azt hiszem, ezt a kétfajta szabályozást el is lehetne választani egymástól, bár az olyan határterületeken, ahol állami és magántevékenység szorosan érintkezik egymással, ez az elhatárolás sokszor igen nehéz. Igaza van tehát Plósznak abban, hogy a polgári perjog a közjog és a magánjog között álló jog. De semmiképpen sem tiszta közjog, hanem legnagyobb részében magánjog. Ha azonban a polgári bírósági szervezetet rendező jogszabályokat is a polgári perjoghoz számítjuk, akkor utóbbiakat már tiszta közjognak kell tekintenünk.

¹ Plósz, i. m., 46. l.

13. A büntető perjog terén természetesen lényegesen más a helyzet, mint a polgári perjogban. Itt nemcsak a büntető bíróságok szervezetét megállapító jogot kell a tiszta közjog területére utalnunk, hanem a büntető eljárási jognak is sokkal nagyobb része tartozik a közjogba, mint a polgári peres eljárási jogé. Minthogy ugyanis a fejlettebb jogok a bűncselekmény elleni küzdelmet állami feladatnak tekintik, a büntető perben nem két magánfél küzdelme folyik le, hanem rendszerint az államhatalom képviselője, a közvádló, áll szemben a vádlott magánegyénnel. A büntető perben nemcsak a bíróságnak, hanem az egyik félnek, a közvádlónak, cselekvései is állami tevékenységként minősülnek. A másik fél — a vádlott — cselekvései azonban itt is a privátautonómia körébe tartozó magáncselekvések. Gyakran történik hivatkozás a büntető perjog nagy alkotmányjogi jelentőségére, amin kétséggkívül a büntető pernek az egyéni szabadság, vagyis a polgári szabadságjogok szempontjából lemért jelentőségét kell értenünk. Fentebb volt azonban már arról szó, hogy ezek a szabadságjogok a privátautonómia s ekként a magánjogi szféra körébe tartoznak. A büntető perjog «alkotmányjogi» jelentősége tehát éppen a privátautonómiának a büntető perjogban játszott fontos szerepére utal és azt bizonyítja, hogy ez a jogvidék éppúgy az állami tevékenységet szabályozó közjogi és a magánegyen cselekvését szabályozó magánjogi szabályok vegyülete, mint a polgári perjog, csak-hogy természetesen egészen más arányú, nem a magánjogi, hanem a közjogi elem túlsúlyát mutató vegyülete.

14. A büntető perjogot ez az erősebben közjogi jellege igen közel hozza az állam konkrét cselekvését szabályozó közigazgatási joghoz.

E két jogterület határai sokszor egymásba nyúlnak. A közigazgatási természetű ú. n. biztonsági rendszabályok alkalmazása nálunk például a büntető bíróságok hatáskörébe tartozik, aminek mindenesetre megvan az a jelentősége, hogy a biztonsági rendszabály sokszor súlyos jogkövetkezményével szemben megadja az egyénnek azokat a biztosítékokat, amelyekkel a büntetőperjog az egyéni jogkört körülveszi. Másrészt viszont a rendőri büntető bírászkodás közigazgatási

szervek hatáskörébe tartozik, amit részben az a körülmény tesz indokolttá, hogy ezeknél a csekélyebb súlyú bűncselekményeknél a büntetés nem is annyira igazi büntetés, vagyis megtorlás és elrettentés, hanem inkább a rend fenntartását célzó intézkedés. De közigazgatási szervek hatáskörébe tarthatók a jövedéki bíraskodás és bírságolás is, különösen amíg alapmotívuma a finánc-szempont és nem az elrettentés és a megtorlás. A súlyos jövedéki kihágásokat azonban már — éppúgy mint az adócsalást — a büntető bíróságok hatáskörébe utalja a magyar jog.¹ Közigazgatási szervek hatáskörébe szokott tartozni továbbá a fegyelmi bíraskodás is. A cél itt sem megtorlás és elrettentés elsősorban, hanem a hivatali fegyelem, tekintély és kellő munkateljesítmény biztosítása.

De nemcsak a közigazgatási szervektől végzett bíraskodás, hanem a tulajdonképpeni közigazgatás is sokban hasonlít a büntetőperben kifejtett állami tevékenységhez. A közigazgatási funkciók egyik nagy csoportja, a rendészet, a legszorosabb összefüggésben van az államnak a bűncselekmény ellen a büntető perjog terén folytatott küzdelmével, közvádloi szerepével, amely nem is bíraskodás, hanem a büntető perbe belenyúló állami közigazgatás. Bűnügyi rendőrség és ügyészség szorosan kiegészítik egymást.

A közigazgatási funkciók másik nagy csoportja, a gondozó (szociális és kulturális) közigazgatás, viszont sok hasonlóságot mutat az államnak a polgári perben és a végrehajtási jog terén kifejtett tevékenységéhez, amely a védelemért hozzáforduló egyén támogatására szolgál.

A perjog és a közigazgatás területe közti különbséget tulajdonképpen abban lehetne megtalálni, hogy amíg a polgári per nagyobb részben magáncselekvésekből s kisebb részben állami cselekvésből áll, a büntető per pedig nagyobb részben állami tevékenységből s kisebb részben magáncselekvésből tevődik össze, de még mindig főszerepe van benne az egyik perfél, a vádlott, magáncselekvéseinek, addig a közigazgatás már tisztán állami tevékenység, kizárólag egyoldalú állami cselekvés.

¹ 31,000/1928. I. M. rendelet 2. §-a.

Ez a megállapítás természetesen csak nagyban, egészben találó és különösen nem értelmezendő úgy, mintha a közigazgatás a magánügyének cselekvésével nem is érintkezne. Ellenkezőleg, a közigazgatás a maga egész frontján érintkezik és állandó kölcsönhatásban van az emberek magántevékenységével. A közigazgatásban azonban a privátautonómia inkább mint külső érintkezési felület, mint az állami cselekvés határa jelentkezik — amint ezt a polgári szabadságjogok kérdésénél már érintettük — és nem nyílik számára olyan szervezett aktivitásra tér, mint a perjogokban. Különösen világos ez a közigazgatásnak arról a részéről, amely a privátautonómiát negative, tilalmak felállításával érinti, a rendszetről. A rendészeti jog tilalmaiból az egyénre nézve az alkalmazkodás kötelessége s egyben a tilalmakat áthágó, jogsértő magán-cselekvés lehetősége is következik. Ha most már a jog részletesen szabályozná ezeknek a tiltott cselekvéseknek tényálladékeit, akkor már elhagyná a közigazgatás területét s a magánosok tiltott cselekményeit körülíró anyagi büntetőjoghoz csatlakoznák. Ilyen részletes szabályozás hiányában a rendészeti intézkedéshez való alkalmazkodás és a tiltott cselekménytől való tartózkodás egészen általános kötelessége önmagában is olyan, a közigazgatási jogból folyó egyéni kötelesség, amely éppúgy határa az egyéni szabadságnak, amint a szabadságjogok korlátai a közigazgatásnak.

A közigazgatásnak az a része, amely a magántevékenységet nem negatív tilalmakkal, hanem pozitív állami segítséggel érinti, a gondozó (szociális, kulturális) közigazgatás, tulajdonképpen szorosabban érintkezik a magántevékenységgel, mint a rendészet. Feladata éppen az, hogy bekapcsolódjék a magánosok tevékenységébe s azt állami tevékenységgel támogassa. A gondozó közigazgatásban az állam nem annyira saját hatalmi életét éli, mint inkább társul szegődik a magánosok mellé, hogy így az egyes ember erejével vagy szabad egyesüléssel meg nem oldható feladatokat megoldáshoz segítsen. Beáll az egyesek közé a létért való küzdelembe s éppen ez magyarázza, hogy ezen a téren a saját állami tevékenységét is sokszor magánjogi formák közt, jog-

ügyletek útján fejt ki. Ebbe a gondolatkörbe tartozik a fiskus jelensége. Az állam gondozó tevékenysége a köztisztviselők fizetése is, ami által róluk mint magánegyénekről gondoskodik. (Államszervi működésének kifejtése közben nincs a tisztviselőnek pénzre szüksége.)

A gondozó közigazgatás azonban nem csak a gondozása alá vett emberi életviszonyok szempontjából, hanem az állam szolgálatába állított emberi cselekvések oldaláról is érintkezik a privátautonómiával. Ha az állam emberek feletti uralom, akkor a gondozó tevékenységnek igen sok, közvetlen, technikai jellegű része nem tekinthető állami tevékenységnek, s így közigazgatásnak. Az állam elrendelheti és keresztül is viheti például egy hídnak, vasútnak vagy palotának megépítését. De a hidat, vasutat, palotát közvetlenül mégsem az állam, hanem a vállalkozó cég, vagy még közvetlenebbül maguk a dolgozó munkások építik meg s az ő tevékenységüket, bár az államcél és az államakaratot szolgálják, mégsem állami, hanem magántevékenységnek tekintjük. Ezt akarja az állam is kifejezni azzal, hogy ilyen esetekben a saját tevékenysége számára is rendszerint magánjogi formákat (pl. szerződést) alkalmaz. Az állam tevékenysége természetesen akkor is állami tevékenység, ha olyan formákban jut kifejezésre, amelyeket magánegyének egymásközti cselekvéseikben szoktak használni. Az államnak be nem számítható magáncselekvés viszont akkor is magáncselekvés marad, ha esetleg közhivatali fizetés formájában kap érte a cselekvő egyén ellenértéket, vagyis ha azt elvégezni esetleg már hivatali állásánál fogva is köteles. Az az orvosprofesszor például, aki klinikát igazgat és ott betegeket is operál, adminisztratív működésével állami tevékenységet fejt ki, az operációs asztalon azonban nem. Minthogy a jog emberekhez szóló szabály, az állam emberek feletti uralom, azért az állam tevékenysége a gondozó közigazgatásban főként a szervezésben, a szükséges munkaerők munkába állításában s az anyagi eszközök rendelkezésre bocsátásában áll.¹ Ennyiben tehát a

¹ Nagyon igazza volt v. Keresztes-Fischer Ferenc volt belügyminiszternek, midőn az 1936. decemberi Felsőoktatási Kongresszu-

gondozó közigazgatásban is érvényesül az állam hatalmi jellege, az imperium.

Az elmondottak szerint a gondozó közigazgatásban két oldalról is érintkezik az állami tevékenység a magántevékenységek körével; ez az érintkezés azonban itt is inkább csak külsőleges: a magántevékenység egyrészt az állam támogatásának passzív tárgya, másrészt pedig engedelmes eszköze. Távolról sem nyer tehát olyan aktív szerepet, mint a per-jogokban.

Így van ez a közigazgatási jognak legfejlettebb és az egyéni jogkörbe talán legmélyebbre benyúló részében, a pénzügyi jogban is. Rendszertani szempontból különben szorosán a pénzügyi jog mellé sorakozik azoknak az egyéb szolgáltatásoknak (közmunka, katonáskodási kötelezettség stb.) szabályozása is, amelyekkel az egyén az államnak közvetlen ellenszolgáltatás nélkül tartozik. Az állam ezekből az egyéni szolgáltatásokból szerzi meg azokat az eszközöket, amelyek működésének kifejtéséhez szükségesek. A naturálgazdálkodás korában a természetbeni szolgáltatásokon és személyes szolgálatokon van a hangsúly, a fejlett pénzgazdálkodás korában viszont a megnövekedett adóteher tesz mindnyájunkat az állam jobbágyaivá. Ez a megállapítás ismét élesen reávilágít az állam társadalmi alapzatára, arra, hogy nemcsak a hűbéri, hanem a mai államnak is vannak magánjogi alapjai. Amikor az ember adót fizet, kétségtelenül nem állami tevékenységet, hanem magáncselekvést végez. A pénzügyi közigazgatásnak adót kivető, adót behajtó vagy az adófizetést elfogadó tevékenysége ellenben állami cselekvés. Fordítottja ez annak a viszonynak, amelyet a köztisztviselői

son a következőket fejtette ki: «A közigazgatás sohasem foglalkozik műszaki műveletek végrehajtásával; nevezetesen sohasem épít hidat vagy vasutat, sohasem ás csatornát, de sohasem gyógyít beteget sem, hanem foglalkozik azzal, hogy ezeknek a műveleteknek a végrehajtását iniciálja s az ezen műveletekkel kapcsolatban egyfelől az állam és az állampolgárok között, másfelől különösen az állampolgárok között keletkező jogokat és kötelezettségeket rendezze, vagyis a közigazgatás sohasem műszaki, hanem mindig jogi feladat». (Lásd *Magyar Felsőoktatás*, Budapest, 1937, II. köt., 316. l.)

illetménynél láttunk : amint az illetmény felvétele magán-cselekvés, kifizetése pedig állami, akként az adó befizetése magán-cselekvés, elfogadása viszont állami.

A köztartozások lerovásakor a magánosok cselekvése megingt csak külsőleg érintkezik az állami közigazgatással. Lehet ugyan, hogy a jog a pénzügyi eljárásban nagyobb szerepet is biztosít az egyéni cselekvésnek és például jogorvoslatokat is bocsát a rendelkezésére. Hasonló jelenséggel egyébként a közigazgatási jog egyéb területein is találkozhatunk. Az egyéni cselekvésnek a közigazgatási eljárásba való ez az aktívabb bevonása azonban már határozott közeledés a per szerkezetéhez.

A közigazgatási jog szemléletéből végeredményben azt a megállapítást vonhatjuk le tehát, hogy ezen a jogterületen éppúgy, mint a büntető és polgári perjog terén, az állami tevékenységnek és a privátautonómiának találkozásáról van szó. Csakhogy amíg a perjogokban a privátautonómia szilárdan kiépített szervezetet és erősen aktív szerepet nyer, addig a közigazgatási jogban inkább csak külsőlegesen és passzívra érintkezik az állami tevékenységgel. A magán-tevékenység szerepe a közigazgatásban általában a közigazgatási intézkedések iránti engedelmességnek és a közterhek viselésének általános köteletségében, valamint a közszolgáltatások igénybevételének általános jogosultságában áll. Azt, hogy a magánosok cselekvésének a közigazgatásban ennyire kisebb szerep jut mint a perben, eléggé megmagyarázza az a körülmény, hogy a közigazgatási jog mögött nem áll a megengedett és tiltott egyéni cselekvések rendszerét olyan részletesen szabályozó másik jogvidék, mint a polgári perjog mögött álló magánjog és a büntető perjog mögött álló anyagi büntető jog.

A közigazgatási jogra vonatkozó vizsgálódásaink azonban még egyébre is figyelmeztetnek. Arra, hogy az államnak egyrészt a közigazgatásban s másrészt a büntető és polgári perben kifejtett tevékenysége között igen nagy a hasonlóság s hogy e kétfajta állami tevékenység között kétségtelenül kisebb a különbség, mint az állami tevékenység és a magán-cselekvés között. Az állami tevékenységnek közigazgatási

és igazságügyi funkcióra való szétválása nem is szükségképpen folyamat, hanem csupán az államhatalmak megoszlásának elméletéből folyó követelmény, amelyet a maga tisztaságában megvalósítva sehol sem találunk s amellyel éppen az újabb jogfejlődés szembefordulni látszik.¹ A jövőben megtörténhetik, hogy megszűnik a bíraskodás és a közigazgatás elvi különbsége; akár úgy, hogy a bíraskodás a kormányzati hatalom gyakorlásának eszközévé válik, amilyen például a népbiztosok bíraskodása; akár pedig úgy, hogy perjogi alapelvek fokozatosan behatolnak a közigazgatási eljárásba is. A közigazgatási bíraskodás bevezetése és ügykörének bővülése már is jelentős lépés ezen az úton.

Ezzel szemben az állami tevékenységnek és a privát-autonómia körének szétválása szükségképpen jelenség, mihelyt az állam a világtörténet színpadán megjelenik. Mert a privát-autonómiát egy bizonyos — történelmileg természetesen rendkívül változó — mértékben minden állam elismerni kénytelen, amiről fentebb már volt és alább még lesz szó. Az állami tevékenységnek a privát-autonómiától való elválasztása rendkívül állandó irányelvet szolgáltathat ezért a jogi rendszertan számára az állami tevékenységet szabályozó közjognak és a magántevékenységet szabályozó magánosok jogának elkülönítése által. Ez az elválasztás a polgári és büntető perjog, valamint a közigazgatási jog területén még nem történt meg a szükséges következetességgel. De egyre növekvő mértékben lesz reá szükség itt is, különösen ha egyre jobban elhalványul a bíraskodás és a közigazgatás különbsége, ami szerint ezeknek a jogvidékeknek tagozása eddig történt. A szűkebb értelemben vett magánjogban és az anyagi büntetőjogban egyrészt, az alkotmányjogban másrészt, már ma is eléggé élesen elválnak egymástól egyrészt a magánosok jogához tartozó szabályok s másrészt a tisztán közjogi szabályok.

15. Az alkotmányjogban aránylag a legtisztább közjogi

¹ V. ö. az 1936. decemberi Felsőoktatási Kongresszuson tartott előadásommal. (*Magyar Felsőoktatás*, Bpest, 1937, II. köt., 51. l.)

matéria foglaltatik. Nem ok nélkül értjük a szűkebb értelemben vett közjogon csupán az alkotmányjogot.

Alkotmány, itt szóbanforgó értelmé szerint, az állam szervezete. Az alkotmányjogba tartoznék tehát elvileg az államszervek egész nagy hierarchikus rendje, az államhatalmi főszervektől egészen a legjelentéktelenebb államszervig. Ide tartoznának a közigazgatási hatósági szervezet és a büntető és polgári bírósági szervezet organizatórikus szabályai is. Ezekből a szabályokból az állami tevékenység kifejtéséhez szükséges szervezet bontakozik ki s így bennük mindig az államról és nem a privátautonómiáról van szó. Hogy a polgári szabadságjogok kérdése épp ezért nem is való ide, azt fentebb már említettem.

Célszerűségi okokból azonban az állami szervezet egyes részeit mégis más jogvidékekbe, így a közigazgatási jogba és a perjogokba szokták utalni, úgy hogy alkotmányjogon rendesen csupán az állam alapintézményeinek szervezetét és működését meghatározó jogszabályokat értik. Az állam alapintézményeinek, államhatalmi főszerveknek pedig a szuverén állami akaratot létrehozó szervezetet tekintik. E felfogásban természetesen ismét az államhatalmak megoszlásáról szóló elmélet hatása érezhető. E szerint az alkotmányjog lényegileg nem is volna más, mint az állami jogalkotás folyamatára és szervezetére vonatkozó jogszabályok összessége. Ez a matéria is tisztán közjogi jellegű, minthogy az állam még nem kerül kapcsolatba jogának megalkotásakor a magánosok konkrét cselekvéseivel. De ha ez így van, akkor világos az is, hogy az állami jogforrások tana a maga egészében az alkotmányjogba és csakis az alkotmányjogba tartozik. Nincsen tehát semmi jogosultsága annak, hogy a legkülönbözőbb jogvidékek ismertetése a jogforrások bemutatásával kezdődjék.

Azt, hogy az alkotmányjog az állami jogalkotást szabályozza, azért hangsúlyozom, mert van nem-állami jogalkotás is. Az állam a jogi kényszer alkalmazásának jogát a maga számára monopolizálta, de eddig még nem foglalta le — és nézetem szerint sohasem is foglalhatja le — kizárólag a maga számára a jogalkotás jogát, bár pozitív, élő joggá a nem

állami forrásból származó szabályt is csak az állami kényszer-szankció elnyerése teszi.

Nem állami jogalkotásként fogható fel, ha úgy tetszik, a magánjogi jogügylet is, a *lex contractus*, amely szankcióját a polgári perjogtól és a végrehajtási jogtól nyeri. Ilyen értelemben beszéltek már a régi rómaiak a *paterfamilias*-tól *familia*-ja számára alkotott jogról mint *lex privata*-ról;¹ a jogügyletnek jogforrásként való felfogása napjainkban pedig igen divatos.² Nem-állami jogalkotásként kell felfogni továbbá az egyházjogot és a nemzetközi jogot is.

16. Hogy az egyházjog nem állami eredetű jog, az aligha lehet kétséges; valamint az sem, hogy a kényszerrel való érvényesüléshez szükséges erőt az állam bocsátja rendelkezésére. Az egyház tevékenysége bekapcsolódhatik ugyan az államéletbe és az egyházi tevékenység összefonódhatik az állami tevékenységgel. Az állam és az egyház évezredek symbiosisából kettőjük viszonyának igen különböző formái alakultak ki s e formák szerint különböző az állami jogrendszerrel szemben az egyházjog helyzete is. Az állam életébe való különböző mértékű bekapcsolódását nem tekintve, az egyház tevékenysége a hívők magánéletének irányítására vonatkozik és nem állami tevékenység. Az egyházjog ebből a szempontból a magánosok jogához tartozik, mivel az állami tevékenység körén kívül eső privátautonómiát rendező jogszabályok közé sorolható. Szigorúan véve azonban, a közjog és a magánjog különbségén éppúgy túlesik az egyházjog, mint a nemzetközi jog. Csupán az állami jogrendszer tagozódásának analógiájára különböztethető meg az egyházjog körén belül — éppúgy mint a nemzetközi jog körén belül is — egy közjogias és egy magánjogias jogvidék: az első az egyházi közhatalom szervezetére és működésére,

¹ V. ö. Kierulff: *Theorie des Gemeinen Zivilrechts*. Bd. I., Altona, 1839, 19. l.: «Hier . . . schuf jeder paterfamilias durch seinen Anspruch (*lex privata*) für seinen Bereich (*familia*) das *ius*» . . .

² V. ö. Kelsen: *Reine Rechtslehre*, Leipzig u. Wien, 1934, 64., 82., 83., 110., 111., 123. ll.; Burckhardt: *Methode und System des Rechts*, Zürich, 1936, 155. l.

a második a hívók privátautonómiájára vonatkozó jogszabályokat öleli fel.

A nemzetközi jog ugyancsak nem állami jog, hanem tulajdonképpen az államok felett kialakult, de a világ-állam, a civitas maxima, szilárd szervezetét még nélkülsz, eléggé szervezetlen és ingatag nemzetközi közhatalomtól származik. Az állam fogalma tehát nemcsak az állami jogrendszeren belül alkalmas a közjog és a magánjog megkülönböztetésére, hanem az állami és az államfeletti jogrendszertani határvonalául is szolgálhat. Igaz, hogy a nemzetközi jog alanyai ma még túlnyomórészt csupán államok lehetnek s így a nemzetközi jog a neki alávetett államok cselekvését szabályozza, amiért is igen erősen közjogi jellegű. De másrészt a nemzetközi jog körén belül is meg lehet különböztetni az állami jogrendszer tagozódásának analógiájára egy közjogias, magának a nemzetközi közhatalomnak szervezetét és működését szabályozó, és egy magánjogias, az egyes államok «privátautonómiáját» szabályozó szférát. Az előbbit, az eléggé laza nemzetközi közhatalom jogi organizációját, szokták újabban «nemzetközi alkotmánynak» nevezni. Az államoknak, mint a nemzetközi jog alanyainak egymással való békés és háborús érintkezését, vagyis ebben az értelemben felfogott «privátautonómiáját», szabályozzák a nemzetközi jog egyéb szabályai. A szuverénitás tulajdonképpen nem is egyéb, mint az államoknak ez az igen széleskörű «privátautonómiája», ami a nemzetközi jognak és a magánjognak nem egy hasonlóságát is megmagyarázza.¹

17. Az a rendszertani felfogás, melyet a fentiekben nagy vonásokkal körvonalazni próbáltam, — bár igyekeztem a hagyományos rendszerezéshez lehetőleg húnek maradni és sokszor éppen a maiaknál régebbi nézetekre nyúltam vissza, — mégis nem egy pontban különbözik a jogrendszernek napjainkban szokásos tagozásától, s ezért éles ellentmondásokra is számíthat.

Az a törekvésem, hogy a jogrendszer legkülönbözőbb

¹ Burckhardt, i. m. 201 l.: «Das Völkerrecht ist formal gesprochen ein eminent privatrechtliches System.»

részeiben a magánjogias elemeket kinyomozzam, — mintegy kiegészítésképpen a mult-századvégi jogtudomány azon tevékenységének, mely a legkülönbözőbb jogvidékekben rejlő közjogi elemeket mutatta ki — különösen számíthat arra a szemrehányásra, hogy felfogásom magánjogias.

Nézetem szerint ez a szemrehányás nem volna igazságos. Mert amint nem kárára, hanem hasznára volt a jogtudománynak az, hogy a mult század végén a különböző jogvidékek közjogi elemeit felkutatták, akként az sem lehet kárára, ha magánjogi elemeket keresve vizsgáljuk át a jog világát. Ha pedig ez a két egymást szervesen kiegészítő törekvés egyaránt jogosult, akkor ennek szükségképpen rendszer-tani következménye az a követelés, hogy mind a közjogias, mind a magánjogias elemeket szisztematikusan elkülönítve csoportosítsuk.

Erre irányult az én törekvésem is, amikor az állami tevékenység és a privátautonómia ellentéte szerint közjogias és magánjogias természetű jogvidékekre kívántam tagolni a joganyagot. Tudom, hogy napjaink legélesebb politikai harcai éppen e körül a kérdés körül, az állami tevékenység kiterjesztésének vagy a privátautonómia védelmének kérdése körül, folynak. Az e kérdésben való állásfoglalástól azonban tartózkodtam. Nem azonosítottam magamat sem az állami tevékenység kiterjesztésére, sem a privátautonómia kibővítésére irányuló jogpolitikai törekvéssel; csupán a kettőnek, a fennálló jogállapot szerinti, szigorú következetességgel keresztülvendő rendszertani szétválasztását kívántam.

18. A joganyag napjainkban szokásos — tankönyvről tankönyvre átöröklődő — tagozását a közjog és magánjog különbségét keresztező sok más — sokszor csak célszerűségi — szempont is irányítja. Ha a közjogi és a magánjogias jogvidékek elválasztását, az állami tevékenység és a privátautonómia éles megkülönböztetésével, szigorú következetességgel keresztülvinnők, akkor ebben a két jogvidékben a maga egészében előttünk állna az a szerepkör, amely az államot és az egyént a jog világában megilleti. A közjognak és a magánjognak ilyen értelemben felfogott elválasztása tehát egyúttal a társadalombölcselet két nagy vezérmotí-

vumához : egyrészt az állam, a közösség, másrészt az egyén. a szabadság gondolatához is hozzákapcsolódnék.

Az állami hatalom és az egyéni szabadság társas életet alakító vezérelveinek egymással folytatott küzdelmében. amely napjainkban az univerzalizmus vagy etatizmus és az individualizmus vagy liberalizmus jelszavainak harcában különösen élesen jelentkezik, a jogfilozófiának, mint a lehetséges jog tudományának, szerepe arra szorítkozhatik, hogy reámutasson azokra a határookra, amelyeken túl egyik elv sem érvényesülhet.

Az egyéni szabadság elvének korlátlan érvényesülése a társadalomban nem lehetséges azért, mert az egyéni szabadság maga is közösségi, állami védelemre szorul. Ha a társadalmat a privátautonómia elvére akarjuk felépíteni, akkor sem elég a privátautonómiát egyszerűen elismernünk, hanem azt közhatalommal meg is kell védenünk. Abban az anarchista társadalomban, amely a kényszert az egyéni szabadság érdekében kiküszöbölné, közösségi kényszerrel is meg kellene akadályozni azt, hogy kényszert alkalmazzanak, ami nyilvánvaló logikai ellentmondás és így lehetetlen.¹

De az állami tevékenységnek korlátlan kiterjesztése sem lehetséges. Ha a privátautonómiát teljesen megszüntetni akarnók, ha minden egyénnek minden cselekvését a nagy állami Leviathan organizmusába szívniók fel, ez egy annyira kimerítő, minden részletre, minden ember minden cselekvésére kiterjedő jogi szabályozást igényelne, hogy ennek lehetősége még csak el sem képzelhető. Már pedig, ha minden emberi cselekvés állami cselekvés volna, akkor e cselekvések összeközlésének lehetőségét kizárni s ekként az állami cselekvések harmóniáját, az állam egységét biztosítani, csak ilyen kimerítő és részletes jogi szabályozással volna lehetséges. E mellett is fennállana azonban még mindíg a jogellenes cselekvésnek, mint fogalmánál fogva nem állami cselekvésnek a lehetősége, vagyis a bűncselekmény mint az egyéni szabadság utolsó mentsvára. De ha ettől a sötét képtől el is tekintünk, ha el is

¹ V. ö. Moór : *Zum ewigen Frieden*. Grundriss einer Philosophie des Pazifismus und des Anarchismus. Leipzig, 1930, 81. s. köv. ll.

hiszük, hogy az emberi cselekvések államosítása maradék nélkül lehetséges, az a kép, amely ebből a lehetőségből tárul eléink, ekkor is vígasztalanul borús. E lehetőség megvalósításával ugyanis a mindenre kiterjedő állami szabályozás kerekein mozgó mechanizmusban merevednék meg az emberi élet. Az individualizmust tökéletesen megsemmisítő «totális állam» elgondolása tehát már csak azért sem valósítható meg, mert ellenkezik a fejlődés, a haladás elvével. Minden haladás végsősorban nem állami tevékenységből, hanem az egyéniség legmagasabbrendű megnyilatkozásaiból fakad.

Ezekből az elméleti fejtegetésekből az az eredmény szűrődik le, hogy sem az államhatalom, sem az egyéni szabadság nem lehetnek kizárólagos társadalomszervezési alapelvek. Hogy nem a kettőnek szembeállítására, hanem egymást szervesen kiegészítő összhangba hozásukra kell törekedni. Ebben a törekvésben pedig mindig meglesz a jogosultsága mind a közjogi, mind a magánjogias szabályozásnak.

Ezek a megállapítások több mint tisztán elméleti jelentőségűek is az olyan irányzatokkal szemben, amelyek az individualizmus ellen végtetekig menő, kíméletlen és sokszor értelmetlen harcot hirdetnek.

Az individualizmustól védett értékekről sohasem mondhat le az emberiség. Az állam maga is a társadalomban rejlő egyéni erőkon, a magánszférából az állami tevékenység körébe vont emberi cselekvésekből, épül fel. Az államnak is szüksége van tehát, mégpedig minél inkább összpontosul az államhatalom egy személyben, annál inkább, a nagy egyéniségre. De még nagyobb szüksége van arra az emberi haladásnak. Az individualizmus teljes kiirtása annál kevésbé lehet társadalmi végcél, minél magasabbrendűvé fejlődik az ember. Mert hiszen az egyéniség titokzatos mélységeiből fakadnak azok a csodálatos erők, amelyek az emberi kultúrát előbbre viszik, azok a felfedezések, gondolatok és ideálok, amelyek könnyítenek azon a súlyos terhen, amit rendeltetésének verejtékes útján meggörnyedve hordoz az emberiség.

LISZT FERENC SZÁRMAZÁSA ÉS HAZAFISÁGA.

— Első közlemény. —

«Minden élő művész között én vagyok az egyetlen,
aki büszke hazát büszkén vallhat magáénak.» *Liszt.*

Az úgynevezett «Liszt-émlékév» 1936. október 22-én, a mester születésének 125. évfordulójával bezárult. Sok cikk és közlemény jelent meg ez alatt az idő alatt a hazai folyóiratokban és napilapokban, sőt néhány aktuális, jórészt könyvnapki kötet is. Mindezek az írások azonban nagyjából ismert adatoknak új köntösben való feltalálásai. Íróink még csak meg sem kísérelték a Liszt-kérdés ismeretlen vagy vitatott magyar részleteinek feltárását. Külföldi támadásokkal szemben jelent ugyan meg néhány újságcikk, ismételve a Liszt magyarsága mellett unos-untalan kitergetett közhelyeket, arra azonban már nem vállalkozott kutató, hogy szóvirágok helyett új ellenérveket állítson a vitába. Az évekkel ezelőtt külföldön is beharangozott nagy magyar Liszt-életrajz is elmaradt. Ifj. Somssich Andornak 1925-ben írt *Liszt Ferenc élete* című kötete még mindig az egyetlen használható magyar Liszt-életrajz, de nagy hibája, hogy forrásait nem nevezi meg soha. E mellett még igen sok magyar forrást nem dolgozott fel. Ha ezeket a külföldnek tudományos forráskritikával bemutatnók, nem kellene tovább hadakoznunk Liszt magyarsága mellett.

Mindössze három olyan művet említhetünk, amely a Liszt-émlékév során új szint hozott a Liszt-irodalomba. Az első Gárdonyi Zoltán könyve *Liszt Ferenc magyar stílusa* címmel (125 l. és 12 l. hangjegy), amelyben a szerző nem a nemzetiségi hovátartozás kérdését tette tanulmány tár-

gyává, hanem azt a tisztán zenei kérdést, hogy melyek voltak azok a zenei eszközök, amelyeket Liszt a magyarság eszméjének kifejezésére felhasznált. A másik Molnár Antal zeneesztétikai tanulmánya *Liszt Ferenc alkotásai az esztétika tükrében* címmel (47 l.), amelyben a zeneszerző és gondolkodó vonásait gazdagította. A harmadik Füssmann Werner és Mátéka Béla könyve *Franz Liszt. Ein Künstlerleben in Wort und Bild* címmel (Langensalza-Berlin-Leipzig, XV, 301 l.), amely ikonográfia alakjában Liszt magyarságának fényes bizonyítékát állította a külföld elé. A mű pompás kiállításával, változatos és beszédes képeivel nem téveszti el hatását. Kár, hogy a magyarázó szövegrészben gyakori az elírás, a naivítás és a kritikátlanság.¹

*

Egyébként azok az életrajzok, amelyek Lisztről most és korábban megjelentek, hűségesen követik a régi, bevált receptet: «Végy két könyvet s a kettőből készíts egy harmadikat!» Itt ez szóról-szóra így van, mert Lisztről Raabe Péter 1931-i kétkötetes életrajza előtt (a II. k. voltaképpen csak alkotásait tárgyalja), amely főleg magyar szempontból szintén sok tévedést és hiányt tüntet fel, csak két eredeti életírás maradt fenn: Ramann Lina és Göllerich August munkái. Ramann Lina, e tudálékos «kékharisnya», Liszt-

¹ Liszt magyar származásának hangsúlyozásáért alaposan meg is támatta a Berlinben megjelenő *Der Volksdeutsche* 1936. október 2-i 20. száma (S. 10). — A Liszt-emlékév önálló magyar kötetei közül felemlítjük még azt a kis gyűjteményt, amely a nemzetközi irodalomból kísérelte meg annak bemutatását, hogy Lisztet mint a magyar föld östehetségét ünnepelte széles e világ: «*Hírhedett zenésze a világnak . . .*» *Egykorú versek Liszt Ferénchez*. Összegegyűjtötte, bevezette és magyarázatokkal ellátta Csekey István és Diósi Géza. Szeged, 1936, 92 l. — Kitűnő szolgálatot tett nemzetközi vonatkozásban is Koch Lajos *Liszt Ferenc. Bibliográfiái kíséreltet* című munkája (Budapest, 1936, 109 l.) a Fővárosi Könyvtár kiadásában. — Jellemző Liszt-irodalomunk szegénységére, hogy a Dante-cég kiadásában 1936-ban megjelent *Liszt a miénk!* című nagy kötet (240 l. és 54 kép) nem új, hanem már itt-ott régebben megjelent cikkeket, tanulmányokat és beszédeket gyűjtött össze.

életrajzának első kötetét még a mester életében, 1880-ban adta ki. A weimari Liszt-Múzeumban megvan az a példány, amelynek sok tévedését Liszt sajátkezűleg javította ki. Érdekes azonban, hogy ahhoz a romantikus származáshoz, amelyet Ramann Liszt családjáról állított, a mester nem nyúlt hozzá.¹ Ennek kettős oka lehetett. Egyrészt tetszhetett neki a nemes magyar ősoktól való származtatás, másrészt pedig meglehetősen keveset tudott családjáról és nem is volt érzéke családi ügyek iránt.

Az előbbi negatív módon bizonyítja az, amit 1851-ben nálánál fiatalabb mostoha nagybátyjának, Liszt Eduárdnak írt: «Ah... a mi nevünket nagyon is elhanyagolta és meghurcolta számos rokonunk, akikből hiányzott a nagylelkűség, az okosság és a képesség, sőt gyakran a nevelés és a legszükségesebb alapok, hogy pályájuknak magasabb lendületet adjanak s megbecsülést és tekintélyt szerezzenek.»² Dunkel azt írja Lisztről, hogy restelte származását és nem is említette szüleit.³ Feltűnő, hogy atyja sírját soha fel nem kereste, jóllehet többször utazott arrafelé.⁴

Hogy pedig mily kevés érzéke volt családi ügyek iránt,

¹ Hogy a család magyar nemességéről «keine bestimmten Urkunden» léteznek, Liszt a «bestimmten» szót vörös ironnal aláhúzta. (4. l. alulról 8. sor.) — A weimari Liszt-Múzeumban Raabe professzor és Dr. Maltzahn báró urak oly lekötelezően támogattak, hogy fáradozásukért e helyről is köszönetet mondok.

² *Franz Liszt's Briefe*. Gesammelt und herausgegeben von La Mara. Leipzig 1893—1905, Bd. I. S. 96.

³ Dunkel Norbert: *Milyen volt Liszt Ferenc?* Budapest, 1936, 9. l.

⁴ Anyjának írja 1851. február 21-én: «Meine klingenden Phrasen würden sich zugunsten meiner dreissig oder vierzig Onkeln und Tanten, Neffen und Nichten, bald in klingende Münze verwandeln... Meine wahre Familie besteht aus der kleinen Anzahl derer, die mich verstehen, mich stützen und fördern.» (*Franz Liszt's Briefe an seine Mutter*. Aus dem Französischen übertragen und herausgegeben von La Mara. Leipzig 1918, S. 94.) Rokonai közül a fentebb említett Liszt Eduárdot, aki Ausztria első főállamügyésze lett, becsülte a legtöbbször. «... er hat ein gutes Herz und zeichnet sich — als der einzige der Familie, für den mich demgemäss interessiere — durch seinen Charakter, seinen Geist und sein Talent aus.» (U. o. S. 97 f.)

annak bizonyítására legyen elég csak a következőket felhozni. Amikor atyját 1827. augusztus 28-án Boulogne-sur-Mer-ben elvesztette, nem tudta az anyakönyvvezetőnek megmondani atyja szüleinek nevét.¹ Hét év múlva D'Agoult grófnéhez írt levelében már két nappal téved atyja halálának dátumában.² Ugyancsak 1834-ben öccséről ír a grófnénak, akit tüdővészben elhalálozott, pedig nem is volt testvére.³

Felmerül most már az a kérdés, hogy honnan került bele Ramann könyvébe és a köztudatba Liszt magyar nemesi származása.⁴

Amikor tizenhat évi távollét után 1839. decemberében Pozsonyba ért, az országgyűlés ellenzéki főrendei, a «patrióták» úgy fogadták, mint a magyar haza tündöklő csillagát. Gróf Festetics Leó és társai kérvényt nyújtottak be Kollowrat miniszterhez Liszt magyar nemesi rangra emelése érdekében. Mivel azonban ez a mozgalom az ellenzék részéről indult ki és annak a férfinak az érdekében, aki Pozsonyban a titkosrendőrségtől oly veszedelmesnek ítélt Rákóczi-indulót játszott, az udvar elutasította ezt a kérvényt azzal, hogy a nemességet neki magának kell kérelmeznie. Ekkor azonban több ujság megírta, hogy Lisztnek nincs is szüksége újabb nemességre, mert családja már Zsigmondtól kapott nemességet s rokonság fűzi a hatalmas Thurzókhhoz.⁵ A *Buda-Pesti*

¹ Haraszi Emil közli Liszt Ádám elhalálozásának bejegyzését 1827-ből 360. sz. alatt a boulogne-sur-mer-i városháza anyakönyvében. (*Liszt à Paris. La Revue Musicale* année XVII, Paris 1936. No 167, p. 7.)

² *Correspondance de Liszt et de la Comtesse d'Agoult 1833—1840.* Publiée par M. Daniel Ollivier. 6e éd. Paris 1933, p. 109.

³ U. o. p. 59.

⁴ Egyébként már Ramann előtt Liszt magyar nemesi származását említi az életrajzírói közül Eduard Beurmann: *Franz Liszt. Unsere Zeit in Biographien und Bildnissen.* Bd. I, Hamburg [1843], S. 2. — J. Duverger: *Notice biographique sur Franz Liszt.* Extrait de la Revue générale biographique, politique et littéraire. Paris 1843, p. 5. — Gustav Schelling: *Franz Liszt.* Stuttgart 1844, S. 18. — W. Neumann: *Franz Liszt.* Cassel 1855, S. 11 f.

⁵ Érdekes idevonatkozólag *Petrichevich Horváth Lázárnak Festetics Leo grófhoz intézett toastja, mellyel a' Liszt Ferencz' tiszteletére*

Rajzolatok 1839. december 17-i és a *Pesther Tageblatt* december 21-i és 28-i számai még bizonyító okleveleket is közöltek, a nélkül azonban, hogy csak meg is kísérelték volna Liszt családjának összekötését a közölt iratokban szereplő Lisztekkel. De azóta e hirlapi közlések és Ramann Lina könyve alapján Liszt valamennyi életrajzírója vallomást tesz Liszt családjának magyar nemessége felől.¹ Sőt újabban nálunk még Takáts Sándorra, a nemrég elhalt nagytekintélyű történészre is hivatkoznak ebben a tekintetben.² Takáts azonban mindössze csak annyit említ idevonatkozó tanulmányában, hogy 1839-ben a lapok is írtak Liszt családjának nemességéről. Ő maga azonban ezt egyetlen szóval sem erősíti meg. Nyilván azért nem, mert nem voltak erre vonatkozó adatai, de másfelől meg jól tudta azt, amit Bismarck szellemesen

(dec. 29. 1839) adott casinói-lakomán Pesten a' nagy művész' egészségére ürité pohvrat. Társalkodó IX. évf., 1840. jan. 8, 3. sz. 12. l. «... Azért csak nevem kelle — tudom te is kezét fogsz velem tisztelt barátom — midőn egyszerre poros diplomákat láték előhuzatni az ő nemességét bizonyítókat 's honunk' néhány fényesb családival rokonságát... Hagyján! hadd emeljék ki mások e' fényes silányságokat. Én is azt mondom, hogy ő NEMES, de hogy annak tartassék, mi szükség neki az öreg 'Sigmund penészrágta levelire? Őt a' mindenható Isten' hatalmas szent keze ütötte nemessé. — Azt kürtölik a' hirlapok, hogy Liszt a' hatalmas Thurzókkal rokon...! Hol vannak azon hatalmas Thurzók? Én nem tudom. De tudom azt, hogy míg az erős Thurzók' utolsó ivadéka csaknem felejtve hamvad egy romlásnak indult Árva várában, azalatt Liszt Ferencz' lángeszének teremtményei bizonyára túl fogják élni a' legkevélyebb oligarchát, a' legkeményebb sziklavárt.»... «honunknak mindenkitől irigylett dicsőségét — nemzetünk' szemefényét, a' világszerte híres művészkirályt Liszt Ferenczet az úr isten éltesse.»

¹ Ramann is közli kivonatosa a *Pesther Tageblatt* egyik oklevelét (*Franz Liszt*. Bd. II, Abt. I, Leipzig 1887, S. 35), majd ezt írja: «Seine Abstammung von dem Grafen Thurstó [így!] galt als Thatsache und selbst Personen der höchsten Stände brachten ihm die Veterschaft entgegen.» (S. 36.)

² Így Ugron Gábor: *Das Ungarum Franz Liszts*. Pester Lloyd 10. November 1935, Morgenblatt és A Zene XVII. évf., 1936, 8—10. sz. 146. l.

így fejezett ki: «Was in der Zeitung steht, kann auch wahr sein.»¹

Ramann Lina és követői a Köpcsényi báró és gróf Liszthi (Listhius) családdal akarták kapcsolatba hozni Liszt Ferenc családját. Gróf Kemény József azonban *A nagyköpcsényi Listi család eredete, növekedése és hanyatlása* című alapos nemzedékrendi értekezésében² kimutatta, hogy: «Ezen nagyra indult, de végre elaljasodott család a XVII. század vége felé (1676 után) fiúágon Köpcsényi báró Listi IV. Jánossal elenyészett.»³ E szerint tehát teljes lehetetlenség, hogy Liszt Ferenc e család leszármazottja legyen. Ha azonban sikerült volna is Liszt Ferenc és a báró, sőt két ágában gróf Liszthi-család közt kapcsolatot találni, magyar szempontból ez sem volna különösebb értékű, mert ennek a családnak őse, List Kristóf, nagyszebeni városi tanácsnok — erdélyi *szász* eredetű volt.

Liszt Ferenc unokaöccse, lovag Liszt Eduárd, bécsi

¹ Takáts Sándor: *Liszt Ferenc és List Frigyes az országgyűlésen*. Magyar Szemle III. k., 1928, 231. l. — Takáts különben lemásolta Festetics Leó 1839. december 22-én kelt beadványát Liszt nemessége ügyében és az egyéb erre vonatkozó iratokat a bécsi Polizei Hofstelle iratai közül, amelyek a bécsi forradalomban elégtek. A másolatok Takáts hagyatékában megvannak Budapesten a Magyar országgyűlés levéltárában «Titkos rendőrségi iratok. 59. fasc., elnöki előterjesztések» alatt. — Egyébként 1840. január 13-án Pest megye rendei is közgyűlési határozat alapján felterjesztést intéztek a kancelláriához Liszt részére nemeslevél kieszközlése végett. (Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye levéltára, 1840. évi közgyűlési jegyzőkönyv 31. sz.-a január 13-áról.) A véleményes jelentésre felhívott helytartótanác azonban kimondotta, hogy az ország törvényei szerint nemesség adományozását csak olyanok remélhetik, akik katonai érdemeikkel vagy a köz javára tett hosszás szolgálattal szereztek erre érdemeket. (Országos Levéltár, «Helytartótanács levéltár, Gremiale 1840, fons 51, pos. 1a.») Erre V. Ferdinánd Schönbrunnban 1840. június 20-án elutasította a kérést (u. o. «Kancelláriai levéltár 1840. 9423. sz.»). Lásd Isoz Kálmán: *Liszt és Budapest*. Muzsika I. évf., 1929. 1—2. sz. 38. s k. l. Újra lenyomatva a *Liszt a miénk!* c. kötetben 82. s k. l.

² Új Magyar Múzeum IV. évf., 1854. 489—511. l.

³ 493. l. — Lásd még Komáromy András: *Köpcsényi gróf Listi László*. Századok XX. évf., 1886. 32—53. és 122—140. l. — A család változatos névírásánál a Királyi Könyvek jegyzékét vettük alapul.

kriminalista ügyvéd, kormánytanácsos, aki a gráci egyetemnek volt professzori címmel felruházott magántanára, még újabban is több apró kiadványban igyekezett bizonyítani a Liszt-családnak a Köpcsényi báró Liszthiekkal való atyafiságát, ami azonban természetesen egyáltalán nem sikerült neki.¹ A feltevést csak egy különös véletlen látszott valószínűvé tenni, t. i. az, hogy Liszt Eduárd atyjának mostoha-testvérei közül több Köpcsényben született. Ennek azonban az a magyarázata, hogy Liszthi IV. János, miután látta, hogy magtalanul fog meghalni, köpcsényi nemesi birtokát 1670-ben királyi engedéllyel eladta Esterházy Pál nádornak. a későbbi birodalmi hercegnek; Liszt Ferenc nagyatyja pedig, Liszt György Ádám, 1786 és 1790 közt e köpcsényi Esterházy-birtokon tanító volt, s ott az anyakönyv tanúsága szerint három gyermeke született. Így most már sikerült végérvényesen tisztáznunk, hogy a különben is erdélyi szász eredetű Köpcsényi Liszthiek és Liszt Ferenc családja közt a kapcsolat mindössze erre a különös véletlen ténykörülményre szorítkozik.

A mi Liszt Ferencünk sokkal nemesebb lélek volt, semhogy a külső nemességre törekedett volna. Úgy látszik azonban, hogy a bécsi Liszt Eduárdék családja annál inkább szívéen viselte az ügyet. Kiténik ez abból a hirdetésből is, amelyet a most élő Eduárd atyja, a későbbi cs. kir. főállam-

¹ A röpiratok nem neve alatt, de megállapíthatólag az ő adatai alapján jelentek meg. Így többek közt: *Dr. Eduard Ritter von Liszt, k. k. Generalprokurator*. Salzburg 1906. — Georg Eichinger, *Die Nobilitierung der Familie Abbé Franz Liszts*. SA. aus Österreichische Illustrierte Rundschau Jg. IV. Nr. 22. Wien 1917. — Legutóbb Liszt Eduárd még a Pester Lloydban is előadta családjának ezt a naiv származtatását a rég kihalt Liszthiektől. (Pester Lloyd 29. Oktober és 5. November 1935, Morgenblatt.) — Családja magyar nemesi származásának ezt a meséjét tartalmazza most megjelent könyve is: *Franz Liszt. Abstammung, Familie, Begebenheiten*. Wien—Leipzig 1937, S. 1 f. — Ezzel szemben lásd Rudolf Stritzko: *Die Graner Messe und Franz Liszts Nobilitierung*. Österreichische Rundschau Bd. XLIX. 1916, H. 6, S. 267—270. — A magyar nemesi származás régi meséje található Liszt legújabb életrajzában is: Mary Tibaldi Chiesa: *Vita romantica di Liszt*. Milano 1937, p. 2.

ügyész (Generalprokurator) a *Magyar Hirlap* 1851. december 7-i, 27-i és 1852. január 7-i számaiban a következő szöveggel tett közzé: «Kéretik olvasni! Liszt Ferenc zongoravirtuóz, Pesten mulatása alkalmával 1839—1840-dik évben, családi (magyar) nemességének hebizonyítására szolgáló eredeti okiratok megvételeivel kínáltatott meg. Ezen vagy hasonló papírok birtokosa ezennel felhivatik és megkéretik, magát, azon papíroknak Liszt *Ferenc* számára eladása iránt, Liszt Eduard tanárral, Bécs, Rossau 123, *minél előbb* érintkezésbe tenni.» A Liszt Ferenc magyar nemességét bizonyító oklevelek megvételeiből azonban, úgy látszik, nem lett semmi, mert még nemrég is kínáltak ilyeneket a M. Kir. Országos Levéltárnak megvételeire, de átvizsgálásuk után kiderült, hogy ezeknek a mi Lisztünk családjához egyáltalán semmi közük sincsen.

Amikor pedig Liszt Ferenc 1859-ben megkapta Ferenc Józseftől a III. osztályú vaskoronarend lovagkeresztjét, ez feljogosította arra, hogy az osztrák lovagok közé való felvételét kérje. Még abban az évben benyújtott folyamodványával kapcsolatban az osztrák belügyminisztérium kérdést intézett a magyar regisztratura-osztályhoz, hogy Liszt családja nem magyar nemes-e. Laskai Károly miniszteri tisztviselő már augusztus 26-án nyomban válaszolt és közölte a Királyi Könyvekből a List, Liszthi, illetőleg latinus végzettel Listhius nevű családok részére történt nemességadóományozásokat. Ezek szerint Liszthi (Listhius) László 1655-ben és Liszthi János 1664-ben grófi rangot, List András pedig 1719-ben nemeslevelet kapott. Ugyanekkor Liszt Ferenc személyes betekintéssel is meggyőződött arról, hogy családja a nemesített magyar Listekkel és Liszthiekkal nem azonos. Csak ezután szolgáltatták ki neki az osztrák lovagi diplomát a tőle tervezetként benyújtott címerrel együtt. Az iratokból azonban az is megállapítható, hogy e ténykedések java-részt Eduárd végezte, akire és családjára azután Liszt Ferenc az osztrák lovagi címet 1867-ben átruháztatta.¹

¹ Heinrich Kunnert: *Der Ritterstand Franz Liszts*. Burgenländische Heimatblätter Jg. V, 1936, H. 2, S. 50 f.

Mіндеzekből most már kitűnik, hogy Liszt Ferenc, illetőleg rokonai 1859-ben, illetőleg 1867-ben nem magyar, hanem osztrák nemességet kaptak. Ugyanekkor pedig azt is hivatalosan megállapították, hogy Liszt Ferenc családja nem volt magyar nemes család.

De milyen család volt hát az, amelyikből Liszt Ferenc származott?

*

Ramann azt is megírta, hogy Liszt Ferenc dédapja, Sebestyén, alacsonyabb rangú tiszt volt az 1. császári (később I. Ferenc József) huszárezredben. Ezt aztán a későbbi életrajzírók daliás huszárfőhadnaggyá léptették elő. Ez a Ramann-féle semmivel sem bizonyított állítás talán elhithető volt a magyar nemesi családból származó huszárról. Most azonban, hogy módszeresen nyomról-nyomra átvizsgáltuk az anyakönyvi bejegyzéseket, kitűnt, hogy List Sebestyén mint «özvegy zsellér» halt meg a mosonmegyei Rajkán 1793-ban kilencvenéves korában. (Ennek az életkornak ugyan egyéb anyakönyvi bejegyzések ellentmondanak.) Az 1. császári huszárezredet pedig csak 1756-ban alapították. Így 53 évesnek kellett volna Sebestyénnek lennie az ezredbe való belépésekor. Átvizsgálva azonban a bécsi hadiléváltárban az ezrednek sorozási jegyzékeit, List Sebestyén neve bennük egyáltalán nem fordul elő. Legfeljebb tehát csak az lett volna lehetséges, hogy talán altiszt (káplár) volt ez a Sebestyén, de hogy tiszt (főhadnagy) lett volna e huszárezredben az, aki később csak zsellér volt, az teljességgel hihetetlen.

Ez a List Sebestyén idáig Liszt Ferencnek anyakönyvszerűleg kimutatható legrégebb őse. Felőle nem sokat tudunk. Ramann annyit mond róla, hogy Ragendorfban (magyarul Rajka) halt meg Sopron (!?) mellett.¹ Ezt azután szóról-szóra és minden bírálat nélkül átvette Somssich Andor is *Liszt Ferenc élete* című könyvébe (5. l.), sőt Hárieh János is, aki még azzal az elírással is megtoldotta, hogy Rajkának Ramann-nál olvasható német Ragendorf nevét összetévesz-

¹ Ramann, i. m. Bd. I, S. 5.

tette az alsó-ausztriai Raggendorffal.¹ Ugyanebbe a hibába esett Bartha Dénes is.² A koronát azután Koudela Géza tette rá, amikor a Liszt-emlékév országos bizottsága megbízásából írt és az Országos Liszt Ferenc Társaság kiadásában 1936-ban megjelent Liszt-életrajzában Raggendorft (így!) Sopron mellé,³ Rajkát pedig egyik rádióelőadásában Burgenlandba helyezte. Rajka még vonattal is öt óra távolságra fekszik Soprontól, ellenben ott van a Dunánál Moson megyének abban a felnyúló szögletében, ahonnan már szabad szemmel látni a pozsonyi várat.

List Sebestyén (Koudelánál tévesen György Sebestyén!) a rajkai anyakönyvekből megállapíthatólag a Waldberg nemesi család zsellérházainak egyikében lakott. Ugyanis első feleségének 1786. október 17-én történt elhalálozásakor a rajkai 120. régi számozású ház van lakóhelyükül bejegyezve. Leánya, List Orsolya (Ursula), Liebenwein Ferencné pedig 1789-ben ugyancsak anyakönyvi adat szerint családjával a kettővel odébb levő 116. számú házban lakott. Ez a két ház még most is megvan a Modrovich-féle uradalmi zsellérházak csoportjában. 1814-ben ugyanis beházasodás folytán a Waldberg-családtól a nemes Modrovich-család tulajdonába került.⁴ Miután a Waldberg-, illetőleg Modrovich-családnak nem kerültek elő feljegyzései jobbágyairól, felkutattuk az Országos Levéltárban a Mária Terézia alatt történt jobbágyi összeírásokat. Az 1773. január 7-én kelt táblázatban sikerült is List Sebestyént mint a magyaróvári királyi hercegi uradalomhoz tartozó rajkai zsellért fellelnünk. Az urbáriális táblázatban mint «subinquinus», vagyis legszegényebb háznélküli zsellér szerepel évi 12 kézi robotnappal, úgy hogy még állatja sem igen lehetett.⁵ Úgy látszik, hogy List Sebes-

¹ Hárich János: *Liszt Ferenc családja és az Esterházy hercegek*. Napkelet XII. évf., 1934. 9. sz. 508. l. és *Liszt Ferenc ősei és gyermekei*. Énekszó III. évf., 1935. 2. sz. 232. l.

² Dénes von Bartha: *Franz Liszt 1811—1886. Sein Leben in Bildern*. Leipzig 1936. S. 11.

³ Koudela Géza: *Liszt Ferenc*. Budapest, 1936. 6. l.

⁴ Rajkai kutatásainkban Békefi Ernő tanító úr oly messze-menően támogatott, hogy e helyről is meleg köszönetet mondunk neki.

⁵ Országos Levéltár. «Helytartótanácsi levéltár, Tabulae Urba-

tyén lakás fejében a Waldberg-családnál is dolgozott vagy pedig bért fizetett a kis zsellérházért.

List Sebestyén első feleségének nevéül az akkori szokásnak megfelelően csak Anna Mária van az anyakönyvbe bejegyezve. Így csak feltevés, hogy ez esetleg az evangélikus Graf-családból származott. Ugyanis Sebestyénéknél Graf György Ádám és ennek Mária nevű felesége voltak a két fiú keresztszülei, úgy hogy Ferencünk nagyatyja keresztyjéről nyerte a György Ádám nevet. List Sebestyén októberben elvesztvén gyermekeinek anyját, a rákövetkező 1787. év januárjában már feleségül vette Sándor János özvegyét. Krisztinát. Az egész List-családfában ez az egyetlen magyar név fordul elő, de a németajkú plébános ezt is Schandornak jegyezte be.

Liszt Ferenc nagyatyjáról, Ádám Györgyről (Sebestyén fiáról) már jóval többet tudunk. Jórészt Esterházy-birtokokon tanítóskodott Nemesvölgyön, Köpcsényben, Szent Györgyön. olykor — akkori szokásnak megfelelően — a falusi jegyzői állást is betöltve; aztán dolgozott a herceg márcfalvai fatelepen mint irnok, majd a pottendorfi posztógyárban mint munkás. Hárich *Liszt Ferenc családja és az Esterházy hercegek* című tanulmányában a fraknoi hercegi levéltár «Acta musicalia» anyaga alapján bemutatja Ádám György egész életét. Háromszor nősült és 25 törvényes gyermeke volt. Első feleségét, Ferencünk nagyanyját, Schlesak Borbálának hívták, aki oroszvári zsellér-családból származott. Lehet, hogy családja (a német?) Sziléziából vándorolt le (Schlesak = Schle-

riales Comitatus Mosoniensis. Oppidum Rajka, 1773». — Jellemző, hogy a 12 subinquilinus közt csak egyetlen magyar név szerepel. azé a Sándor Jánosé, aki azonos azzal a zsellérral, akinek özvegyét mint második feleséget List Sebestyén vette el 1787-ben. Az egész jobbágyösszeírásban Rajkán mindössze még egy magyar nevű forduló elő (Ujvári Márton), a többi, mint maga az összeírás is, német. Az 1715. és 1720. évi jobbágyösszeírásban List Sebestyén már csak azért sem szerepelhetett, mert akkor még igen fiatal volt. Valószínűbb azonban, nagy szegénysége is erre vall, hogy a két jobbágyösszeírás között, vagyis 1720 után és 1748 előtt vándorolt be az alsó-ausztriai telepésekkel Rajkára. Ugyanis 1748. október 30-án született Rajkán első gyermeke. Orsolya.

sier). Ő maga minden jel szerint már német volt, mert Oroszvárott született, és anyját Düring (Türing, Türinger) Máriának hívták, akinek családja azonosnak látszik a háromszáz éves soproni Thirring-nemzetséggel.¹ A Slezák név azonban szláv (morva, tót) eredetre vall. Oroszvárott ugyan, mint neve is mutatja, laktak valaha ruthének, de valójában horvát község volt, amely azonban ebben az időben már meglehetősen elnémetesedett. Liszt Ferenc nagyszüleinek házasságáról a következő érdekes bejegyzést találtuk az oroszvári (német neve Karlburg) plébánia anyakönyvében: «Anno 1775 Januarij den 17ten dito ist der Jungesöll Adam List, Schulmeister in Edles-Thal, alt 20 Jahr, mit der Jungfrau Barbara Schlessackin allhier, alt 21 Jahr, copuliret worden. Zeigen [auf] seiner [Seite] Johann Michael Ott, Schullmeister allhier und Johann Händi, Mitnachbar in Edles-Thall, ihrer Seithen Joseph Mayr, Schaffmeister bey (Titl.) Herrn Jacklin.»

Liszt Ferenc nagyatyjában már nagymértékben jelentkeztek a zenei képességek. Kiváló orgonista volt és Esterházy herceg pottendorfi (alsó-ausztriai) várkapolnájában énekkart is szervezett. Ott is halt meg 89 éves korában mint a herceg kegydíjasa. Hogy Ferencünk és atyja a különös zenei képességet György Ádámtól, nem pedig feleségétől, Schlesak Borbálától örökölte, azt az is bizonyítja, hogy Liszt György Ádám nagyapának nemcsak Schlesak Borbálától származott Ádám fia és Borbála nevű lányától született unokája, Vetzko Antal bedegi (Tolna megye) plébános, egyházi zenész, hanem a második feleségétől született Borbála lánya, Hennig Alajos jezsuita, egyházi zeneíró anyja és harmadik feleségétől származó Eduárd nevű fia is elsőrangú zenei tehetségek voltak.

Liszt Ferenc atyja, Ádám, másodszülött fiú volt. Elsőnek sikerült kinyomoznunk és közölnünk születésének pontos dátumát² és kikutatnunk azt, hogy 1790-től kezdve a pozsonyi királyi katolikus (akkor ugyan közben átmenetileg állami, ma Masaryk-reál-) gimnáziumba járt, melyben II.

¹ Lásd Thirring Gusztáv: *A soproni Thirring nemzetség háromszázéves multja*. Sopron. 1934.

² Csekey—Diósi, i. m. 10. l.

József kora után éppen abban az évben lett kötelező a magyar nyelv tanítása. Liszt Ádám a kezdők csoportjába tartozott, tehát nyilván még egyáltalában nem tudott magyarul, és abból bizony mindig a leggyöngébb osztályzata, «tertiája» volt, ami akkor a szekundával volt egyenlő. Nem is tanult meg jól magyarul. Miután a gimnáziumot 1795-ben öt tanév alatt elvégezte, még ugyanazon év szeptember 21-én belépett Malackán a ferencesek rendjébe, de nem sokáig tartott itt ki, mert már 1797. július 29-én mint «állhatatlan és változékony természetű» Nagyszombatban elbocsátást nyert.¹ Még ugyanazon év őszén beiratkozott az 1797/98. tanévre a filozófiára az 1784-ben Nagyszombatból Pozsonyba helyezett akadémián.² De félév múlva, — úgy látszik, nem lévén pénze a továbbtanuláshoz — 1798. január 1-én 21 éves korában gazdasági gyakornoknak lépett be Esterházy herceg fraknói uradalmába. Amikor aztán 1800. június 6-án tisztartásági irnoknak nevezték ki Kapuvárra, augusztus 10-éről kérvényt adott be áthelyezése végett: «Nachdem ich der ungarischen Sprache unkundig, welche doch zu diesem Amt höchst nöthig ist.»³ 1801-ből eredő személyi táblázata szerint beszél németül, latinul és valamit magyarul.

Hogy azonban Liszt Ádám, Ferencünk atyja, német anyanyelve ellenére jó magyar ember volt, arra a következő tényekből következtethetünk. Nevét már gyerekkorától fogva mindig magyarosan írta. Míg atyjának Georg Adam *Liszt* volt beadványain az aláírása és csak később kezdte magyaros-

¹ A pozsonyi ferencendi kolostor latin feljegyzéseit közli P. Vševid J. Gajdoš, *František Liszt a františkáni. [Liszt Ferenc és a ferencendiek.] Františkánsky Obzor [Ferencendi Értesítő] II. évf., Bratislava [Pozsony], 1936. 3—4. sz. Gépirással sokszorosított különnyomatban is megjelent. Budapest [1937], 33 l. Német kivonata: *Die Liszt- und die Albachgasse in Pressburg*. Neue Pressburger Zeitung vom 7. und 9. März 1937. — Ugyancsak közli a feljegyzéseket Emile Haraszi: *Deux franciscains: Adam et Franz Liszt*. La Revue Musicale XVIIIe année, Paris 1937, No. 174, p. 269—271.*

² Lásd a pozsonyi Comenius-egyetem quaesturájában, «Matricula Academiae Regiae antea Tyrnaviensis, subin Posoniensis ab anno Foundationis 1777 usque 1850.»

³ Herceg Esterházy fraknói levéltára, «Acta musicalia Nr. 4204».

san írni a nevét,¹ addig Ádám mindig *Liszt*nek írta nevét, amiről igen sok levele és beadványa tanúskodik az Esterházy-levéltárban. Sőt már gyermekkorában a pozsonyi gimnázium és akadémia anyakönyveiben tízszer van bevezetve a neve és mindig kivétel nélkül magyarosan, holott tanárai jórészt németek voltak.² Éppen ezért a tények nem ismerésén vagy szándékos elferdítésén alapszik Wamser bécsi családtörténésznek az az állítása, hogy Liszt Ádám csak később kezdte magyarosan írni a nevét. E mellett tanulmányában mindig *List* Ádámot ír, sőt Liszt Ferencet is így nevezi: *Franz List* (*später «Liszt» genannt*). De megtalálhatta volna Liszt Ádám Párizsból 1823. augusztus 14-én kelt levelének hasonmását, amelyben még atyjának, az alsó-ausztriai Pottendorfban élő György Ádámnak is magyarosan írta a címzést (*Liszt*nek).³ Semmitmondó az az érvelése is, hogy Liszt Ferenc lóki születési anyakönyvébe is *List*nek jegyezték be családi nevét.⁴ Hogy ezek a bejegyzések mennyire önkényesek voltak és mennyire a plébánosok kénye-kedvétől függöttek, arra jellemző a fentebb említett Düring név, amely ugyanazon család három egymás után született gyermekénél ugyanattól a plébánostól háromféle alakban fordul elő. Liszt Ádám mostohatestvérét, Liszt Borbálát pedig Hennig József orvos veszi feleségül, és az egymás után született négy gyermek

¹ Liszt Eduárd fentebb idézett könyvében két íráspróbát közöl Liszt György Ádámotól, aki 1826-ban még *List*nek, 1843-ban ellenben már *Liszt*nek írta a nevét. (Abb. 7 und 8 zur S. 14.)

² Lásd Schönvitzky Bertalan: *A pozsonyi kir. kath. főgymnasium története*. Pozsony, 1896. 246. s k. l.

³ Közölte Bruno Schrader: *Franz Liszt*. 2. Aufl. Berlin 1921, S. 32—33.

⁴ Heinrich E. Wamser: *Abstammung und Familie Franz Liszts*. Burgenländische Heimatblätter Jg. V. 1936, H. 2. S. 25. — Wamsernek ez a cikke Kismartonban 1936 májusában jelent meg. Viszont a mi Liszt-versgyűjteményünk 1936 februárjában. Abban már anyakönyvi okleveles kutatások alapján több új adatot tettünk közzé, sokat pedig helyesbítettünk. De ezeken kívül is családtörténeti vonatkozású adatokat és nyomokat levélben közöltünk Wamserrel, aki azokat mind felhasználta értekezésében.

családneve Hennig, Henig és Hönig változatban van bejegyezve. De ha az akkori anyakönyvi bejegyzésnek volna is a névirás tekintetében különösebb jelentősége, akkor éppen Liszt Borbála családnevének írását hozhatnók föl Wamser ellen, mert nevét kalligrafikusan *Lisztnek* jegyezte be a plébános az 1827. évben a rajkai anyakönyvbe. Ugyanígy Liszt Orsolyáét, Sebestyén lányáét, amikor Liebenwein Ferenczel kötött házasságából 1783. augusztus 14-én Mária nevű leánya született.

Bizonyos, hogy Liszt Ádámot, akinek atyja, a kántortanító, már jobbagysorból a honorácior osztályba lépett, a magyarsághoz való érzelmi és művelődésbeli közeledés ösztönzi nevének magyaros írására. Frankenburg Adolftól, kora egyik jeles publicistájától tudjuk, akinek nevét viseli ma is a soproni irodalmi kör, hogy atyja és Liszt Ádám érzelmileg mennyire a magyarsághoz tartoztak. Mindketten az Esterházy hercegi uradalomnak voltak a tisztjei. Liszt Ádám 1808-ban került nagy bánatára Kismartonból Doborjánba. Frankenburgék pedig jó órányira Doborjántól Sopronkeresztúron (akkor Német-Keresztúr) laktak. Igen gyakori vendégek voltak egymásnál. A «Vetter Adam» majd minden hangszeren játszott. Az öreg Frankenburggal együtt szidták a bécsi kormányt. Frankenburg Antal, aki sohasem ment német komédiába, azt mondogatta németül: «Német a nevem, magyar a szívem.» Frankenburgné tartotta a Doborján melletti Lókon (akkor Alsó-Loók), ahol a plébánia volt, Liszt Ferencet a keresztvíz alá.¹ Az is Liszt Ádám magyar érzelmére vall,

¹ Lásd Frankenburg Adolf: *Őszinte vallomások*. Pest, 1861. I. k., 14. és 26. l. — U. ő: *Emlékiratok*. Pest, 1868, I. k., 67. s k. I. — Miután Frankenburg szerint anyja tartotta Liszt Ferencet keresztvíz alá, *Liszt Ferenc magyarsága az újabb kutatások tükrében* című székfoglalónkban (A Nagykőrösi Arany János Társaság Évkönyvei XI. k., 1937. 8. l.) azt következtettük, hogy Szalay Juliánna volt Frankenburgné. A sopronkeresztúri (ma Deutschkreutz Burgenlandban) plébánia anyakönyvéből azonban utóbb kitudt, hogy Frankenburg Antalnét Grill Annának hívták, és így nem volt azonos Liszt Ferenc keresztanyjával. Szalay Juliánnával. E mellett természetesen megfelelhet a valóságnak, hogy Liszt Ferencet Frankenburgné tartotta keresztvíz alá. — Ellenben Koudelának az az állítása, hogy Vásonkeői

hogy Ferenc keresztszüleinek magyarokat választott Zambóthy (Szombathy?) Ferenc és Szalay Juliánna személyében.¹

Nem tudjuk, hogy az idegenben töltött négy küzdelmes év alatt milyen érzelmek fűzték Liszt Ádámot magyar hazájához és hogy ápolta-e fia szívében a hazaszeretetet. Erre Liszt Ádámnak D'Ortigue-tól közzétett naplótöredéke sem ad feleletet.² Az ellenben bizonyos, hogy mielőtt egyévi bécsi tanulóév után nekiindult fiával a nagyvilágnak, előbb Bécsből Pestre utazott és 1823. május 1-én honfitársainak mutatta be először fia művészetét. A hangversenyt hirdető falragaszok német nyelven így kezdődtek: «Magyar vagyok . . .» És az is bizonyos, hogy Liszt Ádám mindenütt magyarnak vallotta magát és fiát is.

és Győri Liszt Ferenc volt a mi Liszt Ferencünknek keresztatyja és nagybátyja, s utána kapta a Ferenc nevet, vaskos tévedés. Ez a Győrött született és Vácon élt Liszt Ferenc nem volt a mesternek nagybátyja, még kevésbé keresztapja. A lóki anyakönyvből kiviláglík, hogy Liszt Ferenc «Zambóthy» Ferenc nevű keresztapjától kapta a Ferenc nevet. (A lóki anyakönyvi bejegyzés hasonmását közölte Die Musik Bd. XLI. Berlin und Leipzig 1911—12, S. 112—113. — Wamser, i. m. S. 52. Tafel V. — Füssmann—Mátéka, i. m. S. 5.) — Koudela (i. m. 9. 1.) átvette Tragor Ignác szájhagyományokon és családi közléseken épült, téves elbeszélését. (Vác az előadó művészetekben. Vác, 1934, 90. l.) A «Vásonkeői és Győri» előnévről is kiderült, hogy az mindössze egy váci sírkövön olvasható.

¹ A plébános bejegyzése nemcsak a List, hanem a Zambóthy név tekintetében is kétséget keltő.

² Joseph d'Ortigue: *Franz Liszt*. [Így!] *Essai biographique*. Gazette Musicale de Paris IIe année, 1835, p. 200 et s. — Újból közzétette Marcel Herwegh: *Au Banquet des Dieux*. Paris 1931, p. 107—123. — Németül közzétette E. Flechsig: *Franz Liszt*. [Így!] *Nach dem Französischen des J. d'Ortigue*. Neue Zeitschrift für Musik Bd. IV, Leipzig 1836, No 4, S. 13—16, No 5, S. 19—21, No 6, S. 23—24, No 7, S. 27—30, No 8, S. 31—33, No 10, S. 39—40. — V. ö. még La Mara: *Franz Liszt auf seinem ersten Weltflug. Briefe seines Vaters. Adam Liszt, an Carl Czerny*. Classisches und Romantisches aus der Tonwelt. Leipzig 1892, S. 235—262. — Magyarul közölte Liszt Ferenc első külföldi hangversenykörútja címmel a Népművelés VI. évf., 1911, 17—18. sz. 340—355. l. Innen közölte Somssich. i. m. 20—46. l. — V. ö. még Csekey: *Franz Liszts Vater. Nach bisher unveröffentlichten Dokumenten dargestellt*. Die Musik Jg. XXIX, Berlin 1937, H. 9, S. 631—635.

Ami most már Liszt Ferenc anyját illeti, családja Alsó-Ausztriában és a bajor sváb földön (Schwaben) messze a multba visszamenőleg követhető.¹ Liszt Ádámné, Lager Mária Anna Kremsben született, ahol atyja sütőmester volt. Korán elvesztette atyját, és miután sok testvére volt, már kilencéves korában elkerült a háztól. Bécsben több helyen is szolgált mint szobaleány, majd Nagymartonba ment Ferenc nevű bátyjához, aki ott a szappanfőző mesterséget űzte. Miután ebben az időben Liszt György Ádám, Ferencünk nagyatyja is Nagymartonban ispánkodott az Esterházy-uradalomban, nyilvánvaló, hogy fia, az akkor 35 éves Ádám, itt ismerkedett meg feleségével, aki bizony már 23 éves volt, amikor az esküvőt 1811. január 11-én a lóki templomban megtartották.² Lisztné finomlelkű, de jelentéktelen nő volt. Fia zenei képességeit nem tőle, hanem nagyatyjától és atyjától örökölte. Liszt Ádám, aki később maga is tagja volt a Haydn-tól vezényelt kismartoni hercegi zenekarnak, már 1801-ben egy 16 hangszerre írt *Te Deumot* ajánlott fel a hercegnek, s leveléből azt is megtudjuk, hogy Pozsonyban (gimnazista és akadémiai hallgató korában) Rígler Ferenc Páltól, a fő nemzeti iskola zenetanárától, órákat vett hangszerelésből.³

Mindezekből a családtörténeti kutatásokból, amelyeknek itt helyszűke miatt csak a legfontosabb eredményeit

¹ Lásd Wamser, i. m. S. 30 f.

² Hans Plöckinger január 17-i dátuma magánközlése szerint is csak elírás. *Die Herkunft der Mutter Liszts*. Austria—Hungaria Jg. I, Wien 1936, H. 1, S. 14. — Liszt Ádámék házasságának ténykörülményeire Wamsert megelőzve annak a pernek irataiból következtettünk, amelyet a Liszt-örökösök, élén Hohenlohe hercegnével, Sayn-Wittgenstein hercegnő leányával, 1900-ban a budapesti VI. kerületi járásbírószágon indítottak, amikor aztán a bíróság felhívta hivatalos hirdetményben a lapokban a Liszt-örökösöket. Az iratok közt, melyeket jelenleg a budapesti központi járásbírószágon Ó. 186,704. szám alatt mint történelmi becsűeket őriznek (különben ugyanis már kiselejtezték volna őket), van egy leszármazási táblázat is, amely kutatásaink megindításához és további következtetések levonásához igen becses adatokat szolgáltatott. — Legutóbbi sajtóközlemények szerint az örökösök a pert újrafelvétellel ismét folyamatba tették.

³ Mindkettő herceg Esterházy fraknoi levéltárában. «Acta musicalia Nr. 1895, 3361 és 3367».

Liszt Ferenc nemzetségfája.¹

<p>8. dédapa</p> <p>List Sebestyén zsellér Rajka (Moson m.) † 1793 I. 7 Rajka</p>	<p>9. dédanya</p> <p>(Graf?) Anna Mária (* 1713 körül) † 1786 X. 17 Rajka, 120. sz. ház</p>	<p>10. dédapa</p> <p>Schlesak ² János zsellér Oroszvár (Moson m.)</p>	<p>11. dédanya</p> <p>Düring ³ Mária * 1733 II. 28 Oroszvár</p>	<p>12. dédapa</p> <p>Lager ⁴ Mátyás paraszt Palt (Alsó- Ausztia) (* 1660 körül) † 1718 XII. 28 Palt</p>	<p>13. dédanya</p> <p>Stöckl Anna Mária * 1688 XII. 7 Paudorf (Alsó- Ausztia) anya- könyvezve Göttweig † 1742 után</p>	<p>14. dédapa</p> <p>Schuh- mann ⁵ András órásmester Öttingen (Bajorország) * 1724 Krems (Alsó- Ausztia)</p>	<p>15. dédanya</p> <p>Riedel Franciska, atyja órásmester, birodalmi német</p>
— 1748 előtt		— 1749 IX. 16 Oroszvár		— 1709 IX. 10 Mautern (Alsó-Ausztia)			
4. nagyapa		5. nagyanya		6. nagyapa		7. nagyanya	
<p>Liszt (List) György Ádám kántortanító, jegyző, ispán stb. * 1755 X. 14 Rajka † 1844 VIII. 8 Pottendorf (Alsó-Ausztia)</p>		<p>Schlesak Borbála ² * 1753 XI. 28 Oroszvár † 1798 III. 31 Lajtaszentgyörgy ⁶ (Sopron m.)</p>		<p>Lager Mátyás ⁴ sütőmester Krems * 1715 IX. 5 Palt anyakönyvezve Mautern † 1796 XII. 9 Krems 314. sz. ház</p>		<p>Schuhmann Franciska Romana ⁵ (* 1752 körül Öttingen) † 1797 V. 9 Krems, 314. sz. ház</p>	
— 1775 I. 17 Oroszvár				— 1777 V. 26 Krems			
2. apa				3. anya			
<p>Liszt Adám uradalmi tisztviselő * 1776 XII. 16 Nemesvölgy (Moson m.) † 1827 VIII. 28 Boulogne-sur-Mer (Franciaország)</p>				<p>Lager Mária Anna ⁴ * 1788 V. 9 Krems, 314. sz. ház † 1866 II. 6 Párizs</p>			
— 1811 I. 11 Lók ⁷ (Sopron m.)							

1.

Dr. h. c. **Liszt** Ferenc zongoraművész, zeneszerző és író
* 1811 X. 22 Doborján (Sopron m.), anyakönyvezve Lók,⁷ † 1886 VII. 31 Bayreuth (Bajorország)

¹ Wamser adatainak kiegészítésével és kijavításával készült. (I. m. S. 33.)

² Schlesack- és Schlesäck-nek is írva.

³ Turing- és Tüinger-nek is írva.

⁴ Laager-nek is írva.

⁵ Schuchmann-nak is írva.

⁶ Akkor csak Szent György.

⁷ Akkor Alsó-Loók.

Liszt-családfa.¹

List Sebestyén
 zsellér Rajka (Moson m.)
 † 1793 I. 7 u. o., 90 éves
 I. — (Graf?) Anna Mária
 † 1786 X. 17 Rajka, 120. sz. ház, 73 éves
 II. — 1787 I. 9 Rajka, az u. o.
 1785 IX. 29-én elhalt
Schandor (Sándor) János özvegyével
 Krisztinával
 † 1791 III. 9 Rajka, 60 éves

Orsolya (Ursula)
 * 1748 X. 30 Rajka
 — 1767 I. 25 Rajka
Liebenwein Ferenc
 zsellér
 * 1736
 † 1811 VII. 22 Rajka, 116. sz. ház,
 75 éves
 5 fiú és 5 leány 1768 és 1789 közt,
 mind Rajkán

János Kristóf
 * 1751 VIII. 26 Rajka
 † 1751 IX. 2 Rajka

Liszt (List) György Adám
 kántortanító, jegyző, ispán stb.
 * 1755 X. 14 Rajka
 † 1844 VIII. 8 Pottendorf (Alsó-Ausztria)
 I. — 1775 I. 17 Oroszvár (Moson m.)
Schlesak Borbála
 * 1753 XI. 28 Oroszvár
 † 1798 III. 31 Lajtaszentgyörgy (Sopron m.)
 II. — 1798 V. 8 Lajtaszentgyörgy
Weninger Borbála
 * 1778 IV. 29 Lajtaszentgyörgy
 † 1806 XII. 21 Nagymarton (Sopron m.)
 III. — 1807 II. 10 Nagymarton
Richter Magdolna
 * 1780
 † 1856 III. 17 Bécs, Rossau 123

1. házasságából

Mihály
 * 1775 IX. 19
 Nemesvölgy
 † 1779 I. 22
 u. o.

Liszt Ádám
 Esterházy-uradalmi tisztviselő
 * 1776 XII. 16 Nemesvölgy
 † 1827 VIII. 28 Boulogne-sur-
 Mer (Franciaország)
 — 1811 I. 11 Lók (Sopron m.)
Lager Mária Anna
 * 1788 V. 9 Krems, 314. sz. ház
 (Alsó-Ausztria)
 † 1866 II. 6 Párizs

Magdolna
 * 1778 XI. 3
 Nemesvölgy

Rozália
 * 1780 IX. 12
 Nemesvölgy

Rozália
 * 1781 VIII. 30
 Nemesvölgy
 — **Kollmann**

Anna Mária
 * 1783 VI. 22
 Nemesvölgy

Borbála
 * 1785 I. 24
 Nemesvölgy
 † 1855 IV. 6 Bedeg
 (Tolna m.)
 — **Vettko Alajos**
 Esterházy-uradalmi
 vadász
 * Csehország
 † 1861 IV. 9 Bedeg, 81 éves

Terézia
 * 1786 X. 31
 Köpcsény
 (Moson m.)
 † 1787 IX. 9
 u. o.

Ferenc
 * 1788 V. 18
 Köpcsény

Katalin
 * 1790 VIII. 15
 Köpcsény
 † 1826 X. 15
 Wien II

Terézia
 (* ?)
 — 1827 IV. 29
 Pottendorf
Mayerheim
 Ferenc

András
 * 1795 IX. 15
 Lajtaszent-
 györgy
 († 1801 előtt?)

Friderika
 * 1797 XI. 25
 Lajtaszent-
 györgy
 u. o.
 † 1798 VIII. 10

Antal
 órás
 * 1799 IV. 5
 Lajtaszentgyörgy
 † 1876 VII. 29
 Bécs IV
 I. — **Haas Anna**
 II. — **Fichtner**
 Teréz
 fiágon kihalt

András
 * 1801 II. 13
 Lajtaszent-
 györgy
 u. o.
 † 1801 IV. 10

Borbála
 * 1802 II. 18
 Márcfalva
 (Sopron m.)
 — 1822 IV. 8
 Rajka

Hennig József
 orvos
 — **P. Hennig**
 Alajos
 jezsuita
 * 1826 VI. 21
 Rajka
 † 1902 VI. 12
 Pozsony

János Nepomuk
 * 1804 V. 1
 Márcfalva

Sándor
 * 1806 IX. 24
 Nagymarton
 † 1807 IV. 29
 u. o.

Johanna
 * 1807 X. 20
 Nagymarton
 † 1808 V. 6
 u. o.

Alajos
 * 1808 XI. 17
 Nagymarton
 † 1809 VIII. 20
 u. o.

Johanna
 * 1810 V. 13
 Nagymarton

Alajos
 * 1811 XII. 18
 Nagymarton

Mihály (Lajos)
 * 1815

Liszt Eduárd
 cs. kir. főállamügyész
 * 1817 I. 31 Margarethen
 am Moos (Alsó-Ausztria)
 † 1879 II. 8 Bécs I
 I. — 1850 V. 15 Bécs
Pickhart Karolina
 * 1827 I. 27 Cilli
 (Jugoszlávia)
 † 1854 X. 4 Bécs
 II. — 1859 I. 24 Bécs
Wolf Henrietta
 * 1825 V. 30 Neugedein
 (Csehország)
 † 1920 XI. 2 Bécs

2. házasságából

3. házasságából

1. házasságából

Ferenc
 berlini egyetemi tanár
 * 1851 III. 2 Bécs
 † 1919 VI. 21 Seeheim
 (Hessen)
 — 1877 VII. 16 Bécs
 báró **Friedenfels**
 Rudolfina
 * 1855 IV. 15 Bécs
 † 1925 X. 3 Berlin

2 férjezetlen leány

2 leány

2. házasságából

2 férjezetlen leány

Eduárd
 címz. egyetemi tanár
 (Grác), bécsi ügyvéd
 * 1867 III. 13 Bécs
 — 1922 III. 10 Bécs
Linke-Wagner Mária
 Júlia
 * 1879 VI. 24 Maffersdorf
 (Csehország)

¹ Wamser és Liszt Eduárd adatainak kiegészítésével és kijavításával készült.

tártuk fel, most már minden kétséget kizáróan megállapítható, amit Hóman Bálint a Magyar Nemzeti Múzeum Liszt-émlékkiállításán 1936. június 6-án tartott és a rádiótól is közvetített megnyitó beszédében találóan így foglalt össze: «Liszt Ferenc ausztriai eredetű és német anyanyelvű család magyar földön született sarjadéka volt.»¹ Vagy amit mi fentebb említett kis versgyűjteményünk bevezetésében már előbb így fejeztünk ki: «Mint korának német-magyar típusa, németajkú magyarnak született magyar földön.»² Vagy mint Haraszti Emil, az egyik legkiválóbb magyar Liszt-kutató írta: «Liszt németnek született magyar földön, de magyarnak vallotta magát.»³ Bartha Dénes is ügyesen hangsúlyozza, hogy mire *ne* hivatkozzunk Liszt magyarságának a bizonyításában. «Mindenekelőtt ne hivatkozzunk Liszt magyar nevére vagy családjára . . .»⁴ A tárgyilagosan ítélő, módszeres kutató más eredményre nem juthat. Liszt Ferenc ereiben atyai és anyai ágon egyaránt német vér buzogott.

CSEKEY ISTVÁN.

¹ Közltek a budapesti napilapok 1936. június 7-i számukban.

² Csekey—Diósi, i. m. 6. l.

³ Haraszti Emil: *Liszt Ferenc*. Magyarság 1935. október 23.

⁴ Bartha Dénes: *Liszt Ferenc-émlékkiállítás*. Budapest, 1936, 8. l.

MŰVÉSZI HANGFESTÉS ÉS HANGUTÁNZÁS.

— Harmadik és utolsó közlemény.¹ —

Az a latin vers, mely Klajra saját vallomása szerint hatással volt, a következő :

Jam Regina avium cantu Philomela triumphat,
Zinzillat progne laeti pronuncia-veris.
Glocitat extenso crepitatque ciconia rostro,
Ingeminat tireli. tirelire alauda
Et militans suaves exercet acredula cantus,
Dulce sonat circum linaria, cantat acanthis.
Nec cessat tiziare argento carmine passer.
Omnes scandentis deum velificantor honori.²

Szorosabban hangutánzó Harsdörffernek egy fülemile-költeménye, mely a *Frauenzimmersprachspiele* közt (VII, 110.) található :

Dir, dir, dir, dir, höchster Hort
Bring ich mit erfreutem Klang
Mein verirrtes Lobgesang
Fort und fort.

Ez a *dir, dir* a franciás *tirelire* utánzata, sőt Harsdörffer a *tirelieren* igét is használja.

Ugyanezt az eljárást találjuk Flemmingnél, Harsdörffer kortársánál (*Teutsche Poemata*, 1642), mikor a pacsirta hangját így adja vissza :

Dir, dir dir gilt unser Singen,
Dem die Täler widerklingen,
Ruft des Feder-pöfels Schar.

¹ Az előbbi közleményeket lásd a *Budapesti Szemle* 1937. évi 718. és 719. számában.

² Kayser. I. mű. 220. l.

Mintájuk talán Opitz volt, aki a pacsirta hangját hasonlóképen utánozza :

Die Lerche schreit auch dir, dir lieber Gott allein
Singt alle Welt dir, dir, dir will ich dankbar sein.

Hübner, aki Du-Bartas *Világteremtés* című nagy epikus költeményét németre fordította, az 5. nap fülemüle-versében, melyet fentebb már idéztünk, szintén az *i* hangokat használja fel madárhang kifejezésére.

Die Lerche lieblich hier, mit ziezezierem rühret
Ihr süß gezieres Lied, und sich umbrührend führet
Nach dem gewölbten Bau, wann in den Lüften sie
Mit Zwitzern irt und kirt, sieh, sieh, sieh, hie, die, die.

A fülemüle, vagy pacsirta mellett természetesen más állathang-utánzatokat is kapunk. Így Martin Schuster (1649—93) *Frühlingsgesang* című költeményében a méhek zümmögését utánozza :

Wann die Bienen so heiserlich brummen,
Wann sie über die Blumen hin summen,
Doch erfreuet uns dieses Ankommen.

Ugyanitt a kacákat is megszólaltatja :

Auf den Weibern der Enten Geschwader
Sich ergetzet mit vielem Geplader,
Und erregt ein lustig Geschnader.

Schirmer igazi nürnbergi stílusban szólaltat meg különféle állatokat *Rosengebüsche* (2. Buch, 4. Gebüsch) c. versében :

Die Frösche coaxen, und quaxen und murren.
Die Tauben die turteln, und lachen und gurren.
Die schwirrende Schwalbe besuchet die Tächer.
Die Fincken bepincken die grünen Gemächer.
Die Lerche tirliret In sicherem Stande,
Und fühet bezieret die Freyheit zu Lande.
Die Nachtigall schläget und schlürfet und singet,
Und hallet, und schallet vor Freuden, und springet.

A kutyák és más állatok hangjának utánzását találjuk egy osztrák költő, Mathias Abelénél, aki szintén a nürnbergiek hatása alatt áll :

Da oft ein Kettenhund marrt, murt, muckt, bafft und bellt,
Die Kuh ruft mutig muh! Das Meh der Schafe blecket,
Der Frosch coaxt und krecket . . .

Harsdörffer *Frauenzimmersgesprächsspiele* (IV. 482.) nagy kedvvel festi a trombiták, lovak zaját s a kardcsattogást :

Es dröhen und tönen des Krieges Trompeten ;
Es rasselt und prasselt der Harnisch und Pferd ;
Es blinkert und fünkert das rasende Schwert,

Kayser többször említett művében (272. l.) idézi M. Kongehl-t (1646—1710), III. Frigyes udvari költőjét. Ennek egyik csataleírásából :

Das Dröhnen und Tönen der scharfen Trompeten,
Das Rasseln und Prasseln der langen Musketen,
Das Pauken der Pauken, der Trummeln Geschrei,
Das Summen und Brummen der Donner Kartaunen,
Es flinkern und blinkern die blitzenden Waffen.

Hasonlóképen a *Poetischer Trichterben* (II. 108.) :

Trommel und Pfeiffen, Heerpauken, Trompeten,
Donnerkartaunen und Hagelmusketen,

Eiserne Schlossen, Blitz, Kugel und Keul,
Rauben, Mord, Brennen und Jammergeheul,
Bluttriefende Degen,
Dollrasende Waffen,
Das Puffen und Paffen
Der rollenden Wägen
Entweiche nun weit.

A háború zaja egyáltalán kedvelt tárgya volt mind a latin humanista költészetnek, mind később a renaissance és barokk irodalomnak. Hadd idézzük itt Des Accords gyűjteményéből (*Des descriptions pathétiques*) a következő, a háború zaját főleg az *r* hangokkal jellemző helyet :

La rude et forte guerre
D'un foudroyant tonnerre
Rudement fracassa
Ce que l'horreur horrible
D'un barbare terrible
Jamais ne pourpensa.

Magyar költeményt megközelítő időszakból csupán Faludiét tudjuk említeni, ki *Nádasdi sírkövére* c. versében elég sikeresen festi, főleg az idézett versszak második felében, a harc zaját :

Marsnak kotzkáját,
Kétes próbáját,
Sebess pattantyújit,
Füstölgő ágyúit
Bátran néztem.
Rontottam fegyverét.
Kontzoltam emberét,
Döntöttem falait,
Megvettem várait
Ellenségnek.

Gyakori a természeti hangok utánzása, mint a vízzúgás, szélfúvás, villámlás. Ennek célja, mint már láttuk, egyrészt annak bizonyítása, hogy a német nyelv mintegy a természet nyelve (dass die Natur überhaupt in deutscher Zunge rede. Kayser i. mű 59. l.). Harsdörffer a német nyelvet védő *Schutzschriftjében* így ír : «Sie donnert mit dem Himmel, sie blitzet mit den Winden, brauset mit den Wellen, rasselt mit den Schlossen, schallet mit dem (!) Luft, knallet mit dem Geschütz.

Ugyanő az erősebb vízfolyást az *ss* hangokkal érezteti :

Die hart erstarrte Flut zerschmelzt im Silberwogen,
In dem geschlankten Strom, die Strut war vor Kristall,
Und sausset durch den Kiess mit holdem Lispenschall.

A vihar festésében is az olasz és spanyol költészet volt a németnek mintája. Polizianónak különösen rimei érdemének figyelmet a hangfestés szempontjából.

Con tal romor, qual'or l'aer discorda
Di Giove il foco d'alta nube piomba ;
Con tal tumulto, onde la gente assorda,
Dall' alte cateratte il Nil rimbomba :
Con tal orror del latin sangue ingorda
Sonò Megera la tartarea tromba.

Az olaszoknál főleg az «o» nasalis és media, azaz az orr- és lágy hangok csoportja talál ily célra alkalmazást, mint az idézett hely is mutatja. Úgyszintén Chiabreránál :

E nel profondo Inferno
 Rimbombi il suon delle funeste trombe. (II. 416.)
 Il monte intorno e tutto il Cielo rimbomba. (III. 212.)

Ezenkívül az *r* hangokat is használja e célra :

Qual sull' aspra stagion che al Sole avversa
 Mette a freno col gel l'onde correnti,
 Corron per l'aria d'atro orror cospersa
 Orribli ad udir fulmini ardenti. (III. 295.)

M. Kongehl, III. Frigyesnek már említett udvari költője is hatalmasan festi *r*, *t*, *s* hangokkal, mássalhangzóketőzésekkel és mássalhangzótorlatokkal, valamint hangutánzó igékekkel a vihart :

Hört wie das kurz zuvor windstill und sanfte Meer
 Stürmt, tobt und saust und braust mit seinem Wellenheer.
 Hilf Gott! Wie blitzt und strahlt das Wolkenhaus!
 Dort kracht's und schlägt ein harter Donner aus;
 Hört wie es hallt und knallt und brummet in der Luft,
 Die Erd' erzittert drob, es schüttert Gruft und Kluft.

Végül álljon itt a francia Du Bartas viharleírása, mely főleg a *tonne* és rokonhangzású szavak halmozásával igyekszik a szélzúgás és mennydörgés hangját éreztetni :

Comme le feu caché dans la vapeur espesse
 Marmotonne, grondant la nue qui le presse
 Canonne, tonne, estonne, et d'un long roulement
 Ire fait retentir le venteux élément.

• Marot a kor barokk ízlésében hangzatos középrímekkel és alliterációkkal festi a lovak járását :

La vite virade, pompante pennade
 Le saut soulevant la roide ruade
 La prompte parrade, j'ai mis en avant.

Harsdörffer erőteljesebben fordítja (zu erweisen, dass unserer Sprache nichts unmöglich ist) :

Es trabet, es trappet und klappet das Pferd,
 Es schüttert, erbittert und zittert die Erd.

Még a XVIII—XIX. század hajlatán is egy elkésett barokk író, Chevalier Antoine Pierre Augustin de Piis (1755—

1832), a vaudeville mestere és különben is termékeny költő, nagy kedvvel művelte a hangutánzást, hangfestést egyébként nem nagy értékű költeményeiben. Írt többek közt egy költeményt *L'harmonie imitative*¹ címmel 4 énekben, melyben különösen a világ zaját igyekezett költőileg visszaadni. Az első énekben az abc betűit elemzi (Analyse des lettres de l'alphabet), a másodikban egy vihart rajzol (Esquisse d'une tempête), a harmadikban a mesterségek és állatok hangját utánozza (Imitation du bruit des métiers, du son des instruments, de l'écho et du bruit des animaux), végre a negyedikben a rovarok és madarak hangját (Application au bourdonnement des insectes et au cris des oiseaux).

Itt adunk egy mutatóványt a IV. énekből, mely a madarak hangját utánozza :

Que le dinde glouton glousse en faisant la roue!
 Que la canne criarde en barbotant s'enroue!
 En déployant sa voix puisse l'oie en un coin
 Ainsi qu'au capitole avertir au besoin!
 Que le merle et le geai jasant avec l'agasse!
 Seul dans un vers brailard que le corbeau croasse,
 La caille aime à siffler et la tendre perdrix
 Par les accens coupés réunit ses petits.

A 4. és 5. sor, mely a kacsza hangját utánozza még jellemzőbb a költemény egy más kiadásában, melyet Combarieu (182. l.) idéz :

Que l'oie au Capitole oisive dans son coin
 En déployant sa voix avertisse au besoin!

A klasszicizmus kora nem kedvelte a hangutánzást. Adelung stilisztikájában² az onomatopoiét Afterfigurnak nevezi s az *Unächte Hülfsmittel der Lebhaftigkeit* című fejezetben tárgyalja. Művészet, úgymond, ha az író a gondolatot a természeti hangoknak megfelelőleg tudja visszaadni, mert ez mintegy azoknak művészi utánzása, de az onomatopoié

¹ *L'harmonie imitative de la langue française*. Poem en quatre chants. Par M. de Piis, écuyer, secrétaire-interprète de Mgr. Comte d'Artois. Nouvelle édition. Paris. 1788.

² *Über den deutschen Styl* 1784. I. Th. IX. Kap. 5. Abschn. 2, §.

magukat a természeti hangokat adja s ez már nem művészet és értelmet sem fejez ki. Hatvan évvel ezelőtt (Adelung műve 1785-ben jelent meg), Brockes és társainak idejében, még szépnek találták az ilyen *Brekekekkoax, Tirili, tirili, tiritiriri* féle együgyűségeket (Thorheiten). Megemlíti Ennius versét :

At tuba terribili sonitu tarantara dixit

és megdicséri Vergiliust, kinek finomabb ízlése már nem a puszta onomatopoeát adja, hanem a szavak hasonló hangzásával csak annak utánzását :

At tuba terribilem sonitum procul aere canoro Increpuit.

De lehet hasonlólág és mégis hibásan eljárni «wenn die Congruenz zu gesucht und zu unedel ist, und zu nahe an die Onomatopoeie gränzt», mint például Naumann *Nimrod*-jának következő helye :

Die scharf gezogene Sehne Schrapte, wie das Schnarpen der Schafe, wenn sie Kräuter zerkäuen.

Megrójjá Brockest is a *Congruenz* című fejezetben (I. Th. 9. Kap. II. 12. §). Congruenznek nevezi Adelung az artikulált hang hasonlóságát az artikulátlanéval, amelyet kifejez. «Die Congruenz bestehet in der Aehnlichkeit des articulierten Tones mit dem unarticulierten, welchen er bezeichnet.» Idézi Brockesnek következő versét :

Wie hell, wie angenehm, wie schöne,
Wie süß, wie lieblich klinget nicht
Das lispelnde Geräusch und rieselnde Getöne,
Das aus der kühlen Fluth mit hohlem Gurgeln bricht ;
Wenn mit dem murmelnden Geklatsch, ihr flüsternd Zischen,
Des leicht bewegten Schilfs gespitzte Blätter mischen.

Mennyi fáradságába kerülhetett úgymond, a költőnek e hangutánzó szavakat összehordania és valahogy egybefűznie és mégis mennyire csak hangzásuk miatt állnak a költeményben! «Auch das Geklirre der Waffen bei andern, das Plätschern der Aenten bei dem Kleist, scheineth mir die Gränzen der erlaubten Nachahmung zu überschreiten.» (U. o.)

Bürger preromantikus költészetében, mely a népköltészetre is támaszkodik, ismét erősebben jelentkezik a hang-

utánzó törekvés s a klasszikus ízlésű Schiller el is ítéli e miatt *Über Bürgers Gedichte* c. híres bírálatában: «Es konnte uns eben darum auch nicht sehr angenehm überraschen, als wir in dieser Gedichtsammlung, einem Unternehmen reiferer Jahre, sowohl ganze Gedichte als einzelne Stellen und Ausdrücke wieder fanden (das Klinglingling, Hopp, Hopp, Hopp, Huhu, Sasa, Trallirum larum u. dgl. m. nicht zu vergessen), welche nur die poetische Kindheit ihres Verfassers entschuldigen und der zweideutige Beifall des grossen Haufens so lange durchbringen konnte. Wenn ein Dichter, wie Hr. B., dergleichen Spielereien durch die Zauberkraft seines Pinsels, durch das Gewicht seines Beispiels in Schutz nimmt, wie soll sich der unmännliche, kindische Ton verlieren, den ein Heer von Stümpern in unsere lyrische Dichtkunst einführte?»

IV.

Új korszak következett el a hangutánzásra a romantikus mozgalommal. Az érzelem természetes nyelvét kereső irányzat nem térhetett ki a hangutánzás jelensége elől. A népköltészetre támaszkodó Bürger, ki balladáival, főként a *Lenoré*-val a romantika előfutárjának tekinthető, elvszerűen használja az indulatszó-jellegű felkiáltásokat, az érzelmeknek e hangreflexeit, mint a sok *oh, ach, weh, hurra, ha, hui, huhu* és hasonlók. «Und das Gesindel *husch, husch, husch!* Kam hinten nachgeprasselt». Inkább hangutánzás már a lovaglászaja: «Und aussen horeh! *ging's trap, trap, trap,* Als wie von kosses Hufen. Und *hurra, hurra, hop, hop, hop,* Ging's fort in sausendem Galopp». Hangutánzólag hat a *Rapp* szó használata is:

Rapp! Rapp! Mich dünkt, der Hahn schon ruft,
Bald wird der Sand verrinnen.
Rapp! Rapp! ich wittre Morgenluft —
Rapp! tummle dich von hinnen!

Hangutánzó elemek vannak e sorokban is:

Lass sausen durch den Hagedorn,
Lass sausen Kind, *lass sausen!*
Der Rappe *scharrt*, es *klirrt* der Sporn:
Ich darf allhier nicht hausen.

A csengetyű szavát utánozza ez :

Und horch! und horch! den Pfortenring
Ganz lose, leise *klinglingling!* (14.)

Hasonlóképp jár el Bürger *Der wilde Jäger* c. balladájában is. Mindjárt a vadászat zajának éreztetésével indul :

Der Wild und Rheingraf stieß ins Horn :
«Hallo, hallo, zu Fuss und Ross!»
Sein Hengst erhob sich wiehernd vorn ;
Laut rasselnd stürzt' ihm nach der Tross ;
Laut klafft und klafft es, frei vom Koppel,
Durch Korn und Dorn, durch Heid und Stoppel.

A hangutánzó indulatszavaknak itt is bővében vagyunk :

Rischrash quer überm Kreuzweg ging's
Mit *Horridoh* und *Hussasa*. (3.)

Hallo, Gesellen, drauf und dran!
Io! Doho! Hussasa!

Und *hurra, hurra*, vorwärts ging's. (9.)

Und aus der Erd' empor, *huhu!*
Fährt eine schwarze Riesenfaust ;
Hui! will sie ihn beim Wirbel packen ;
Hui! steht sein Angesicht im Nacken. (32.)

A német klasszikus költők, Goethe és Schiller, valóban mérsékelten és csak a maga helyén használják a hangfestést, hangutánzást. Schiller *Glocke* című költeménye, mely hangutánzó kifejezésekre annyi alkalmat szolgáltatna, a harang szavát alig utánozza másutt, mint e rövid négy sorban :

Von dem Dome	A toronyba
Schwer und bang	Tompa hang,
Tönt die Glocke	Mélyen kong a
Grabgesang.	Sírharang.

(*Szász Károly.*)

Ezzel szemben mennyire kiaknázza a hangutánzó lehetőségeket a romantikus Pce Edgar *The bells* (A csengettyük) című költeményében :

Hear the sledges with the bells —
 Silver bells!
 What a world of merriment their melody foretells!
 How they tinkle, tinkle, tinkle,
 In the icy air of night!
 While the stars, that oversprinkle
 All the heavens, seem to twinkle
 With a crystalline delight;
 Keeping time, time, time,
 In a sort of Runic rhyme,
 To the tintinnabulation that to musically wells
 From the bells, bells, bells, bells,
 Bells, bells, bells —
 From the jingling and the tinkling of the bells.

Babits Mihály fordításában :

Halld, a szánon a harang,
 Szép, ezüst harang!
 Mily világát a vígságnak zengi ez a hang!
 Halld, mint pendül, kondul, csendül
 Át az éj jeges legén.
 Míg a csillagnak, mely fent ül,
 Fénye kristályfényesen dül
 Keresztül a lég egén.
 Ritmussá fut ám
 Mintegy titkos rím után
 Össze a csilingelés itt, melyre bong a sok harang,
 Sok harang, giling-galang,
 Gingalang
 És e csengés és e bongás, melyre bong a sok harang.

(Pávatollak.)

Várad Antal *A strassburgi harangok* c. költeményében utánozza a harang hangját :

Kong, bong, borong a vén harang,
 Kincs, pompa, fény — rend, munka, rang —
 Kőd, pára mind — fönt és alant.

Dessoir *Zeitschrift für Asthetik und allgemeine Kunstwissenschaft* című folyóiratában (V. k. 1910.) Schiller költészetének akusztikai jelenségeit teszik tanulmány tárgyává Karl und Marie Groos (*Die akustischen Phänomene in der Lyrik Schillers*. 543—570.). A dolgozat pontos, de száraz

statisztikai tanulmány. Egy előbbi dolgozatukban a vizuális jelenségeket vizsgálták Schiller költészetében s most megállapítják, hogy ezek számbelileg az akusztikaiakkal körülbelül egyenlők. Schiller költészetének első és harmadik korszakában 629 vizuális adattal 610 akusztikai áll szemben, ami körülbelül egyenlő. Megállapítják továbbá azt, hogy az akusztikai elemek Schiller első korszakában, mely még közel áll a Sturm und Dranghoz, erősebb fokúak, mint a harmadikban; így az ilyenek mint: *brummen, dudeln, düsseln, fluchen, grunzen, klatschen, klimpern, orgeln, patschen, plerren, poltern, schnalzen, schollern, strampfen* főleg az első korszakra jellemzők. Különösen szereti e korban a *Donner*rel összetett szavakat: *Donnergang, Donnerglocken, Donnerhorn, Donnerlanzen, Donnerposaune, Donnersprache, Donnerston, Donnerstürme*, melyekhez a harmadik korszakban még a *Donnerwolke* és a *Donnerwort* járulnak. Az első korszakban nagyobb az artikulátlan hangok száma is (mint *Ächzen, Brüllen, Jammern, Lachen, Jauchzen, Röcheln*), mint a harmadikban. Például a *Jauchzen* 9-ről 3-ra súlyed, míg a finomabb *Jubeln* egyenlő marad, a *Seufzen* 8-ról 4-re megy vissza csupán, míg a nyersebb *Stöhnen* 6-ról 1-re száll alá. Mindez Schillernek, a klasszicizmusra való áttérésében, nyelvi finomodását mutatja. Hogy különben Schiller költészete elég akusztikus jellegű, azt mutatja a szerzők statisztikájában a Goethével és Shakespeare-rel való párhuzamba állítás. Az akusztikai adatok, 10,000 szövegbeli szóra számítva, azt mutatják, hogy Schiller ifjúkori lírája Goethét (az 1779. évig) kétszeresen, Shakespeare szonettjeit (melyeket a szerzők itt alapul vettek) hétszeresen múlja fölül.

Hatalmasan festi Schiller *Taucher* című balladájában a tengeri örvény sisterségét, zúgását:

Und es wasset und siedet und brauset und zischt,
 Wie wenn Wasser mit Feuer sich mengt,
 Bis zum Himmel sprizet der dampfende Gischt,
 Und Flut auf Flut sich ohn' Ende drängt,
 Und will sich nimmer erschöpfen und leeren,
 Als wollte das Meer noch ein Meer gebären. (6.)

Szász Károly magyar fordításában bágyadtabb :

És sistereg és forr és buzog és föl,
Mint vízzel a tűz ha vegyül.
Gőzölve csap árja az égig egész föl,
Hab habra tolódik végtelenül.

A kísérlet ismétlésénél, mikor az ifjú másodszor merül le az örvénybe s a nézők annak csak tompa zúgását hallják, az ismétlődő *h* hangokkal érezteti a költő annak rémesen üres üvöltését :

Und stille wird's über dem Wasserschlund.
In der Tiefe nur brauset es hohl,
Und hebend hört man von Mund zu Mund :
Hochherziger Jüngling, fahre wohl!
Und hohler und hohler hört man's heulen,
Und es harrt noch mit bangen, mit schrecklichem
Weilen. (9.)

A *Gang nach dem Eisenhammer* c. ballada a kalapácsolás hangjait utánozza :

Im Takte pocht der Hämmer Schlag,
Und bildsam von den mächt'gen Streichen.

Hasonlókép művészi hangutánzásokat találunk Goethe költészetében. Egyik leghíresebb, a szél fütyülésének utánzása *i* hangokkal az *Erlkönig*ben. E hangok a villikirály csábító suttogását is akarják jelezni az *sch* hangokkal képzett alliterációkkal s a zeneiséget emelő *b g* és *m* hangokkal együtt :

Du liebes Kind, komm, geh mit mir!
Gar schöne Spiele spiel' ich mit dir ;
Manch' bunte Blumen sind an dem Strand ;
Meine Mutter hat manch gülden Gewand.

Hermann und Dorothea c. eposzában a kocsi dübörgését halljuk főleg *r* és más kemény hangokkal utánozva :

Man hörte der stampfenden Pferde
Fernes Getöse sich nah, man hörte von rollendem Wagen,
Der mit gewaltiger Eile nun donnert unter dem Torweg.

A *Hochzeitlied* tele van zenei hatásokkal : alliterációkkal, középrimekkel, hangutánzásokkal. Ilyen mindjárt maguknak a táncolóknak jelzése :

...ein singendes klingendes Chor Possierlicher kleiner Gestalten.

A tánc művészi leírását e hangutánzó sorok adják :

Da pfeift es und geigt es und klinget und klirrt,
De ringelt's und schleift es und rauschet und wirrt,
Da pispert's und knistert's und flistert's und schwirrt.

Szász Károly fordításában (*Nászdal*) :

Síp, trombita zeng, hegedű belé reng,
Tánc perdül, a násznép kerengve mereng,
Megzendül a — csendül a puszta terem.

A táncot követi a lakoma, melynek zaját a költő szintén hangutánzó szavakkal jelzi :

Nun dappelt's und rappelt's und klappert's im Saal.
Dobog ám, ropog ám, robog ám a terem. (*Szász Károly.*)

E tánc-hangutánzással összevethetjük magyar költőink hasonló törekvéseit. Arany János *Az egri leány* című balladaciklusában a Rozgonyi püspök palotájában folyó táncot így jellemzi :

Éljen Ulászló! Hunyadink is éljen!
Rá zene zendül, ropog a dob mélyen,
Rá zene zendül, kehely összecsendül;
Magyar és lengyel deli táncra lendül.

Hangutánzásra és hangfestésre törekedett a romantizmus is, különösen a népiest művelő iránya. Idevehetőek Béranger chansonjai is, melyekben a nagyvárosi nép költője ennek nyelvét használja. Mint minden primitív közösséget, ezt is az ösztönszerű hangutánzás kedvelése jellemezte. Így a harang szavát utánozza a *Le carillonneur* :

Digne, digne, dig, din, dig, din, don.

A *Le juge de Charenton* a fecsegést festi így :
Et patati et patata. Prêtons bien l'oreille a ce discours-là.

La double chasse a vadászkürt hangját adja :

Tonton, tonton, tontaine, tonton.

La chatte a macska nyávogását :

Mia-mia-ou! Que veut Minette?
Mia-mia-ou! c'est un maton.

A kakas a *Notre coq*-ban így kukorékol :

Co, co, coquérico.
France, remets ton shako.
Coquérico, coquérico.

A bordalok a folyadék bugyborékolását, a poharak csengését utánozzák. Amazt Molière-nél is megtaláljuk már a *Médecin malgré lui*-ben :

Qu'ils sont doux.
Bouteille jolie,
Qu'ils sont doux
Vos petits glous-glous.

Béranger a pohár csengését *L'ivrogne et sa femme* című chansonjában érezteti :

Trinquons et toc et tin tin tin!
Jean, tu bois depuis le matin.

Nálunk Arany költészetében van a hangutánzásnak nagyobb szerepe. Láttuk, hogy Kisfaludy Sándornak is volt hajlama hozzá. Vörösmarty, kinek legnagyobb érzéke volt a magyar nyelv zeneisége iránt, csak a hangfestést alkalmazta. *Madárhangok* c. költeményében, ahol leginkább lett volna alkalma hangutánzásra, csak a verebet szólaltatja meg *csirip, csirip* hangjával. A madarak hangja csak belsejük, lelki világuk föltárására szolgál nála — romantikus-szenti-mentális stílusban.

Így utánozza Arany a víz forrását *A bajusz* c. költeményében az *f* hangokkal :

Szál a szikra, fojt a füst,
Fő a fürdő, forr az üst.

A kopácsolást, mikor a cigányok a fürdőkádra apró szegekkel ponyvát szegeznek s közben a házat kirabolják ugyanott *k* hangokkal :

Mert a gazda — «tiktak, tiktak» —
Nem hallá, hogy zárat nyitnak.

Itt említjük meg Aranynak egy kínai ballada-fordítását. A *tőr* c. költemény, mint Arany jegyzetben mondja «a forgókő hangját utánozza, amint a férj a tört köszörüli».

Turr — r — r—iko — iko — i — ja!

Turr — r — r—iko—iko—i—ja!

Turr — i — ja!

Gyulai Pál népies költeményeiben szintén találunk hangutánzást. A *szarka és gilice* c. mesében a szarka így tanítja fészket rakni a gilicét :

Csak így, csak így, csak csak csak.

A gilice pedig ezt feleli :

Tádom, tádom.

Így aztán nem tanulta meg soha a fészekrakást.

V.

A hangutánzás a hangfestés mellett nagy szerephez jutott a modern lírában. A modern líra sajátos vegyülete a primitív ösztönösségnek és a raffinált dekadenciának. Nem annyira értelmünkre akar hatni, mint inkább csak hangulatokat szuggerálni. Hangutánzásra itt is különösen azon költeményekben találunk, melyek a nép nyelvéhez, városokban az argot-hoz közel állnak. «Az argot — úgymond Combarieu, Whitney nyomán — valóságos festmény a közönséges elbeszéléshez képest ; ebben van ereje a rendes beszéddel szemben. Nézzük ezt a szólást — folytatja — *avoir le trac* e. h. *avoir peur, avoir de l'inquiétude*: azt látjuk, hogy az argot-kifejezés érzékelteti az ösztönszerű mozgást, valamint a kísérő hangot is, amelyet földéz ; a közönséges szólás csak magát a gondolatot jelzi. A tájnak viszonya az elfogadott köznyelvi kifejezésekhez képest többnyire ugyanez.»

Így különösen Richepin, a koldusok költője (*Chansons des gueux*), mindent szeret hangokkal érzékeltetni, ha mással nem, primitív indulatszókkal.

Mais le public murmure et déjà fait : *Ah ! ah !*

Il faut se décider. Alors un *brouhaha*

S'élève : on crie, on court, on s'appelle, on se cherche.

(*Prologue fantaisiste.*)

Et comme de bons chats faisant un gros dos rond,

Sans trop vous endormir pourtant, faites *ronron*. (U. o.)

Mais j'ai beau clocheter *drelin, din, din*.

(*Le marchand de coco.*)

Ce vieux poilu comme un lapin,

Qui s'en va mendiant son pain,

Clopin-clopant, *clopin-clopant*.

(*Un vieux lapin.*)

Rimbaud mikor a madarak csapatát meglátja, hangjukat is hallatja :

Quelles

Trompes d'oiseaux, *o ia io, ia io !...* (*Bruzelles.*)

Az éhség hangjait így adja vissza :

Si j'ai du goût, ce n'est guère,

Que pour la terre et ses pierres.

Dinn ! dinn ! dinn ! dinn ! mangeons l'air,

Le roc, les charbons, le fer. (*Fêtes de la faim.*)

A hangutánzó szavak divata aztán nem népies költeményben is feltalálható.

Arany János még így írta le a záport :

Lett olyan sötétség, hogy semmi sem látszott,

Zengett az ég szörnyen, csattogott, villámlott. (*Toldi VII.*)

Vagy V. Lászlóban :

A felhő megszakad,

Nyílása tűz-patak ;

Zúgó sebes özönt

A rézcsatorna önt

Budának tornyiról.

Tehát csupán magukat a tényeket festi akár a szemnek, akár a fülnek szóljanak azok. Ezzel szemben Richopin *Marche de pluie* c. költeményében (*Chansons des gueux*) :

Il tomb' de l'eau *plic, ploc, plac*,

Il tomb' de l'eau dans mon sac !

Hasonlókép Babits Mihály (*Paysages intimes*):

Csepp, csepp, csepp, csepp, csepp, csepp, csepp, ez nem a fecske-nóta, *csepp, csepp, csepp, csepp, csepp, csepp*, az olvadás zenél itt : nagy vízi óramű egyhangú mélabúja.

Arany János ezt mondja :

Hullatja levelét az idő vén fája,
Terítve hatalmas rétegben alája. (Buda halála I.)

Ady Párizsba beszökött az ősz c. költeményében :

Elért az ősz és sűgött valamit,
Szent Mihály útja beleremegett,
Züm, züm, röpködtek végig az úton
Tréfás falevelek.

Goethe *An die Cicade* című Anakreon után írt költeményében nem említi a tücsök hangját, ellenben Mécs László *Ballada az életről tücsök zene mellett* című versében a tücsök *cip cirip, cip cirip* hangját refrénszerűleg végig viszi :

Cip cirip . . . hull a piros mag holt ugarra, az útszélre . . .
Egynéhány hull jó talajba s lesz belőle szeretet . . .
Cip cirip . . . oly mély az élet! Bár sekély a tücsökének,
Tenger lesz, ha szívvel méred, el sem éred mélyeit :
Mert ha lidérc-járta éjjel, míg a békák sem zenének
S a haláltól minden sápad : én zengem csak : *cip cirip*,
Cip cirip cip cirip. (Hajnali harangszó.)

Valóságos orgiáit űli a hangutánzás a futurizmusban, mely még sokkal ösztönösebb, primitivebb kíván lenni, mint a szimbolizmus. E költészet már egyáltalán kerüli a szabályos szerkezetű, értelmes mondatokat s vagy pusztán egymás mellé sorolt szavakban dadog, vagy csak érzelmi felkiáltásokban, hangutánzó indulatszavakban tör ki. Combarieu *Les rapports de la musique et de la poésie* című művében (213. l.) így nyilatkozik a nyelvbeli hangutánzásról : «A gyermekek, az idióták, a betegek, az örültek onomatopoeák által fejezik ki magukat. A vadak is. Ezeknek nyelve telítve van interjectiókkal és vokális gesztusokkal. Az értelem helyett a szenzációnak, a gondolat helyett az ösztönszerű kiáltásnak és utánzásnak adni elsőbbséget, annyi, mint a gyermekek és barbárok, sőt majdnem az állatok nyelvéhez visszatérni.»

A futuristák vezére tudvalevőleg az olasz Marinetti, kinek egyik híres csataleírása a *Bataglia*; ennek egyik részlete így hangzik :

Elminti fuoco-di-fucitaria *pic pac pan pan pan* menta mandarino lana — fulva mitragliatrice raganelle ricovero — di — lebbrosi piaghe avanti (Bataglia. Peso + odore). Eroismo Avangardie: 100 metri mitragliatrici fucilate eruzione violini ottone *pim pam pac pac tim tum mitragliatrice tataratarata*.

Kassák Lajos fordításában magyarul:

Férgek puskatúz *pikk-pakk pum pan-pan* mandarin homály gyapjú golyósörök levelibéka bélpoklosok-menedéke sebek előre! Elővédek: 100 méter golyósörök, puskatúz kitorés hegedű sárga-réz *pim-pam-pakk-pakk tim-tim golyósörő tataratarata*.

Életek fajok szívek nyalakodás szuronyok villák rágni metélni búzleni táncolni ugrani harag kutyák robbanás tarackok robajok trapézok robbanás rózsza öröm has fej foot-ball szétszóródás.

Marinetti francia nyelven épp oly művészettel versel, mint anyanyelvén. Pár évvel ezelőtt itt Budapesten is alkalunk volt hallani, mindkét nyelven, szuggeráló, mesteri szavolatát. *La fonderie de la bataille* című költeményében ugyancsak a harc zaját, zavarát rajzolja eképpen:

Fusillade lointaine: coasement ficore de crapauds accouplés sous la lune . . . Sifflets des capitaines, balles sifflantes! . . . Les'échos rrités grognent de rage sous la piaffe géante des shrapnels galopants.

Marinetti mellett főként Aldo Pallazzeschi a futurizmus erőssége. Egyik költeménye (*La morte di Cobo*) így hangzik:

Chicchicchirichi! chicchicchirichi!

Ecco il di!

Cantano i galli di Cobo:

Il vecchio Cobo e sul suo letto

Che muore fra poche ore,

Povero Cobo! Povero Cobo!

C'iangottano i suoi pappagalli:

Addio Cobo! Addio Cobo!

E le galline: cococococode

Oggi è per te: cococococode:

Cobo ci sei te.

E le tortore piene di malinco nia

si sono radunata in un cantuccio:

glu . . . glu . . . glu . . .

non ti vedremo più.

E i cani si aggirano mesti,

colla coda ciondoloni.

mugolando : banbano,
 addio papa Cobo.
 E le cornacchine : gre gre gre
 anche te, anche te.

Ebben a költeményben az öreg Cobo halottas ágyához gyűlnek sorjában állatai : a papagályok, a tyúkok, a kutyák, a varjak és a maguk nyelvén siratják volt gazdájukat.

A futurizmus legnagyobb túlzásait mutatja ugyancsak Pallazzeschi *E lasciatemi divertire!* című költeménye, melyben egyetlen értelmes szó sincs, csak csupa indulatszó és saját-ságos fölkiáltás, a költemény végén az ábécé öt magánhangzó-jából képezve.

1. Tri tri tri,
fru fru fru,
ihu ihu ihu,
uhi uhi uhi!	3. Tarafarafarafa,
Tarataratarata,
Pararaparapa,
Laralaralarala!
2. Cucù rurù,
rurù cucù,
cuccuccuruceu!	4. Aaaaa!
Eeeee!
Iiiii!
Uuuuu!
A! E! I! O! U!

Nem sokkal több a szöveg *La fontana malata* című versében sem, ahol egy kiapadó forrásnak csobogását akarja érzé-kíteni.

Clof, clop, cloch cloffete, cloppete, clocchete chchch . . . E' giù nel	cortile, fontana malata ; che spasma, sentirla tossire!
--	--

A beteg forrás Kosztolányi fordításában magyarul egé-szében így hangzik :

Kli, kli, kli, klö, klö, klö, khe, khe, khe, khö. khö, khö, k k k . . . Hátul az udvaron	nagybeteg a forrás ; gyötirelem hallani, hogy köhög. Köhécsel, kicsikét	elhallgat és újra köhécsel. Én szegény forrásom, ó jaj, a bánatod
--	---	---

szívem is	Tüdővész	hogy szűnjön
tépdesi.	öli meg.	sírása
Elhallgat,	Istenem	és végre . . .
néma most.	ez a bús	meghaljon!
elhallgat,	és örök	Szűzanyám!
semmi nesz,	köhögés	Jézusom!
nem hallik	engem is	Nem bírom,
semmi zaj,	sírba visz,	nem bírom!
semmi nesz . . .	semmiség	Panaszos,
Már talán	és úgy fáj!	bús forrás
meg is halt,	Hogy sír-ri!	hagyd el a
meg is halt?	Menjetek,	sírásod,
Borzalom!	fussatok	s gyógyulj meg,
Ó még sem!	elzárni	mert meglásd
Felbuzog	az útját,	meghalok
és újra	mert megöl	miattad.
köhécsel.	ez a bús	Kli, kli, kli,
Kli, kli, kli.	és örök	klö, klö, klö,
klö, klö, klö,	köhögés!	khe, khe, khe,
khe, khe, khe,	Menjetek,	khö, khö, khö,
khö, khö, khö,	tegyetek	k k k . . .
k k k . . .	valamit,	

Nálunk a futurizmus Kassák Lajosnak *A tett* és *A ma* című folyóirataiban szólalt meg. Kassák *Asszonyok a parkban* című verszetében a rémület alaphangját a folyton ismétlődő *huhu* indulatszóval jelzi.

A fehérülő úton egy asszony jön fehérben,
 S valami szárnyas ragadozót mímél a szája : Huhu !
 A baktek sötétre fojtogatja a zöld kandelábereket, Huhu!
 A hold sárga merev kockákat dobál a fák közé. Huhu, huhu!

Ugyancsak tőle *Vásár és én* :

Pózmásan föl-föl-föl-
 Tu-tuturu-tu-tu
 Szélesség. Színesség. Darabosság.

Valamivel értelmesebb *Séta a perifériákon* című költeménye :

Tenyeremet rápaskolom a harsogó szíjakra. Hajrá!
 Kerekek pergő bordáira. A kurblikra. Emeltyűkre.
 Erőm most pattogjon szét az ürben.
 S bő ereimben bűgjön, dohogjon, vihorásson a munka
 fölriadt ditirambja.

Barta Sándor *Épülő ház* című költeményéből :

A bajszos vizeskazánok is odajárnak a port leöblögetni,
A gépek lihegő szájaiban a láncok alácsorognak,
S piramisokba gurgulyázzák a homokot.

György Mátyás *Éjnekindulás* című költeményében a hangutánzó szavakat így halmozza :

Veterán banda privátszorgalommal, de
Szusztalanul prüszköli, tüsszköli, pöfögi,
Brúgja, mint selyempapiros-fésűn
Erőlködő gyerekek, Rákóczi marsát feléjük.

A *Hottentotta nóta* minden negyedik sora hangutánzó fölkiáltás :

Fa vagy, kódarab vagy,
Hottentotta ótem képe.
Kába vademberségemet
(Zs zs zs zs)
Belevésem a testedbe.

A következő versszakokban a fölkiáltás :

(C c c! Á á á á! Há há há há!)

A hangutánzás kezdettől fogva ismert és hatásos eszköze a nyelv zeneiségének. A költészet alkalmazta is mindig. Értekezésünk eredményeként a klasszicizmus, romanticizmus és szimbolizmus kellő mérséklettel és így esztétikai hatással, a barokk és futurizmus azonban túlozta s így visszaélt vele.

A költői mű zeneiségét a romantika emelte elvi magaslatra. A klasszicizmus plasztikus gondolkodásával szemben a romantikát a zene szelleme ihleti. «An die Stelle des Apollinischen war das Dionysische getreten oder zum mindesten hatte doch das Dionysische dem Apollinischen gegenüber eine entscheidende Macht gewonnen.»¹ «A romantika számára szinte programként szokták idézni Ludwig Tieck következő verssorait :

Liebe denkt in süßen Tönen,
Denn Gedanken stehn zu fern,
Nur in Tönen mag sie gern
Alles, was sie will, verschöner.

¹ G. Mehlis : *Die deutsche Romantik*. 1922. 20. 1.

Ez a költemény a szerelem, költészet és zene egysége mellett tesz vallomást).

A francia romantika élharcosa és költője, Théophile Gautier, szintén a nyelv zeneisége mellett foglalt állást: «A költő számára a szavak magukban véve is szépek, nemcsak azzal, amit mondanak s épp úgy meg van az értékük, mint a köveknek, mikor még metszetlenek s nem alakultak karperecekké, gyöngysorra, vagy gyűrűvé; gyönyörködtetik a szemlélőt, aki épp úgy nézegeti őket, mint mikor az arany-, vagy ezüstműves szemléli az ékszer. Vannak gyémánt, zafir, rubin, smaragd szavak; mások úgy ragyognak, mint a foszfor, mikor dörzsölik őket s nem csekély feladat választani közülük.» (Notice sur Baudelaire.) Lamartine szerint: «La poésie est une musique», a költészet zene, s a költészet nyelve az igazi teljes nyelv, mert egyszerre ragadja meg az ember lelkét és érzékeit.¹

A nyelv zenei kultusza ezentúl állandó. A realista Flaubert-ről tudjuk, mily nagy és gondos nyelv-művész is volt; a nyelv zeneiségét illetőleg annyira ment, hogy azt állította: «Egy szép vers, amelynek nincs értelme, többet ér, mint egy nem szép, amelynek értelme van». Verlaine már azt hirdeti *L'Art poétique*-jében:

Zenét minékünk, csak zenét,
Ezért a versed lebegőben
Ragadd meg a lány levegőben,
Amint cikázik szertesét.

Zenét minékünk, muzsikát!
Legyen a vers egy meg nem álló
Lélek, mindig új vágyba szálló,
Mely új egekbe ugrik át. (Kosztolányi ford.)

Szerinte a nyelv zenéje a költő igazi célja s az értelem mellékes. «La nuance, pas la couleur, rien qui pèse ou qui pose.» Ily előzmények után mondhatta Bremond abbé, a francia Akadémia tagja, hogy a versben nem is kell értelmet keresni, elég, ha zenéje gyönyörködtet. Le poète n'est qu'un

¹ Combarieu id. mű 180—188.

musicien entre les autres, hirdeti Paul Valéry. Nem egyszer ez a mi szimbolistáink álláspontja is.

Mi azonban merjük állítani, hogy a modern líra túloz, mikor csak zenét akar adni s az értelmet elhanyagolható mennyiségnek tekinti. Ellenkezik ez a nyelv szellemével, melyet ép eszközül használ. A nyelvnek vannak zenei elemei, de maga nem zene. A nyelv nem hangutánzásból, a természet zenéjéből keletkezett, hanem szemléletekből alakult lelki és fogalmakig emelkedett értelmi termék. Lényegétől fosztjuk meg, ha mellőzzük belőle a gondolatot s csak zenei hangzatain ringatjuk érzelmi világunkat. A költemény ám aknázza ki a zenei hatásokat, de lényege mégis értelmén fordul meg s puszta zengésével, bármily művészi legyen is, nem elégít ki bennünket, kik nemcsak érző, hanem gondolkodó emberek is vagyunk.

ZLINSZKY ALADAR.

AZ UTOLSÓ RÖG.

— Ötödik közlemény.¹ —

XII.

Még az asztalnál ültek, mikor Julis halkán jelentette:

— Nagyságos úr kérem, itt van Bódis gazda . . .

Érces komolysággal felelt Sóskuthy hangja:

— Bocsássanak meg . . . Fontos beszélni valóm van az
őreggel . . .

A szoba közepén tiszteletteljes vigyázzba merevedve
ott állt Bódis. Jobbjában vastag füzetet szorongatott.

— Üljön le, — mondta neki — így nem tudok beszélni. —
Az öreg elfogult szégyenkezéssel telepedett le a bőrdívány
sarkára, egyszer-kétszer zavartan köhintve egyet.

Megreszelte torkát. Rákezdte:

— Talán meg tetszene nézni a számadásokat?

Sóskuthy legyintett:

— Ne haragudjék, öregúr, — mindig így szólította, ha
tréfásra akarta terelni a komoly szót — ma még nem nézzük
át a számadásait. Egyelőre csak egy kérdésem van. Mennyi
a hiány? mennyi pénz kellene?

— Most?

— Úgy értem, mennyi pénzre lesz szükségünk a leg-
közelebbi napokban?

— Hát erre fejből is meg tudok felelni. Beleértve a
szénrészletet, petróleumot, műtrágyát, szükséges javítást és
a rendes havi számlát, úgy nyolc-kilencszáz pöngőre.

— Meg az elmaradt adókra.

— Arra.

¹ Az előbbi közleményeket lásd a *Budapesti Szemle* 1937. évi
716., 717., 718. és 719. számában.

— Meg a törlesztéses kamatokra.

A másik szabódva mentegezőzött :

— Igenis . . . Én csak azt soroltam fel, ami itthonn kell...

Sóskuthy közbevágott :

— Na lássa . . . Ezért nem akartam mindjárt az első estémet elrontani ezekkel az átkozott számokkal . . . Hiszen Pesten négy hétig egyebet sem tettem, mint számoltam . . . egyre csak számoltam. És tudja, mire jutottam?

— Nem tudom, nagyságos uram . . .

Sóskuthy felállt. Úgy folytatta :

— Arra, hogy hasztalan birkózom. Erősebbek nálam . . . Csak ez az egyetlen út maradt számomra . . . Amit magának is el kell most mondanom . . . El kell adnom a földet . . .

Hosszú hallgatás következett. Bódis már nem bírta tovább az ülőhelyzetet, felállott. Félénken kockáztatta meg a kérdést :

— Komolyan? Nem tréfál az uraság?

Egy sóhajtás volt a válasz.

— Ez volt hát az a «komoly» dolog?

Sóskuthy bólintott.

— De csak nem mindet?

— Nem mindet, jó öreg . . . A házat meg a belsőséget az éren inneni két parcellával meg akarom tartani . . . Ha lehetséges . . . megmarad az erdő is a szőlővel.

Az öreg paraszt hangja élesen felcsattant :

— Biztosan a bank csinált valami disznóságot! Vagy a Feketéék?

— Hagyjuk ezt . . . Majd elmondok mindent sorjában. Egyelőre senkinek se szóljon erről. Nem akarom az embereket előre elszomorítani, hogy elvesztik a helyüket . . .

— Hát felmondunk nekik?

— Nem tudom még . . . Mindenesetre számolni kell ezzel is . . .

Újra rájuk feküdt a hallgatás. Bódis mozdult meg először. Zavarodottan készülődni kezdett. De nem tudott elnyomni egy keserű fohászkodást :

— Hajaj . . . Hát hiába örültem a mai estének . . . Hogy olyan jól sikerült a számadásom. És hogy meg fog dícsérni

az uraság . . . Éppen most, amikor azt hittem, hogy majd csak rendbe jön minden . . . Hát van Isten, hogy ilyesmi történhetik . . . ?

Majd maga is megijedve szavaitól, csendesebben panaszkodott :

— Nem hiába mesélte Bolond Miska a minap : Meglássa kend valami baj van a levegőben . . . Amikor a múlt héten az a késő őszi villámlás meg dörgés volt . . . Meg ezek a fránya varnyú-madarak is olyan veszettül károgtak egész nap.

— Nyugodjék meg, öreg . . . Feküdjék le most szépen . . . Holnap majd tovább okoskodhatunk . . . Akkor átnézem a könyveket is . . . A számadásokkal . . .

— Megyek már . . . nagyságos uram . . . Úgy teszek mindenben, ahogy megparancsolta. Csak egykérése met szeretném még ma előadni . . .

— No, akkor gyorsan . . . Egy-kettő . . . Rukkoljon ki vele !
Zavart hümmögéssel jött a válasz :

— Azt kérem, hogy akárhogyan leszünk is . . . engem tessék megtartani . . . Nem kell nekem komenció sem. Majd meg tetszik adni később . . .

Sóskuthy fölényt erőltetve magára felelte :

— Csakhogy egy kis baj van ám. Nem igen lesz szükség béresgazdára annál a pár holdnál.

— Nem baj . . . Elmegyek kertésznek, ha kell. Érték én mindenhez, kérem . . . Megtanultuk odafent Oroszföldön meg a Doberdón . . .

— Jól van, öreg. Velem maradhat. Amíg meg nem gondolja . . .

És aztán kedveskedve kituszkolta az öreg parasztot az ajtón.

Mikor Bódis lépései eltávolodtak, lámpását kezébe kapva, odaállt a falitükörhöz. Belenézett . . . Sápadt, komoly férfiarc tekintett onnan vissza. Merően farkasszemet nézett vele. Minden erejét összeszedve egészen halkán, szinte magamagának suttogta :

— Most légy erős, Sóskuthy Gábor.

Halk kopogás zörrent meg az ajtón . . .

Egyszerre eszébe jutott minden. Hogy Klárrika várja a

másik szobában... Előtte sohasem szabad gyengének látszani. Hiszen helyette, érte is küzdenie kell...

A régi Sós-kuthyak jutottak eszébe... Az a töretlen szilárd akarat, amely őseit fűtötte...

A Sós-kuthy-vér dobbant meg dacosan ereiben. Megrázta fejét... Erős volt újra... Érces hangon és csaknem vidáman felelt a kopogtatásra:

— Készen vagyunk. Megyek.

A vendégeket elfárasztotta a hosszú út, a kocsizás meg a friss téli levegő. Alig negyedóraig beszélgettek az ebédlőlámpa barátságos fényénél. Aztán Bánkyné ágyba parancsolta a fiatalokat:

— Holnap is van nap... Délelőtt be kell járnunk az egész gazdaságot.

Alig ütötte el a kilenc órát, mikor Gábor magára maradt... De őt nem kerülgette álom. Bekecset kapva magára kilépett a terraszra... Alig hallható lágy zizzenéssel újból megindult a havazás... A ház, a tanya, az egész környék néma csendben hallgatott a ráboruló sötétségben... Csak a messzeségben szólalt meg időnként egy fülesbagoly kellemetlen, vészjelző hangja:

— Kuvik... kuvik... — ismételte.

A messze magasságban pedig bánatos gágogással vadludak szálltak.

Gá... gá... gá... beszélgettek egymással odafenn, a hófelhők között.

Aztán újra csend lett...

Csak mikor vissza akart lépni az ajtón, fülelt fel ismét. Valahonnan, kimondhatatlan messzeségből, fájdalmasan síránkozó hang szólalt meg... Olyan volt mintha a forrásvidéken, a mocsarak felől vagy a lapály szélén síránkoznék valaki. Egy fájdalmában fejlejtülő, bánatos asszony. Aki a párját siratja...

Eltévedt pólicmadár rikoltozott valahol...

XIII.

Bánkyné már hét óra körül felkeltette az ásító lányokat.

Nyolckor már a reggelinél ültek mind a négyen. De Bánkyné még így is «Mátyás három lustájá»-nak titulálta őket.

Aztán bejárták az egész gazdaságot. Szóbaelegyedtek Janesi kocsissal, a juhással, gulyással, kondással, béresekkal. Bánkyné még a béresasszonyokat is kifaggatta, nincs-e beteg gyerek a tanyán. Mindig magával hordta kis házi-patikáját. És most betegápolási hajlamainak akart eleget tenni egy kis hársfatea meg belladonna felajánlásával. Az iránt is érdeklődött náluk, hogy mivel töltik a hosszú, egyhangú, téli estéket. Nem fabrikálnak valami kézimunkát, nem fonnak-e kosarat.

Elmondta, hogy náluk — mikor még megvolt az ő földjük — selyembogarat tenyésztettek az asszonyok. És néhány kas méhet is nevelt egyik-másik szorgosabb fehérnép.

A baromfiólaknál meg az idegen fajtákkal nem volt kibékülve :

— Lassanként nem marad meg semmi magyarfajta nálunk. A marhaállomány : szimentháli, a sertés : yorkshire, a juhféle : merinó, a baromfi meg plimut és orpington.

Judith jól ismerte a falusi életet és hozzáértéssel nézegette az állatokat ; Klárika inkább a városi nő kíváncsiságával szemlélte őket.

Az épületek meg a tanyaudvar után a «park»-ot is bejárták. Itt már lehetetlen volt észre nem venni, hogy *valami* nincsen rendben Selyemtelken. Az üvegház és a kertészlak üresen állt. Az üvegablakok betörve tátongtak és el volt rozsdásodva a melegvízfűtő kazán csőhálózata. Az üres ablakokon keresztül csípősen fujdogált be a hideg téli szél. És dúdolgatva keverte a beszállingzó hópíhéket.

A park annál szebb volt, fehér mezébe öltöztetve. Egyik-másik fa valóságos óriássá hatalmasodott benne. Különösen a vadgesztenyesor, néhány platán meg a kúria sarkán égnek meredő vörösfenyő csoport.

A kert távolabbi részén meglátszott, hogy sohasem engedtek bele fejszés embert. Néhol bozóttá sűrűsödtek az orgona, galagonya és jázminbokrok.

Gábor azon a helyen, ahol a legsűrűbb volt a bozót, felkiáltott :

— Látják itt ezt a fehér kőlapot? — valamikor kerti kőpad lehetett . . . Most már csak ez van meg belőle. Édesatyám mesélte, hogy az ő gyermekkorában még sokszor terítettek ide reggelire. Akkor még asztal is állt előtte . . .

— Hány éves lehet? — vágott közbe Klárika.

— Egyszer egy régész ismerősünk járt a pusztán ; avar sírok után kutatott a környéken . . . Mert a rómaiak előtt hatalmas avar tábor állt itt, Arrabona (így hívták Gyórt akkor) körül. Ő százötven-kétszáz évesre becsülte ezt a kőpadot . . . Mária Terézia idején készülhetett . . .

Míg befelé iparkodtak, tovább is erről folyt a beszélgetés.

— És már akkor is a maguké volt a birtok?

— Igen. Valami ötezer hold lehetett egy tagban. De hogy mióta mienk anyai ágon, arra már nem tudnék felelni. Csak háromszáz-egynehány évig tudjuk visszavezetni az okmányokat . . . A régebbiek a törökidő idején pusztultak el . . .

Itt abbanmaradt a párbeszéd, mert Julis szaladt eléjük azzal, hogy asztalon a leves.

— — — — —

Délután a — fiatalok öröme — a szánkóval rukkolt ki Bódis. El is határozták, hogy másnap szánon fognak a postáért a faluba bemenni és ha eláll addigra a csípős északi szél, az erdők aljái is elkalandoznak.

Este felé végre előkerülhetett az öreg féltve őrzött, gondosan összeállított számadása.

A sommázat nyersen nem festett volna rosszul, de persze tiszta jövedelmet nem tudott felmutatni. A sok kiadás, meg az üzemköltség egészen felemészítették a befolyt összegeket. Még csuda, hogy az «uraság» távolléte alatt így fenn tudta tartani magát a gazdaság.

Késő estig ültek bezárkózva Bódiszal számsorok, szám-

lák, jegyzékek, nyugták sokaságába merülve. Senki sem zavarta őket. Csak néha hallatszott egy-egy elfojtott sóhaj-tás . . . meg egy-egy elharapott dünnögésféle.

Vacsora után megint korán bújtak ágyba. De a vendégeket a másnapi szánkókirándulás terve, Gábort pedig a sok ostoba szám nem hagyta elaludni. És még valami . . .

A régi háromszázéves kötelékeket frisseknek, erőseknek, eltéphetetleneknek érezte . . . Jobban, mint bármikor. Mikor még nem gondolt arra, hogy elszakadhat tőlük . . . Sokáig forgolódott . . . Élénken a fülében csengett a délelőtti beszélgetés minden szava . . . Az öreg kőpad, Mária Terézia, török pusztítás . . . római erődítmény, avar sírok . . .

Mikor mégis elnyomta az álom, zűrzavaros képekben vonult fel előtte mindez. Mintha ott ült volna azon a kőpadon, Klárikával. Egyszerre égignyúló vérvörös tűzoszlop lobbant fel valahol. Menekülő emberek, vágtható paripák rohantak el mellettük . . . Mintha török-tatár elől sietnének lélekszakadva. Aztán saját magát is vágtható paripán látta. Érezte, amint lovának szárnya nő, úgy vágthat alatta. De Klárika hirtelen eltűnt a közeléből . . . Seholy sem látta többé. Csak a beláthatatlan, fekete, fojtogató füstfelhő ereszkedett le köréje. Mint egy fojtogató ködtenger . . . És eltűnt minden körös-körül . . . A kert, a ház, a fák, a kőpad és az asztal . . .

Egyre mélyebbre zuhanva, zuhant—zuhant a sötétségbe . . .

XIV.

Másnap reggel Bánkyné az otthonn maradás mellett határozott. Ürügyül hozta fel, hogy nem férnek el mind. De igazában a konyha meg a kamra csábításának nem tudott ellentállni.

Így hárman telepedtek le a szánkó tágas hátsó ülésén. Judith kettőjük között húzódott meg.

Jancsi a lovak nyakára csilingelő csengetyűket varázsolt. Így siklottak végig a friss, éjjel hullott hóval beterített síkságon.

A falu házaiból kíváncsi tekintetek bújtak elő a szokatlan hangra. A falu szélén leugrottak pár percre, hogy meggémberedett tagjaikat kiegyenesítsék.

Gábor a Bakonyér vékony szalagjának széléig lépegetett, — ahol egy «bürü» feküdt keresztül az éren — hogy megnézze, befagyott-e az éjjel. Éppen a vékony jégkéreg vastagságát próbálgatta botjával — mikor hirtelen hangos puffanással csapódott valami a kalapjához. Keményre összegyúrt hógolyó volt. Megfordult... Judith éppen a másodikkal vette őt célba... És nagyot kacagott, mikor az sem tévesztett irányt. Pompásabban talált az elsónél. A kalapját is magával sodorta...

Valóságos hólabdacsa kerekedett... Klárka is részt kért belőle... Ketten támadtak rá... Hamarosan meg kellett hátrálnia...

Felemelt kezekkel kiáltotta :

— Megadom magam...

Hazafelémenet a korcsmában forralt bort készítettetek. Úgy érkeztek kipirulva, víg énekszóval az ebédhez. A délután is vidáman telt el.

Igazi boldog, nyugodt nap volt ez a Sós-kúthy-tanyán. És így telt el a következő is. Klárka meg is jegyezte:

— Mióta itt vagyunk, soha sincs rossz álmom, — újságotla boldogan. — Úgy látszik, megszabadultam tőlük... Ott maradtak Pesten.

— — — — —

Egy délután nagy zajjal az egyik szomszéd állított be. Barna bőrkabátot, zergesörtés kalapot és sárga lábszárvédőt viselt. A kezében meg házifaragású meggyfanyelű fokost szorongatott. Orra alatt pörge magyarbajusz kunkorodott kétfelé. Mintha egy régi élclap figurája elevenedett volna meg. Pedig a neve nem volt magyaros hangzású : Milkovszky-nak hívták. Lengyelországból származott ide, évszázadokkal ezelőtt, a familiája.

— Hát itthon vagyunk ? — rontott be szeles bőbeszédűséggel a szalonba. — Szép kis szomszédság ez! A faluban, a postán kellett megtudnom, hogy már négy napja itthon tanyázol.

A hölgyvendégek láttára pedig így folytatta :

— Persze, könnyű ilyenkor megfelejtkezni a szegény, árva szomszédokról... Mikor egyszerre három hölgynek csaphatja a szélet.

— Bizony unalmas lehet a hosszú téli estéken — bölintott rá megértőleg Bánkyné. — Főleg a férfinépnek... Ha nincs semmi tennivaló odakint. És mindent nyakig befúj a hó... A magamfajta háziasszonynak mindig akad tennivalója a háztartásban. A konyha, kamra, padlás és pince rengeteg gondot ad. Foltozni, varrnivaló is akad mindig. De bizony szegény boldogult uram sokszor szidta dühös bosszankodással a hosszú téli estéket. Akkor még nem volt rádió, meg gramfon. Villany sem volt. Olvasni sem tudott a rossz szemével. Dühösen pipált napestig... Talán ez is ártott meg szegénynek...

— Na, én se igen vagyok másképpen.

— Hát rádiót se szokott hallgatni?

— Nem bizony. Az ördög tudja, hogyan vagyok vele. Nem kedvelek semmi ilyen új huncutságot. Tessék elhinni, még az autót is utálok... Hát nem különb egy szép négyes fogat vagy jó paripa? A rádióról azt beszéltek eleinte, hogy megbolondítja az időjárást. Az öreg gazdaasszonyom ma sem békült ki vele... Azt tartja, hogy ez az ördöngös villamosság fordította fel az egész világot, ez bolondította meg az embereket és az idő is azóta esett ki a rendes kerékvágásából... Néha magam is igazat adok neki.

Aztán a többi «gép»-re terelődött a szó. Ezeket is gyűlölte az öregúr.

— Itt vannak ezek a gazdasági gépek. Ezt is csak az amerikai ravaszság sózta reánk. Az aratógép! Mire jó ez? Hogy elvegye anyyi ember kenyerét? Meg a traktorféle... Ez hozta a falura a legnagyobb csapást... Akkor kezdődött a búzaár esni, mikor ez bejött. Azóta önti Amerika a búzát... Tessék elhinni — talán nem is mondok olyan nagy butaságot — az egész nagy világkrízisnek legfőbb oka : a gép!

És Sóskúthy Gábor bölintva beismerte magában, hogy igaza van.

Gábor másnap vacsorára invitálta az öregurat. De az inkább azt kérte, hogy ebédre jöhessen.

— Esténként jobb szeretek otthon lenni.

— Mit csinál otthon olyan korán Tódor bátyám?

— Elárulom, gyerekem. Lefekszem . . . Télidőben este hétkor mindig ágyban vagyok. Néha, ünnepen meg vasárnap, még korábban is. Odateszer magam mellé a pipámat. Aztán elbeszélgetünk ketten a régi időkről. Meg a faliórám is ott ketyeg a falon. Ő a harmadik a társaságban. Hidd el, nem is olyan rossz így egyedül lenni. Mikor az ember már olyan vén, hogy nem csaphatja a szelet egy szép asszony körül — ez is elég szórakozás. Így szívom el egyik pipát a másik után. Néha már éjfelet üt, mikor elfújom a lámpát.

— Hány éves vagy voltaképpen, Tódor bátyám? Nem is tudom.

— Találd ki, fiam . . . Hetven. Pedig nem nézek ki hatvannál többnek . . . Mi?

És a hölgyek is erősítették, hogy még annyinak sem látszik.

— Hja! egy kis huncutság azért van a dologban — nevetett pajkosan Milkovszky. — Egy kis kozmetika . . . — magyarázta. És a bajuszkájára mutatott, amely koromfeketén fényelt a lámpa sárgás reflexében.

Már nyole felé siettek az óramutatók, mikor kászolódni kezdett.

Egyedül vágott neki a hólepte dülőútnak. A felajánlott lámpás-embert kereken kikérte magának:

— Olyan vén még nem vagyok — kiáltotta vissza.

Aztán lassan eltűnt a sötétben. Csak egy-egy álmos felfelvakanó kutyaugatás jelezte a messzeségben, merre jár.

Milkovszky Tódor multból visszamaradt, kedves figurája végleg eltűnt a messzeségben.

XV.

De másnap nyers kíméletlenséggel ismét visszajött kísérteni a «Mult».

A Bakony felé húzódó dombsor árnyékában — mintegy

ötszáz lépésnyire a kert végétől — hallgatva lapult meg egy régi kőépület.

Sóskúthy Gábor nagyatyja ide rejtette a család ősi kriptáját.

A délelőtti bolyongás során éppen errefelé kalandoztak el a leányok. Gábor nem tudott ellentmondani kérésüknek. Előkereste íróasztala hátulsó fiókjából a kulcsot. Ő maga már régen nem járt a belsejében. Csak néha-néha jött el imádkozni hozzájuk . . . De még a kegyelet virágait is az ajtó vasrácsára helyezte. Mindszentek napján, meg a halálórási évfordulók idején.

Pedig igaz ragaszkodással szerette halottait. Különösen édesanyja emlékét bálványozta . . . Nem a halál gondolatától való idegenkedés riasztotta vissza . . . Inkább a Mult fájó emlékei. A Szeretet és Jóság elmúlásának szívet fojtogató réme tartotta vissza, hogy hozzájuk belépjen. Hogy meglátogassa őket.

Pedig néha szinte hívta, vonzotta az emlékük. A kiábrándulás, a kétség, a számkivetett magányosság keserű virrasztásának óráiban úgy húzta magához ez a magányos sírbolt, mint ahogy az öngyilkost csábítják, hívogatják a Duna lassan hömpölygő habjai.

Klára és Judith elfogódottan nézett körül odabent a sötét kis helyiségben. Mindkettőjüket lenyügözte a hely mélységes nyugalma. Nem szóltak egy szót sem. Nem kérdeztek semmit. És ez jó is volt . . . Mert Sóskúthy Gábor nem tudott volna felelni . . .

A visszatérő Mult emlékei lebilincseltek.

Ismeretlen titokzatos hangszer az emberi szív. Senki sem ismeri még sajátjának titkos kamráit sem. És csodálatos hangok szólalnak meg húrjain.

És ismeretlenek vagyunk saját magunk előtt is mestersegesen felépített lényünkben. Olyan sokfélék vagyunk, ahány szemem, szájon keresztül látnak, hallanak, érzékelnek bennünket. Mások és mások vagyunk talán mindenkivel szemben.

Ilyen új oldalát ismerte meg saját énjének Klaráék ott tartózkodásának második hetében. És hirtelen jött ez is, mint talán minden nagy és igazán fontos az életben . . .

Mindössze egy parányi selyem-papucs okozta.

Előző este kivételesen sokáig voltak fent. Mikor Tódor bácsi hazakocogott, még együtt maradtak és az előkutatott régi könyveket nézegették. Köztük voltak Gábor atyjának könyvei meg az öreg Sós-kúthy Domokos szabadságharc idejebeli naplószerű feljegyzései is. Éjfél volt, mikor ki-ki szobájába vonult.

Persze másnap nehezen kecmeregtek ki az ágyból. Hiába biztatta őket keltegető szóval Etelka néni . . .

Kilencre nagynehezen mégis összeverődtek az ebédlőben. Csak Klára hiányzott.

Már a tejeskávé is a csészékben párolgott — mikor még mindig nem jelentkezett.

— Jössz-e már, kis álomszuszék? — kiáltották be neki.

Klárika álmos hangon felelt :

— Megyek már . . . Mindjárt készen leszek. Ha megengedik, hogy csak így pongyolában menjek . . . már itt is vagyok . . .

Almazöld, tunikaszerű pongyola fedte karcsú alakját. Oroszos szabása volt. Még a nyakát is eltakarta . . . De Gábor valahogyan mégis másképpen látta . . . Fínom, kecses vonalaít is jobban kiemelte a puha bársony-anyag.

Új hang szólalt meg benne. Amit a régi Primaverával szemben sohasem érzett.

Más volt, mint a szeretet, szerelem és gyengédség hármasságának érzése.

De igazán akkor lobbant fel benne, mikor kis selyempapucsaira esett pillantása. A nagy sietségben nem húzott harisnyát és az apró cipellők fehér hattyúprémbélése meg a tunika zöld szegélye között kikandikált bokájának finomívű vonala.

Egy pillanatra, a nagy iparkodásban — le is hullt lábáról az egyik. És ekkor elővillant lábának rózsaszínje.

A hirtelen fellobbanástól Gábor maga is megdöbönt. Az volna az oka, hogy itt élt, tréfált, pajzánkodott ezzel a két csábítóan szép fiatal teremtéssel? Ez az állandó együttlét váltotta ki belőle? Önkéntelenül? Ösztönösen?

Még éjjel is színes álom játszott vele aznap.

Elemezni kezdte magát. Mikor szembekerült Judithtal, arra gondolt : vajjon ő is kiválthatná-e belőle a testi szeretetnek ezt az emberi hangját? Hiszen őt is megszerette. Fülel jólesően itták be édes kacagását. Pompásan mulatott huncutságain . . .

Vajjon ha Juckó kellemetlen vagy jelentéktelen külsejű lenne — akkor is így összebarátkozott volna vele? Akkor is ilyen jól érezné magát a közelében?

És nagy beismeréssel azt kellett felelnie :

— Nem.

— — — — —

Aztán jöttek-mentek az érzések, hangulatok, mint tarka szállongó madár csapat. Az egyiknek színes, tarka volt a szárnya, a másik kopott, gyászos fekete varjú-madár volt . . .

Pestről rossz hírt hozott a posta . . . Bálint írt levelet. Beleszúrt néhány sort Gálfi is. Értesítették, hogy eddig nincs eredmény . . . Egyetlen vevő volna. De annak okvetlenül szüksége van az úrilakra is. Egy nyugalmazott ezredesről van szó, aki most nyugalmát falun szeretné kiélvezni.

Hiába titkolódzott, Klára megérezte a rossz hírt.

— Rossz hírt kapott? Hiába akarja titkolni előttem.

És a férfi vallott :

— Igen. Hiába tagadnám. Még mindig nincs eredmény...

Pedig gondolhattam volna, hogy nehezen fog menni . . . Hogy nem lesz komoly vevő . . . Azaz . . .

— Azaz?

— Vagyis volna . . . De az . . . az egészet akarja. Kell neki a kastély is.

Abbamaradt a beszélgetés, mert Bánkyné toppant be. De Klára este újra szóba hozta a dolgot.

— Ne búsúljon e miatt . . . Talán jobb lesz így. Ha itt élne tovább is, mindig maga előtt látná a betolakodott új gazdát . . . Talán jobb, ha egészen elszakad innen . . . Nem akarok beleavatkozni a legbelsőbb dolgába. De így érzem . . .

Most már nem beszélt többes számban. Ez is rosszul esett a férfinak. Pedig csak gyengédségből tette. Keserűen ki is fakadt miatta :

— De hiszen maga mondta multkor, milyen jó lenne itt élni.

Gyengéd asszonyi vígaszból így lett közöttük titkon, tudat-alatt az első félreértés.

És a rossz hír sohasem jár magában. Alig mult el huszon-négy óra, Klárika kapott express levelet. Prágai ügyvédje írta . . . Pestről küldték utána . . .

A válóper ügyében lenne szükség odautazására.

Sóskúthy Gábor úgy érezte, egyre szűkebbre szorult körülötte a gyűrű.

Este úgy döntöttek, hogy másnap délben visszautaznak a fővárosba. Klára pedig — legszükségesebb irataival — tovább megy Prágába.

Gábornak eszébe jutott multkori ígérete. Amikor megfogadta Klárának, hogy sohasem hagyja egyedül. Most nem kísérhetné fel. Hiszen neki minden lehetőségre készen, el kell sürgősen készítenie a pontos leltárt is. A berendezést is át kell néznie. Mit adna át és mit vinne el magával. . . Meg nem is hozhatja hírbe Klárit. Megtudhatja valaki, hogy együtt utaztak Prágába. Bele kell nyugodnia. Estefelé ki is adta az utasítást Jancsinak :

— Holnap tíz órára itt legyen a hintó. Az állomásra megyünk.

GESZTESI-BALOGH GÁBOR

KÖLTEMÉNYEK.

Vízcseppek.

Eső vagyok, — mondta a vízcsepp,
Mikor megállt a háztetőn.
Aztán hullani kezdett lassan,
A csatornán át remegőn.

Harmat vagyok, — mondta a vízcsepp,
Mikor megállt a fű hegyén,
S a fű a földre hajlott véle,
S a mélybe szivárgott szegény.

Folyó vagyok, — mondta a vízcsepp,
Míg vitte dél felé a hab,
Délszak felé, ahol a tájék
Údébb, ragyogóbb, boldogabb.

A szívből felbuggyant egy vízcsepp,
S megállt a szemnél odafönn.
Bánat és gyász sötétlett benne . . .
Tenger vagyok, — mondta a könny.

Őszi barack.

A messze város terén	Jár köztük andalogva
Most dús halmokban áll	Sok-sok diákgyerek,
Őszi barack és szilva,	Velük illat és zamat
S aranyló muskotály.	Kacérul inceleg.

Őnekik még az élet	Közülök jöttem én is,
Csak illat és zamat,	Ezért zengek panaszt,
Boldog szívükben boldog	Hogy épp olyan az élet,
Indulók rajzanak.	Mint az őszi barack.

Csupa íz, csupa illat,
De romlás jár vele
S nem mosolyog, oh jaj,
Csak az egyik fele.

FALU TAMÁS.

SZEMLE.

Egy év magyar drámatermése.

— Jelentés az 1937. évi Vojnits-érem tárgyában. —

Sohasem működött annyi drámai színház fővárosunkban, mint az elmúlt színházi év folyamán és régen nem volt egy-egy esztendő magyar drámai termése olyan kevés értéket mutató, egészében annyira jelentőség nélkül való, mint ezé. Az operett, az elmúlt éveknek ez a dédelgetett kedvence, hajléktalanná vált s csak drámai színházak műsorában húzódott meg egypár kísérlete. Nemcsak az operett-színházak némultak el, hanem orfeumok helyiségét is a komolyabb múzsa szolgálatába vonta be két érdemes színházunk, a Víg és a Belvárosi. A színházaknak olyan versenyt, a drámaírók számára olyan érvényesülési lehetőséget jelentett ez a körülmény, amilyen még sohasem kínálkozott a fővárosban. A verseny azonban nem szolgál mindig, még a művészet terén sem, a minőség emelésére. Ezt kell megállapítanunk mult évi drámatermésünkre vonatkozólag is. Nem egy olyan munka került közönség elé, amely kevesebb színház és így kisebb kereslet mellett talán meg sem született volna.

Színházaink eleinte nagyon közepes átlagdarabokkal, vagy egyenesen gyöngé kísérletekkel indultak. Nem volt kivétel ez alól az ország első színháza sem, úgy hogy több ízben olvashattunk nyomatékos tiltakozást a gyöngé darabokkal való kísérletezgetése ellen. Igen, de mit tegyen a színház, ha nem kap jó darabokat? Elismerték ezek a felszólalások a színháznak azt a kötelességét, hogy segítse elő a fiatal írók törekvéseit, de azt is hangoztatták, hogy kár az ország első színházának gyenge új darabokkal kísérletezgetnie s azt ajánlották, hogy inkább frissítse föl régi kitűnő műsorának egyes, ma is sikert ígérő darabjait. Bölcs tanács volna ez is, ha nem kötné a színházat az újdonság-bérllet rendszere.

Megállapította több felszólalás azt is, hogy ez a kísérletezgető fiatal írói gárda általában is, a Nemzeti Színháznál is, «még koránt sem szolgált rá a véglegesítésre». Egyik színházi bíráló, Schöpflin Aladár, nagyon kemény szavakkal rója meg ennek a fiatal gárdá-

nak leleménytelenségét, friss lendületének hiányát: «Feltűnő, hogy az újonjött fiatal szerzők kevés kivétellel mind a kérődzők fajtájához tartoznak. Tovább rágják, amit az előző korosztályból valók már alaposan megrágtak. Nem tudnak egy eredeti alakot, egy friss motívumot kitalálni.»

A friss leleményben való szegénység mellett bizonyít az a feltűnő jelenség is, hogy meglepően sok a regényből színpadra átírt mű. Sokszor csakugyan csak a dramaturgia magasabb követelményeinek figyelembevétel nélkül történt egyszerű átírásról van szó s joggal kelthet aggodalmat a regényeknek ez a tömeges dramatiszálása, ami a filmkészítés üzemére emlékeztető darabgyártássá züllik, másrésről pedig egyik színi kritikus megrovása szerint a színházat élő vagy porosodó regények jobb értékesítésének börtényévé alacsonyítja. A múlt év darabjai közül is ilyen módon készültek Szántó György *Sátoros királya* (a szerző *Aranyágacska* c. regényéből), Tamás István *Aranyhala* (a szerző *Százszázalékos szerelem* c. regényéből), Hevesi Sándor átdolgozásában *A Pál-utcai fiúk* (Molnár Ferenc regényéből), Bókay Jánostól *Megvédtem egy asszonyt* (a szerzőnek hasonló című regényéből), Csathó Kálmántól *Szakítani nehéz dolog* (a szerző *Kék táská* c. regényéből), Barabás Páltól *PéNZ! PéNZ! PéNZ!* (a szerzőnek *Ez a világ eladó!* c. regényéből), Lakatos László átdolgozásában *Édes Anna* (Kosztolányi Dezsőnek hasonló c. regényéből) s Szép Ernőtől *Háromlevelű lóhere* (a szerző *Ádámcsutka* c. regényéből). Ez bizony nem tanúskodik színpadi íróink leleményének valami nagy bőségéről.

Nem tartozik a megnyugtató jelenségek közé az a sajátságos eltolódás sem műfajok és színvonal tekintetében, amelynek megállapítását szintén több ízben olvashattuk az év folyamán. Többen kifogásolták, hogy az ország első színháza számos olyan új darabot mutatott be, amelyek inkább lettek volna helyükön a könnyebb műfajokra berendezkedett magánszínházakban, viszont magánszínházak vittek színre olyanokat, amelyeknek a Nemzeti Színházban lett volna helyük. Ha nem hárítható is teljes egészében a felelősség ezért a színház vezetőségére, mégis igazat kell adnunk annak a megállapításnak, hogy nagyon szomorú volna, ha a Nemzeti Színház átvenné az üzleti alapra épített magánszínházak hangját, műfajait és színvonalát s a komolyabb írói törekvések és műformák csak magánszínházakban találnának menedéket.

Végül feltűnő, mily sok az év termésében a vigjátéknak mondott darab s mily kevés őszinte vidámság áradt belőlük a színpadról.

Az év termése egyébként a következő darabokból áll:

- Vaszary János: *Hölgyek és urak*. Vigj. 3 felv. Magyar Színház, 1936. szept. 10.
- Szántó György: *Sátoros király*. Történelmi színmű 3 felv. Nemzeti Színház, 1936. szept. 18.
- Török Sándor: *A komédiás*. Színjáték 3 felv. Nemzeti Színház, 1936. okt. 9.
- Tamás István: *Aranyhal*. Vigj. 3 felv. Művész Színház, 1936. okt. 17.
- Hevesi Sándor—Molnár Ferenc: *A Pál-utcai fiúk*. Színjáték 3 felv. Royal Színház, 1936. okt. 22.
- Zágon István: *Feltételes megállóhely*. Vigj. 3 felv. Nemzeti Színház, 1936. okt. 23.
- Fodor László: *Társasjáték*. Vigj. 3 felv. Víg-színház, 1936. nov. 14.
- Balázs Sándor: *Bikfő tanár úr*. Vigj. 3 felv. Magyar Színház, 1936. nov. 14.
- Bókay János: *Megvédtem egy asszonyt*. Vigj. 3 felv. Belvárosi Színház, 1936. nov. 14.
- Andai Ernő: *Áruház*. Színjáték 3 felv. Nemzeti Színház, 1936. nov. 27.
- Csathó Kálmán: *Szakítani nehéz dolgoz*. Komédia, zenével 3 felv. Magyar Színház, 1936. dec. 12.
- Barabás Pál: *Pérez! Pérez! Pérez!* Komédia 3 felv. Nemzeti Színház, 1936. dec. 18.
- Balogh László: *Csak játék!* Komédia 3 felv. Bethlen-téri Színház, 1936. dec. 22.
- Földes Imre: *Nem adok hozományt!* Vigj. 3 felv. Víg-színház, 1936. dec. 23.
- Kollár Béla: *Egymillió pengő*. Komédia 3 felv. Belvárosi Színház, 1937. jan. 9.
- Bónyi Adorján: *Hódítás*. Vigj. 3 felv. Nemzeti Színház, 1937. jan. 15.
- Zilahy Lajos: *A szűz és a gödölye*. Színmű 3 felv. Magyar Színház, 1937. jan. 16.
- Kós Károly: *Budai Nagy Antal*. Színmű 4 felv. és előjáték, Víg-színház, 1937. jan. 21.
- Lakatos László: *Édes Anna*. Kosztolányi Dezső regénye 3 felv. Belvárosi Színház, 1937. febr. 12.
- Bús Fekete László: *János*. Vigj. 3 felv. Víg-színház, 1937. febr. 6.

Szép Ernő : *Háromlevelű lóhere*. Vigj. 3 felv. Víg-színház, 1937. febr. 27.

Bibó Lajos : *Üveghintó*. Vigj. 3 felv. Nemzeti Színház, 1937. márc. 19.

Sík Sándor : *A mennyei dal*. Misztérium. Magyar Színház, 1937. márc. 20.

László Miklós : *Illatszertár*. Vigj. 3 felv. Pesti Színház, 1937. márc. 20.

Éri-Halász Imre—Bihari László : *Kezdeté 8-kor, vége 11-kor*. Játék 3 felv. Művész Színház, 1937. márc. 27.

Kodolányi János : *Pogánytűz*. Történelmi tragédia 3 felv. Nemzeti Színház, 1937. ápr. 30.

Babay József : *Csodatükör*. Mesejáték 3 felv. Nemzeti Színház, 1937. jún. 4.

Nincs miért szemlénk körébe vonni azokat a darabokat, amelyeket kritika és közönség egybehangzó ítélete már eleve kiselejtezett ebből az áttekintésből. Sok jót aligha mondhatnánk róluk, gyarlóságok kitergetése pedig sem örömet nem szerez, sem okulást nem nyújt. De viszont, amely szívesen lemondunk a szerencsémossdatásról, épp annyira nem szeretnők elhallgatni az elismerésnek és buzditásnak egyetlen szavát sem, ahol ez indokoltnak látszik.

Török Sándor inkább elbeszélő tehetség, de kitartóan viaskodik a drámai formával is és keresi a színpadi érvényesülést. Üres szórakozásnál többet óhajt nyújtani nézőinek most színrekerült darabjában, *A komédiás*ban is, de az a benyomásunk, hogy maga se volt egészen tisztában azzal, mit akar. Bizonyára a költészetnek életet formáló értékére kívánt rávilágítani. Hőse egy kóbor komédiás, aki egy erdélyi falucskába vetődik s vidámságot, tréfát, mesét visz a falu szegény lakóinak siváran egyhangú életébe, de visz bizonyos nyugtalanságot is. Tavasszal ismét elfogja a kóborlás láza, tovább megy a faluból, hol ismét a régi kerékvágásba zökken minden s csak emléke marad a komédiásnak. Nagy baja a darabnak, hogy nem tudjuk eldönteni, valóságos ember-e a komédiás, vagy csak szimbólum. Szerepét maga az író sem gondolta végig s hol emberként szerepelteti, hol szimbólum gyanánt. A darab értelme felől bizonytalanságban hagy magának az írónak a nyilatkozata is: «*A komédiás* meséje — *a mese* maga. Hogy a mese forrásából méríthessek, vissza kellett mennem a faluba. Haza. A darab egy hegyek közé szorult kis faluban játszódik, favágók, pásztorok, kecsketolvajok és csempészek között. Színére, hangulatára nézve erdélyi falu ez, de a szónak általános értelmében nem parasztdarab a da-

rabom. Űr, jobban mondva nem paraszt azonban csak egy van a darabban, a komédiás, aki visszaadja az emberek komédiázó kedvét, a mesét.» Ettől sem leszünk okosabbak, mint magától a darabtól, melynek szerkezete is nagyon bizonytalan, de van egy pár szép lírai részlete s magának a főalaknak a megformálása és beállítása is költői képzeletre vall.

Tamás István *Aranyhal* című vígjátéka a Bácska mai urait mutatja be. Kedves és mulatságos képeket fest ebből a világból, bár kevés az igazán jellemzetes vonás ezekben a képekben, szerkezetileg pedig nagy baja a darabnak, hogy egészen elaprózott képekre szakadozik. Zágon István *Feltételes megállóhelye* egy fiatal színésznőről szól, aki elkeseredve távozik a fővárosból, mert vőlegényével összezördült s elvették tőle a nagy szerepet, melytől döntő sikert remélt. Beleszeret egy falusi gavallérba, hozzá is akar menni, de idején kiderül a félreértés, a színésznő kibékül vőlegényével és a színpad számára is visszahódítja egy kilátásba helyezett másik nagy szerep. Így aztán az az állomás, ahol válságos órájában szeszélyből kiszállt, nemcsak a vonatnak, hanem az ő életének is csak feltételes megállóhelyeül bizonyult, nem végállomásául. A könnyed téma hozzáálló, kissé henye kidolgozásban s derült hangján nem igen törekszik magasabbra annál, hogy elszórakoztassa közönségét egy este s ezt el is éri. Szintén csak szórakoztatásra törekszik Fodor László is *Társasjáték* című vígjátékában, mely voltaképp szerepdarabnak készült Darvas Lili számára. Egy szerelem története s — a szerző szavai szerint — «annak a bizonyos társasjátéknak a fotográfiája, amelyet mostanában a társaság egy része oly szívesen űz a szerelemmel és házassággal. Bizonyos körökben ugyanis mint zártkörű szórakozást fogják fel a szerelmet és a házasságot, amelyhez az igazi szerelemnek semmi köze sincsen.» Az «érzelmei játéká»-nak teljessége érdekében természetesen olyan embereket is akar bemutatni, akik még komolyan veszik a szerelmet. Nem értjük egészen a szerzőt, csak azt látjuk, hogy vizet prédikál és bort iszik. Ha ugyanis a szerző nyilatkozata után azt várná valaki, hogy a komolyak megjavítják a léhakat, csalódva távoznék az előadásról. A hősnő ugyanis elképesztő hamarsággal hódol meg a komolyságot képviselő űr előtt, aki szintén nagy gyorsasággal s gátlások nélkül «száll be» a szerző által is kifogásolt társasjátékba. Ez a hirtelenség nemcsak az ő gyöngéjük, hanem a darabé is, amelyet ez a könnyű odaadás nagyon felszínes, szinte léha játékká súlyeszt. De viszont érdeme a nagy technikai ügyesség és eleven beszéltetés.

Balázs Sándor *Bikfic tanár ura* «helyenként vidám, helyenként

könnyes története egy öregedő vidéki tanárnak, aki inkább szívére akar hallgatni, mint a társadalmi rend szavára». Szívének utolsó fellobbanásában nőül akar venni egy kávéházi kasszákisasszonyt, aki szívesen térne vissza a tisztos polgári életbe, de a kisváros társadalmának felháborodása megghusítja a tanár szándékát. A darab eleven színpadi érzéssel viszi színre a kisváros levegőjét s éles szemmel megfigyelt jellemzetes alakjait, csak azzal a gyorsasággal képeszt el bennünket, amellyel a boldog jövőjét színezgető kassza-tündér lemond szerencséről. Ez nem lélektani megoldás, hanem az érzékenyebb szíveknek hozott áldozat. Akkor pedig mégis csak megérdemelné egy ilyen jó lélek, hogy férjhez adja a szerző.

Bókay János *Megvédtem egy asszonyt* című vígjátékának hőse egy megrögzött agglegény, akit felfortyanó lovagiassága behajt a házasság ígájába. Egészeben derűs, vidám játék, ügyesen bonyolód-nak benne a mulatságos helyzetek s van egy pár finomabban ki-dolgozott jelenete is. Barabás Pál *Pézn! Pézn! Pézn!* című komé-diájában azt illusztrálja, hogy a pénz csak bajt szerez akkor is, ha van, akkor is, ha nincs. Egy nagy bank életébe helyezve a régi mesét eleveníti fel a szegény emberről, akinek a gyomrát tönkre-tette a sok koplalás és mikor vén fejjel gazdagságra jut, már nem képes enni. Egy öregedő bank-kulit a véletlen pénzhez és hatalom-hoz juttat. Fenéig ki akarja élvezni mind a kettőt, de csakhamar belátja, hogy megkésve érkezett a szerencse s megmarad kispolgári életmódja mellett. «Egy kishivatalnok vágyálma ez — írja a darab-ról egyik kritikusa — egy irodalmi kishivatalnok fantáziájával ki-gondolva és alakító képességével kidolgozva, szentimentalizmusával befejezve». De a szerzőben tagadhatatlanul van valamelyes írói kész-ség és színpadi érzék. Bónyi Adorján *Hódítás* című vígjátéka válasz-tékos eszközökkel dolgozó, de kevésbbé sikerült darabja a tehet-séges szerzőnek a legörökebb témák egyikéről, a férfi és nő szem-benállásáról. Bibó Lajos *Üveghintójának* központjában egy meg-gazdagodott paraszt áll, aki azzal gyógyítja ki feleségét és leányát úrhatnáságukból, hogy túl akar tenni rajtuk uraskodásban, köny-nyelműségben és pazarlásban. A darab egészséges alapötletre volna építve, amelyből akár jellemvígjátékká, akár bohózattá könnyen volna fejleszthető, de egyiknek a hangját sem találta el az író, hanem a vígjáték és dráma közt imbolyog. A stílusbeli határozatlan-ság mellett azonban itt-ott friss alföldi levegő csap meg bennünket s a való élet reális rajzára ismerünk. Babay Józsefnek naív hangú s meglehetősen kuszált cselekvényű mesejátéka, a *Csodatűkör*, túl van zsúfolva operett-elemekkel, amelyek foszlányokra szaggatják

az egyszerű kis mesét s zétforgácsolják a közönség érdeklődését. Itt-ott mégis kicsendül egy-egy friss, népies hang s különösen szerencsés leleménye volt a halál szerepeltetése szűrösen s népiesen humoros felfogással.

A regényből dramatizált színpadi művek közül különösen kettő vonta magára a figyelmet. Egyik *A Pál-utcai fiúk*, melyet Hevesi Sándor dolgozott át színpadra, a másik Kosztolányi Dezső *Édes Annája*, melynek dramatizálását Lakatos László végezte. Hevesi átmentett a színpadra mindent, ami Molnár Ferenc könyvében szép és megható. Sok kedves emléket keltett életre lelkünkben, amint láttuk a színpadon a «gitt-egylet»-et, a «grund»-ért vívott ádáz csatát s a kis Nemecek hősi halálát, és mégis levegőtlenné vált a színpadon az egész történet, mert Molnár Ferenc hangját a maga friss közvetetlenségében s hangulatkeltő szuggesztivitásában nem sikerült átvenni a színpadra. Nehéz feladatot jelentett Lakatos László számára is *Édes Anna*, a halkszavú kis cselédleány idegdrámájának a színpad élesebb világításába vetítése. A regényben ennek a drámának csaknem minden mozzanata a tudat alatt zajlik le s a katasztrófa is, *Édes Anna* gyilkossága, a tudat-alattinak legmélyebb rétegéből tör ki, előkészítés nélkül, váratlanul, mint valami romboló természeti folyamat. Maga *Édes Anna* sem igen van tisztában azzal, miért követte el a rémes tettet. A színpadon mindezt elő kellett készíteni és indokolni. Ezért a dráma nagyon kiemeli az úrnő hisztériáját, évek óta felgyülemlett keserű, ellenséges érzését «a cselédek gonosz seregével» szemben s lelkének képtelenségét a szeretetre. Annyira ki van ez emelve, hogy míg a regény egy «agyonszekírozott» kis cseléd drámáját érezteti, itt inkább egy súlyosan idegbeteg aszszony tragédiáját érezzük. A gyilkosság is úgy robban ki, hogy az úrnő teljesen elveszti önuralmát, a kis cselédet a konyhába üldözi s ott ez vad rémületében kap a késhez s öli meg vele őt. Így az egész történet nyersebben hat s jobban hajlik a rémdráma felé, mint a regényben, bár az átdolgozó a jelenet szörnyűségén azzal is enyhíteni akart, hogy itt a leány csak úrnőjét öli meg, — a regényben gazdáját is. Ez már elviselhetetlenül brutális volna a színpadon. Így is nem egyszer érezzük, hogy ami Kosztolányinál finom lélekfeltárás, itt rémdrámává torzul. Fájjaljuk azt is, hogy a regény kedves budai hangulatából semmit se lehetett átmenteni a színpadra, itt az egész történet szürke cseléd-históriává fakult.

Külön figyelmet érdemel az a három kísérlet is, mely a történelmi dráma terén történt s ezt a nagymultú és nagyigényű műfajt akarta életre kelteni színpadunkon. A közönség meglehetősen

elfordult már ettől a műfajtól, nem is járt zajosabb sikerrel egyik próbálkozás sem, de megérdemlik, hogy rokonszenvvel emlékezzünk meg róluk.

Szántó György *Sátoros királyában* IV. Lászlót viszi színpadra. Hősét a magyar lélek tragikus kettősségének áldozataként mutatja be: nyugati életformák közt kell élnie, de minden vágyával kelet felé sóvárog vissza. Nyugati civilizáció és keleti féltelenség vívja kibékíthetetlen harcát lelkében, amihez hozzájárul keresztyén magyar atyjának és pogány kun anyjának öröksége gyanánt állhatatlansága és következetlensége. Nagyszabású hőst akart benne az író bemutatni, aki Attila birodalmának helyreállításáról álmodozik s nemzete kelet és nyugat közt vergődő végzetének áldozatául érzi magát. De hőse már kezdettől fogva bizonytalanul van színpadra állítva s egyre üresebbé és ködösebbé válik, míg végül már csak egészen üres báb. De többi alakjából is hiányzik az egyéni élet. Folyton csak politizálnak, maga László király valósággal maniákusa a politikának s egyre jobban a keletre vágyódás ködébe vész alakja. A darabnak a szerkezete is bizonytalan; jelenetekre tördelt regény benyomását teszi ránk.

Ugyanezekben a hibákban szenved egy másik regényírónknak, Kodolányi Jánosnak szintén első színpadi munkája, a *Pogánytűz*. Történelmünknek egyik legkomorabb fejezetét, a Szt. István halála után kitört trónvillongásokban kiéleződött s a keresztyénséget az idegenséggel, a magyarságot a pogánysággal azonosító vallásos ellentétet viszi színpadra. Péter király kedvelt idegenjei keményen elnyomják a magyarságot s e miatt folytonos a gyűlölködés és villongás az idegen udvari emberek és a magyar urak közt. A forrongó országba betör Endre és Levénta, a megvakított Vászoly két fia s szövetkezve Vata pogányaival, el akarják kergetni Pétert s megsemmisíteni a keresztyénséget. Levénta, mikor megállta bosszúját Péteren, meghasonlik pogány hitében s visszavonul. Változásának drámai indokolásával adós marad a szerző, csak sejteti, hogy amint érintkezésbe jutott keresztyénekkal, ezeknek lelki nemessége mélyen hatott rá. Lelke kínzó kétellyel és sötét tépelődéssel telik meg s kitér a pogányok követelése elől, hogy számoljon le keresztyénné lett bátyjával, Endrével. Ezt Vata árulásnak tekinti s leszúrja őt. Személyében a pogány magyarság ügye is elbukik. A darab szerzője kétségtelenül tehetséges író, de darabja nem tanuskodik drámaírói hivatottságról. Csupa politizálás és ezzel kapcsolatos szónoklás, veszekedés és gyilkolás, amelyek mögött elsikkad a dráma.

A Vígszínház az év folyamán erdélyi írók műveiből egy dráma-

ciklust tervezett s ennek első darabja volt Kós Károly *Budai Nagy Antal* című drámája. Tárgyául Erdély történelmének egy kevésbé ismert forradalmi mozgalma, a Zsigmond király korában, 1436-ban kitört parasztlázadás szolgált. A huszitizmus hullámai Erdélybe is átsaptak s az eredetileg vallásos mozgalom itt szociális forradalmat váltott ki. A kalotaszeg-környéki parasztok megtámadták az urakat s a velük tartó papokat. Csak sokára es nehezen tudták leverni a fellázadt népet az erdélyi vajda hadai. A mozgalom élére egy Prágából hazavetődött, katonaviselt, Budai Nagy Antal nevű fiatal ember állott. Akarata ellenére lett Dózsa György előfutára ez a nála mindenkép rokonszenvesebb kalotaszegi kurtanemes. Nem harcot és vérontást akart, hanem igazságot és emberibb sorsot népének. Mihelyt győzelemre vezette a kelyhesek rongyos seregét, mindjárt békét akar szerezni Erdély népének. Ez a jóhiszeműsége válik végzetévé. Az urak becsapják, csak időt akarnak nyerni, a vajda erőre kap, sorra leveri a lázadókat s Kolozsvárott a vezér seregét is bekeríti. A vezér meg akarja menteni társait, de tárgyalásait félremagyarázzák, árulással vádolják s egyik embere leszúrja. Már magában ebben a történetben adva volt a hős tragikumja: ő békét, igazságot és emberséges megegyezést akart s ezért feláldozta szerelmét is; de az urak kijátsszák, a parasztok árulással gyanúsítják s így el kell buknia. A darab csakugyan jó tragikai alapvetéssel indul, két konfliktus lehetőségét is fölveti, de később mindakettőt elejti a szerző, s a darab epikus szívesedik. Ennek ellenére is tehetséges író munkája s keresetlen, zamatos erdélyi beszéd hangzik a színpadon.

A messze múltba visz, de nem történeti anyagot dolgoz fel ennek az évnek egyik sajtósági terméke, Sík Sándornak egy hangzatos versekben írt misztériuma, *A mennyei dal*. A költő pár évvel ezelőtt adott ki *Advent* címmel egy oratoriumot. Ennek színpadra alkalmazása *A mennyei dal*. Most mindössze Szt. János evangélistának mintegy negyven sorból álló szerepét írta hozzá a költő. Munkája voltaképen nem dráma, értékei kívül esnek a színpad határain s nincs is a szó igazi értelmében vett cselekménye, de mégis erős hatást gyakorolt a színpadról is. Költői elgondolásban igyekszik érzékeltetni az emberség útját bűnökön és tévelygéseken keresztül, míg eljutott a Megváltóig. A bibliai három királyok, kikben a szenvedő, kutató és alkotó ember típusait láttatja velünk, nem találják meg a boldogságot sehol és semmiben a földön. Sóvárognak a megváltatás után s valami homályosan derengő sejtelemmel lelkükben reménykednek, hogy valahol meg kell lennie a világ zűrzavarából kivezető útnak. Elindulnak ennek a keresésére. Nem találják sem

a durvább keleti, sem a kifinomult görög kultúra világában, de a Sibyllák homályos jóslataiban már az igazság derengését érzik, majd az ótestamentumi próféták átszellemült jósszavai már-már bizonyossággá fokozzák izgatott várakozásukat, amikor végre feltűnik előttük a betlehemi csillag s elvezeti őket a jászolhoz, amelyben földre szállt az, aki a keresztfán megváltja majd a szenvedő világot. János evangélista szavai felgyújtják lelkükben a mennyei dalt s megértik, hogy «az emberiség szívében úgy alszik Krisztus, mint kőszikla-sírban» s *minden egyes* embernek magának kell őt magában feltámasztania, hogy a világ eljuthasson végre a boldogsághoz és békességhez ; megértik, hogy az Ige mibennünk lakik és ez az Ige az egyetlen orvosság, az egyetlen cél s az egyetlen beteljesülés ; megértik, hogy minden embernek önmagában kell átélnie a feltámadást s önmagának kell megtalálnia a megváltatást. A költő azonban nem elégedett meg a bibliai elbeszélés dramatizálásával, hanem a napkeleti királyok szorongó vágyakozásában hangot adott a mai szociális nyugtalanulásnak is, a bibliai szövegek mögé a mai életre célzó értelmet rejtett s a mai élet zűrzavarának orvosságaként a katolikumra mutat rá, az ég felé irányítja a meghasonlóan vergődő lelkeket.

Az erkölcsi tisztaság magaslatára emeli föl a lelkeket Zilahy Lajos darabja is, *A szűz és a gödölye*. Egy lehangolóan sötét és kétségbeesítően sivár történetet játszat le előttünk, hogy vágyaink ak hitvány és csalárd tárgyairól az élet igazi értékére irányítsa tekintetünket. Int és nagyon erősen eszméltet, de minden moralizálás nélkül, egy magában is hatásos szimbólikus történettel.

A dráma egy kép körül játszódik le, Murillo egyik világhírű képének a címe *A szűz és a bárány*. A darabban is egy ilyen, fiatal leányt és kecskegödölyét ábrázoló, de csak az író képzeletétől alkotott festmény szerepel, mint a lelki tisztaságnak és testi ártatlanságnak szimbóluma, amire egyébként maga a cím is utal.

A világhírű, vagyout érő festmény, a quattroceto egy névtelen művésznének reneke, egy gyarmatárú-nagykereskedő család. a Hubenek birtokában van. Szinte szimbólikusan össze van forrva a család történetével. A kép hírével együtt emelkedett a cég és a család tekintélye is. Híre a külföldről is sok látogatót vonzott s ezekből a látogatásokból jövedelmező üzleti összeköttetések is származtak. Most azonban súlyos válság fenyegeti a másfél század óta folyton emelkedő céget és családot. A család feje, az öreg Huben még összetartja a családot, a család tagjai még úgy érzik, ha megszólal, hogy «olyan hangon beszél, mintha a felhők mögül valami

istenség szólalna meg». De leánya már fojtott és fojtogató balsejtelemnek ad kifejezést: «Én nem tudom, mi van ebben a házban. Néhány hét óta mintha valami rossz szellem költözött volna ide a falak közé». Maga az öreg Huben is érzi, hogy minden erejét meg kell feszítenie a cég és a család összetartására. Reggelenként még összegyűjti családjának tagjait, hogy mielőtt nekimennek az életnek, öt percig énekszó mellett merüljenek el a saját lelkükbe és próbáljanak emlékezni arra, hogy nem állatok, hanem emberek. Ezzel azt akarja elérni, hogy a mindennapi életküzdelemben vigyék el magukkal útravalónak a szépség és az áhitat pillanatait. De csak leánya, Margit, érez vele együtt, aki özvegyen, diák fiával együtt él a házban s egy jóságos lélek gyöngédségével igyekszik elsimítani a családtagok közt egyre sűrűbben kitörő kelletlenségeket.

Két fiától nem sok jót vár maga az öreg sem. Az idősebbik csak anyagi javak után törtető, az eszközökben nem válogatós bankár, a másik légvárat építgető politikus, akinek sűrűn hangoztatott miniszteri becsvágát az öreg azzal intézi el, hogy kétségbe volna esve, ha az országnak olyan minisztere volna, mint az ő fia, érdekhajhászó párthíveiből pedig azzal próbálja kiábrándítani, hogy egy félkiló kockacukrot sem adna nekik hitelbe. Látja családi életüknek a züllöttségét is, tudja, hogy idősebb fia gépirónőjével csalja a feleségét, ez viszont a saját sógorával, a kisebbik fiúval folytat viszonyt s szemérmetlenül kacérokodik unokaöccsével, Margit kamasz fiával. A fiúknak már derogál, — ezt is tisztán látja: az öreg — hogy cégük fűszert és konzervet árul s elfelejtik, hogy egy rongyos kis szatócsüzletből nőtt ki a cég, mely nemzedékeknek adott kenyeret és becsületet. Mindegyik azt szeretné, hogy apjuk elégítse ki őket a cég vagyonából, szedjen szét és romboljon le egy 150 éves céget. Az apa azonban együtt akarja tartani a vagyont, de nagy üzleti veszteség fenyegeti s a cég összeomlását másképp nem kerülheti ki, csak ha eladja a képet, amelytől eddig nem akart megválni, bár mesés összegeket ígértek érte. Nem szeretné azonban, ha nyilvánosságra kerülne, hogy meg kellett válnia a képtől. Jószerecséje egy nemes gondolkodású, eszményi lelkű kanadai farmert vezet a házba. Ez még gyermekkorában látta a képnek egy másolatát, melyet anyja valami művészeti folyóiratból vágathott ki s ez olyan mély hatást tett rá, annyira összeforrott életével, hogy most eljött Kanadából, csak azért, hogy láthassa a kép eredetijét. Egész vagyonát odaadja a képért s elfogadja az öreg Hubennek azt a feltételét is, hogy három évig senkinek se szabad megtudnia, hogy az ő birtokába ment át a kép, amelyről senkitől sem sejtve,

megszólalásig hű másolatot készítettett az öreg s ezt helyezte el a régi keretbe.

Úgy számított, hogy a kikötött három év alatt talpra állhat és megerősödhetik a cég. Elhatározza, hogy új életnek kell kezdődnie a házban, új és szerény alapokon. Bízik abban is, hogy a képeserét seuki se veszi észre. De ezzel le is tért a szoliditásnak arról az útjáról, melyen addig haladt, s megfeledkezett arról, amit addig hirdetett, hogy a cég és a család becsülete a képpel áll vagy bukik. Csalafinta módon azzal akarja megnyugtatni lelkiismeretét, hogy «a hitel és a becsület csak a látszattól függ». Aki addig a meg nem alkuvó becsületességet hirdette a cég fundamentumaként, most már csak a látszatot akarja megmenteni.

A darab most már abba az irányba fordítja érdeklődésünket, hogy ki tudja-e verekedni az öreg Huben azt az új, szerény alapokon nyugvó életet, amellyel megmenthetőnek tartja a céget. A küzdelem azonban meg sem indulhat. Az öreg Hubent megöli a felindulás. Végrendeletében ugyan meghagyja gyermekeinek, hogy őrizzék meg a házat a tiszta erkölcsökben és az egymás iránt való testvéri szeretetben: de másképen történik. Az apa erkölcsi uralma alól felszabadulva, a család egysége felbomlik s kiárad mind az a szenny és gonoszság, amit addig takargattak. Két részre különül a család. Egyik oldalon árva-egymagában áll az öreg leánya, a fiatal özvegy, mint a tisztaság, a becsületesség, tisztaság és jószág képviselője, a másikon a fiúk és hozzátartozói mint a kapzsiság, képmutatás és romlottság megtestesülései. A két férfi először is családsággal kisémmizi nővérét az örökségből, aztán egymást igyekeznek befonni, majd szilajan, elvadultan, csaknem gyilkos mérenylettel támadnak egymásra. Margit menekülni szeretne a feldúlt életű házból, de tisztán látja, mi vár a cégre, ha ő kiteszi onnan a lábát. A végeletekig védeni akarja a ház becsületét s ezért lemond még arról a boldogságról is, mely egy hozzá méltó férfi, a derék kanadai oldalán várna rá.

Áldozata hiábavaló volt, mert a zuhlott családi életnek legvisszataszítóbb képei tárulnak föl előtte a házban s az ő erkölcsi felháborodását senki sem akarja megérteni, beavatkozását mindenki a legnyersebben utasítja vissza s mindenki gyűlöli és megveti őt, aki boldogságát is feláldozta a házért. Kénytelen belátni, hogy túlbecsülte a maga erejét. Mikor már elviselhetetlenné válik helyzete, megjelenik még egyszer a kanadai farmer s magával viszi őt és fiát tiszta erdei magányába. Nagyon alázatos kis életnek mondja azt, ami oldalán Margitra vár, de boldogan indulnak eléje, mert ott lesz

majd — az igazi kép. A többiek ott maradnak a hamisítvány mellett s egymást csalva és kijátszva építgetik jövőjüket a hitvány másolatra.

Itt összecsapódik a függöny s az író a közönségre bízza, hogy képzelje el a testvérek jövőjét. Ahogy eddig nemes mértéktartással került minden moralizálást, most, a darab végén az irónia mögé húzódva háritja el azt az esetleges gyanúsítást, hogy «érzékeny játék»-ot akart írni. A tisztalelkű Margit csendben, szerényen vonul el s az utolsó erősebb hang a család legelvetemültebb tagjáé, az idősebb fivér feleségéé. Úgy látszik, mintha a gonoszok, a képmutatók diadalmaskodtak volna, de azért úgy van megírva a befejezés, hogy az összecsapódott függöny mögött mindenki lát még egy utolsó, meg nem írt felvonást : a gonoszok életének dicsstelen összeomlását.

A cselekménynek ebből a rövid vázlatából is kitetszik, hogy a színpadon lefolyó cselekvés mögött mélyebb értelem is rejlik s a központjában álló képnek szimbólikus jelentősége és jelentése van. Nagy költői erő nyilatkozik abban, ahogy az író élővé teszi, a színpadi cselekvésbe szervesen beleilleszti ezt a szimbólumot, valamint abban is, hogy mily biztossággal emeli az élet szennyes képei közül eszményi magasságokba, a legnemesebb életfelfogás tiszta régióiba lelkünket.

A darab értelméről maga az író így nyilatkozott : «A kép szimbólikus. A mai emberi társadalom erkölcsi értékét szimbólizálja. A darab a körül forog, hogy ez az erkölcsi tisztaság milyen utakon, milyen mértékben megy pusztulásba és az igaz lelkek hogyan mentik át a jövődbe.»

Nemcsak egyszerűen egy család anyagi jólétét és erkölcsi tisztaságát szimbólizálja tehát a kép, nem is csak az Igazság és Hamisság parabolája a darab, hanem az emberi életnek messzebb eső távlataira is elvezeti tekintetünket. ahol azt látjuk, hogy a hamisság kifoszthatja és megcsúfolhatja az igazságot s a jóságot, de az élet igazi értéke mégis az igazaké és jóké marad. Mi ez az igazi értéke az életnek? Nevezhetjük hitnek, igazságnak, jóságnak, szeretetnek, tisztaságnak, szépségnek, mert ezt mindet magában foglalja. Ebben a távlatban a Huben-család az egész emberiséggé, a képszimbólum pedig az emberiség öröklött és öröklődő ethikai tartalmává, az emberiség ethoszává szélesedik ki. Az emberiségnek mai nagy erkölcsi yálságában, amikor a jobb lelkek féltő aggodalommal látják az élet igazi értékének, az emberiség legbecsesebb évezredek örökségének : etikai tartalmának fogyatkozását, a szennyes indulatok feltörését és szétáradását világszerte : a darab a kanadai farmert jeleníti meg

előttünk, aki eljött a tiszta és jóságos nőért s magával viszi az ő tiszta életébe és szép világába. Föllélelkünk, mert tudjuk, hogy most már ő is, ő, a szépség és jóság, s a kép is biztonságban van s szívünk most már a szimbólum mögött rejlő igazságot is megérti. Megértjük, hogy ha mi, a mai emberiség nagy része, itt maradunk is hamis bálványok tiszteletében s erkölcsi felbomlásban, mint a Huben-család egy része, — az emberiség fenyegetett életértéke az utolsó órában mégis talál egy ösvényt, amelyen átmentheti magát egy jobb jövőbe. Nyújthat-e költő emél szebb tanulmányt és fölemlőbb biztatást mai zűrzavaros életünkben?

Mindaz, ami így a darab szimbólikus jelentéseül kialakul lelkünkben, szuggesztív erővel kap meg bennünket, de egy pillanatra sem kockáztatja a darab esztetikai hatását. Pedig kétségtelenül hoznia kellett érdekében bizonyos áldozatot az írónak, főként az erkölcsrajz nagymértékű kiélezésében s a jellemrajz egyoldalúságai-ban. A szereplők közül csak az öreg Huben van egyéni vonásokkal jellemezve, a többiek inkább csak típusok. A szereplőket két élesen elváló csoportra különíti az író. Egyik oldalon állnak a nagyon jók, a másikon a szinte valószínűtlenül rosszak. Margit lelke csupa finomság, jóság, szeretet, művészi fogékonyság, szinte átszellemültség. Értzi, hogy nem való a mai világba. Perdynek, a farmernek ezt mondja: «Írígylem magát, hogy így el tud menekülni ettől a mai világtól.» Itt szinte rousseau-i gondolatot pendít meg a szerző. A másik véglet tulsó szélén is nő áll, az idősebb Huben-fiú felesége, Irén, aki szegyenkezés nélkül vallja be, hogy viszonyt folytat sógorával, sőt azt is tudjuk róla, hogy kamaszkorban levő unokaöccsét is elcsábította. Margit szemrehányásaira cinikususan vágja oda: «A családi vagyon hálás lehet nekem, hogy egyszerre két testvérnek nyújtom át magam», s vadul vonja kérdőre Margitot, hogy miért nincs neki is szeretője. A mese vezetésének s a szimbólumhoz kapcsolásának is van egy észrevehető törése: az, hogy a család erkölcsi hanyatlása nincs szerves kapcsolatban a kép eladásával s hamisítványra való cserélésével, mert ezek a bűnök már evekkel korábban kikezdték a család erkölcsi életét. Ez arra a feltevésre is csábíthatna, hogy a darab nem az abszolút erkölcsi tisztaságnak, hanem csak a tisztaság látszatának fontosságát példázza; pedig ez a föltevés nem egyeztethető össze a darab nemes irányzatával és emelkedett célzatával. Itt egyébként az író olyan circulus vitiosusszal találta magát szemben, amelyet sehogysem kerülhetett el. A képet ugyanis nem adhatja el Huben az összeomlás rémének kényszere nélkül; de ha a képnek olyan sorsszerű kapcsolata van a család

jólétével, akkor hogyan juthat ez olyan megszorult helyzetbe, míg birtokában van a kép? Annál tisztább tragikus dilemma az a helyzet, amelybe a családfő jut s amelyben akár eladja a képet, akár nem : házára mindenképen az összeomlás vár.

Nagy haladást jelent a darab Zilahy pályáján szerkezet tekintetében is. Eddigi darabjaival kapcsolatban a kritika rendszerint nagy elismeréssel szólt a kitünő első felvonásokról, de kevésbé lelkesedett a többi felvonásért s így a darab egészéért. Itt sikerült szerves egészet alkotnia. Jeleneteit gondosan mérlegelő tudatossággal fűzi egymáshoz s ezzel biztosítja a darabnak azt az életadó feszültséget, mely pillanatra sem engedi lankadni a nézők érdeklődését.

A darabnak nemcsak irodalmi értéke legkiemelkedőbb az év egész drámai terméséből, hanem a legnagyobb színpadi sikert is ez aratta. Öröme szolgál a bizottságnak, mely Császár Elemér r., Zlinszky Aladár l. tagból s a jelentéstevő l. tagból áll, hogy immár harmadízben fejezheti ki elismerését a kitünő szerző iránt s egyhangulag javasolhatja a Tekintetes Akadémiának, hogy az idei Vojnits-éremmel Zilahy Lajosnak *A szűz és a gödölye* című színművét méltóztassék kitüntetni.

Kéký Lajos.

IRODALOM.

Eger művészete.

Szmrecsányi Miklós: *Eger művészetéről*. Tanulmányok és jegyzetek a hazai barokk történetéhez. Sajtó alá rendezte Kapossy János és Radisics Elemér. 8-r. 332. l. Budapest, 1937. Stephanaeum.

A barokk művészet hazai emlékeinek értékelése és művészet-történeti feldolgozása a világháború után kezdődött. A Burekhardt hagyományait követő régi fölfogás a renaissance utáni stílusokat elfajzásnak, eldurvulásnak, elsatnyulásnak tekintette és csak a XX. század megváltozott szelleme látta meg benne újra a sajátos szépségeket. Az utolsó évtizedeknek spirituális, a természetből elvonatkozó művészete sokkal inkább a barokk stílusban ismerte föl a maga szellemi elődjét, mint a renaissance-ban. Az utóbbinak eszményi szépséggel telített összhangja, lelki egyensúlya távol állott a mai időknek irányát vesztett emberétől. E mellett a barokk extázis az egyéni akarást szinte legyőző, ösztönös, határozott stílusban nyilvánult, — és ez után vágyott leginkább a mai művészet. Mindez a barokk emlékek új értékelésének, előtérbe nyomulásának kedvezett.

Az új fölfogás külföldről érkezett el hozzánk, de a háború után nem remélt visszhangra talált nálunk. A trianoni országrészen a török pusztítás következtében nagyobbára csak XVIII. századi műemlékeink maradtak meg, ezeknek stílusa nőtt leginkább a mult hagyományait tisztelő népünk és értelmiségünk lelkéhez, de ezenfelül a végzetes forradalmakból kiláboló, csonka ország szellemisége is a multban, földünkben gyökerező stílust követelt mind a tudományban, mind a gyakorlatban. Külföldön a barokk értékeinek elismerése inkább csak szellemi téren ment végbe, nálunk viszont az építészetben, iparművészetben egyaránt a neobarokk stílusnak kedvezett az eklektikus utánzás jegyeivel. Külföldön a barokk emlékek csak nemes példák maradtak, melyeknek stílusát építészetük a mai kor szellemében követte, nálunk ellenben szolgailag, sokszor értelmetlenül, műveletlenül utánozták tulajdonképpen idegen mestereknek, az osztrák Fischer von Erlachoknak, Hildebrandoknak stílusát. Ez volt művészetünk mélypontja, amelyet csak a háborút vesztett, meg-

tepett ország szomorú sorsának tudhatunk be és amelyből az utóbbi évtizedekben kezdünk újból fölemelkedni.

A háború utáni idők tehát kedvezőtlenek voltak nálunk a művészi alkotás szempontjából, viszont annál ösztönzőbbek voltak a művészettörténet számára. Az egyetem tanárainak vezetése alatt egy csapat fiatal tudós fordult XVIII. századi műemlékeink szak-szerű feldolgozásához, akik mind egy-egy nevezetes hazai barokk emlékmű méltatását tűzték ki feladatúl. Mintegy élükön járt a finom ízlésű néhai Szmrecsányi Miklós miniszteri tanácsos, a Képzőművészeti Társulat volt jeles főtitkára, a kultuszminisztérium művészeti osztályának régebbi érdemes vezetője, aki életének utolsó két évtizedét Egerben töltötte, testvérbátyjának, Szmrecsányi Lajos érseknek oldalán. Előkelő szelleme, a művészeti tanulmányokban megedzett kritikai érzéke Eger XVIII. századi műemlékei körében egyszerre új erőre kapott, szerelmese lett a barokk-rokokó-klasszicizáló Egernek, műemlékeinek és az egész városnak. A régebbi tűzvészek, a XIX. és XX. század vandáljai valóban aránylag keveset rontottak Eger szépségén, így a város a maga teljességében a Csonkaország legnevezetesebb műemlékének mondható. Természetesen Szmrecsányi tanulmányain is megérzik a XVIII. századi műemlékek túlbecsülése — ez általánosságban az átértékelés természetes következménye, mely egyszerre a másik végletbe lendítette a művészettörténet ingáját. E mellett nemcsak a tudománynak dolgozott, hanem fel akarta nyitni Eger népének, különösen a papságnak szemét, hogy meglássák városuk szépségeit és hogy meg tudják különböztetni az értékes alkotásokat a kontár munkáktól. Szmrecsányi egri működésének nevelő célzata éppúgy beszámítandó életmunkájának felbecsülésébe, mint tudományos eredményei. Lelkesedése nem állt meg a tudós megállapításainál, hanem levonta gyakorlati következményeiket is. Tanított, magyarázott, művészeti érzékű nemzedéket akart nevelni. Szemet kellett hunynia ezért az előtt a tény előtt, hogy a barokk kor a maga rendkívüli türelmetlenségével szintén elpusztította a régibb időknek még fenntartható, restaurálható építményeit és így maga is kárt okozott hazai műemlékeink sorában. Ezt a jelenséget azonban nagyon helyesen ő is a barokk század ösztönös stílus-teremtő erejével magyarázta, mely mindenütt a maga szellemének kifejezését, sajátos szépségeit akarta látni.

Egri működése a város szempontjából valósággal küldetészerű volt. Harmonikus és következetes, mint maga a XVIII. századi művészet. Egy igazi magyar úr előkelő szellemisége szólalt meg munkásságában, tökéletes európai vértetben. Tanulmányaiban tüzetesen

megrajzolta 1700-tól kezdve Egernek másfél százados művelődéstörténetét, amelyből szinte uralkodói vonásokkal emelkedik ki a város nagy egyházfejedelmeinek, gróf Barkóczy Ferenc és gróf Esterházy Ferenc püspököknek, továbbá Pyrker János patriárka-érseknek szellemi arcéle. Szmracsányi kutatásai mutatták meg, hogy ezek a főpapok nemcsak bőkezű mecénások voltak, hanem irányító befolyást is gyakoroltak a mesterekre. Éppen az ő útmutatásaik, rendelkezéseik következtében lettek a többnyire idegen származású mesterek művei szerves részeivé a hazai művészettörténetnek. Az ő egyéni ízlésük, magyar multban gyökerező főúri szellemük határozta meg minden egyes alkotás sajátos jellegét.

Első idevonatkozó nevezetes munkája Szmracsányinak az egri kis kalauz volt, amelyben magát Eger városát mint hazánk legjellemzőbb XVIII. századi műemlékét ismerteti. Az aránylag kiterjedelmű könyvben az addig ismeretlen művészeti adatok tömegével lepett meg, pedig legfontosabb tanulmányai csak a kis kalauz után jelentek meg. Az ő érdeme a klasszicizmusba átmenő rokokó építész, az egri liceum, a veszprémi püspöki palota és a pápai templom tervezője, fellenthalai Fellner Jakab munkáinak megállapítása, ő kutatta ki, hogy Gerl Mátyás tervezte az egri vármegyeházát, a minorita-templomot és hogy Fassola Henrik volt a mestere a vármegyeház remekbe-készült kovácsolt vaskapujának, iparművészetünk Európa-szerte megbecsült emlékeinek. Ezek csak kiemelkedő csúcsei Szmracsányi Miklós művészettörténeti eredményeinek.

Mindenképpen indokolt gondolat volt tehát az érdemes tudós több helyütt megjelent egri vonatkozású tanulmányainak összegyűjtése és együttes kiadása. Az eszme Radisics Eleméré, akit rokoni kötelék is fűzött Szmracsányi Miklóshoz. Kaposy János egyetemi magántanárral, a hazai barokk építészet jeles ismerőjével. ő rendezte sajtó alá Szmracsányi tanulmányait. Radisics Elemér lelkiismeretes gonddal állította össze a szöveget, Kaposy János pedig értékes jegyzetekkel és a legfontosabb forrásművek közlésével tette művészettörténetileg még használhatóbbá Szmracsányi tanulmányait.

De Szmracsányi posthumus könyve nem marad kizárólag a művészettörténet területén, hanem érdekes kirándulást tesz a tulajdonképpeni történetírás területére is, midőn Eugen Guglia nyomán megírja az uralkodóház tagjainak, első sorban Mária Ludovika királynénak és Mária Lujának, Napoleon későbbi feleségének kétszeri egri tartózkodását és a Szent Korona menekülését. A napoleoni háborúk sorsdöntő eseményei sodorták hozzánk a királyi családot és másod-

ízben, 1809-ben, majdnem három hónapot töltöttek Egerben Fischer érsek vendégei gyanánt. A királyné és Mária Lujza levelezései érdekesen jellemzik gondolkozásukat, az akkori Egernek kulturális képét és a magyarságnak az uralkodóház iránt való hűségét. Ez a tanulmány Szmracsányi számára kirándulás volt, bár beletartozik Eger multját festő tanulmányai sorába.

Radisics és Kapossy munkájukkal kétségtelenül nemcsak a lelkes, önzetlen tudós, az előkelő ízlésű, fáradhatatlan kutató szellemi hagyatékát örökítették meg, hanem nagy szolgálatot tettek a magyar művészettörténeti irodalomnak is.

A kitűnő illusztrációkkal ellátott, vaskos kötet a Stephanaeum kiadásában jelent meg.

Ybl Ervin.

A Nyugat irodalomtörténete.

Vitakozás Keményfy János bírálatával.

Irodalmi tanulmánynak, különösen ha az egy kor s éppen a félmult irodalmának összefoglalására tesz kísérletet, más a sorsa a kritika ítélőszéke előtt, mint a szépirodalmi műnek. Verset, regényt, drámát csupán belső tartalma, értéke, súlya, formai tökéletességei vagy hibái szerint bírál a kritikus, aki maga rendszerint nem költő. Igyekszik belehatolni, kiemelni belőle a szépséget vagy hibát — szóval belülről kiindulva megállapítani becsét. A kritikai mű bírálója, maga is kritikus, tudatosan vagy féltudatosan őriz elnéjében egy bizonyos elgondolást a tárgyról, amelyről szó van s akarva-akaratlan ehhez viszonyítja a bírálandó művet. Ha az megfelel az ő elgondolásának, akkor meg van vele elégedve, ha eltér tőle vagy éppen ellenkezik vele, akkor szigorúan ítél róla. Olyan esetekben, amikor a kritika alá eső mű tárgyáról még nincs végkép kiforrott, egységes közvélemény, mely az írónak hátvédül szolgálna, a bírálat erős polemikus élt kap.

Ezt tudva, el kellett készülnöm rá, hogy *A magyar irodalom története a huszadik században* című könyvem nagy vitát fog kelteni s éles támadások célpontjába kerülök vele. Ez természetesen nem riasztott vissza a könyv megírásától, sőt bizonyos humorról vártam, nem egy részlet írása közben meg is mondtam barátaimnak, hol, kik, mi módon fognak megtámadni. Meg kell vallanom, akartam is a vitát. Úgy érzem, egy nagy és hosszú vitában megedzett nemzedék tagja, hogy irodalmi életünkben kezd kiveszni a vélemények nyílt és határozott kimondásának, a különböző nézetek és

szempontok sűrűlódásának, szóval a vitatkozásnak a szelleme s bizonyos tespedt közönbösség kerül a helyébe, aminek könnyen lehet következménye az érdeklődés leohadása a művelt közönség részéről, hiszen a mai légkörben ez az érdeklődés amúgy sem valami forró. Ha az irodalom kérdései magukat az írókat sem érdeklik, mért érdeklődjék irántuk a laikus olvasó? Az volt a gondolatom, hogy beledobok egy olyan vita-kérdést az irodalmi közvéleménybe, amely alkalmas a különböző nézetek megszólaltatására. Másik célom is volt. Az a hit támadt bennem, hogy most érkezett el az ideje a közvetlen közelmúlt magyar irodalma körüli különböző vélemények megvitatásának abból a célból, hogy legalább nagyjából egységes közvélemény alakuljon, a célzatok és értékfogalmak tisztázódjanak, a mindkét részről felmerült balvélemények, személyi sértődésekből vagy a tárgytól idegen forrásokból eredő elfogultságok végre elhallgassanak s a művelt olvasó elé hiánytalan kép kerüljön irodalmunk egy fontos és érdekes emberöltőjéről.

Hát — sikerült is felkavarni az álló vizeket. Nagyon hosszú idő óta nem jelent meg magyar könyv, amely ekkora vihart keltett s ilyen szenvedélyeket riasztott ki odvaikból. Voltak, akik leplezetlen személyes sértődéstől feldühödve rohantak rám, voltak, akik hasonló sérelmeiket politikai jelmezbe öltöztették. Voltak, akik naiv őszinteséggel egyszerűen elkeseregtek bánatukat. Ezekkel nem foglalkoztam, a vitatkozás velük nem hozhatott volna semmi eredményt. A vita csak színvonalon álló ellenféllel lehet érdekes. Most azonban olyan vitatkozó felem támadt Keményfy János személyében, akinek a *Budapesti Szemle* októberi számában megjelent polemikus élű bírálatával érdemes, sőt kell is vitatkoznom. Szívesen élek tehát a folyóirat vendégszeretetével, amely módot ad a közöttünk felmerült vitapontok nyugodt és becsületes megbeszélésére.

Legelőbb az «irodalompolitika» dolgával szeretnék leszámolni. Ezt a szót s a belefoglalt fogalmat Hatvany Lajos hozta forgalomba s akár közvetlenül, akár közvetve, tőle tanulta Keményfy is. A magam részéről soha le nem írtam, torz szónak tartom s torznak a fogalmat is, amelyet ki akar fejezni. Két egymással becsülettel össze nem kapcsolható fogalmat kapcsol össze. A politika a kompromisszumok, megalkuvások, a taktika, az adott pillanatra szóló megoldások művészete, amely kénytelen beérni az eszmének a lehetőségek által meghatározott részleges megvalósításával. Tárgya a mindenkori jelen. Az irodalom független, szabad művészet, természetesen kizárja a megalkuvást, a taktikát, a külső lehetőségektől függést és nem a jelen számára dolgozik, hanem *sub specie aeternitatis*

minden kor számára. Ha a jelenkorban él és a jelenkorhoz szól is, tekintete messzire néz, minden időkbe. A politika lényegileg relativ, az irodalom az abszolutra tör. A kettő egymással össze nem egyeztethető, összekapcsolásuk nem ad egészséges fogalmat. Az irodalomba való beférkőzését ennek a fogalomnak egyenesen irodalom-ellenesnek tartom. (Mellesleg megjegyzem : a *Nyugat*nak és *Hatvany*nak szakítását annak idején nagy részben az «irodalompolitika» idézte elő. *Hatvany* követelte, a szerkesztők és munkatársak nem akarták a követelést teljesíteni.)

Nem volt tehát szándékom irodalompolitikát csinálni. Nem volt célom egyes tényeket taktikailag elhomályosítani, másokat a valóságtól eltérő világitásba helyezni. Nem valami tendencia lebegett szemem előtt könyvem írása közben, hanem csak az igazság becsületese keresése. Nem törekedtem másra, mint arra, hogy irodalmunk legutóbbi emberöltőjéről, amely szemem előtt és körülöttem zajlott le, meggyőződéseimnek megfelelő képet rajzoljak. Ha e kép nem olyan tökéletesen tárgyilagos, mintha kétszáz év előtti folyamatról írnék, az onnan van, hogy meggyőződéseimben még benne van az az izgalom, amellyel megszerzésük és meggyökerezésük harc és vita közben járt. Ezeket a meggyőződéseimet megfogalmazni és olvasóimmal közölni, meggyőződéseimből fakadt nézeteimet az irodalom ítélete alá bocsátani — ez volt a célom, semmi más. Az «irodalompolitika» torz fogalma kizárja a teljes jóhiszeműséget. Mikor Keményfy rám akasztja az «irodalompolitikus» csúfnevet, ezzel — bizonyára nem akartan és tudatosan — meggyanúsítja jóhiszeműségemet. Jogomban vagyok, ha ez ellen nyomatékosan tiltakozom. Soha mást nem írtam, csak amiről meg voltam győződve. Tévedhettem, — ki nem tévedett? — de soha sem taktikáztam, nem alkudoztam, nézetemet sokszor személyes érdekeim rovására is nyíltan megmondtam, másra, mint a magyar irodalom ügyére nem néztem. Könyvem a magyar irodalom körül negyven éven át tett megfigyelésekből, elmélkedésekből, sokszor bizony gyötrődésekből is alakult ki bennem. Ezeket foglaltam össze. Igazságomról — ez minden író joga és kötelessége — igyekeztem olvasóimat meggyőzni. Ha ez sikerült, jól van, ha nem sikerült, várom a cáfolatot, — ha erre alkalmat adtam, azzal is hozzájárultam az igazság kiderítéséhez. Ha nézeteim nem egyeznek bírálóm nézeteivel, elfogadom a vitát az ő jóhiszeműségének feltételezésével — de tőle is elvárom ugyanazt. Soha senkinek, ha csak az ellenkezője bizonyítható nem volt, nem vontam kétségbe jóhiszeműségét. Jogosan követelem, hogy az enyémet se támadja senki.

Bocsánatot kell kérnem e kitérésért, de a dolog érzékeny pontomat, írói pályám jogosultságát és hitelet érinti. De hátha nem is csupán csak személyes sértődöttség sugallta érzékenységet? Olyan levegőben élünk, amelyben nagyon sokan — azt gyanítom, az emberek többsége — el sem tudják képzelni, hogy valaki hátsó gondolatok nélkül, egyszerűen őszinte meggyőződésből tud elfoglalni olyan álláspontot, amely nekik ellenszenves vagy kellemetlen. Az ellenvélemény meggyanusítása ma — fájdalom — mérgező divatja a közéletnek, tisztaságot kereső lelkek méltán irtóznak fertőzésétől. Nekünk, íróknak első rendű kötelességünk védeni az irodalmat a gyanakvás és gyanusítás fertőzete ellen s minden alkalmat megragadni akár rejtett vagy öntudatlan nyilvánulásainak visszaautásítására.

A köztem és bírálóm közötti vita anyagának legfőbb része a *Nyugat* körüli vélemény-eltérés. Ennek alapja — s nemcsak Keményfy, hanem sokan mások, a kérdéshez hozzászólók szemében is — az, hogy én könyvemben túlzott jelentőséget tulajdonítok és túlzott terjedelmet adok a *Nyugat* szerepének irodalmunk alakulásában az utolsó emberöltő alatt. Nem titkolhatom el esodálkozásomat, hogy a tényeknek milyen kevés bizonyító erejük van még jóindulatú és művelt emberek szemében is, ha ezek a tények ellentmondanak gondolkodásuk egyszer már elfoglalt irányának vagy világfelfogásukból eredő kívánságuknak.

Mert senki sem tagadhatja, hogy itt kétségbe nem vonható, valamennyiünk szeme előtt lefolyt tényről van szó. A *Nyugat* nemcsak folyóiratot, hanem irodalmi mozgalmat is jelent, olyan mozgalmat, amely irodalmunk legsúlyosabb és leghosszabb tartó vitáját idézte elő. Ez a vita mozgósította — pro et contra — irodalmunk csaknem összes számbajövő tényezőit, az irodalmi szervezeteket, a legjelentősebb írókat, sőt bizonyos mértékig az állami hatóságokat is. Alig volt író e vita tartama alatt, aki ne lett volna kénytelen ebben a vitában állást foglalni. Irodalmunk összes alapvető kérdései új megvitatás alá kerültek. Lehet-e egy mozgalmat, amely ekkora hullámokat vetett fel, mint jelentéktelent tárgyalni egy a huszadik század magyar irodalmáról szóló könyvben? Túlzás vagy elfogultság ennek szánni a legnagyobb terjedelmet?

S valóban «irodalompolitika»-e, ha irodalmunk legújabb harminc évének e legnagyobb terjedelmű és legizgalmasabb kérdésében a kritikus meggyőződése szerinti állást foglal el? Irodalompolitikus volt Bajza, mikor keményen harcolt annak a szellemi iránynak az érvényesüléseért, melyet az irodalomtörténet nemzeti romantikának

nevez? Irodalompolitikus volt Gyulai, mikor kivívta a Petőfi—Arany népies-nemzeti irányának érvényét Toldyékkel szemben? Mondhatja valaki, hogy ezek az irányok jogosultak voltak. De kellett volna-e küzdeni értük, ha jogosultságukat a maguk idején mindenki elismerte volna? S ha új irányról van szó, amely ki akarja küzdeni a maga helyét az irodalomban, hol a kritikus helye, aki nem éri be a lég-üres térben esztetizáló szerepével, hanem alkotólag akar részt venni az irodalom alakulásában? Bizonyára ott, ahol a jobb, tehetségesebb és magasabbrendű célokra törő írók vannak, ahonnan az irodalom javára komoly új értékek kínálkoznak.

Ezzel értem el a köztem és bírálóm közötti vita fordulópontjához.

Könyvemben igyekeztem huszadik századi irodalmi életünk két rétegét felmutatni. Előbb azt a réteget, amely a múlt század végéről jött át a huszadik századba, tovább dolgozott, igyekezett a maga helyét biztosítani s műveivel széles helyet foglalt el az új század irodalmában. Erről szóló fejtegetéseim, a bennük foglalt írói jellemrajzok egy részét Keményfy nagy elismeréssel tünteti ki s ezek kapcsán olyan szépeket mond írói és kritikusi képességeimről, hogy szinte kényelmetlenül éreztem volna magam olvasásukkor, ha nem emlékeztem volna arra, hogy bírálata egy előbbi részében ezzel vádol: «Sch. úgy színezi a *Nyugat* jelentőségét, . . . hogy a tehetségtelenség, unalom és züllés posványából a *Nyugat* emelte ki a magyar irodalmat.» Kérem szeretettel, én urias irodalmi hangon szeretek írni, ilyen alpári durva kifejezéseket, amelyeket Keményfy nekem tulajdonít, soha sem használok. Aki könyvemet elolvasta, az láthatja, hogy egy alantas szó nem csúszott ki tollam alól sem a *Nyugat* előtti, sem a *Nyugattal* egyidejű irodalomról szólótamban s kritikámban a lehetőségig méltányos igyekeztem lenni. Azt, hogy a *Nyugat*-mozgalom magasabb szellemi és esztetikai színvonalat hozott irodalmunkba, mint közvetlen előzői, igenis állítottam és állítom, mert ez a meggyőződésem, de hogy az előző kor irodalmát ilyen műveletlenül lepecskondiáztam volna, azt Keményfy minden alap nélkül insznuálja nekem. Olvasta könyvemet, bírálatában elárulja, hogy olvasta régebbi írásaimat is, tudja, hogy Mikszáthról, Vargha Gyuláról, Gárdonyiról, Bárd Miklósról s másokról beható és méltánylással tele tanulmányokat írtam, — hogy állíthat rólam az író felelősségét érző kritikus ilyen stiláris és tartalmi képtelenséget? Megvallom, ez számomra lélektani rejtély.

A baloldaliság kérdésével nem akarok foglalkozni. «A tárgynak fokozott aktualitása lévén, valószínűleg nehéz lenne megmaradni a

napi politikától távoli területen» — idézem vissza Keményfy Szekfü-
idézetét. Semmiesetre sem tartanám kívánatosnak a vita területét
a politikai térre kiszélesíteni. A *Nyugat*-mozgalom — nem látok okot
a tagadásra — rezonanciáját illetőleg csakugyan baloldalon állott,
amit magától értetődővé tesznek azok az atmoszféra-hatások és vilá-
nézeti áramlatok, melyeket könyvemben részletesen kifejtettem. Ezt
nem tartom tagadni való bűnnek. Nézetem szerint minden magyar
embernek, minden embernek joga van a maga gondolataihoz és állás-
foglalásához, akár jobboldali az, akár baloldali. A magyar írónak
pedig joga van ahhoz, hogy koráról, kora társadalmi állapotáról, akár
politikai viszonyairól is, olyan ítéletet mondjon, amilyen meggyőző-
désének megfelel. A *Nyugat* nem volt politikai mozgalom. A folyó-
irat egyes munkatársai politizáltak. Ady a szocialistákhoz és a radi-
kálisokhoz szított, Ignotus és Fenyő Miksa Andrassy politikáját vé-
delmezték, — mi többiek távol tartottuk magunkat a napi politiká-
tól. Nem volt bennünk, mint említett társainkban, politikai szen-
vedély. Nem tartoztunk politikai párthoz, ami azonban nem jelen-
tette azt, hogy közömbösesek voltunk a magyarság sorsa iránt. Hit-
tünk a szabadság-eszményben, kívántuk az alsóbb osztályok joghoz
juttatását és hathatósabb szociális gondozását, gyűlöltük a háborút,
— ezek és ilyenek voltak politikai nézeteink — ezek értelmében vol-
tunk s vagyunk ma is baloldaliak. Nem hittük, hogy a szocializmus
vagy radikalizmus hitvallása kizár valakit a nemzet közösségéből,
a szocialistát is, ha tehetséges és becsületos író volt, szívesen láttuk
körünkben. Tudtuk, hogy az ellenünk irányított támadások legfőbb
oka Ady szocializmusa és Tisza-ellenessége volt s hogy ezekben
a támadásokban nagyon kevés volt az irodalmi érv, nagyon
sok a politikai harag. Mi Adyban a költőt becsültük, nem a poli-
tikust.

A *nemzeti* szó nem volt állandóan a szánkban, az igaz. Nem
voltunk hívei az agresszív nacionalizmusnak. Ez a szó akkor bunkó
volt, mellyel állandóan ütöttek minket; mi nem éreztük magunkat
nemzetietleneknek, erős szolidaritást éreztünk nemzetünkkel, ha
sorsáról, állapotáról és feladatairól más nézeteink voltak is, mint
azoknak, akik bennünket támadtak.

Ezt a vitát különben kár folytatni. Nem hiszem, hogy Keményfy
ma is azon az állásponton van, amely Adyt, Babitsot, Móriczot,
Kosztolányit, Tóth Árpádot kitagadta a nemzetből és a nemzeti
irodalomból. Nekik és nem egy más társuknak megvan már a maguk
helye a magyar nemzeti irodalomban, ezt a helyet s azt, hogy a
Nyugat irodalmi súlyát és jelentőségét ők adták, nem lehet tőlük

elvitatni. Semmiesetre sem lehet olyan szavakon bemutatott lovasbravurokkal és csipkedő gúnyolódásokkal, amilyenekben bírálóm kedvét találja.

Könyvemben kifejtettem, — s ez ellen Keményfynek sincs szava — hogy az az irodalom, melyet az új század itt talált, csak egy társadalmi réteg, az akkori uralkodó réteg lelkiállapotát fejezte ki s a nemzet igen nagy többségének, a többi rétegeknek alig volt benne hangja. A *Nyugattal* szóhoz jutott akkori fiatalság ezen változtatott: megszólaltatta az addig néma rétegeknek a komplikációit, lelki és erkölcsi állapotát, vágyait és elégedetlenségeit. Ez annyit jelent, hogy általa az egy osztályba elmerült irodalom az összes osztályok irodalma lett, a nemzet egészét felölelő irodalom. Így értettem a *nemzeti irodalom* fogalmát, melyért Keményfy oly fölényesen kigúnyol. Természetesen beleértettem jobboldalt és baloldalt egyaránt, Beöthy Zsoltot és Rákosi Jenőt is. Senkit sem vagyok hajlandó, ha magyar ember, kizárni a nemzeti közösségből azért, mert más a nézete, mint az enyém.

Abbahagyom ezt a részét a vitának, amelyet nagy részben már elintéztek a fejlemények, a többi részben majd elintéz a történelem. De előbb van egy kis számonkérni valóm bírálóm. Mutassa meg a hely és szerző pontos idézésével, hol és mikor hangzott gúnyosan a «nemzeti» szó «Nyugaton»? Mikor, mely közleményben támadott a *Nyugat* mindent, ami egy korlátlan nemzetköziségnek útjában állhat? Mikor szidták, kisebbitették, gúnyolták a *Nyugat*-ban a magyarságot s mikor tartották csak azt «kultürembernek» a magyarok közül, aki a szidalmakhoz szegődött? Ismétlem, pontos idézést kérek, az állítások tényekkel való bizonyítását, nem általánosságokat. Nem fogadhatom el azt az ellenvetést, hogy hiszen ezek idézetek másvalakinek írásából. Azzal, hogy Keményfy idézte, azonosítja magát velük. Legyen már vége az általánosságban tartott vádaknak, tessék bizonyítani. Hasonló vádak bizonyítására már sokszor felhívta a *Nyugat* támadóit, mindig hasztalanul. Nem lehet örökké azzal a módszerrel dolgozni, hogy valakinek imputálunk valamit, ami nincs s aztán az imputált dolog miatt bántjuk az illetőt. Ha Keményfy komoly kritikusnak tartja magát, bizonyára van az aktatáskájában egy sereg bizonyíték ezekre a vádakra.

Téved Keményfy, mikor azt állítja, hogy én könyvem megírása előtt nem tanulmányoztam át újból az anyagot s emlékezetből, fejből dolgoztam. Ellenkezőleg, mielőtt az írásba belefogtam volna, átnéztem az idevágó dokumentumokat. Hogy nem találtam okot nézeteim «revideálására» (most divatos szó ez!) — ebből azt

a meggyőződést szereztem, hogy nem volt okom, nem volt okunk multunkat megbánni vagy szégyehni. Hogy a *Nyugat* ma sok tekintetben más hangon szól, mint valamikor? Hát — megváltozott a világ, különösen a magyar világ s vele változott a világpépünk, mindenkié. Ami a háború előtt baloldalon volt, abból sok most a jobboldalra került. Ma a jobboldal becsmerli a háború előtti «átkos liberális» rendszert, az egykori radikális politika programmpontjai ma részben kormányprogrammon vannak, részint mint jobboldali követelmények újultak meg. A hangszerelés változott, a dallam megmaradt, csak mások a zenészek. A *Nyugatban* is nagy változások történtek. Ady meghalt, Ignó elszakadt tőlünk, akik megmaradtunk, azokban nincs politikai ösztön. Sokan meghaltak mások is, jött a helyükbe új fiatalság, melynek mások az érdeklődései, problémái, stílus-törekvései. Ennek a fiatalságnak tehetségesebbjeit, akik egyetértettek velünk az írói becsület alapkérdéseiben, a *Nyugat* szívesen körébe fogadta s tért nyitott nekik. Hogy e fiatalok közül egyeseket a *Nyugat* «harácsolta» a *Napkelet*től? Harácsolni annyit tesz, mint erőszakkal, bűnös eszközökkel birtokba venni. Talán lasszóval fogták ki ezeket a fiúkat a *Nyugat* szerkesztői a *Napkelet*-ből? Mivel tudott a *Nyugat* harácsolni? Pénzzel? Tudtommal a *Napkelet* magasabb tiszteletdíjakat fizetett. Nem, kérem, nem kellett ezeket a fiúkat harácsolni. Jöttek azok maguktól, örültek, hogy jöhettek. Hogy miért érezték és érzik magukat jobban a *Nyugat*, mint a *Napkelet* légkörében, azt ők tudják, én nem tudom. A «harácsolás» szóban elégül ki a *Napkelet* egykori szerkesztőjének bosszúsága néhány munkatársának elvesztése miatt. Ime, a bosszúálló kritikus!

Tehát a *Nyugat* hangja és hőmérséklete megváltozott. Mi is, régi «nyugatosok» megváltoztunk. Öregedtünk, ez az egész. Nem tudom, igaz-e, de gyanítom, hogy Keményfy János is öregedett. De míg mi hozzáöregedtünk korunkhoz, Keményfy úgy tesz, mintha ma is 1910-ben vagy 1912-ben élne: ismétli, alig valami árnyalati különbséggel, ugyanazokat a vádakokat, melyeket a háború előtti években a fejünkre olvastak s amelyeket nemcsak mi cáfoltunk kézzel-lábbal, de nagyobbrészt megcáfolta az idő is. Egy sajtóságos önszuggesztió áldozata ő: megmaradtak benne az általánosságok akkor, amikor a részletek, a tények dolgában már eljutott az ellenkező felismeréseig. Avagy ma is nemzetietlen, az irodalomra és a magyarságra kárhozatos jelenségeknek tartja Ady, Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád, Kaffka Margit, Kuncz Aladár és sok más kiváló író műveit és pályáját? Ha nem, akkor hogy tarthatja nemzetietlennek és kárhozatosnak a *Nyugatot*, akár mint mozgalmat, akár mint folyó-

iratot, holott ennek főhivatása és küzdelmeinek főcélja volt ezeket az írókat nyilvánosságra juttatni és az irodalomban való érvényesülésüket kiharcolni?

Jól van. A *Nyugat* közéleti állásfoglalása az előbb felsorolt okokból csökkent élesség dolgában. Bírálnomnak, aki a jobboldal páncélatában és zászlós kopjájával ront nekem, örömet kellene éreznie e fölött, de csodálatosképpen bosszankodik és gúnyolódik miatta. Megnyugtatom: még mindig van alapja bosszankodásának. Mi ugyanis nem javultunk meg annyira, mint ahogy ő hiszi. Még mindig megállunk régi eszményeink mellett. Hisszük és valljuk a szellem fölényét az erőszak felett, az ember jogát a hatalommal szemben, a gondolat, szó és írás szabadságjogát, a háború embertelenségét, az emberiség testvériségét a művelődésben és erkölcsben, a magyarság beletartozását a nagy emberi közösségbe s ebből folyó jogait és kötelezettségeit s még néhány más ilyen eszmét. Ha bírálóm erről behatóbban akar tájékozódni, olvassa el újra Babits Mihály *Az írástudók árulása* című tanulmányát, melyben benne van a mai *Nyugat* világnézeti hitvallása. Hogy «világnézeti programmunk nem kerülhet összeütkezésbe a haza vagy nemzet szolgálatával», az egyáltalán nem jelent részünkről változást a multtal szemben, mert ez mindig meggyőződésünk volt. Felszólítanám Keményfyt, mutassa meg, hol, mikor, ki mondta a *Nyugat*-ban ennek ellenkezőjét — de már úgyis elég dolgot adtam neki fentebbi felszólításaimmal.

Micsoda naivitás azt képzelni, hogy én «irodalomtörténeti rangra» akarom emelni a *Nyugatot* és halhatatlanságát propagálom? Az irodalomtörténet nem «rang», abba beletartozik minden irodalmi jelenség, mozgalom, mű, amelynek az irodalom életében szerepe volt. Az irodalomtörténet nem valami rangosztó hivatal és még kevésbbé vizsgáztató bizottság, amely dönt arról, hogy az író «felsőbb osztályba léphet», vagyis az irodalomtörténetben helyet kap. Helye van benne mindenkinek, aki az irodalomban valamelyszempontból értékes művet hozott létre. Ez a hely nem az irodalomtörténettől függ és még kevésbbé az irodalomtörténet íróitól, hanem az író tehetségétől és művei értékétől. Kihagyhat az irodalomtörténet jelentős írókat azért, mert valamely irodalomtörténetírónak nem tetszik a szelleme, magatartása, stílusa vagy nem tudom miye? És lehet-e, érdemes-e a halhatatlanságot propagálni? Senkit sem lehet halhatatlanná tenni. Csak maga teheti magát halhatatlanná műveivel. Az irodalomtörténet ezután következik, hogy ezt a meglévő halhatatlanságot konstataálja. Sajnálattal kell Keményfyt felvilágosítanom arról, hogy nincs szükség a *Nyugat* vagy írói irodalomtörténeti rangra emelésére s

halhatatlanságának propagálására. Tetszik, nem tetszik, benne vannak az irodalomtörténeti «rangban», nem képzelhető el már ma sem, a jövőben sem olyan komoly tudományosan számba jövő irodalomtörténet, amely századunk első harmadáról szólva, elmehetne szótlanul a mellett a folyóirat vagy mozgalom mellett, amelyből a kor legkiválóbb íróinak egész raja indult ki és olyan írók mellett, akik koruk szellemének hű, jellemző és művészi kifejezői voltak. Keményfy, úgy tudom, irodalmat tanít egy középiskolában. Nem vette észre, hogy a *Nyugat* írói máris benne vannak az irodalomtörténetben, még az iskolai könyvekben is?

Ha már az irodalomtörténetnél tartunk, végre alkalmat találok arra, hogy megbíráljam enmagamat. Utólag belátom, hogy kár volt könyvem címébe felvenni a *története* szót. Gondolnom kellett volna arra, hogy vannak olyanok, akik irodalomtörténet alatt nem tudnak mást elképzelni, mint életrajzi adatokkal, könyvcímekkel, évszámokkal, bibliográfiával s talán statisztikai táblázatokkal is felszerelt művet. Keményfy, amint látom, ezek közé tartozik; nem hajlandó elfogadni az irodalomtörténet fogalmának rugalmasabb elgondolását és megharagszik, ha valaki a megszokott típustól különböző munkát irodalomtörténetnek nevez. Az ilyen kritikusok aztán nem belülről, az író szándékaiból és e szándékok megvalósításának mértékéből ítélnék, hanem kívülről, egy általuk eleve elgondolt schémából.

Műfajkérdés ez. Én nem akartam olyan értelemben vett irodalomtörténetet írni, amelyet Keményfy egyedül jogosított irodalomtörténetnek ismer el. Nem volt szándékom a szó szoros értelmében tudós könyvet sem írni, nem is érzem magamat a tudomány, hanem az irodalom emberének. A műfaj, amelyre törekedtem, a tanulmány (essay) — olyan műfaj, amely középen áll tudomány és művészet között. Ezért nem éreztem feladatommak az irodalomtörténeti és philológiai apparátus feltüntetését. Az essay műfajához tartozik, hogy írója felvet egy vagy több szempontot s ezek világitásánál vizsgál és elemez bizonyos kérdéseket, jelenségeket vagy műveket. Ezért nincs kötelezve teljességre sem, csak azt tartozik figyelembe venni, ami szempontja fénykévéjébe esik.

Az én szempontom a legújabbkori magyar irodalom és társadalom kapcsolatainak vizsgálata volt. Azért választottam ezt a szempontot, mert engem különösképpen érdekel és mert irodalmunkat még kevéssé vizsgálták ebből a szempontból. Innen eredt az, amiért a legtöbb támadás zúdult rám: csak azokat az írókat és irodalmi jelenségeket tartottam szükségesnek tárgyalni, akik az általam felvetett szempontból magukra hívják a figyelmet. Ha tehát egy sereg

író neve nem fordul elő könyvemben, ez nem azért van, mert ki akartam őket küszöbölni az irodalomtörténetből, hanem azért, mert kívül esnek szempontom reflektor-szelvényén. Ez sok esetben fájdalmas elhatározás volt, mert mellőzöm kellett olyanokat is, akiknek írói munkáját becsülöm, s tudtam, hogy mellőzésük miatt neheztelni fognak. Ezenkívül tervszerűen összeszűkítettem munkám világitó-körét, csak a szépirodalomra szorítottam, kihagytam belőle a tudományos irodalmat, ha csak nem volt erősebb hatása a szépirodalomra, és kihagytam az újságírást, mert aki par excellence újságíró, az a sajtótörténet hatáskörébe tartozik még akkor is, ha alkalmilag kirándult az irodalom vadászterületére. (Ha csak nem hozott onnan zsákmányul mellőzhetetlenül kitűnő műveket.) Úgy gondoltam s úgy gondolom most is, hogy feladatának erre a körülkerítésére souverain joga van az írónak.

Nem mondom és soha nem is mondtam, hogy ez az én szempontom az egyedül jogos szempont. Csak egyike azoknak a szempontoknak, melyekből kiindulva az irodalom bizonyos kérdéseit meg lehet közelíteni. Keményfy, úgy látom, kétségbe vonja ennek a szempontnak jogosultságát s azt kérdi, hogy mikép hozhatók kapcsolatba például lírai költők szerelmi versei a társadalommal. A szerelmes költőnek is van származása, társadalmi élete különféle kapcsolatokkal, nevelkedése, családja, gazdasági helyzete, — ő is tagja a társadalomnak s ez a tény színezi, sokszor alakítja lírájának érzelmi hőfokát és kifejezési módját. Azt hiszi Keményfy, hogy Petőfi akkor is ugyanazokat a verseket írta volna, ha nem a jó öreg kocsmáros fia, ha nem töltötte volna fiatalsága nagy részét az országban való ideoda vándorlásban stb.? A francia *parnassien* költők látszólag légüres térben mozgó versei nem fejezik-e ki a mult század-középi francia polgárság élite-jének lelki állapotát? Kár erről vitatkozni, elintézett kérdés ez.

Folytathatnám még a vitát, helyreigazíthatnám Keményfy némely állítását. Például azt, hogy én helytelenítettem az Akadémia nyelvtisztító törekvését egy cikkemben. Csak a túlzott purizmus ellen szólaltam fel. Szólhatnék arról, hogy van-e joga a kritikusnak némely íróról «hűvösebben», másikról «melegebben» írni, vagy hogy az irodalomban elítélendő békebontás-e vitát kezdeni. Hátha szükségé van az irodalomnak vitákra, hogy el ne tespedjen? Ezekre azonban részint megvan könyvemben a válasz, részint olyan aprólékos részletkérdések, amelyekkel bírálóm csak csipkedni akar vagy elmésségét mutogatni. Attól tartok, máris visszaéltem a *Budapesti Szemle* vendégszeretetével. Jobb lesz tehát, ha befejezem.

Keményfy bírálata csak egyről győzött meg: hogy némely körökben még él annak az ellenszenvnek a szelleme, amely a *Nyugatot* sokáig ostromolta. Akikben azonban él, azok is — mint Keményfy — kénytelenek elismerni a *Nyugat*-mozgalomhoz tartozó írók nagy részének kiválóságát. Csak nem vonták még le ennek a felismerésüknek azt a következményét, hogy mégse lehetett olyan nagyon kárhozatos az a mozgalom, melyből ilyen kitűnő írók kerültek ki. Aki benne él az irodalmi életben, az napról-napra látja, hogy a *Nyugat*-mozgalom értékelése egyre jobban terjed. Ellenzői már csak a régi, sok ismétléstől elkopott vádakhoz hozzák fel ellene, a helyett, hogy igyekeznének kissé mélyebben belenézni, céljait kutatni, eredményeit megmérni. Ez a feladat nem a mi feladatunk, íróké; a mi dolgunk az alkotás, a közreműködés annak lehetővé tétele körül, az alkotott művek érvényre juttatása. Ha ezt elvégeztük, az elkészített és előkészített anyagot átadjuk a tudománynak további feldolgozás végett. Ennek, úgy látszik, még nem jött el az ideje, csak közeledik. A tudomány emberei még nem jutottak abba a nyugodt magatartásba az anyaggal szemben, amelyet átadtunk nekik, hogy befogjanak a feldolgozásba. Az írókat azonban hivatásuk és tehetségük arra kötelezi, hogy menjenek tovább új tájak, új feladatok felé, mert az ő munkájukban nincs pihenő, az emberi élet szüntelen hajtja őket előre, új felfedezésekre.

Schöpfunglin Aladár.

Válasz Hegedűs Loránt megjegyzéseire.

Hegedűs Loránt, stílusából láthatólag, haragszik, vagy legalább is úgy látszik, mintha haragudnék, pedig tudtommal «száraz tudományosságom»-mal aligha adtam erre okot. Ilyen gerjedelmek fennállása mellett természetesen nehéz a különben igen hasznos tárgyi-lagos vita; de a nyugodt olvasó mérlegelése számára mégis célszerűnek látszik néhány megállapítás.

Nem veszem rossz néven, hogy Hegedűs Loránt képtelennek tart minden tudományra nézve akár összefoglalást, akár pedig olyan tudományos eredmény felmutatását, amely ezen tudományzakokat előbbreviszi. Csupán megjegyzem, hogy a legtöbb tudományzakra nézve már a kéziratban kikértem az illető szak elismert, sokszor legkiválóbb magyar kutatóinak bíráló véleményét, azt figyelembe vettem és a munka előszavában az illető tudósoknak külön meg is köszöntem. Különben pedig az Orvosi Hetilap 1937 szept. 25-i

számában Ranschburg professzor részben erre a kérdésre vonatkozólag is a következőket írja: «A művet szerzőnek a physikai természettudomány terén is szokatlanul széleskörű s mélyreható tudományos tájékozottsága, következtetéseiinek pártatlan tárgyilagosságra törekvése, vallásos érzületének tudományos megállapításaival és konklúzióival történt harmóniás összeegyeztetéséből fakadó éltető optimizmusa, a mellett az élet összes gyakorlati problémáira is kiterjedő eleven érzéke és ilyszerű munkákban szinte szokatlanul világos, vonzó, néha ragyogó stílus jellemzi. Bárminő világfelfogású és életnézetű legyen is az olvasó, ezt a munkát csak sokszoros ráeszméléssel és gazdagodva teheti le kezéből.» A vélemények tehát mindenestre igen eltérők.

Ami a felhasznált szakirodalmat illeti, arról leggyorsabban a névmutatók segítségével győződhetik meg az olvasó. Nem éppen négyötöde, de a nagyobb fele a forrásmunkáknak német, még pedig legalább annyi háborúelőtti, mint utáni. A háború utáni német irodalmat 1933-ig tudtommal senki sem kifogásolta Hegedűs Loránt előtt globálisan; aki pedig a munkámban tárgyalt tudományok állását ismeri, tudja, hogy a körükbe tartozó művek igen nagy része, néha túlnyomó többsége német, ezek között pedig bőven vannak legnagyobb, általánosan elismert értékűek.

A magyar tudósok között szerepel a három kötetben Alföldi, Balás K., Dékány, Gáspár J., Gombocz Z., Hekler, Heller F., Horváth B., Huzella, Kornis, Lengyel J., Lenhossék M., Mauthner, Moór, Navratil, Noszlopi, Ottlik L., Pauler Á., Ranschburg, Révész, Schiller, Schütz, Somogyi J., Surányi-Unger, Széchenyi; az angol és francia tudósok és a görög gondolkodók hosszú sora mellett olasz, holland, amerikai stb. tudósok nevével is ismételten találkozhatik a névmutató olvasója. Úgy vélem, hogy Pauler Ákos műveit eléggé ismerem és sokszor idéztem; az embertan kérdéseibe vágó nagyobb jelentőségű megállapítások azonban csak a legritkábban fordulnak elő nála. Conchát személyesen is és mint tudóst is igen nagyra becsültem, a társadalom- és államelméletben azonban ősforrását, Hegelt használtam kiadásán, — ez aligha hiba.

Hegedűs Loránt kifogásainak központjában a hitelrendszerről tett egyes állításaim vannak. Ne vegye rossz néven, hogy ezen a ponton nem bocsátkozom tudományos vitába, amelynek legfőbb előfeltevése az elfogulatlan tárgyilagosság. A hivatásrendi társadalom gazdasági berendezéséről pedig nemcsak én írtam, hanem azt főleg a Quadragésimo Anno megjelenése óta rengeteg tudományos munka tárgyalja; úgy gondolom, hogy állításaimmal ezen a téren is igen

jó nemzetközi társaságban vagyok. Csupán három kérdést teszek : Vajjon Németországban, ahol a hitelrendszer kétségtelenül állami irányítás alatt áll, megszűnt-e a hitel és a bizalom? Schacht éppen a közelmúltban számolt be a német takarékbetétek nagy emelkedéséről. Vajjon tehát a gazdasági hitel és bizalom nem egészen más, sokkal bonyolultabb, gazdasági és lelki alapú feltételektől függ-e? És vajjon egy, a gazdasági életből és a hitelszakmából magából szerveyen kinövő, de társadalmilag és jogilag jól szervezett hivatásrendi irányítás, amely a gazdasági szabadosságot és az állami mindenhatóságot egyaránt elkerüli, nem lehet-e éppen a legalkalmasabb a gazdasági hitel és bizalom zavartalan fémntartására?

«A lélektan neo-skolasztikus tankönyve» a modern filozófiai és pszichológiai irodalom ismerői előtt igen megtisztelő jelzőnek számíthat ; hiszen az új-skolasztika még a nemzetközi filozófiai és lélektani kongresszusokon is nagyon előkelő, általánosan elismert szerepet visz. Ezt tehát voltaképen bóknak is vehetném.

A «tudattalan» tudatot én mindig és következetesen «teljes tudat»-nak nevezem ; hogy miért és mennyiben tudattalan, részletesen kifejtettem. És ha Hegedűs Loránt ismerné az éppen itt a német irodalommal szemben tőlem elsősorban felhasznált francia lélektani irodalmat, tudnia kellene, hogy a «magasabb tudattalant» a lelkiség, a szellemiség legmagasabb, egyáltalában nem ösztönös, testhez közeli tényezőjének tekintik.

Az «irály»-ra vonatkozólag megint utalhatok a Ranschburg-féle megállapításra, de hát a stilisztikai guszto is különféle. És végül is tisztában vagyok vele, hogy minden könyvből minden olvasója annyit merít, amennyit akar és tud, és úgy értelmezi, ahogyan akarja és tudja ; oktalanság volna, ha ennek az egyetemes írói sorsnak nem vetném magamat alá. De minden írónak az a remény könnyíti meg az alávetést, hogy vannak olyanok is, akik megértik.

Bárá Brandenstein Béla,

A SZÖVETKEZET ÉS A KERESKEDELEM.

A szövetkezeti kérdés megoldása hazánkban a legnehezebb feladatok elé állítja a kormányzatot és az érdekelt gazdasági köröket egyaránt, különösen azért, mert a hazai szövetkezeti élet hirtelen kibontakozása — amely egyébként megfelel a világszerte tapasztalt újabb gazdasági fejlődésnek — élénk ellenhatást váltott ki a kapitalista alapon álló kereskedelem üzletmenetében és ez a körülmény állandóan fokozódó türelmetlenségre ad okot. A kereskedők elkeseredése a szövetkezetek szociális szükségyszerűségének aláértékelésére és a fel sem tartóztatható természetes fejlődés elleni tehetetlenség érzetére vezethető vissza. Mindamellett be kell látnunk, hogy a hirtelen szövetkezeti fejlődés a kereskedők egy részét valóban válságos helyzetbe sodorta s bár nézetem szerint távol van attól, hogy az egész kereskedői osztályt létében veszélyeztesse s hogy a közgazdasági és társadalmi egyensúlyt megzavarja, bizonyos mértékig azért a kereskedők egy része szempontjából nagyon is érthető aggodalmat okoz.

Ez a türelmetlenül nyilvánuló aggodalom a gazdaságpolitikusnak feladatává teszi:

elsősorban a szövetkezetek hivatásának, korszerű fejlesztésének, közgazdasági és jogi helyzetének világos meghatározását ;

másodsorban a fejlesztés ütemének közgazdasági és társadalmi szempontból való mérlegelését.

Ennek a feladatnak megoldásához fűződő társadalomgazdasági felelősségérzet jutott legújabbban kifejezésre a kereskedelemügyi miniszter úrnak kezdeményezésében, melynek célja az eszmék tisztázása s az úgynevezett «kereskedő-

napok» tárgyalásai során a szövetkezeti és az egyéb kereskedelem fejlődési energiájának és tevékenységi körének méréséklésére vonatkozó mérlegelés.

Meg kell jegyezni, hogy legutóbb a párizsi nemzetközi szövetkezeti kongresszuson a szövetkezeti főalapelveknek nemzetközi vonatkozásban is érvényes szabatos meghatározására és összefoglalására hozott határozatok a szövetkezeti gondolat mai jelentőségét nem eléggé fejezik ki s a kérdés hazai megoldását egyáltalában nem vitték előre és hogy a szövetkezeti kereskedelem korlátozását akár társadalomgazdasági, akár jogi alapon elvileg indokoló szempontot nem ismerünk s hogy erre vonatkozó konkrét javaslatok is hiányoznak.

A kereskedői álláspont tévedései.

Mielőtt annak fejtegetésébe bocsátkoznám, hogy a kérdés megoldásának az említett két irányban való elősegítése s a nyugalmi helyzet megközelítése — a felvilágosítás és a megértő méltányosság útján — miként érhet célt, hangsúlyoznom kell, hogy hazánkban a nyilvánosság elé jutott kereskedői felfogásokból két alapvető tévedés hangzik ki.

Az egyik téves kezdeményezés a szövetkezeti tevékenységet a rochdale-i elvek határai közé kívánja szorítani s azt képzei, hogy ezeknek, a gazdasági élet újabb fejlődéséhez hiányosan alkalmazkodó, a szövetkezeti tevékenységnek szűk határokat szabó elveknek örökidőkre való rögzítésével a szövetkezeti mozgalom dinamikus erejének megbénítását egyáltalában el lehet érni. A másik tévedés a kereskedelmi szabadság zászlója alatt küzdő kereskedelmet olyan saját elveinek ellentmondó kívánság felé ragadja, hogy a szövetkezet üzleti körét egyoldalú kereskedői szempontból kell bizonyos határok közé szorítani.

Akik ilyen feltételezésből indulnak ki, elfelejtik, hogy a szövetkezeti elvek a tagok és a vezetőség jogaira és kötelezettségeire nézve s az üzletvitelre vonatkozólag is foglaltatnak ugyan magukban a szövetkezeti eszme szociálgazdasági tartalmának kedvező korlátozásokat, azonban semmi szín alatt sem olyant, amely a szövetkezet szabadságát üzlet-

körének megválasztása és terjedelme tekintetében az egyéb vállalatokkal szemben hátrányosabb helyzetbe juttathatja.

A kereskedelemnek ezek a tévedései a rochdale-i elvek erőszakolt magyarázatán kívül abban is kifejezésre jutnak, hogy a kereskedők a kereskedelmi kormányzatnak szabad egyezkedési tárgyalásokra vonatkozó kezdeményezéséhez olyan reményeket fűznek, mintha a szövetkezeti tevékenység az üzletkör tárgyának és terjedelmének megválasztása tekintetében a szövetkezet közgazdasági és jogi fogalom-meghatározása alapján is, már az eddig is érvényes alapelvek és törvények alapján korlátozható lenne.

A kérdés tisztázása szempontjából első sorban meg kell állapítanom, hogy semmiképp sem fogadhatók el a szövetkezeti üzleti alak meghatározásaként kizárólag a rochdale-i elvek. Másod sorban nem fogadható el olyan beállítás, amely a legtávolabbról is a szövetkezet kereskedelemjogi elsőbbségét kívánja a köztudatba belevinni.

A szövetkezeti eszme jelentősége.

A szövetkezeti eszme és a társulási szellem terjedése megfelel annak az új iránynak, amely az individualizmus és a liberalizmus korrekívumaként embercsoportoknak a jólétét autonóm és mégis bizonyos mértékig az állam által irányított együttműködésében látja. A szövetkezeti eszmében a kor gazdasági fejlődésének megfelelőleg az a törekvés is kifejezésre jut, hogy a gazdasági életben a tőke szerepe csökkentessék és munkával helyettesítsék, a munkanélküli jövedelmek kiküszöböltessenek és a munka megfelelő díjazása érvényesíttessék. A szövetkezet azt az irányt is szolgálja, hogy a verseny mérséklésével a különféle foglalkozásokból eredő ellentéteket áthidalja és hogy általában véve a szociálgazdasági reformoknak egyik leghathatósabb elősegítője legyen. A gazdaság új fejlődésének egyik ismerve, hogy a gazdasági tevékenységet a népies igényekhez alkalmazza, a népi feladatok megvalósítását s a nép jólétét biztosítsa.

A liberális gazdaság ezt a célt nem tartotta elsőrendűnek, a népszükséglet kielégítését csak abban az esetben tartotta feladatának, ha az a nyereszkeségi vágy kielégítésével

véletlenül összefért. A közgazdasági érdekekkel szemben a magánhaszon volt a vezető gondolat. A szövetkezet ezzel ellentétben a népjóléti intézményeknek szociálgazdasági változata, mely lehetővé teszi, hogy a termelést, értékesítést és szükségletkielégítést népjóléti szempontból szervezve, a kistőkéjűek, sőt teljesen vagyontalanok értéktermelő munkajerejének egyesítésével, ugyanazokat a gazdasági előnyöket biztosítsa a nép széles rétegeinek, mint amelyeket mindeddig csak a tisztán tőkegazdasági jellegű vállalkozás tudott a maga részére biztosítani.

Igaz, hogy az apró erők összefoglalása az újabb korban nemcsak a szövetkezetek útján, hanem már régebben a részvénytársasági üzleti alakban is lehetséges volt, mert hiszen a részvénytársaság is lehetővé teszi, hogy apró tőkével rendelkezők nagy vállalatok részesei legyenek. A részvénytársasági alakulat mindazonáltal nem biztosítja azokat, a nép széles rétegeinek szükségletkielégítését jelentő előnyöket, amelyekről az előbb volt szó. A két üzleti alak közötti különbség a szövetkezeti szervezetnek gazdasági és jogi szabatos meghatározását teszi szükségessé.

A szövetkezet hivatása az új gazdaságtársadalmi fejlődésben.

Semmiképpen sem helyeselhető a rochdale-i elvek örök érvényéért való nagy buzgólkodás, vagyis a szövetkezet hivatásának és jogi helyzetének a csaknem százéves szabályok bilincseibe való szorítását célzó handabanda, amely minálunk főként azok részéről nyilvánul, akik mindig mint a szövetkezeti eszme elvi ellenségei jelentkeztek s most a szövetkezeti gondolat hivatott értelmezőiként tolják fel magukat. Nem használ az ügynek, ha a szövetkezetnek a gazdasági élet új fejlődése által juttatott gazdasági és szociális jelentőségét elhomályosítják, mert a közérdek és a kereskedelem érdeke nagyon is megkívánja, hogy a szövetkezetnek a világ újabbkeletű szociálgazdasági fejlődéséből folyó jelentőségét mielőbb alaposan megismerje.

A szövetkezet fogalmának és hivatásának helyes megismeréséhez és elfogulatlan megítéléséhez mindenekelőtt szükséges annak megállapítása, hogy a Szövetkezetek Nem-

zetközi Szövetsége — amely céljainak megvalósítására időszaki kongresszusokat rendez, így a legutóbbi párizsi kongresszust is — túlnyomó részben olyan szövetkezeteket (fogyasztási és ipari munkás-szövetkezeteket) egyesít magában, amelyek marxista alapon állnak, tehát első sorban osztályérdeket és nem általános közgazdasági érdeket tartanak szem előtt. A párizsi kongresszusnak a rochdale-i elvek mellett való merev állásfoglalását nagyrészt ennek a marxista beállítottságnak kell tulajdonítani, amely a kongresszust még a vörös Spanyolország mellett való politikai állásfoglalásra is igyekezett felhasználni. A szövetkezet tárgyilagos és közérdekűbb fogalom-meghatározását egy ilyen tettelettől nem is lehet várni. Ez az oka annak, hogy Német- és Olaszország ebben a Szövetségben nem is vett részt és azt hiszem, mi is helyesebben cselekednénk, ha a szövetkezeti ügy irányelveit a mai kor kívánalmaihoz alkalmazkodó általános közgazdasági és társadalmi érdekeknek, valamint a hazai viszonyok különleges adottságainak figyelembevételével, önállóan állapítanánk meg.

Az 1910. évi hamburgi nemzetközi szövetkezeti kongresszus vetette meg a tulajdonképpeni szövetkezeti Internacionale alapját. Ez a kongresszus a Szövetkezetek Nemzetközi Szövetségének munkásszervezeti felfogását a következő határozatban juttatta kifejezésre: «A kultúrorságokban évről-évre nagyobb jelentőségre szert tevő szövetkezeti ügy szociális mozgalom, amely a tagok önszegélyezési elvén alapuló gazdasági egyesülések által a munka érdekeit kívánja a közgazdaságban megvédeni. Ehhez képest minden igazi szövetkezetnek igyekezete odairányul, hogy a jövedelemeloszlást a dolgozó néposztályok javára befolyásolja, azaz, hogy a munkából eredő jövedelem, illetőleg vevőképeség emelkedjék, a munkanélküli, t. i. birtokból, termelési és forgalmi eszközökből eredő jövedelem (vállalkozói nyereség, kamat és járadék) pedig csökkenjen.»

Ezzel az egyoldalú, a munkások osztályérdekét előtérbe toló felfogással szemben azt látjuk, hogy az együttműködésre való törekvés napjainkban minden társadalmi osztályra kiterjedő, fokozott mértékben érvényesül a termelés-

ben, a kereskedelemben és a pénzügyek terén egyaránt. A társulás szelleme hatja át az összes társadalmi osztályokat, az egyes szakmákat, az országokat és az államcsoportokat. Azonban az együttműködésnek ez a szelleme, amely az új gazdasági fejlődést áthatja, csak úgy számíthat tartós eredményre, ha a külön érdekek szolgálatára tömörült különböző társadalmi és foglalkozásbeli csoportok összhangosan illeszkednek bele az egyetemes érdekek keretébe. A marxizmus néhány évtized előtt a világ legnagyobb méretű társulását hozta létre s ma mégis válságba jutott, mert egyoldalú osztályérdeket szolgált s az emberiség egyetemes érdekeivel, valamint az állam céljaival olyannyira ellentétbe került, hogy munkásszervezeteit minden a gazdasági békét és a társadalmi igazságot szolgáló társulás egyenes ellentétének kell tekintenünk.

A szövetkezet a liberalizmus és az etatizmus közötti kiegyezést jelent.

Az együttműködésen alapuló érdekérvényesítés, mint a gazdaság új fejlődésének jellegzetes mozzanata, legújabbban abban jut kifejezésre, hogy nem egyes társadalmi osztályok érdekeinek szervezett hatalmi küzdelmeiről van már szó, hanem az államérdek által vezérelt s a közgazdaság egészébe összhangosan beilleszkedő érdekcsoportoknak kollektív érvényesüléséről, még pedig oly módon, hogy az egyes csoportok nemcsak külön érdekük egyoldalú érvényesítését követelő egyesülések, hanem egyúttal az állam általános társadalomszervezésébe békésen beilleszkedő szervek. A rendi államban ez a beilleszkedés kényszerítő intézkedéssel történik. Demokratikus államban a magánérdeknek a közérdek alá való rendelése a szövetkezetekben való önkéntes társulás útján megy végbe. A szövetkezet tehát demokratikus intézmény.

A társasági vállalatoknak új alakjai, melyek a személyes közreműködést szükségtelenné téve, a részvételt egy részvény egyszerű megszerzése által tették lehetővé, a vállalkozás lehetőségét igen megkönnyítették. A kis tőkéknek ilyen módon való összehalmozása a vállalkozás részvénytársasági alakját az új gazdasági fejlődés tipikus tényezőjévé

avatta. A kis tőkék összevonása igen nagy vállalatok létesítését tette lehetővé, s a nagy társasági vállalatok — az által, hogy a vezetés a nem mindig hivatott tőkések kezéből a társasági alkalmazottak kezébe ment át — a tőkés szubjektív nyereszkesedési szempontjait követő tevékenység helyett a társasági vezetők tárgyi megítélésén alapuló működésre tértek át. Ez mindenesetre bizonyos mértékben megjavította annak a lehetőségét, hogy a vállalkozás terén a nemzeti termelés kollektív érleke és általában a közérdek fokozottabb mértékben nyerhessen kielégülést. De ez az új vállalkozási forma nem biztosította ténylegesen a közérdekű szempont érvényesülését; annak csak lehetőségét teremtette meg.

A gazdasági életnek egyrészt a társulás legmagasabb fokán a kartelekhez való fejlődése, másrészt a szocializmusnak állami kényszerintézkedéseken keresztül való érvényesülése mindinkább tervgazdasági formákhoz közelítette a gazdasági életet s az a fejlődés általában minden országban megállapítható. A kartelek technikája tökéletesedett s a termelés kartelszerű szervezése előrehaladt. A nemzetközi kartelek képződése is rohamos fejlődésnek indult. Az ipari koncentráció a termelési költségek leszállítása végett szintén nagyon elterjedt. A gazdasági szabadság rovására érvényesülő állami intervencionizmus és az önellátási törekvések azok a gazdaságpolitikai alapelvek, amelyek napjainkban leghatékonyabban érvényesülnek. A szövetkezeti mozgalom a kartelfejlődés gazdasági célkitűzéseivel egy úton halad és újabban ugyancsak igen nagy körben hódított tért. A szövetkezeti mozgalom terjedése talán még nagyobb méretű, mint azelőtt a munkásszakszervezeti mozgalom volt. A szövetkezet azonban a kartel tőkegazdasági elemeit társadalmi elemekkel egyesíti. A szövetkezet a marxizmus hanyatlásával egy általánosabb célkitűzésűvé fejlődött szocializmusnak vívmánya, mely a gazdasági liberalizmus és az etatizmus közötti megegyezéssel álláspontnak felel meg.

Az állami beavatkozás a gazdasági liberalizmus elveivel ellenkezik, de el kell ismerni jogosultságát, mert a gazdasági szabadság nem teremt társadalmi gazdasági optimumot. A szövetkezet előnye, hogy a két irány — szabadság és be-

avatkozás — között szerencsés kiegyenlítést hoz létre. Az állami beavatkozást csak bizonyos támogatásra korlátozza, tehát csak közvetve és enyhén érvényesíti s a másik oldalon a gazdasági individualizmus kinövéseit azzal küszöböli ki, hogy nagyszámú egyént fűz össze egy közös érdekekben, tehát az egyén és a társadalom között bizonyos nagyobb körben biztosítja a gazdasági békét.

A szövetkezet közgazdasági fogalom meghatározása és működési köre.

Nálunk elterjedt téves felfogás a szövetkezeti vállalkozási formát mint a falusi népnek való alsóbbrendű, nevelő és csak szűk működésű, főként a mezőgazdaságnak való intézményt szereti feltüntetni. Igaz, hogy a közép európai országokban megindult mezőgazdasági «termelési csaták»-ban a szövetkezet különösen fontos szerepet játszik, de a szövetkezet sokkal nagyobb horderejű, semmint hogy azt kizárólag a mezőgazdasági termelés egyszerű technikai fejlesztő eszközének lehetne minősíteni. Ha a szövetkezet csak ennyit jelentene, akkor csak azokon a régi kitaposott nyomokon haladhatna, amelyek irányát a «többtermelés» és a «racionalizálás» határozza meg. A szövetkezet ennél sokkal több: az a gazdasági fejlődés mai állapotában a szociális követelményeket legmegfelelőbben kielégítő vállalkozási alakulat, amelynek erre való tekintettel a gazdasági élet minden terén létjogosultsága van s amelynek hatáskörét a szociális irányban fejlődő gazdasági élet dinamikája parancsolja. Ezt a hatáskört semmiképpen sem fogják a régi rendszernek létjogosultságukban meggyengült tényezői meghatározhatni.

A szövetkezet fogalom meghatározása még vajudó kérdés.

A szövetkezet fogalom meghatározása körül nagy a tájékozatlanság. Hogyne lenne, amikor maguk a szövetkezeti ügy vezető egyéniségei is ellentétes felfogások között ingadoznak. Csak a minap olvastuk, hogy a párizsi Nemzetközi Szövetkezeti Kongresszuson milyen vitákra szolgáltatott okot a szövetkezeti elvek szabatosabb összefoglalására vonat-

kozó magyar javaslat. A javaslattevő Kuncz Ödön azt az álláspontot foglalta el, hogy nem helyes az irányelveknek túlságos részletezése, mert ez nem kívánatos módon merevítí a szövetkezet fogalommeghatározását. Elegendő néhány legmaradandóbbnak tekinthető főelv összefoglalása, mert a szövetkezeti mozgalom tulajdonképpen dinamikus erőt jelent, amely a gazdasági élet fejlődéséhez alkalmazkodva jelentkezik. Nem felel meg a gazdasági élet mai fejlődésének egy olyan álláspont, amely mereven ragaszkodik ahhoz, hogy a derék rochdale-i takácsok 1844-i szövetkezeti elgondolásai s az akkori viszonyok között leghelyesebbnek vélt szabályai a jelenben minden változtatás nélkül ismertessenek el, illetőleg örökérvényűeknek tekintessenek.

Kuncz Ödön a Magyar Közgazdasági Társaságban a szövetkezet közgazdasági fogalommeghatározásáról és jogi szabályozásáról annakidején előadást tartott. Ő a kérdésnek már csak azért is kiváló szakismerője, mert a szövetkezeti jog reformjának előkészítő törvénytervezetét ő készítette el; ugyanis két törvénytervezete ismeretes; az egyik 1926-ból, a másik 1934-ből. Előbb említett előadásában kifejtette, hogy a gazdasági intézmények jogi szabályozásának nélkülözhetetlen feltétele az intézmény gazdasági jellemző tulajdonságainak világos és szabatos megállapítása. Tehát nem tisztán elméleti kérdés a szövetkezet fogalmának határozott körülírása, hanem a hasznos és józan jogszabályozásnak előfeltétele.

A szövetkezetek fogalommeghatározása körül felmerülő nézeteltérések szerinte onnan erednek, hogy egyrészt különböző társadalmi és gazdasági mozgalmak másban látják a gazdasági lényegét, másrészt maga a gazdasági élet érlelt ki gazdasági alapszerkezetükben egymástól teljesen eltérő típusokat. Kuncz ahhoz a megállapításhoz jutott, hogy a szövetkezeti tag főkötelezettsége — szemben a részvénytársasággal — nem az, hogy a vállalati tőkét előteremtse, hanem a vállalatban való személyes közreműködés, illetőleg a vállalat igénybevétele. A fogyasztási szövetkezetben a tag első sorban vásárolni köteles, a tejszövetkezeti tag beszolgáltatni a termelt tejet stb. Kuncz kifogásolja a legutóbbi svájci

szövetkezeti törvénytervezet körülírását, amely a szövetkezetet egyesületté színteleníti. Ismertette azokat a munkálatokat, amelyekkel a Szövetkezetek Nemzetközi Szövetsége a rochdale-i elvek öntudatos megállapítására törekszik és rámutatott arra, hogy a rochdale-i elvek között a legátütőbb jellegű és valamennyi szövetkezet lényegét megragadó elv a vásárlási visszatérítés gondolata, amely első, öntudatos felismerése a speciális szövetkezeti társulásnak, hogy tudniillik a tag főkötelezettsége a vállalatban való közreműködés és ennek következtében a nyereséget sem lehet a befizetett tőke arányában, hanem csak a közreműködés alapján megállapítani.

Kuncz a párizsi Nemzetközi Szövetkezeti Kongresszuson tett javaslatában is a szövetkezeti gondolat lényegét a vásárlási visszatérítés intézményének hangsúlyozásával vélte leginkább meghatározhatónak. Szerinte ez különbözteti meg leginkább a szövetkezetet más kereskedelmi alakulattól, így a részvénytársaságtól, vagyis leginkább jellemzi a szövetkezetnek azt a tulajdonságát, hogy a tag nem a behozott tőke arányában osztozódik a nyereségben, hanem a közreműködés arányában.

A magam részéről ebben a felfogásban nem osztozhatom, mert a vásárlási visszatérítés nem általános szövetkezeti ismérv, amennyiben csak fogyasztási szövetkezetre vonatkozik, amelynek tagjai a szövetkezettől vásárolnak, s nem vonatkozhat termelő, értékesítő és hitelszövetkezetre. Nem lehet az egyik fajta szövetkezet ismérvét a szövetkezetek minden fajtájára nézve általánosítani, még kevésbé legfőbb ismérvül megjelölni. A párizsi kongresszuson lefolyt vitát ezért a szövetkezet általános fogalom meghatározására nézve alárendelt jelentőségűnek kell nyilvánítanom. Azok a kommentárok pedig, amelyek ezt a vitát a hazai szaksajtóban kísérték s a lefolyt vitát úgy akarták beállítani, mintha az abban szerepelt magyar javaslat a szélesebb körű (?), «liberálisabb» (?) rochdale-i alapelveket összevont szövegezéseiivel a «hamisítatlan» szövetkezeti eszme kárára megszorítani igyekezett volna: minden alapot nélkülöznek. A javaslat elfogadása, vagy el nem fogadása semmiféle hatással sem

lehet a szövetkezeti eszmére, egyszerűen azért, mert az nem érinti a szövetkezeti fogalom általános lényegét, hanem csupán annak egyik alárendeltebb jelentőségű ismervét. Az elvetett javaslat különben sem egyeztethető össze Kuncz Ödönnek fentebb ismertetett álláspontjával, mely szerint az alapelveknek megmerevítésére vezető túlságos részletezés nem kívánatos.

Kuncz Ödön szövetkezeti fogalommeghatározása.

A szövetkezeti mozgalom Kuncz Ödön szerint «éppen olyan irányeszmé, mint az individuális liberalizmus, de mint az előbbinek ellentéte, még sem fekszik reá az egész társadalmi berendezkedésre, nem öli ki az egyéniséget, mert fakultatív. Nem akarja a létező (magántulajdonon és szerződési szabadságon felépült) gazdasági rendet sarkaiból kiforgatni (ez a szocializmus és kommunizmus célkitűzése, amelyre e mozgalmak a szövetkezetet csak egyik jelentéktelen eszközként kívánják felhasználni), hanem a mai rend saját eszközeivel, a versennyel és a szabadsággal, küzd céljaiért. E cél mindenekelőtt a kapitalizmus túrhetetlen és igazságtalan kinövéseinek lenyesegetése. Tehát a kapitalizmus reformja, kiegészítése, megjavítása. Távolsági cél a szolidarizmuson nyugvó jobb és új gazdasági rend felépítése.»

Ha szabad a meghatározáshoz valamit hozzáfűznöm, az egy olyan szempont, amely talán az összes, a kérdéssel foglalkozó szakírók meghatározásából hiányzik, és ez annak a körülménynek kidomborítása, hogy a szövetkezet tulajdonképpen nem egyéb, mint termelési, eladási, illetőleg bevásárlási kartel, mely a gyengék összefogása által válik lehetővé s amelyben nem annyira a tőke, mint a nagyszámú tagok munkabetétje, illetőleg azoknak a termelés terjedelmére, a vételi és eladási árakra vonatkozó egyöntetű elhatározása biztosítja a szövetkezet spekulációs nyereségtől mentes, méltányos gazdasági eredményét. Azt hiszem, hogy lényeges körülményre mutattam rá akkor, amikor a «spekulációmentes kartel»-t mint nélkülözhetetlen kritériumot állítottam fel.

Nézetem szerint a szövetkezet kartelszerű szervezet,

amelynek célja azonban a magángazdasági tevékenységnek profitra alapított karteltevékenysége helyett a termelési költségek megtérülésén felül csupán méltányos haszon biztosítása, még pedig nem egyesek és nem a nyereszkesért vállalkozó tőke javára, hanem nagyobb emberi csoportok apró tőkebetétjei és munkája szociális védelmére.

A szövetkezet népjóléti kartel.

A szövetkezet e szerint a tőketermelési rendszer magas fejlődési fokán létrejövő monopólszerű kartel-alakulatok nyereszkesedésének ellensúlyozására létrehozott olyan negatív értelemben vett monopólhatalmat gyakorló vállalkezési szervezet, amely a hatáskörébe vont termelésből, kereskedelemből, hitelszervezetből kiküszöböli a konjunktúra alakulására alapított üzérkedést. Ehhez képest a termelési, közvetítési és kamatköltségek csökkentése s az üzletviteli költségekben a legnagyobb takarékoság érvényesítése mellett az üzleti hasznot korlátozza. Ezt a termelési, avagy beszerzési költségeken felül történő brutto felszámítás limitálásával, a nagyobb forgalom által elért jobb üzleteredményből nyújtott vásárlási visszatérítéssel, a felosztásra kerülő társasági nyereségből a részjegytőkének juttatott haszonrészesedés alacsonyan való maximálásával s ehhez hasonló módszerekkel (tehát nemcsak vásárlási visszatérítéssel) igyekszik keresztülvinni.

A szövetkezet e szerint azzal az egyedárusági hatalommal, amely egyrészt a termelők tömörítésében a termelés és a kínálat szabályozása útján érvényre juthat, másrészt a fogyasztók tömegeinek szervezetségében nyilvánul, céltudatos politikát fejthet ki a tőketermelési rendszer kíméletlen profithajhászatával és a konjunktúrát a termelő és tömegfogyasztó nép kárára kihasználó spekulációjával szemben. A szövetkezet tehát a társadalom nagyobb csoportjának közös hasznát szolgáló «népjóléti kartelszervezet» az egyén magánhasznára épített kartelszervezettel szemben. Ennek a jellegnek felel meg a le nem zárt részvétel, vagyis a részjegytőke s a taglétszám állandó emelésének lehetősége.

A szövetkezet általánosabb jóléti jellege.

Az előadottak kimerítették a szövetkezet közgazdasági fogalom meghatározását. Foglalkozni kell még azokkal az indokokkal, amelyek az újabb gazdasági élet szociális, illetőleg népjóléti irányú fejlődésére való tekintettel, a szövetkezeti társasági vállalkozást különösen előtérbe tolják.

Az új gazdaságfejlődés egyik jellegzetes ismérve a túltermelés és az éles piaci verseny mind bel-, mind külföldi vonatkozásban. Ez a fejlődés szükségessé teszi a termelési költségek csökkentését, továbbá a javak forgalmazásából az árdrágító üzérkedési elemnek teljes kiküszöbölését. A versenyképesség fenntartása céljából elkerülhetetlenül szükségessé válik a termelésnek és az értékesítésnek a közérdek szempontjából való szervezése s a legkisebb, különben szétforgácsolt erőknél céltudatos összefoglalása.

Ez a néhány szóval vázolt helyzet szinte felkínálkozik a szövetkezetnek, mint a közérdek szolgálatát ellátó gazdasági szervezési módszernek kiterjesztésére.

Mivel a kor tökéletesített eszközei által kiélesedett gazdasági verseny különösen a mezőgazdasági termelvények körében okozott nagy zavart, különösen az agrárszövetkezetek térfoglalása jellemzi a társasvállalkozás újabb fejlődési irányát. A kormányzat hazánkban is arra törekedett, hogy a szövetkezetek útján a mezőgazdasági termékek jobb értékesítésének olyan rendszerét létesítse, amely lehetővé teszi, hogy abban a legkisebb mezőgazdasági termelők is részt vehessenek. Két legnagyobb vezető szövetkezetünk állami támogatása lehetővé tette, hogy a kisgazdák is bekapcsoltattak a zsír, sertés, szarvasmarha, méz, tojás, baromfi stb. előnyös külföldi értékesítésébe, s hogy így a kisgazdák azokban az árelőnyökben is részesedhetnek, melyből eddig nem vehették ki részüket.

A magyar kormánynak ilyen irányú intézkedései nem elszigeteltek. A mezőgazdasági termények árának a háború előtti színvonalhoz viszonyított nagyfokú esése s az ipari árakkal feltűnő diszparitása mindenütt a legnagyobb gondot okozza. A kérdés nem csak mezőgazdasági, hanem általános

gazdasági jelentőségű és az egész világgazdaságra kiterjed. A tudományos kutatás legújabb megállapítása szerint a világgazdasági válságot főként a mezőgazdasági árak elégtelensége idézte elő, nem csak azért, mert a mezőgazdasági termelőnek termelési költségeit nem téríti vissza, így a legfontosabb termelési ágban foglalkoztatott egyének megélhetését ássa alá, hanem azért is, mert azoknak csökkent vevőképességével az ipar és kereskedelem mind nemzeti, mind világviszonylatban végzetes válságba sodródik.

A szövetkezeti racionalizálás gazdasági és egyidejűleg szociális érdekű.

A probléma megoldása nem olyan egyszerű, mert a termelés jövedelmezőségének s a fogyasztó vevőképességének egyidejű biztosítása rendkívüli ellentét áthidalását teszi szükségessé. Mindenekelőtt meg kell állapítani azt az árszintet, amely mindkét szempontból méltányos. De hát mi az a méltányos árszint?

Az Amerikai Egyesült Államoknak például az a törekvése, hogy a mezőgazdákat a kicsinybeni árakból olyan százalékos részesedéshez juttassa, amilyen százalékos részesedésük a háborút megelőző ötéves ciklus átlagában volt. Bár-hogy is számítsuk ki azonban azt az árszintet, mely az igazságnak megfelel, azt nem fogják elkerülhetni, hogy a cél érdekében a racionalizálást a legkövetkezetesebben és a legmesszebbmenően keresztül ne vigyük s hogy e mellett az áruforgalom egész útjából, mely a termeléstől a fogyasztásig vezet, ne küszöböljük ki a legkérlelhetlenebb szigorral az üzérkedési elemeket.

Ezek a szempontok arra kényszerítették a kormányokat, hogy a termelés és a forgalmazás racionalizálása érdekében, nemkülönbén a fogyasztói érdek megvédése szempontjából a mezőgazdasági termelést és értékesítést organikusan szervezzék s hogy több-kevesebb állami beavatkozással a mezőgazdákat és a mezőgazdasági cikkek feldolgozásával és forgalombahozatalával foglalkozókat összeműködésre késztessek, illetőleg kényszerítsék. Ennek az irányzatnak célja egyrészt a termelésnek a tényleges fogyasztáshoz való alkalma-

zása, tehát felesleges munkának s költségnek, mely a túitermeléssel jár, megtakarítása, másrészt a forgalombahozatalból az üzérkedésnek kiküszöbölése. A mezőgazdasági érdekcsoportoknak, kivált a termelésben való együttműködése célirányosan szolgálja az egyes piacok igényeihez való alkalmazkodást, a termelvények minőségének és egységességének fokozását, valamint a termeléshez szükséges eszközök és hitelek olcsóbbá tételét is.

A magyar szövetkezeti ügy újabb fejlődési iránya és ellenhatása.

A racionalizálási szempontoknak érvényesítésére az egyes országokban a társulást különböző formákban vitték keresztül: a rendi államokban testületek (korporációk), a liberálisabb országokban szabad társulások, állami irányítás mellett létrejövő egyezmények, továbbá szindikátusok által. Mindinkább az a meggyőződés hódít tért, hogy a monopolisztikus forma lehetőleg mellőzendő és inkább az érdekeltnek az állam által előírt keretek között való szabad egyesülése részesítendő előnyben, s hogy az ilyen módon létrejött kooperációs szerveknek nyújtandó inkább olyan jogkör, mellyel nemcsak tagjaikra, hanem a kívülmaradt érdek-társakra is vonatkozható kényszerrendszabályokat alkalmazhassanak.

Mínálunk a szövetkezeti agrártermelés és agrárértékesítés még csak gyermekkorát éli és mint minden újítás, nehézségekkel és olykor balfogásokkal is jár. Ez a körülmény számos támadási felületet nyújt a kereskedelmi és pénzügyi köröknek, melyek a szövetkezeti vállalkozást, elég helytelenül, elienséges szemmel nézik. Ez az észjárás a közérdek szempontjából nem igazolható. Ezzel szemben el kell ismerni, hogy a gazdasági élet fent kifejtett szerkezeti válsága ugyan minden gazdasági alanyt mélyrehatóan érintett, de senkire nézve sem járt olyan súlyos következményekkel, mint a kereskedőkre. Az új gazdasági rendszer a kereskedelem tevékenységét nagy területen kikapcsolta és a kereskedői hivatás jellegét megváltoztatta. A keményen sujtott kereskedők ezért — akárcsak a kézimunkás a munka gyorsütemű mechanizálása ellen — méltányos védelemre tarthatnak igényt.

A szövetkezet jogi fogalom meghatározása és a részvénytársaság.

Miután a szövetkezet gazdasági fogalom meghatározását és a szövetkezeti rendszer közérdekű térfoglalását mint a mai gazdasági korszak változhatatlan tényét kifejtettem, a szövetkezet jogi fogalom meghatározásáról akarok még szólni. Előre kell bocsátanom, hogy téves úton járnak azok, akik azt képzelik, hogy szövetkezeti jogalkotással a szövetkezetek fejlődését lényegesebben irányítani lehet. A szövetkezeti fejlődés sokkal erőteljesebb és a gazdasági élet szerves fejlődésében gyökeredzik, semhogy írott szabályok megköthetnék ezt a feltörő erőt. Egyébként is jól tudjuk, hogy nem a jogalkotás alakítja a gazdasági életet, hanem megfordítva: a gazdaság alakulása van befolyással a jogalkotásra.

A gazdasági fejlődés különösen a társasvállalkozás nagymérvű kifejlődésében és elterjedésében nyilvánul. A társas vállalkozásoknak a részvénytársaság és a szövetkezet azok az alakjai, amelyek az új fejlődés által új jogi osztályozást tesznek szükségessé. Nálunk a részvényjogi és szövetkezeti reform állandóan napirenden van s ezzel kapcsolatosan a szövetkezet szabatos jogi meghatározása és az új célkitűzésekhez alkalmazkodó szövetkezeti jognak kifejtése a legközelebb megvalósítandó feladatok egyike.

A hatalmas részvénytársasági vállalatok a háború után tekintélyes veszteségeik ellenére is megtartották a közgazdasági életben vezető és az állammal szemben fölényes helyzetüket. Ezt főleg annak köszönhatték, hogy veszteségeik nagyrészt az utánuk kullogó kistőkésekre tudták áthárítani s hogy ezeket sokkal inkább, mint valaha, az ő kegyüktől függő helyzetbe kényszerítették. M. J. Bonn német egyetemi tanár ezt a helyzetet «modern hűbériség»-nek nevezi. Szerinte a modern részvényjog a részvénytársaságot az egyenlő és szabad társak közületévé kívánta megtenni, ellenben a valóság az, hogy a modern részvényjognak sokat hangoztatott demokratikus jellege az említett új hűbériség kifejlődése által már régen szertefoszlott. Ma már a részvények túlnyomó részének tulajdonában lévő nagyrészvényes sem képes a társaság sorsát irányítani; a tulajdonos megbízottjai: az elnök

és az igazgatóság lesznek a társaság uraivá. Ez is csak azt igazolja, hogy a jogszabály mindig gyengébb, mint a gyakorlati élet építő ereje s hogy a jogszabályozásnak kell az élethez alkalmazkodnia s nem megfordítva.

A gazdasági élet fejlődése újabban előtérbe tolta a részvényjog reformjának szükségességét is. A reform a kor irányzatának megfelelőleg — mely a kisebb tőkéseknek kedvez s a munkanélküli nagy jövedelmek csökkentésére törekszik — a részvényesek érdekében (az állam adópolitikai igényeinek érvényesítése mellett) a kényszerkoncentrációval elérhető racionalizálást, illetőleg a megtakarítást, továbbá a fokozottabb állami ellenőrzést s az osztalékpolitika olyan szabályozását kívánja alkalmazni, mely a részvényosztaléknak az igazgatói jutalékokkal szemben elsőbbséget biztosít s mindkettőt szigorúan megszabott határok közé szorítja.

Mindazok az elgondolások, amelyek a részvénytársasági reformra vonatkozólag felmerültek, a szövetkezetre vonatkozó jogalkotásban a szövetkezet népjóléti és demokratikus jellegének megfelelő demokratikus alapon már régebben megvalósultak s a nálunk küszöbön álló szövetkezeti reform inkább csak azokat a hiányokat kívánja helyre pótolni, amelyek az új gazdasági rendbe szervesen beilleszkedő szövetkezeti fejlődést nyomon nem követő jogalkotásban előálltak.

A szövetkezet jogi meghatározása Kuncz reformjavaslatában.

Kuncz Ödön a szövetkezeti vállalkozóforma lényegét a következő jogi körülírással rögzítette meg: «A szövetkezet olyan kereskedelmi társaság, amelynek célja a tagok gazdasági tevékenységének a kölcsönösség alapján való előmozdítása vagy biztosítása és amelynek tagjai a társaság céljához a vagyoni szolgáltatásokon kívül a vállalatban való közreműködéssel vagy annak igénybevételével is hozzájárulnak.» (A szövetkezet kritériumai tehát: 1. kereskedelmi társaság, 2. gazdasági cél, 3. kölcsönösség és 4. a speciális szövetkezeti kooperáció. Külön jogpolitikai követelmény pedig az alapszabály autonómiája, a szövetkezet mozgási szabadsága.)

Ha ezt a körülírást szembeállítjuk Kuncz Ödön 1934. évi tervezetének 1. §-ával, feltűnik, hogy kimaradt belőle

1. «a meg nem határozott számú tag», 2. «a tőke és a tagok állandó változása» és 3. «a tagok felelősségére való utalás.» A régebbi szövegezés ugyanis következőképpen határozta meg a szövetkezet fogalmát: «A szövetkezet meg nem határozott számú tagból álló olyan kereskedelmi társaság, amely tagjai gazdasági tevékenységének a kölcsönösség alapján való előmozdítását tűzi ki célul; amelynek tőkéje (üzletrész-tőke) és tagjai kilépés és belépés folytán állandóan változnak; amelynek tagjai a társaság céljához a vagyoni szolgáltatásokon kívül a vállalatban való közreműködéssel vagy annak igénybevételével is hozzájárulnak és a társaság kötelezettségeiért az alapszabályokban megállapított módon felelnek.»

A változtatás indoka — mint Kuncz Ödön mondja — az, hogy az új szövegezéssel valamennyi szövetkezeti vállalkozás közös alapja, gazdasági és jogi lényege egyszerre legyen megragadható. Ennek a három kritériumnak az általános körülírásból való kihagyása természetesen nem jelenti azt, hogy nem kellene továbbra is fenntartani a tőke- és tagfluktuáció jogi lehetőségét (tervezet 5., 10., 22., 35., 95. és köv. §-ai) és nem kellene továbbra is az alapszabály lényeges tartalmaként megállapítani a tagok korlátolt vagy korlátlan felelősségének meghatározását. (T. 6. §, 4. pont.)

Amint látjuk, a szövetkezet jogi fogalom meghatározása még ma is vajúdó kérdés. Kuncz Ödön meghatározása már sokkal általánosabb és szabatosabb, mint a rochdale-i, de azért még mindig nem tekinthető teljesnek.

Nézetem szerint például leglényegesebb kritériumként tekintendő a szövetkezet részjegytőkéje kamatoztatásának alacsonyan való limitálása is, amely szabályozás a fogyasztási szövetkezeteknél a vásárlási visszatérítéssel is összekapcsolható. A szövetkezet kritériuma a közreműködés és a méltányos haszonnal való megelégedés által, továbbá a közvetítés lehető kikapcsolásával s esetleg a tagok nagy számában rejlő monopóliumszerű előny által a költségek csökkentése. A költségsökkentés által elérendő cél a termelés, fogyasztás és hitel-ellátás olcsóbbítása. A nyereszkedési jellegű költségelemektől való megtisztítás mellett a racionalizálás

és a takarékoság is szerepet játszanak. A részjegy-osztalék maximálása, úgy, mint minálunk is történt (5%), hatékony törvényes garanciáját alkothatja a nyereszkesedési célzat ki-küszöbölésének s a tagok összessége érdekvédelmének. Ebből a szempontból az osztalék maximálását a szövetkezet lényeges fogalommeghatározó elemének kell minősítenem. Ugyanez a szempont indokoltta teheti a részvényjogi reform jutalék-szabályozásának analógiájára az igazgatói fizetések korlátozását is. A szövetkezeti jogalkotásban az ilyen intézkedés mindenesetre megfelelne a költségcsökkentést érintő alap-elvnek.

Ezekben röviden el is mondtam mindazt, ami a szövetkezetek jogszabályozása szempontjából a mai helyzetben leg-lényegesebb.

Azt hiszem, hogy az elmondottakkal sikerült annyira megvilágítanom a kérdést, hogy most már áttérhetek azoknak a gyakorlati lehetőségeknek taglalására, amelyeknek az úgynevezett «kereskedőnapok» legfőbb tárgyalási anyagául kellene szolgálniuk.

A kívánatos tárgyalási légkör megteremtése.

Előre kell bocsátanom, hogy a kérdéses tárgyalások eredményessége előfeltételének tartom, hogy megfelelő békés tárgyalási légkör és elfogulatlan tárgyalási alap teremtsék. E végből a szövetkezeteken kívül álló kereskedelemnek el kell ismernie, hogy a kereskedelem válságát általában nem maga a szövetkezeti intézmény, hanem a gazdasági élet új fejlődése okozza, amely a világkereskedelmet összezsugorította s a kereskedelem egyéni vállalkozásai helyett nagy társas vállalatokat hozott létre. A változhatatlan világgazdasági helyzet feletti siránkozás és képzelt bajokozók elleni elfogult kifakadás nem segíti elő a kérdés méltányos megoldását.

El kell ismerni a szövetkezeti rendszer közérdeket szolgáló szociális jellegének szükségességét s ez okból a nyereszkesedésre alapított egyéni és társasági vállalkozással szemben közgazdasági és jogi kedvezményben részesítésének helyességét. Ehhez képest fel kell adni azt a tarthatatlan álláspontot,

amely a szövetkezet közgazdasági és jogi alsóbbrendűségét vallja.

Be kell látni, hogy a nyereszkesedésre alapított vállalatok karteljével szemben a szövetkezeti rendszer a kis emberek karteljét képviseli, hogy az előbbi nem részesülhet több kedvezésben, mint az utóbbi.

El kell ismerni, hogy a szövetkezeti kereskedelemnek legalább is annyi szabadságot és jogot kell biztosítani, mint a szövetkezeteken kívül álló kereskedelemnek s hogy az utóbbi csak közgazdasági és szociális közérdekből kérhet olyan intézkedéseket, amelyek a szövetkezeti rendszer gyors ütemű fejlődése által a kereskedői osztály helyzetében előidézett átmeneti válság enyhítésére alkalmasak.

Célirányos lenne, hogy az együttes tárgyalás előtt mind a kereskedelem, mind a szövetkezetek külön értekezleteken tisztázzák a maguk álláspontját s a «kereskedői napok» példájára «szövetkezeti napok» is tartatnának. Hiszen mindkét félnek temérdek fel nem világosított, rendezetlen problémája van, amelynek előzetes tisztázása nélkül nem lehet a kölcsönös vonatkozású kérdésekben elhatározásokhoz jutni. A kérdések külön-külön tanulmányozása és tárgyalása nézetem szerint ahhoz a belátáshoz fog vezetni, hogy az ellentétek túlnyomó része már a saját portán szükséges takarítás keresztülvitelével kiküszöbölődik s a kölcsönös vonatkozásban alig marad egyezkedésre való anyag.

Csak ilyen önbírálatos előmunka s az elfogult támadó taktika leszerelése után lehet kölcsönös méltányosságon alapuló eredményes tárgyalásokra számítani.

A szükséges előtanulmányok s a főbb gyakorlati kérdések felsorolása.

Meg kell először vizsgálni, hogy mik a szövetkezetek és a kereskedők egymás elleni panaszai s ezeket rendszeresen össze kell foglalni.

Meg kell vizsgálni a kereskedői osztály válságának valódi okait és megbízható adatokkal kimutatható terjedelmét. Mennyiben okozta azt a szövetkezetek hirtelen fejlődése s miként lehet az így okozott válságot a szövetkezeti intéz

mény magasabb közérdekűségi szempontjának megóvása mellett enyhíteni? Mennyiben okozták azt általános világ-gazdasági jelenségek s miként lehet az ezek által okozott bajokat a kereskedők saját erejéből az érvényes törvények keretében orvosolni, illetőleg milyen, a szövetkezeti kérdést nem érintő új hatósági intézkedések lennének szükségesek? Hogy példát említsek: a pálya képesítéshez kötése, a tőkehiány, kockázat, költségek csökkentése, koncentráció, más elhelyezkedés stb. miként enyhíthetné a bajokat? Melyek azok a kereskedők hibájából, vagy magatartásából eredő körülmények, amelyek a szövetkezeti kereskedelembe való nagyobb bekapcsolásukat hátráltatják? Miként lennének a hibák, illetőleg hiányok megszüntethetők? Melyek a szövetkezeti módszer felépítésében, vagy üzletvitelében elkövetett azon hibák, amelyek nem felelnek meg a rendszer magasabb közérdekűségi szempontjának s amelyek a kereskedői osztályt közgazdaság-ellenesen károsítják? Ha ilyen hibák vannak, mik az orvoslás módjai? Miként lehet a kereskedői pályán működő, a kereskedők keresetét megrövidítő s a kereskedői testületet diszkreditáló hivatatlan elemeket eltávolítani? Ennek a hivatatlan kereskedelemnek összes rejtett adatai felderítendőek, hogy a közérdeket károsító, bizonyára igen nagy méreteire való tekintettel kiirtására alkalmazandó szigor indokait nyilvánvalóvá tegyük. Milyen intézkedések szükségesek a szövetkezeti zászló alatt kalózkodó, a szövetkezeti eszmét kompromittáló s mind a szövetkezeti, mind a magánkereskedelmet károsító álszövetkezetek megszüntetésére? Fel kell venni az álszövetkezetek kataszterét is, hogy ennek a kérdésnek horderejét megítélhessük. Mekkora a szövetkezeti és mekkora a szövetkezeten kívül álló társasági és magánkereskedelem által elért forgalom terjedelme, mennyi az egyik és a másik csoport által kiszolgált termelők nyeresége s mennyi az egyik és a másik kereskedői csoport keresete összesen, valamint a forgalom százalékában kifejezve, s a pályán működők számarányában?

A szövetkezet egyik alapelve, hogy önsegélyen alapuljon, ami azonban nem zárja ki, hogy a néptömegek jólétét

szolgáló intézmény indokolt hatósági támogatásban is részesüljön. A tárgyilagosság mégis megkívánja, hogy ezeket a támogatásokat pontosan kimutassák s a szövetkezeteken kívül álló kereskedelem által a múltban és jelenben élvezett támogatásokkal párhuzamba állítva, szemléltetővé tétessék, hogy mennyivel több az az áldozat, amelyet a kormány a közérdekűség címén hozott a szövetkezeteknek. Ez azért szükséges, mert a legtöbb támadás a támogatások miatt éri a szövetkezeteket.

Ezzel a statisztikával kapcsolatban megállapítandó volna, hogy a támogatás mellett milyen ellenszolgáltatásokat végeztek a szövetkezetek az állam közérdekű intézkedéseinek ingyenes, de felértékelhető végrehajtásával, a termelőknek juttatott kereseti többletekkel s a fogyasztóknak nyújtott alacsonyabb árakban, valamint a szövetkezeti hitel kedvezőbb feltételeiben. Meg kellene vizsgálni azt a kérdést is, hogy miként lehetne a részvényjogi reformmal a nyereszkesedésre alapított vállalatok részvénytársasági csoportjában a szociális szempontok érvényesülését a szövetkezeti mintára kidomborítani s ez által a részvénytársasági kereskedelemnek a közérdekűség hiánya miatt elszenvedett hátrányos helyzetét enyhíteni.

Végül tanulmányozni kell a kereskedelemnek a kartelekben való szerepét s meg kell állapítani, hogy ezen a téren mekkora részesedés jut a szövetkezeti és mekkora a tőkegazdasági kereskedelemnek. A kartelek nem csak belgazdasági, hanem külkereskedelmi vonatkozásban is fontos közérdekű tényezők. Az általuk képviselt fontos közérdekre való tekintettel állami intézkedésekkel, vámvédelemmel, tarifapolitikával biztosították a kartelizált iparok megélhetését, sőt túlzott rentabilitását. Ebből, az állami támogatásból eredő nyereségből tekintélyes kereset jut a résztvevő kereskedelemnek. A kereskedői panaszok tárgyilagossá elbírálása szempontjából nem közömbös annak megállapítása, hogy mekkora rész jut ebből a keresetből a szövetkezeti kereskedelemnek. A szövetkezet népjóléti jellege indokoltá teszi, hogy ezen a téren a szövetkezeti kereskedelem megfelelő széleskörű szerephez jusson. A megoszlás arányának meg-

állapítása további kérdés. Először az említett adatfelvételt kell elvégezni, hogy a mai megoszlás arányáról világos képet nyerjünk.

*

A felsorolt indítványokkal korántsem merítettem ki azoknak a felderítendő kérdéseknek sorát, amelyeknek tisztázása a kérdés elfogulatlan elbírálásához feltétlenül szükséges. Arra törekedtem, hogy a kérdés tudományos és gyakorlati szempontjainak pártatlan feltárásával a vonatkozó nyilatkozatok zűrzavarában a helyes tárgyalási alap kifejeződését elősegítsem. Fejtegetésem szigorúan társadalomgazdasági. Amit még a kérdésről mondani lehet, az politika, mellyel nem kívántam foglalkozni.

BÁRÓ MALCOMES BÉLA.

CHESTERTON.

1. Az ember.

Gilbert Keith Chesterton a jelenkori angol irodalom egyik legismertebb és legnépszerűbb képviselője, essay-író, regényíró, drámaíró, humorista, lírikus egy személyben; azonkívül még publicista és a harcos katolicizmus egyik leghatásosabb szószólója, a napi események élestoplú krónikása, az *Illustrated London News* híres *Our Note Book*jának évtizedekig szerzője. A gazdag élet, gazdag küzdelmekben és sikerekben, gazdag kudarcokban és csalódásokban, hirtelen omlott semmivé. Szívgyengeség ölte meg ezt az atlétát, egy pillanat terítette le a hosszú életre berendezkedett óriást. De nem lett volna igazi angol — és mennyire az volt! — és nem lett volna Chesterton, ha a nem sejtett, még távolinak gondolt halál előtt nem hozza rendbe számadását önmagával, barátaival és ellenségeivel, korával, az egész világgal. Utolsó műve *Önéletírása* volt. Mielőtt G. K. Chesterton életművének tanulságait saját vallomásai világításában vonhatnók le, úgy érezzük, tartozunk e nagy író még friss emlékezetének azzal, hogy művei alapján megkíséreljük képét megfesténi, munkáját méltatni és egyéniségét a mai világ-irodalom rendjében elhelyezni. Mert Chesterton, az angol nép dísze és büszkesége, kétszeres joggal is a világirodalom rendjében követel helyet: alkotása tárgyilagos értékeért és egész jelleme, érdeklődése, műveltsége világirodalmi színezetéért. Alkotásának rangja kétségtelenül világirodalmi. Géniuszának nyilatkozása pedig minden képében, hasonlatában, gondolatvonalában európai, a legnagyobb szellemek által termékenyült. Az az érzésünk, hogy ez a géniusz nálunk is otthon van, hozzánk is tartozik, velünk is atyafiságot, közösséget tart, számunkra is van mondanivalója.

G. K. C. — így nevezték már évtizedek óta, neve kezdőbetűivel, mint G. B. S-et, George Bernard Shaw-t, nagy kortársát és örök ellenfelét — 1874-ben született Londonban. Egyébként nem vetünk nagyobb súlyt arra, hogy valamely író «melyik iskolában végezte tanulmányait». De vannak esetek, amikor ennek az adatnak jelentős volta nem vitatható. A mi Petőfinkről tudnunk kell, hol járta iskoláit. Chesterton megértéséhez szükséges tájékozva lennünk, hol *nem* járta iskoláit. Sem Oxfordban, sem Cambridge-ben. A hagyományok megszentelte két egyetemnek egyike sem nevelte, irányította, gyúrta az ifjú G. K. C. fejlődő értelmét és tehetségét. Minthogy ügyes kezű és éles szemű rajzoló volt, beiratkozott a Slade School-ba és festőnek készült. Még el sem végezte az előírt tanfolyamokat, máris pályát cserélt. Felcsapott újságírónak. A nélkül, hogy a tanuló- és vándorévek szenvedésein, a kezdő névtelenek nyomorúságán, anyagi szegénységén és erkölcsi függésén át kellett volna esnie, úgyszólván máról holnapra ismert, elismert, sőt rettegett kritikus lett, kritikusa korának, a mindennap politikai ügyvitelének, első sorban az irodalmi életen uralkodó szellemnek. Ez a *fin du siècle* szellem, amelynek legragyogóbb és legbetegebb csillaga Oscar Wilde volt, kérkedett dekadenciájával, trónusra ültette a francia szimbolistákat, népszerűvé tette a sötét pesszimizmussal eltelt orosz regényt és szinte megfertőztette a művelt társadalmat csillogó elmés-ségével, vérlázító paradoxonjaival és főképp tudatos és szándékos amorálisával. Wilde és köre megvetette a társas együttélést szabályozó erkölcsöt, orrhangú és savanyú szagú puritánnak bélyegzett mindenkit, aki bármily szerény és halk hangon is szóvá merte tenni az etika követeléseit és az emberiség rákfenéjének, az igazi tehetségre károsnak és meg-alázónak hirdette az egészséget. A testi és lelki egészséget egyaránt.

Chesterton K. C. úgyszólván egyedül állt ki a síkra a századvég e nyavalyaimádó eltévelyedése ellen. Mert testi és lelki alkata egyképpen egészséges volt, sőt robusztus. És a vakmerő fiatal ember, aki szembe mert szállani a divatos áramlatokkal és kitette magát Wilde gyilkos iróniájának, egyre

szélesebb körökben talált visszhangra. Chesterton *mert* egészséges lenni, mikor napjainak angol irodalma ispotályhoz volt hasonló, mikor a divatos tónus a szenvedelés, a megtapsolt hang a nyögdecseles, az Élet Királya egy perversált és perversáltóságával fennén kérkedő *dandy* volt. És milyen egészséges! Milyen hangok! Milyen fiatalosan vakmerő! Fantáziája bőségesen termelte a legeredetibb, legizgatóbb eszméket. Ékesszólása gazdagon áradó volt, alig fékezhető. Optimizmusa, amely mosolyogva köszöntötte az élet minden örömét, de szívére ölelte a szenvedéseket és a szenvedőket is, élesen elütött az ellentábor bágyadt pesszimizmusától. Szerette Lord Byront, mert osztozott vele abban a képességben, hogy élvezze az élet adományait. Nagyra tartotta Carlyle-t, mert a zordon skót az emberiség legnagyobb jótévőiként a hősokeket ünnepelte. Ellenben gyűlölte Tolsztojt, az aszkétát, az élettagadót, a virág és zene ellenségét, Shakespeare keserű és illetéktelen bírálóját.

Munkássága, termékenysége csaknem titáni mértékű volt. Műveinek bibliográfiája szédületes számokat vonultat fel és olyan címeket ad, amelyek még termékenységénél is csodálatosabb sokoldalúságát magasztalják. Browningról szóló essay-je az angol irodalomnak talán legremekebb ifjajtájú műve. Dickens-méltatását klasszikusnak ismerték el. De mesternek mutatkozott akkor is, ha nemzete irodalmának korábbi, primitívebb korszakaiba nyúlt vissza; utolsó ilyen kritikai elemzését 1932-ben Chaucer-nek szentelte. Hogy legnagyobb kortársáról és gyakran ellenfeléről, G. B. Shawról írott könyve mily megkapó mestermű, arról alább lesz alkalmunk valamivel részletesebben szólnunk.

Chesterton, aki kritikáiban — teljes joggal — a legnagyobb mértéket alkalmazta és mind műfajok, mind az általa bírált egyes művek színvonalát illetően a legkényesebb igényeket támasztotta: paradox módon hitet tett a divatos detektívregények mellett és számukat maga is tekintélyes és terjedelmes kötetekkel gyarapította. Ez irányú művei közül legnépszerűbb a *The Man who was Thursday*, amelyről, mint paradigmáról szintén tüzetesebben meg fogunk emlékezni. A legendássá lett *Father Brown* köré egész ciklusa

a meglepő fordulatokkal ható, mindig érdekes és gyakran súlyos gondolatokat feltáró detektív-regényeknek fonódik.

G. K. C. életében nagy fordulópontot jelentett áttérése a római katolikus hitre 1922-ben. Meggyőződésből, bensőséges lelki kényszerből határozta el magát erre a lépésre. Ennélfogva természetes, hogy harcos katonája lett új hitének, hatalmas erjesztője és terjesztője annak a nagyszabású mozgalomnak, amely Anglia és a dominiumok katolikusainak szervezésére, hitben való megerősödésére és tudatosodására irányult. Assisi Szent Ferencről írott gyönyörű tanulmánya már ennek a periodusának a gyümölcse. A pápa 1934-ben a Szent Gergely-rend parancsnoki keresztjének adományozásával tüntette ki. Politikai világnézete pályakezdése korában megegyezett a liberális eszmevilággal. Később ellenévé szegődött a kapitalizmusnak, a nélkül, hogy csatlakozott volna akár a Shaw-féle Fabian Society-hez, akár a Labour Party-hoz. Mint jó katolikus, aki a keresztény középkorban keresi eszméit és eszményeit, maga lett megalapítója, de egyetlen híve is az úgynevezett *distributism*-nak, amely a javak elosztását a szegények, kisbirtokosok, gazdasági cselédek stb. között követeli.

Egyébként azonban nem vetette meg a társasélet szelíd örömeit. Jókedvű, jovialis, emberséges ember volt, góg és elbizakodottság nélkül, szerette a szépet minden formájában, szívesen eljárt a színházba, ha nem kellett kritikát írnia. Egyik legnagyobb erénye vitatkozó készsége volt. Rettegett debatter hírében állott; örömet állt ki a közönség elé, hogy előadást tartson. Stílje ilyenkor mindenkit magával ragadott, rögtönzéseit tűzijáték módjára szikráztak, humora hatalmas kacagásviharokat támasztott, iróniája elől ijedten húzták fejüket vállukba ellenfelei. Főerőssége a paradoxon volt; különös, épp úgy, mint Wilde-nak, akit gyűlölt, és Shaw-nak, akivel a legritkábban értett egyet.

De ugyanezt az emberséget mutatta akkor is, amikor politikai és világnézeti ellenfeleivel, atheistákkal, agnosztikusokkal, szocialistákkal, puritánokkal és minden fajta reformerekkel, akiket írásaiban élesen bírált, sőt üldözött, a legmelegebb barátságot tartotta fenn. Ez a magatartás-

beli paradoxon hozzátartozott életstílusához ; komolyan vette, amit írásban vallott ; de nem engedte, hogy elvek, dogmák, világfelfogások befolyásolják vagy éppen megmérgezzék magánéletét. Mert mindvégig híven követett vezér-principiuma mégis ez volt : «Homo sum».

2. Chesterton és Shaw.

Csaknem harminc évvel ezelőtt, 1909-ben jelent meg Chesterton tanulmánya Shaw-ról. Már csak ez okból is jogunk van ezt a különben rendkívül érdekes és sok tekintetben értékes művet torzónak tekinteni. De a szerzőnek egyébként sem volt szándékában életrajzot írni hősről, mint Archibald Henderson-nak, akinek műve (*George Bernard Shaw. His life and works. A critical biography.* London. 1911. Hurst and Blackett) két évvel későbbi eredetű és ma már teljesen elavult. Nem úgy, mint Chesterton könyve, amelynek értékeitéletei időállóak, módszere eredeti és önálló, írói egyénisége éppen ebben a kötetben színesen csillogó. Állásfoglalásáról Shaw-val szemben mindjárt egy Prefatory-Note-ban ad tiszta képet : «A legtöbben vagy azt mondják, hogy Bernard Shaw-val egy véleményen vannak, vagy azt, hogy nem értik. Én vagyok az egyetlen ember, aki érti, de nincs vele egy véleményen». Már e pár szó is akaratlanul elárulja azt, amiről a könyv minden lapja tanúságot tesz : hogy milyen mély hatással volt Shaw nála tizennyolc évvel fiatalabb író társára, ellenfelére, barátjára. A következő lapok megerősítenek bennünket feltevésünkben : a rövid tanulmányhoz hosszú bevezetést ír, mint Shaw szokta rövid darabjaihoz (a hosszúakhoz is). Chesterton nagyon logikusnak tartja, hogy egy gyors gondolkodású ember lassan érkezik el tárgyához, mert útközben száz eszmén, analógián, történelmi adaton akad meg. Ez a végzete Shaw-nak. Ez a végzete Chesterton-nak is. Mielőtt voltaképpen anyagát, Shaw egyéniségének és művének méltatását megkísérelné, három tényezőt kell pragmatikusan megvilágítania, amelyek Shaw emberi és írói mivoltát úgyszólván már születése előtt meghatározták : ír származását, puritán világfelfogását és haladó szellemét. Mind a hár-

mat könnyen félre lehetne érteni. Abból, hogy ír eredetű, azt a következtetést levonni, hogy felelőtlen; holott Shaw mélységesen át van hatva a felelősség érzésétől. Puritán voltából a felületesek arra következtethetnének, hogy hadat üzen a meztelen szobroknak; pedig ez ugyancsak távol áll Shaw gondolkodásától. És hogy haladó szellemű, az még nem jelenti azt, hogy a parlamenti választáskor valamelyik baloldali pártra adja szavazatát. Ime: a hosszas bevezetésre mégis csak szükség van. Ezt talán a könyv olvasóinak nagy része nem fogja elismerni. De maga Mr. Bernard Shaw, a hosszú bevezetések embere, feltétlenül helyeselte.

Az angol közönség öntelt büszkeséggel szokta hangoztatni, hogy nem érti Shaw-t. Miért? Mert az angolok sohasem fáradtak azzal, hogy az íreket megértsék. Esetről-esetre lehetnek nagylelkűek az írekkel szemben, de igazságosak soha. Szólnak Írországhoz; felszólalnak Írország érdekében; de sohasem hallgatnak oda, ha Írország beszél. Az az ír ember, aki iránt az angolok rokonszenvet mutatnak, aki a színpadon mint vidám, lágyszívű és felelőtlen fickó ágál és kerékbe törí az angol nyelvet, a valóságban egyáltalán nem létezik. Az angolok az elképzelt írben a melegérszű, lágyszívű, ragaszkodó kedélyű barátot látták, és az élő, a valóságos ír jeges haraggal és gyűlölettel nézte az angolokat. A barátságos részvétet az elnyomónak barátságatlan megvetéssel fizette meg az elnyomott. Döntő bizonyíték Shaw-nak egyik legigazabb darabja: *John Bull's other Island*. Maga Shaw vallotta önmagáról: «Tipikus ír vagyok. Családom Yorkshire-ből származik». Természetesen ez paradoxon, de éppen ez a Shaw-féle gondolkodás sajátossága, a gondolat szavakba öltöztetésének shaw-i formája. Van az ír nép érzésvilágában még ma is, még Shaw jellemében is valami túlzott szeméremézés, csaknem azt lehetne mondani: szüziesség. Ez a kényes tisztasági érzés nála abban mutatkozik, hogy idegenkedik mindattól, ami világias; hogy rangnak, címnek, vagyonnak nincs rá semmi hatása (a mai napig nem kapta meg a *Knighthood*-ot, a lovagi címet és nyilván nem is fogja megkapni, mint ahogy annyi más író társa megkapta). És Shaw emberi élete és írói nyilatkozásai között a legélesebb szemű

és a leggonoszabb indulatú kritikus sem fog ellenmondást találni. Shaw hirdeti az aszkétikus megtartózkodást és ő maga vegetariánus és soha sem fogyasztott alkoholt. Neki felfoghatatlan, miképp lehet holttetemekből lakmározni és egy falatot lenyelni valamiből, ami élőlény volt. Ki tudja, holnap nem fog-e visszariadni attól is, hogy egy körtét leszakítson a fáról és azt megegye?

Ennek a kérlelhetetlen szigorúságnak, amellyel testét aláveti akarátának, köszönheti szelleme élességét és élet-erejét. Mennyire félreismerték a fajt, amelyből Shaw eredt, mikor fő jellemvonásának a szentimentális, értelmetlen és derűs világfelfogást fogadták el. Ha egy ír képviselő öt-hat órát eltölt a parlamentben azzal, hogy vérző hazája szenvedéseit tárja fel, akkor az együgyű angol alsóházi tagok azt hiszik, hogy az ír szentimentalista. A valóság az, hogy gonosz realista, aki egyedül mentes a képviselőház szentimentalizmusától. Bolondnak tartják és több esze van, mint valamennyi ellenségének együttvéve. Bernard Shaw kikristályosodása az írnek. Személy szerint a legjobb ember a világon. És megannyiszor mégis nyíltan vallott célja iratainak, hogy bántson, sértsen, provokáljon. (Ilyen kihívó természet volt a másik híres ír, Oscar Wilde is, aki elpuhultságát kemény elszántsággal prédikálta és az életörömet oly szavakkal dícsérte, amelyek fájdalmat okoztak). Az ír emberben szünetlenül dolgozik a logika, amely élesen elkülöníti a realitást a költészettől. Maga Shaw mondta: «Az írnek két szeme van», az egyikkel látja, hogy az álom boldogít, a másikkal észreveszi, hogy az álom mégis csak álom. Ez a kettős látás kapcsolatos az írnek a realitás iránt való érzékével. És ez az érzék teszi az igazság fanatikusává. Mikor Parnell, az ír nemzet vezére a királyi törvényszék előtt nyugodtan kijelentette, hogy egy bizonyos megjegyzést azért tett, hogy a Háza félrevezesse, akkor több igazságszeretetről tett tanúságot, mint azok a brit államférfiak, akik soha ilyen nyíltan egy hazugságot be nem ismernének, mert — folyton hazudnak. Ettől az angol erkölcstől Shaw idegen volt, mikor Anglia földjére lépett. Úgy jött, mint betolakodó, mint hódító, mint — ír.

Shaw sok tekintetben gyökértelen, hagyománytalan, aminek oka abban keresendő, hogy bár ír, de nem katolikus. A protestáns kisebbséghez tartozott, nem érezte magát soha röghöz kötöttnek, nem ragaszkodott úgy a földhöz, mint az igazi írek. A kisebbségben levő, gyanakodva tekintett, hideg rosszakarattal kezelt protestánstól a puritánig — csak egy lépés. Ő maga mondja, hogy a művészet dolgában mindig a puritánok pártján állott. De az is volt minden vonatkozásban, a legnagyobb és talán az utolsó puritán. A puritán üdvösebbnek tartja egy csűrben, mint egy kathedrálisban imádkozni, pusztán azért, mert a kathedrális szép. A szépség csalékony és érzéki szimbólum, amely beékelődik a szellem és imádatának tárgya közé. Istent csak közvetlen szemlélet alapján szabad magasztalni; nem pedig szenvedélyvel, testi képességekkel, mozdulatokkal, szépséggel. Tilos és kárhuzatos Istent énekelni vagy táncolni, szentelt bor ivásával, szép templomok építésével, fél-éber állapotban való imádkozással tisztelni. Istent csak gondolkodásunkkal tisztelhetjük. Shaw egész életműve hitvallás e puritán világnézet mellett. Szembenéz az igazsággal, még ha gyilkos hatású lehet is az; állandón igyekszik lelkét a legnagyobb feszültségben tartani, leggyorsabb szárnyalásra ösztökélni. Még előítéleteiben is puritán: innen van szinte fizikai undora minden alkoholtartalmú itallal szemben.

Életének egyik legfájdalmasabb észlelete, hogy atyja elméletben szenvedélyes absztinens, gyakorlatban titkos alkoholista volt. Az absztinens és az alkoholista egyformán tévelygő; sőt mindkettő ugyanannak a tévedésnek áldozata. Mert mind a kettő részegítő italnak tekinti a bort, nem pedig egyszerűen csak innivalónak. Az atya talán orvosságot látott benne, a fiú mérget. De orvosság és mérgek közeli atyafiak. Az emberi civilizációnak nem a korcsma az igazi ellensége, ahol a betérő vendég megiszik egy-két pohár bort, hanem a *bar*, amelyben hivatásos ivók áldoznak kárhuzatos szenvedélyüknek.

Mikor Shaw befejezte iskolázását, mint kereskedelmi alkalmazott jutott biztos kenyérhez. Négy évi munkálkodás után otthagya állását és Londonba költözött, ahol hat évig

küszködött hiába azért, hogy magának valamilyen megélhetést szerezzen, és ahol a szó szoros értelmében éhezett. Az elhamarkodottan ítélők nyilván azt fogják mondani róla, hogy fiatalkori könnyelműsége és meggondolatlansága sodorta ebbe a nyomorba. A valóság az, hogy előre megfontolt terv szerint cselekedett és erre a tervre föltette egész energiáját, minden tehetségét, sőt pusztá életét. Ez a terv nagyszabású volt, mélyreható történetfilozófiai meglátásból táplálkozott és méltónak mutatkozott kora egyik legnagyobb lángelméjéhez. A francia forradalom teljesen átalakította az emberiség gondolkodását. De eszméi csak részben váltak valósággá. Nagy részük kétes örökségképpen maradt a tizenkilencedik századra. Az örökség kétes volt, mert két táborra bontotta a tömegeket: egyik oldalon a konzervatívek, akik megrémülve a francia forradalom véres, felforgató hatásától, makacsul ragaszkodtak a régi rendhez; a másik párton a haladók, akik igyekeztek megvalósítani a forradalom eszméiből azt, ami felhígítva, megszelidítve és erejét veszítve rájuk maradt örökül. Mind a két szélsőség képtelen; mert amily kárhozatos mindent konzerválni a multból, azt is, ami elavult, igazságtalan, visszahozhatatlanul meghalt: épp oly nevetséges minden áron «javítani», minden hagyománytól elszakadni, az állami, társadalmi, gazdasági élet egész rendjét megújítani. Természetes, hogy Shaw a haladók hadához csatlakozott. Természetes, hogy ő is tévedett. Minél nagyobb volt tehetsége, minél messzebbre hangzott el szava, minél több követőre talált vezérségre született egyénisége, annál súlyosabbak voltak tévedései. Shaw például elszántan harcolt a nők jogegyenlősége érdekében, de csak azért, hogy a férfiaknak megadja a fölmentést a nők iránt tartozó udvariaság alól. «Ha már demokraták vagyunk, mondotta, adjuk meg a nőknek is a választójogot. De ha demokraták vagyunk, akkor mért respektáljuk a nőket?»

Mint a felvilágosodás híve, fellázadt a vallás önkénye ellen és ebben a harcban mély hódolattal üdvözölte a tudományt, mint a lázadók frígyes társát. Egyszerre színt változtatott. Hívei nem csekély meglepetésére kijelentette, hogy a fizika épp oly misztikus család, mint a papság. A tudósok

a tekintély hangján szólnak, mert a bizonyítékok és érvek nyelvén nem tudnak beszélni. Erre azt lehetne mondani, hogy Shaw támadása a tudomány ellen üres fecsegés, személyvesztő dialektika, amelynek egyetlen mentsége a költő tudatlansága. De ez a költő nem tudatlan. Ez nyilvános vitában a tények szédületes sokaságával, az ismeretek megdöbbenítő alaposságával cáfolta meg a szakszerű tudósokat. Ha ezen a ponton G. B. S.-t *destruktívnak* mondjuk, alighanem közel járunk az igazsághoz. Sok mindent lerombolt, jámbor és ártalmas közhiedelmeket, megcsontosodott balítéleteket, elismert és nagyképű tekintélyeket. De nem volt sem cinikus, sem szkeptikus. Mert hittet rombolt és megokoltan, nem merő elvből kételkedett. Viszont el kell ismerni, hogy a rombolás munkájában néha túllőtt a célon. Gondoljunk arra a hadjáratra, amelyet a katonai hősiesség, vagy a szülői tekintély ellen indított. Vagy gondoljunk arra a tevékenységére, amelyet az angol szocialista mozgalom érdekében fejtett ki. Itt is sokat csetlett-botlott, sokat tévelygett, amíg a helyes meggyőződés megérlelődött és kiformalódott lelkében. Amíg legyőzte önmagában az ír arisztokratát és az exkluzív puritánt és megtanult a nagy közösségekért élni és harcolni. De egyet mindvégig nem tanult meg: a nagy közösségek agyával gondolkodni. «Az a dicsősége, hogy az állatokat úgy szánja, mint az embereket, — mondja Chesterlon nagyon elmésen — és az a hibája, hogy az embereket nagyon és oly módon szánta, mint az állatokat.» Végeredményben Shaw nem demokrata, hanem republikánus a szó betű szerint való és latin értelmében: őt első sorban a *közügy*, a *res publica* érdekli.

G. B. S. tehetségéhez mérten sokáig éhezett és későn érvényesült. Ennek egyik oka nyilván az, hogy iratai nem keresték az olvasó kegyeit. Ellenkezőleg, nyersen és sértően beszéltek. Az angol filiszter panaszkodik, hogy Shaw őt bolonddá teszi; a valóság az, hogy bolondnak tartja és megható világossággal annak is nevezi. Mert Shaw mindig világos, mindig érthető. Gyors és metsző stíljét nem az iskolában tanulta, hanem az életben, a politikai szónokok emelvényén. Igazi demagóg és erre nagyon büszke. Fiatalabb

éveiben — és az ő fiatalsága sokkal tovább tartott az átlagemberekénél — gyakran lehetett látni, amint egy kocsi-
vagy talyigáról szólt a sokasághoz a gázlámpa gyér világá-
nál. Hangja a muzsikusé. És ez sokban hozzájárult sikerei-
hez. Sok szemtelenséget megbocsátunk annak, aki olyan kel-
lemetes hangon tudja elmondani őket. Tartása és gesztusa
az igazi és öntudatos szónoké, aki tisztában van a hatás esz-
közeivel. Arca, amelyen a rajzolók kimeríthetetlen anyagot
találtak, bozontos szemöldöke, híres vörös szakála, mind
hozzájárult személyes hatásához. Még ruhája is kiegészítő
és jellemző tényezője egyedülálló egyéniségének.

Irodalmi munkásságát mint regényíró és kritikus kezdte.
Írt képzőművészetekről, színházról, zenéről. De a három
közül a zene állott szívéhez legközelebb. Ő önmagát a «töké-
letes Wagneristá»-nak («the perfect Wagnerit») nevezte, ami-
vel már jelezte azt, hogy a zenében is a forradalmár az ő em-
bere. Mint a képzőművészetekben Whistler; mint a drámá-
ban — Ibsen.

Mint vérbeli forradalmár oly tárgyat választott ki elmés
gúnyja céltáblájául, amelyhez angol ember soha sem mert
volna hozzányúlni; a legtiszteltebb bálványt, a legragyogóbb
nemzeti ideált: Shakespeare-t. Shaw-t ebben a harcában
is tiszta indítékok vezették. Meg akarta tisztítani nemzete
nagy költőjét azoktól a foltoktól, amelyekkel a kritikátlan
és értetlen imádat éktelenítette el halhatatlan alakját. De a
modorban itt is eltúlozta a dolgot, mint rendszerint, ha
polemiába keverte harcos természetét. «Molière mint gondol-
kodó felér ezer Shakespeare-rel. Ha az én darabom nem jobb,
mint Shakespeare, itt vesszek el.» De mikor a Playgoers' Club-
ban Mr. Osmon Edwards előadást tartott *Shaw jólénye*
Shakespeare-rel szemben címmel és azt bizonyítgatta, hogy
Shakespeare rossz drámaíró, mert nagy költő, akkor Shaw,
aki a hallgatóság soraiban ült, szót kért «hírneves vetélytársa
érdekében».

Chesterton beható elemzés alá veszi Shaw «Kellemes és
Kellemetlen» színdarabjait, a *Plays for Puritans* gyűjtő el-
nevezés alá foglalt *Ördög cimborája*, *Brassbound kapitány*
megettérése s *Caesar és Cleopatra* című drámákat. Ezeken túl

már nem terjed a drámaíró kritikája. Itt Chesterlon már, nála szokatlan melegséggel Shaw-ról mint prófétáról és filozófusról beszél. Nem azért, mert ebben az időben — a XX. század első tizedében — a közönség is meghódolt Shaw géniuszának, — egy olyan önálló és konvencióellenes szellemre, mint Chesterlon, a tömegsikernek nincs hatása — hanem inkább azért, mert az e korban írt drámái valóságos vallásos hitet tartalmaznak és a színházak, amelyek egyre növekedő anyagi és erkölcsi eredménnyel játsszák darabjait, átalakulnak az ő hitvallása templomaivá. Innen kezdve több a merő tagadásnál, amit írásai hirdetnek. És a romboló elme pozitív alkotásokra törekszik. Chesterlon maga is ugyanerre az útra tér: a negatívumok helyett igyekszik pozitív vonásokból felépíteni a megérett, tehetsége és tudása csúcspontjára érkezett G. B. S. jellemét.

És itt feltűnő, hogy milyen hévvel védelmezi meg Chesterlon G. B. S.-t a gyakran hangoztatott vád ellen, hogy a geniális ír szándékosan hajszolja a paradoxont (ugyanazt a szemrehányást több joggal lehet szemébe szegezni a másik nagy írnek, Oscar Wilde-nak). Chesterlon szerint Shaw-nál nem is fordul elő paradoxon. Sőt, Shaw meg sem érti a paradoxont. Talán a paradoxon az egyedüli ezen a világon, amit nem ért meg. Érdeme legtöbbször éppen abban van, hogy egy világos eszmét, amelyet megragadott volt, tovább fejleszt. Ha bolondnak látszik, nem a következetlenség, hanem a következetesség bolondja. Épp oly kevésbé van érzéke a tradíciók és a konvenciók iránt; pedig mind a kettő nemcsak értékes, hanem folyton működő és elevenen élő tényezője és mozgatója életünknek.

Összefoglalva ítéletét Shawról, a következőket állapította meg Chesterlon. Shaw befolyása káros volt annyiban, hogy növelte az okvetetlenkedők, a minden áron kritizálók amugy is eléggé népes táborát; hogy megerősítette a gondolkodásban mind jobban elharapódzó anarchiát, a mindenben való kételkedést; lovat adott azok alá, akik emberfeletti embereknek tartják magukat, pusztán azért, mert bűnözők; végül utánzásra csábította a gyengébb elméjűeket olyan dolgokban is, amelyeket csak ő engedhet meg magának, pl. a szer-

telen dicsekvésben vagy önmágasztalásban («ezt a csodálatos művet csak én voltam képes megírni ; azt a híres ellenfeletem földre tepertem ; az én drámáim különbek Shakespeare-éinél» stb.)

Viszont Shaw halhatatlan érdemének tudja be Chesterton, hogy egyszerre tudott megértő és érthető lenni. Népszerűvé tette a filozófiát, amelynek voltaképpen mindig népszerűnek kellene lennie. Hitet tett a mellett, hogy a filozófia nem azok ügye, akik isteni képességek és nagyság által tűnnek ki, hanem mindenkié, akinek közös sorsa születés és halál. Épp oly nagy érdeme azonban az is, hogy a mindennapi társalgást tartalmasabbá tette, csaknem filozófiai értékek rangjára emelte. Nem érte be azzal, hogy kérdéseket vetett föl, hanem igyekezett ezekre a feleletet is megtalálni. Shaw visszavitte a filozófiát a színpadra, ahonnan Shakespeare óta száműzve volt. Shakespeare egy helyen azt mondja : *színház ez az egész világ*. De Shakespeare drámái egy ezzel ellentétes igazságot bizonyítanak, azt, hogy *a színház egész világ*. Shaw a darabjaiba beleszótt mindent, amit igazságnak tartott, nem sokat törődve azzal, van-e ennek az igazságnak valami kapcsolata a drámai cselekménnyel. Végül igazi Chesterton-módra, elmés paradoxonnal megdicséri Shaw-t azért, hogy megbuktatta a cinizmust : olyan kíméletlenül, nyersen és elmésen volt ő maga cinikus, hogy utána alig merészkedhetett valaki a cinizmussal kísérletezni. Chesterton szerint George Bernard Shaw ama kiváltságos szellemek közé tartozik, akikben megvolt a bátorság ahhoz, hogy szembe szálljanak a tagadás szellemével és ebben a küzdelemben az ő hangjának mindig megvolt az ereje és «lándsága sohasem törött el».

Chesterton és Shaw személyes viszonya a könyv megjelenése után sem változott ; ez a viszony szeszélyesen hullámzott a maradéktalan barátság és a heves ellenségeskedés között. De a két nagy szellem dicséretére legyen mondva : a barátságnak és az ellenségeskedésnek mindig szellemi okai voltak. Chesterton katholicizálása idegenszerűen érintette Shaw-t, a puritánt, a lélekben protestánst. Chesterton egyre idegenebbül, bár nem értetlenül állott szemben Shaw politikai

és szociális radikálizmusával. Hogy tizenhét évvel a Shaw-ról szóló könyv megjelenése után hogyan ítélte meg a költőt, arról önéletrajza tájékoztat bennünket.

3. The Man who was Thursday.

Az *Illustrated London News* egyik heti szemléjében Chesterton nagyon érdekesen világítja meg a detektívregényre vonatkozó felfogását. Megismétli egy amerikai író nő panasztát, hogy a bűnügyi regényeket olyan kritikusoknak adják ki bírálatra, akik ezt a műfajt ki nem állhatják. Ez épp olyan képtelenség, mintha lírai verseket olyan kritikussal bírálatnának, aki útálja a verseket. A detektívregényt olyan írók kezébe kell adni, akik tisztában vannak vele, miért íródott ez a regény és miért ebben a formában. Akadtak süket és vak könyvkritikusok, akik odáig mentek előítéletükben, hogy a detektívregényt kiátkozták pusztán azért, mert az népszerű. Mert az igazi mestermű csak népszerűtlen lehet. Ez épp oly képtelenség, mintha abból, hogy némely okos embernek nehéz a nyelve, azt a következtetést vonnák le, hogy csak az az ember számít okosnak, aki dadog. Mért népszerűtlen az író? Mert homályos? Honnan ered a homályosság? A kifejezésre való képtelenségből. Tehát egy fogyatkozásból. Amilyen például a dadogás is.

Ezzel egyúttal állást foglalt Chesterton a detektívregény, mint műfaj mellett. És pedig kettős módon. Mint esztétikus megpróbálkozik a műfaj elméletével; és nagyon találó utasításokat ad stílusra, szerkesztésmódra, az érdeklődésére, a nagy, döntő jelenet előkészítésére. És mint regényíró egész sereg kitűnő munkával igazolja, hogy elmélete helyes volt és hogy megvan benne az esztétikusnál felette ritkán észlelhető adomány, hogy teóriáit át tudja ültetni a gyakorlatba. Chesterton egész sor detektívregényt írt; közülök a legismertebbek a *Father Brown*-regények. Mi e tanulmány céljához közelebb esőnek éreztük a *The Man who was Thursday* című munkáját és így valamennyi ilyfajta mű képviselőjében ezzel fogunk kissé részletesebben foglalkozni.

Ez a regény vakmerő szatíra, amely gúnyjával egyképpen

pellengérré állítja a társadalmat és a társadalom ellenségeit, az anarchistákat és természetes üldözőjüket, a titkos rendőrséget, a felforgatókat és a közrend éber védelmezőit. Egy titkos anarchista társaságba, amelynek elnöke a Vasárnap névre hallgat, belopódzik Mr. Syme, a londoni detektívtestület becsvágyó tagja, éppen akkor, amikor a hiányzó Csütörtököt kell pótolni. És sima nyelvével, ügyes frázisai-
val eléri, hogy őt választják meg Csütörtöknek. A társaság tagjairól sorra kiderül, hogy mind titkos rendőrök, — az elnök kivételével — mind birtokában vannak a detektívek igazolványának és mind azért férköztek közel az összeesküvőkhöz, hogy ártalmatlanná tegyék őket. Mr. Syme szembe kerül egy roskatag aggastyánnal, aki korát meghazudtoló ügyességgel veszi őt üldözőbe: a vén ember fiatal színész, aki úgy beletanult szerepébe, hogy már nem is tud leszokni az öregek és betegek jellemző mozdulatairól és szokásairól. Aztán a francia márkit kell megakadályoznia abban, hogy egy véres merényletet kövessen el: a márki az utolsó pillanatban vallja meg, hogy megcsalta az Anarchista Nagytanács félelmetes elnökét és szintén a Scotland Yard szolgálattévő tisztjei közé tartozik. Hétfő testi-lelki betegséget mímelt és irtózatosan eltorzította az arcát. Kedd valami elcsavart, oroszos angol-sággal beszél, mert az orosz anarchistákkal való közösséget kellett megjátszania. A márki — itt ebben a tisztas társaságban Szerda — a fekete színek orgiájában pompázott és öltözködésben, modorban a szertelenségig vitte az eleganciát. A Péntek részére kijelölt széken ült Professor de Worms, akinek teste a közeli rothadás szagát árasztotta. Ha fölemelte a karját, attól lehetett tartani, hogy leesik róla. Szombat úr, gyakorló orvos, aki a Dr. Bull névre is hallgatott, sötét szemüveget hordott és ezzel rettentőbb benyomást keltett, mint a háromnegyed részben már halott, százévesnek látszó de Worms. Íme a hat ember, akik megesküdték, hogy kiirtják a világot. Íme az anarchista Nagytanácsa. Mr. Syme-nak káprázott a szeme és reszketett a gyomra, ha körülnézett ebben a borzalmas társaságban... De megfogadta önmagának, hogy erős lesz. Hogy nem engedi át az uralmat szellemi ébersége felett semmiféle gyengeségnek és gyávaságnak.

Hogy élete árán is meg fogja menteni az anarchista veszedelemtől az angol társadalmat, az egész emberiséget.

Az első gyűlésben, amelyen Mr. Syme részt vett, maga az elnök leplezte le az árulót: Gogolt, az oroszosan beszélő Kedd-et. A nyomorultnak fel kellett mutatnia rendőri igazolványát, levetnie dús szőrzetét, amellyel a szláv eredetet hitelessé tette; sőt az elnök még arra is kényszerítette, hogy kifogástalan angolsággal szólaljon meg. Azután egy jól alkalmazott rugás és az áruló már el is hagyta a tanácskozó-szobát. A gyűlés feloszlott. Mr. Syme halálos fáradtan menekült egy kis kocsmába, hogy egy feketekávéval felüdítse magát. Alig ült le, máris elhelyezkedett asztalánál a halálos beteg de Worms professzor. Érthetetlen, hiszen ő úgy rohant a végzetes helyről, ahogy fiatal erejéből tellett; és ez a kísérteties aggastyán csigalépésekkel járt s mégis utólérte. Rémülten felugrott, otthagynva a kávé, felszállt egy autóbuszra. Alig helyezkedett el, már is megjelent a professzor. Tehát ez a magával tehetetlen félhalott utólérte a sebesen vágató autóbust! Mr. Syme menekült, kis zugutcákon, amilyen ezrével van London City-ben, igyekezett üldözője szeme elől elkerülni — hiába. Olyan volt az egész, mint egy gonosz álom. Nem tudott szabadulni tőle. Végre feladta a küzdelmet. Beült egy kis vendéglőbe; ezúttal sört rendelt és várta, mi fog történni vele. Az öreg professzor pontosan megjelent, leült az asztalához és minden teketória nélkül megkérdezte:

— Maga a rendőrség embere?

Syme a váratlan kérdésre elsápadt, elszédült.

— Én, a rendőrség embere? Hogy' érti ezt? — kérdezte tettetett vidámsággal.

— Nagyon egyszerűen. Csak úgy gondoltam. Maga egészen úgy fest... Most is azt gondolom.

Syme igyekezett tréfával elütni a dolgot, de a tréfa sehogysem sikerült. Az öreg úr türelmesen megismételte a kérdést. Syme makaacsul tagadott. Az öreg úr indulatba jött. «Megesküszik rá?» Syme ismét tagadott.

— Kár. — mondotta a professzor meglepő fordulattal. — Mert én az vagyok.

— Mi? Mi? Micsoda maga? — dadogott Syme.

— Rendőr! — szólt a professzor s nevetett és csakúgy ragyogott a szemüvegén keresztül. — És ha maga azt mondja, hogy nem rendőr, akkor én magát egy bombavető-klubban találtam és nyomban le is tartóztatom a törvény nevében.

És ezzel elővette mellényzsebéből titkosrendőri igazolványát. Syme-nak az volt az érzése, hogy az egész világ tótágast áll. Az az ördög, aki őt egész nap üldözte, leleplezte magát mint kollégája és tetejébe még ki is nevette . . .

És most sok minden világgossá vált benne. Az, aki szemben ül vele, nem anarchista. De nem is öregember — mindössze harmincyolc éves. És nem is beteg — néha szokott náthát kapni.

A két kolléga azon nyomban barátságot is kötött, szövetséget — a Vasárnapnak, az anarchista társaság elnökének megbuktatására és a társadalom ellenségeinek ártalmatlanná tételére. Mindenekelőtt a párizsi merényletet fogják megakadályozni. A tett véghezvitelét a márki vállalta, aki már útban van Franciaország felé. De a részletekről dr. Bull van informálva. Azt kell fölkeresniök, hogy kiszedjék belőle a titkot. Most már úgy összemelegedtek, hogy a félelmetes de Worms elárulta legintimebb titkát is fiatal barátjának. A derék úr eredetileg színész volt. Megfordult mindenfajta társaságban. Egyebek közt bemutatták de Worms professzornak, a nagy német nihilista filozófusnak is. A professzor nem hatott rá bölcsességével, annál inkább undorító külsejével. A színész elkezdte tanulmányozni ezt a külsőt. És azután elhatározta, hogy utánozni fogja. De mint színész eltorzította az eredetit. Undorítóbb volt az undorítónál. Mikor először próbálkozott meg ezzel a színészi produkcióval, el volt készülve rá, hogy Worms hívei ki fogják füttyülni. Épp az ellenkezője történt: tiszteletteljes hallgatással fogadták és amint a száját kinyitotta, a csodálat morajával ünnepelték. Azt hitték, hogy ő a nagy német nihilista. Két tisztelője a németnek dühödten beszélte, hogy a szomszéd szobában valaki gúnyt mert űzni belőle. Valami átkozott fickó kiparodizálja őt! Erre italos hangulatban eltökélte, hogy végigjátssza a komédiát. Volt képe elébe állni az igazi Worms-nak és ki-provokálni a professzor híveinek ítéletét: és őt ünnepelték

az igazinak s az igazi -- megbukott. És ez természetes is. Egy beteg, öreg, összetört ember nem tudja olyan hitelesen játszani a beteget, öreget és összetörtet, mint egy fiatal színész. Hiszen igaz, paralitikus volt; de a színész játszotta a paralitikust, sokkal jobban, mint a valódi. Aztán szellemi téren próbálta a tanár a színészt a nyeregből kiütni. Ezzel sem boldogult. «Mert valahányszor mondott valamit, amit csak ő értett, én mindig olyasmivel feleltem, amit én magam sem értettem.» És a színésznek sikerült elérnie, hogy a tanárt Európa-szerte csalónak tartották. De ennél többet is: a rendőrség alkalmazta detektívnek, mert tudomást szerzett róla, milyen kitűnően tudja alakját elváltoztatni és egész magatartásával a legjobb megfigyelőket is megtéveszteni. És az anarchisták ellen való küzdelemben a rendőrségnek éppen ilyen ügyes fickóra van szüksége.

Most hát a sötét szemüveges dr. Bull-hoz! Aki tudója a márki pokoli terveinek. S akiből ki fogják csikarni titkát. Csak azt az ominózus szemüveget kell az orráról leszedni. Dr. Bull udvariasan engedett a fiatal Syme kérésének, hogy vegye le pápaszemét. És a két detektív, Syme és a volt színész csaknem elájult: egy kedves, vonzó, mosolygós fiatalember ült velük szemben a rettegett Sphinx helyén. Aki nem anarchista, hanem -- maga is detektív. És most hárman indulnak el, hogy végzetes útján megállítsák a merényletre készülő márkit. De hogyan állítsák meg! A márki kényes arisztokrata, nem tűr foltot a becsületén. Mr. Syme meg fogja sérteni, a márki kénytelen lesz elégtételt kérni, párbajozni. S míg a párbaj ceremóniái elhúzódnak, lekésik a vonatról és így a merénylet elmarad. És a terv csakugyan megvalósult. A párbaj sokáig tartott. Olyan sokáig, hogy a márki elvesztette türelmét, sorra ledobálta magáról ál-orrát, álszakállát, álszemöldökét és megvallotta, hogy ő nem Marquis de St. Eustaque, hanem egyszerűen Ratcliffe rendőrfelügyelő. És már fel is mutatta az igazolványát. Most még csak a Nagytanács titkára van hátra: természetesen az is detektív. A felfedezés örömét csak az zavarja meg, hogy az ál-anarchistákat a tömeg úzóbe veszi, mert veszedelmes anarchistáknak tartja őket. Szerencsére megússzák ezt a veszedelmet is és az öt

rendőr boldogan tér vissza Londonba. És újra összeülnek a Nagytanácsban. És most már azt szeretnék tudni, ami utolsó, de legizgalmasabb titoknak marad meg : Ki az elnök ? Miféle szerzet ? Mik a céljai ? És az elnök egy nagyon szép és szónoki díszekkel ékes beszédben felel a sürgető kérdésekre : ő az a titokzatos óriás, aki a teljesen elsötétített szobában külön-külön valamennyi jelenlevőt a rendőrség kötelelékébe fölvette . . .

Az egész regény, valamennyi alakjával együtt olyan irreális, hogy inkább kusza álomnak tetszik, mintsem logikusan elgondolt események sorának. A cselekvés lélekzetvétele szaggatott, néha kifüladó, néha halálosan kimerült. A személyek örökös hajszában élnek, egymást üldözik, késhegyre mennek és a döntő pillanatban leleplezik ártalmatlan voltukat. Hatszor kerül a sor ilyen önleleplezésre ; és a költő fantáziájából telik hat egymástól egészen eltérő verzió ! De a könyv főérdeme nem a külső cselekmény fordulatosságában van, hanem eszmei tartalmában. Nem is igazi detektívregény ez, hanem a fennálló társadalmi rend szatírája és a társadalom ellenségeinek kíméletlen kipellengérezése. Nem jó ez a világ, ahogy most van : bizonytalan és veszedelmekkel fenyegető a sztatikája. De még rosszabbak azok a módszerek, amelyekkel az anarchista a világot fel akarja forgatni. Gyerekes, ostoba és célszerűtlen a forradalmak dinamikája. Hol az igazság ? Ennek a kutatását Chesterton fenntartotta filozófiai művei számára. A regény megtette kötelességét, ha a problémákat csak felvetette, csak érintette. A megoldás nem az ő dolga.

4. St. Francis of Assisi.

A Szent Ferencről írott gyönyörű monográfia első hitvallása a katholikussá lett Chesterton-nak, amelyet később még egy Aquinói Szent Tamás-tanulmány követett. A kisterjedelmű, de rendkívül gazdag tartalmú könyv 1923-ban jelent meg és máig húsz kiadást ért.

A szerző a könyv első fejezetében pontosan megjelöli a célt, amely írásra tüzelte, és a módszert, amelyet célja elérésére választott. Három módszer állt előtte mint lehetőség : leírni

mint a világ egyetlen őszinte demokratáját, a modern gondolkodás előhírnökét, mint a humanizmus első hőjét. Vagy ábrázolni tisztán a hithez, Istenhez való vonatkozásában, aszkéta életmódjában, szent alázatosságában. Ő a harmadik utat választotta: a modern kutatóét, aki csodálja Szent Ferencet, de embernek látja és annak igyekszik láttatni is. Hangsúlyozza, hogy nem mint katolikus beszél (még kevésbé, természetesen, mint materialista); csak mint felvilágosult ember, aki igyekszik egy csodálatos lélek mélyébe behatolni; aki felderíti látszólagos ellenmondásait és következtelenségeit. Mások, Chestertonnál nagyobbak is, próbálkoztak Szent Ferenc lényének megértésével; hisz a hős oly végtelenül vonzó és a feladat mindenekfölött csábító. De ezek a kitűnő emberek, mint Matthew Arnold vagy Renan, nyomban megakadtak, amint előítéleteik összeütközésbe jutottak Szent Ferenc csodáival. Makacs kételkedésük meddőségre kárhoztatta dicséretes buzgalmukat. Mihelyt a szent olyasvalamit tett, amit nem értettek vagy nem helyeseltek, hátat fordítottak neki és nem törődtek többé vele. De ő el van szánva rá, hogy behatol ennek a sokrétű, gazdag emberi léleknek legtitkosabb mélységeibe. Meg akarja érteni, mert nagyon szereti. Szereti gyermekkora óta. És azért elindul azon az úton, amely hite szerint legbiztosabban fog elvezetni Szent Ferenc teljes megértéséhez és értékeléséhez. «Senki sem tudja jobban nálamnál. — mondja — hogy ez az út olyan, hogy angyalok is csak félve járhatják: de bár bizonyos vagyok benne, hogy kudarcot fogok vallani, mégsem félek; mert ő örömmel tűrte el — a bolondokat.»

Hogy behatolhasson hőse lelkének lelkébe, meg kell ismernie a világot, amelybe Ferenc beleszületett. A XII. és XIII. évszázad a világ ébredésének korszaka volt. A kultúra új virágokat hajtott, a művészet kezdett kibontakozni a középkor merevségéből és meddőségéből. E jelentős korszak hajnalán áll Szent Ferenc fölemelt kézzel. Körülötte madarak mámoros éneke köszönti az új napot. És mögötte a nagy, a megváltó hajnal, Pietro Bernardone, a jómódú posztókereskedő, Assisi városának egyik legtekintélyesebb polgára, a maga mesterségére nevelte fiát. Gyermekkora nem mutatott

semmi jelet és csodát, amely elárulta volna eljövendő hivatását. Költő és katona szeretett volna lenni. Bátor volt és jószágos. Jellemének uralkodó vonása a türelmetlenség. Mintha mindig sietős dolga lett volna. Vitéségét elég korán volt alkalma bebizonyítania a háborúban, amely szülővárosa és Perugia között kitört. Fogságba esett több bajtársával együtt. Ezek közül az egyik árulás vagy gyávaság gyanújába esett, s ezért fogolytársai kiközösítették. Ferenc éppen úgy beszélt és bánt vele, mint a többivel. Már ekkor érezte, hogy szeretni tartozik minden embert, de különösen azokat, akiket mások nem szeretnek. «Azokra is hallgatott, akiket maga Isten sem akart meghallgatni.»

Ez időben esett először abba a betegségbe, amely rövid élete folyamán később gyakran megkínozta. Ahogy lassankint fellábadt, hosszan elálmodozott jövőjéről. Mint hőst, mint állig fegyverzett lovast látta magát, mint a hit lovagját, mint nagy fejedelmet, mint dicsőség koszoruzta hadvezért. És még félig sem helyreálltan lóra kapott, elvágtatott és az első forduló után szégyenszemre kénytelen volt hazatérni, mert a kórság újra leverte lábáról. Útjában először találkozott egy leprabeteggel. Leugrott lováról, hozzásietett és átölelte. Ez a találkozás jelképes jelentőségűvé lett a szent életében: teste, esze, szíve, tehetsége, vagyona a szegényeké, üldözötteké, lesújtottaké. Azután tudatára ébred másik hivatásának. Égi szózatot hallott, amely intette, hogy Isten egyháza romokban hever és megparancsolta neki, hogy építse újjá. És Ferenc elindult, hogy az égi szó rendelése szerint cselekedjék, meg sem gondolva végig, mit és miképp kell cselekednie. És újjá építette Szent Damián templomát. Eladta a lovát és eladta atyja posztóját a gazda megkérdezése nélkül. Az apa, akinek nem volt érzéke fia extravaganciái iránt, lecsukkatta, mint közönséges tolvajt. Mikor kiszabadult, a püspök maga elé citálta és kötelességévé tette, hogy a pénzt adja vissza atyjának. Ferenc felállott és így szólt: «Mindezideig Pietro Bernardonét atyámnak neveztem, de most Isten szolgája vagyok. Nemcsak a pénzt adom vissza, hanem mindazt, amit magáénak nevezhet, még a testi ruhámat is, amelyet tőle kaptam». S amint ezt kimondta, levetette ruháit

egy kivételével. És ez az egy szőrből készült ing volt. És ment ki a hideg világba, télvíz idején, egyetlen szál ingben. S ahogy a havas erdőben járt, apátlanul, egy garas nélkül, foglalkozás és reménység nélkül : hirtelen énekelni kezdett. Nem az anyanyelvén, olaszul ; hanem azon a aprovençal nyelven, amelyen a *trouvère*-k Isten dicsőségét, Szűz Máriát és a lovagerényeket zengték. És a templomot most már nem építtette, hanem építette. És nem mások pénzén, hanem a maga verejtékével. Kövekért koldult. Kövekért, nem kenyérért. Megtanulta az építő mesterséget a legfinomabb fogásokig. Nemcsak Szent Damián templomát építette föl, hanem a Portiunculát is, amelyből később a ferencesek első kolostora lett.

Ferencnek ez időben rosszul állt a dolga. Sem vagyona, sem jövedelme, sem világi rangja, tekintélye nem volt. Ellenkezőleg, mindenki bolondnak nézte. És ebben ő maga volt a hibás : ő maga csinált bolondot magából. Ha nem is bolondot, legalább is bohócot. *Isten bohóca* volt, ahogy önmagát nevezte : *le jongleur de Dieu*, a Paradicsom Királyának udvari bolondja. Ehhez mérten alázatos volt és szerény. Tudott örülni a legjelentéktelenebb kicsiségen. Megbecsülte a szerencsét és hálás volt minden adományáért Istennek. A *Poveretto di Dio*, Isten szegénykéje, egyike lett a világtörténelem legvonzóbb alakjainak és legmélyebb hatású hőseinek. Humanista és humorista egy személyben. Költő, akinek élete is a legtisztább költészet. Amit mondott, költőibb volt, mint amit írt. Amit cselekedett, szebb volt, mint amit beszélt. Művészetté avatta az életet, noha ez a művészet nem volt tudatos, nem volt előre terv szerint kidolgozott. Csodálatos zengésű költeményei, amelyek a Napot és Holdat testvérként köszöntik, a világirodalom gyöngyei. Annál értékeesebbek, mert semmiféle tudálékos mythologia vagy vértelen allegória nem ékteleníti el őket. Ő maga teremtett új mythológiát. És ezek a költemények refrainként térnek vissza a szentnek későbbi életfolyásába. Ezek a földöntúli szépségek és elragadtatások szólalnak meg benne a válságos pillanathan, mikor tüzes vassal égették szemét, hogy meg ne vakuljon. «Tűz testvérem, Isten téged széppé és erőssé és hasznossá tett. Kérlek, légy kedves hozzám.» És ha az erdőben prédikált és a

madarak hangos zengésétől nem hallotta saját szavát, akkor szelíden megszólalt: «Édes húgocskáim, ti már elmondottátok a mondókáitokat, most már ideje volna, hogy engem is meghallgatnátok.» És a madarak elhallgattak... Mert varázslatos erő lakozott benne. És ezt a varázserőt ösztönösen megéreztek az állatok is. Sőt, ők talán jobban, mint az emberek.

Szent Ferenc sohasem igyekezett a tömegre hatni, hanem az egyesre. Demokrata volt, nem demagóg. Számára az ember mindig ember volt, aki nem tűnt, nem enyészett el a sűrű sokaságban. Hatásának az volt a titka, hogy soha ember nem akadt, aki, ha ennek a szentnek tűzben égő barna szemébe nézett, ne érezte volna, hogy érdeklí őt a vele szemben álló, legyen az a pápa vagy egy koldus, a szíriai szultán vagy egy erdei útonálló.

Szent Ferenc világtörténeti alkotása a róla elnevezett szerzetesrend alapítása. Mindjárt kezdetben kialakult benne az az elhatározás, hogy rendje tagjaitól megköveteli a hármasság fogadalmát, a szegénység, szűzesség és engedelmisség fogadalmát. De félt, hogy a rend fölé helyezett előljáróság be fogja vinni a rendbe a pompának egy elemét, amely megfosztaná a szerzetesek életét a szegénység és alázatosság szellemétől és virtusától. Hogy a szegénység eszméjét teljes tisztaságában megóvja, úgy rendelkezett, hogy a barátok csaknem nomádok módjára éljenek; hogy bejárják a világot, érintkezzenek az emberekkel, kényszerítsék őket adományokkal egyfelől a lemondásra, másfelől a szerzetesek ellátására és a rend megbecsülésére. Assisi püspöke eleinte elrémült, hogy a Portiuncula lakói milyen szegénységben élnek, hogy azt eszik, amit koldultak, és hogy ágyuk a puszta föld. De Ferenc felvilágosította az egyházfőt: «Ha javaink volnának, fegyverre és törvényre volna szükségünk, hogy megvédelmezzük őket.» Ferenc genialis ösztönrel megérezte, hogy a szerzetesnek ilyen teljességgel nincstelennek kell lennie, hogy nagyszerű hivatását zavar és belső ellenmondás nélkül teljesíthesse. A szerzetes szabadabb, mint a közönséges ember. Független a klastromtól, független a világtól. De a ferences sokkal szabadabb, mint más szerzetes tagja. Mert a többi

szerzet házhoz, földhöz van kötve. De ferences mindenki lehetett, pusztán fogadalom útján, ha hajlandó volt bogyót enni vagy egy falat kenyeret koldulni, bokor alatt hálni, kapuban türelmesen elüldögelni. Ferenc sokat várt a rendkívüli emberektől, akiket rendjébe befogadott. De a rendes emberektől is, akikhez testvéreit elküldötte. A barátoktól elvárta, hogy bőjtöljenek. A laikusoktól elvárta, hogy élelmet adjanak a rendnek. Elvárhatta tőlük, mert szerette és becsülte őket.

III. Ince pápa különös körülmények között adta beleegyezését a szerzet megalapításához. Egy nap föl-alá járkált a Lateran terraszán, mikor hirtelen megjelent előtte egy férfi parasztruhában. Valami pásztorfélének nézte és igyekezett mennél hamarabb lerázni a nyakáról. De az éjjel álmodott: a Laterán-templomot földrengés fenyegette végenyézzel és egyetlen férfi tartotta karyatidként vállán. Ez a férfi a pásztor volt, akit aznap meghallgatás nélkül elküldött volt. Így hívta fel mintegy isteni végzés a Szentatya figyelmét Assisi Ference.

Ferenc nevéhez fűződik a Második és a Harmadik Rend alapítása is. A Második Rend alapításában része volt Szent Klárának, az első főnöknőnek is, aki megszökött a szülei házból, hogy apáca legyen. Hogy Ferenc ebben a szökésben a fiatal lánynak segítségére volt, az elegendő anyagot szolgáltatott a romantikus fantáziának, hogy földi, testi kapcsolatot keressenek Ferenc és Klára között, természetesen alaptalanul. Még nagyobb fontosságú a Harmadik Rend, a laikus rend, amelynek tagjai közé nagynevű világiak tartoztak (és tartoznak), Szent Lajos király, Dante, Galvani, az elektromosság atyja.

Chesterton a hívő hitével beszél a stigmáról, Szent Ferenc csodatévő erejéről, természetfeletti tetteiről; szembeszáll a kételkedőkkel, akik gyarló tudományos készültségükkel meg akarják magyarázni a világegyetem titkait és mindent nemlétezőnek vagy lehetetlennek bélyegeznek, ami nem fér bele mesterkélt rendszerökbe vagy ellentmond az általuk felállított és szentté kanonizált kauzalitási törvényeknek. Chesterton okoskodása szerint az egész történettudomány olyan

emlékekből, följegyzésekből, és hagyományokból áll, amelyek rég meghalt emberektől maradtak ránk örökségül. szem- és fültanúktól a legjobb, krónikasoktól a legrosszabb esetben, akiknek szavahihetőségéről nincs módunkban meggyőződnünk. Ha ily esetekben nem jut szóhoz a tudományos szkepszis, miért követeli jogait akkor, ha természetfeletti jelenségekről és jelentésekről van szó?

Az igazság — Chesterton lelkes hitvallása szerint — az, hogy Szent Ferenczel egy nagy ember és nagy költő vált meg az élettől. Mondják, hogy egyetlenegy keresztény volt, aki a keresztben halt meg; de épp oly igaz az is, hogy egyetlen franciskánus volt — Szent Ferenc. Óriási és üdvösséges volt a mű, amelyet hátrahagyott; csak egyet nem hagyhatott hátra: művészelvét. Mert Ferenc művész volt életében, művész volt halálában. Több joggal mondhatta el magáról azt, amivel Nero búcsúzott el az élettől: *«Qualis artifex pereo.»* Körülötte állottak testvérei barna csuhájukban, azok, akik úgy szerették: Bernardo, legmeghittebb barátja, és Angelo, aki mint titkára szolgálta, és Illés, az utódja, akit a hagyomány Júdásnak akart feltüntetni, pedig csak az volt a hibája, hogy a ferencesek ruháját viselte, a franciskánus szíve nélkül.

És a madarak és a négylábúak megérezték, hogy nagy barátjuk szívverése megállt. És a bűnösök, a kitaláltok, a tolvajok és gonosztevők megborzongtak e pillanatban, mikor pártfogójuk lelke égbe röppent. És a Portiuncula szobáiban és folyosóin a barna öltözetű barátok megállottak, mint bronzszobrok, mikor a Mester közülök elköltözött.

Chesterton, a neofita, új emberként mutatkozik ebben a kis mesterműben. Oda a kétkedés, a gúny, a szellemi felsőbbség fitogtatása, a tiszteletlenség a tekintélyekkel szemben. Mélységes hit szól itt minden szóból s merőben emberi megindultság és részvét a nagy Szenvedő iránt és lelkesedés, lángoló rajongás a tüneményes szentért, aki egymaga áll két világkorszak határvonalán és mint egy nagyszerű híd vezet át a középkor clair-obscur-jéből az újkor világosságába.

Emberi természetét megváltoztatta a hit csodatétele, írói jelleme mint character indelibilis megmaradt. Bámulatosan mély és sokoldalú műveltsége, diadalmas dialektikája,

stíljének ereje és lendülete, gondolkodásának szabatos logikája és érzésének logika feletti, ösztönszerű biztonsága. Talán nem tévedünk, ha a *St. Francis of Assisi*t ítéljük Chesterton legszebb és legmaradandóbb alkotásának.

5. Our Note Book.

A nagy tömegek előtt való népszerűségét — amelyre egyébként sohasem vadászott — G. K. Chesterton az *Illustrated London News*nak, a legelterjedtebb angol képes hetilapnak köszönhette. Itt jelent meg hétről-hétre az *Our Note Book* címmel jegyzett hetiszemléje, amely mindig egy-egy aktuális kérdéshez szólt hozzá, ragyogó elmésséggel, eredeti szempontokkal, maga alkotta publicisztikai stílusban, amelynek szép számmal akadtak gáncsolói és ellenségei, de sokszorta többen irigyei és utánczóí. Tárty szerint lehetetlenség volna ezeket a hetiszemléket csoportosítani. Tártyuk : minden, amit a nap mozgalmas, változatos élete fölvet ; válogatás nélkül kicsiny és nagy, szürke hír és borzalmas szenzáció ; elmélkedés a zongoratanítás szükségességéről és az írás-olvasásnak mennél szélesebb rétegekre való kiterjesztéséről ; népszerű filozófia és még népszerűbb metafizika.

Hogyan keletkeznek ezek az obligát, szerződésileg megállapított, tehát elmaradhatatlan cikkek, azt mindnyájan tudjuk, akik a mesterség igáját hordozzuk. Úgy keletkeznek, hogy kell keletkezniök. Hogy a pontosan kitűzött időre pontosan át *kell* adni a kéziratot. Miről szóljon a kézirat ? Az nem a kiadó, még csak nem is a szerkesztő dolga, hanem az íróé. Törje ő a fejét. Övé a dicsőség, övé a kitűnő honorárium, tehát övé a felelősség is. Még pedig mind a két irányban : a kiadóval és az olvasóközönséggel szemben egyaránt. Egy-két példa szemléletessé teszi azt a robotmunkát, amelyet Chesterton az *Illustrated London News*nál hétről-hétre végzett ; és érthetővé a kedveltséget, amely fáradozásainak jutalmul adatott. Egy elmés riporter megkérdezi Mr. Edisont, a nagy amerikai feltalálót, hisz-e a lélek halhatatlanságában. Éppen Edisonhoz, a rideg technika, a gyakorlat, a tapasztaláson alapuló gondolkodás mesteréhez intézik ezt a

metafizikai kérdést. Chesterton rögtön azzal kezdi Edison válaszában bírálását, hogy az ő együgyű értelme szerint nem kézenfekvő, hogy egy nagyszerű elektromos szakember egyúttal okvetlen szaktekintély legyen a lélek halhatatlansága dolgában is. Mint ahogy a jeles haditudós nem okvetlenül zeneértő, vagy a csodálatraméltó francia szakács nem ért feltétlenül a felső mathézishez. Edison a kérdést intéző újságíróknak ezt mondotta: «Az én elmém képtelen felfogni egy olyan dolgot, mint a lélek. Lehet, hogy tévedek és hogy sok embernek van lelke, ámbar én nem hiszem. De hogy mi az a lélek, az meghaladja az én értelmemet.» Eddig minden rendben van. De ami aztán jön! «Azt hiszem, hogy az energiának az a formája, melyet életnek nevezünk, valamely más bolygóról jött a Földre vagy valahonnan más helyről a végtelenből.» Chesterton ízekre szedi ezt a meglepően gyenge feltevést; felborítja Edison egész okoskodását; egyúttal perbe száll a materializmus okfejtésével. Mert ő hívő és nem materialista. S az ő számára a lélek létezése érthetőbb és természetesebb, mint Edison hipotézise, hogy «minden sejt *tudatosan* igyekszik utánozni az életnek azt a formáját, amelybe az egész test öltözött». — Mikor Ázsia és Európa érdekeszeütközéséről van szó, idézi egy előkelő kapitalista véleményét, amely szerint Kínában minden jól menne, ha visszahívták volna a hittérítőket és otthagyták volna a kereskedőket; és ezzel szembeállítja a maga nézetét: minden jól ment volna, ha visszahívták volna a kereskedőket és otthagyták volna a misszionáriusokat. Hozzáfüzi azonnal, hogy bizonyosan akadtak kellemetlen hittérítők, akik gsefteltek és uzsoráskodtak, mint némely kereskedők; és még bizonyosabban voltak Kínában kellemetlen kereskedők, akik prédikáltak és moralizáltak, ahogy a hittérítők szokták. De azért a civilizáció célja mégis inkább az, hogy eszméket terjesszen idegen népek közt, mintsem hogy nadrágot, cipőt vagy keménykalapot adjon el. A hibát Anglia ott követte el, hogy a kínait rábírta, hogy más kalapot vegyen, de nem hogy fejet cseréljen. És a legnagyobb sikerként azt könyvelhette el, hogy a kínainak eladott egy angol nadrágot és a nadrág hátsó zsebében egy amerikai revolvért. Chesterton

elhibázottnak és kárhozatosnak ítéli Anglia egész ázsiai politikáját: beengedte az ázsiai alattvalókat az angol college-ekbe és kizárta őket a nemzet tanácsából; kinevette őket, ha saját hazájuk öltözékében jelentek meg és kinevette őket, ha európai divat szerint öltöztek; elnevezte a kínait pogánynak, ha ez nem mozgott, és sárga veszedelemnek, ha azután egyszer megmozdult. A rádió értékére nézve is eltérő Chesterton nézete a közvéleménytől. Elismeri, hogy a rádió nagy szolgálatot tesz és örömet szerez azoknak, akiket koruk vagy betegségük megakadályoz a mozgásban. Ily értelemben a rádió karitatív, emberséges értelmét nem lehet vitatni. De egészséges embernek nincs rá szüksége. Épp oly kevésbé, mint egy épkézláb embernek mankóra vagy művégtagokra. Szép a tudománytól, ha azon dolgozik, hogy fogyatékoságainkért kárpótoljon bennünket. De semmi keresnivalója nincs ott, ahol nincsenek ilyen fogyatékoságok. Egy fiatal atléta szégyelje magát, ha otthon ülve hallgat végig egy koncertet, holott csak néhány utcával kellene odébb fáradnia, hogy a hangverseny színhelyére jusson. Még jobban szégyenkezhetik, ha a rádión át a koncertnek csak a felét hallhatja, míg a hangversenyteremben végighallgathatná az egészet. Chesterton tehát azt javasolja, hogy a rádió használatát korlátozzák azokra, akik nem tudnak megenni nélküle és ne engedjék meg egészséges embereknek, akik egyszerűen lusták kimozdulni a házból. Ha X. úr nem tartja a fáradságra érdemesnek, hogy elmenjen meghallgatni a közkedvelt számokat, mért menjenek el a közkedvelt számok X. úrhoz? Igaz, hogy nem megy el hozzá valóságban, csak a hangját küldi; és ez egynémely politikusnak még javára is szolgál, mert így nem látják rút képét és pórias modorát. Ha a prohibicionisták orvosi bizonyítványt követelnek egy pohár pálinkáért, mért ne lehetne orvosi bizonyítványt követelni a rádió használatáért? Miért osztogatnak mankót ezer és ezer embernek, aki nem sánta? A híres Queen's Hall Concert-eket a rádió buktatta meg. Sokan abbahagyták a hangversenyek látogatását azzal az indokolással, hogy otthon kényelmesebben hallgathatnak zenét és még hozzá válogathatnak is benne és — olcsóbban kapják. Chesterton érvei komolyak, ha érvelése

gyakran tréfás is. És kesernyés itala alján mindig van valami igazság. A rádió esetében sok igazság.

A modern élet egy másik *mondain* nyavalyájára mutat rá Chesterton egy cikkben, amely az «élvezetek halmozása» ellen támad. Aki élvezni tud egy jó ebédet, az épp oly kevésbé mohó, mint aki élvezni tud egy jó koncertet. De aki a kettőt egyszerre akarja élvezni, az túllőtt a célon. Az egyiket sem fogja igazán élvezni. Evés-ivás közben beszélgetni olyan régi szokás, mint maga a világ. De a negyedik tényező bekapcsolása a gyönyörűségek közé, elrontja valamennyit. Geniális megoldása annak a problémának, hogyan lehet a muzsikát nem hallgatni és a tulajdon szavunkat nem hallani. Gondoljunk a nagystíliú beszélgetésekre, amelyeket a történelemből és az irodalomból ismerünk; és képzeljük el, hogy ezekbe beledörgött volna egy siketítő rezesbanda. A művészt is sértheti, hogy művészetét ínycsiklandozónak használják fel; hogy hallgatóságának erősítőre van szüksége, hogy valamiképp el tudja viselni a zenét. Nem is szólva a másik művészről, a szakácsról, aki sértve érezheti magát, ha tudja, hogy közönségének dobra és trombitára van szüksége, hogy le tudja nyelni az ebédet, amelyet ő annyi gonddal, becsvágygal és hozzáértéssel készített el. Aki jó koncertet akar végig hallgatni, nem viszi el magával a vacsoráját. Hát ha a zenéhez nem visznek magukkal ételt, miért kívánnak az étkezéshez muzsikát? Ugyanilyen halmozása az élvezeteknek és egyúttal stílustalan dolog a fényűző ebéd egy expresszvonaton. A vonattal szemben igényünk van a gyorsaságra. Hogy utazás közben ehetünk is, az már maga egy plus. Vegyük hozzá, hogy a vasuti érkezőben az ebéd hosszú, az idő rövid.

A krónikás nem kicsinyel, nem néz le semmi tárgyat, mert a legjelentéktelenebben is megtalálja a jelentőst, a napi eseményben a maradandó értéket, a banalitásban a tanulságost, a múltóban a halhatatlant. Egyik héten a cselédkérdésről elmélkedik, a másikon a történetírásról; majd a komikumról, majd az izlésváltozásról. Mindig érdekesen, mindig elmésen, mindig emelkedett nézőpontból. Ezek a heti krónikák csak forgácsai egy nagy gondolkodó szellemének; de épp

úgy magukon hordják kiváltságos írói egyéniségének bélyegét, mint a nagyterjedelmű tanulmányok és regények.

G. K. Chesterton halálát méltó melegséggel gyászolta nemzete. De a nagy író minden nyilatkozásában világszellemnek mutatkozott, a szellem világpolgárának. S ezért a halála okozta fájdalmas gyászból részt kérnek valamennyi kultúr-nemzetnek azok a gyermekei, akiknek fogékonysága, műveltsége és a nagyok iránt való tisztelete éppen a nemzeteket kultúr-nemzetekké avatja.

SEBESTYÉN KÁROLY.

LISZT FERENC SZÁRMAZÁSA ÉS HAZAFISÁGA.

— Második és utolsó közlemény.¹ —

De a *Liszt* családnév nem magyar eredetű?

Mint láttuk, a magyar nemesi Liszt nevek erdélyi szász, vagyis német eredetűek voltak. A mi Ferencünk (nem magyar nemes) családjának neve pedig szintén nem lehet magyar eredetű. Nemcsak azért, mert Liszt nevű magyar család tudunkkal sehol sem él. Ha a későbbi századokban elvéve elő is fordul, annak *Listből* való német eredetét mindig ki lehet mutatni. De főleg azért, mert a magyar családnevek majd mind korábbi egyéni nevekből (személynevekből) váltak családnevekké. Már pedig Árpád-kori oklevél-táraidnkban sehol legcsekélyebb nyomát sem találjuk annak, hogy az Árpádok korában egyes Liszt nevű magyar emberek éltek és szerepeltek volna (kiknek nevéből aztán esetleg magyar családnév is fejlődhetett volna). A mi Ferencünk (német nemzetiségű) családjának *Liszt* (régibb írásmód szerint *List*) neve tehát csakis német eredetű lehet.² Van is a németben

¹ Az előbbi közleményt lásd a *Budapesti Szemle* 1937. évi 720. számában.

² Megkísérelték Liszt Ferencnek a családnévét horvátból is levezetni. Ennek indító oka egyfelől az lehetett, hogy Nyugat-Magyarországnak azon a vidékén, amelyen a List-családnév előfordul, már a XV. század óta a töröktől hazájukból északra szorított horvátok telepedtek le. Másfelől pedig a *list* szó a horvátban is előfordul levél-jelentéssel. Franz Xaver Kuhač-Koch a zágrábi *Kolo* című folyóiratban tette közzé Liszt-émlékezéseiben ezt a fejtegetést, amelyet Dragan Dujmušić németül is megjelentetett a *Musica Sacra* regensburgi folyóirat 1910. évf. 11. sz.-ában. Ott egész csomó *List*, *Listhius*, sőt *Liszt* nevű horvátot sorol fel. De semmi bizonyítékot sem közöl arra vonatkozólag, hogy Liszt Ferenc családjának ezekhez bármi köze is

List főnév, melynek a mai németiségben *ravaszság* a jelentése. (Csakhogy a mi Ferencünk családjának a neve ebből a német *List* főnévből nem származhatott, mert sehol a világon nem neveztek el egy embert *elvont jelentésű* főnévvel. Pl. nálunk magyaroknál voltak Eszes, Okos, Ravasz, Nagy, Kis, Erős, Gyöngye stb. nevű emberek, kiknek egyéni nevéből utóbb családnév is lett, de Eszesség, Okosság, Ravaszság, Nagyság, Kicsiség stb. nevű emberek sohasem voltak, s ezért ilyen magyar családneveink sincsenek. A német *List* családnév tehát szintén nem származhatik az 'eszesség', 'okosság' vagy akár 'ravaszság' jelentésű német *List* főnévből. De igenis származhatik az eredetileg talán 'Eszes' vagy 'Okos' jelentésű ófelnémet *Listhart* személynévből, melyből később csakugyan családnév is lett a németben. (Ennek előfordulnak *Listher* és *Lister* változatai is.) Ennek az egykori német *Listhart* személynévnek lehetett becéző rövidítése a német *List* személynév, melyből aztán utóbb családnév is lett.¹

Német földön a *List* családnév már a XII. század elejétől, Bécsben és környékén a XIII. század végétől kimutatható. Nyugat-Magyarországon is igen régi és elterjedt családnév. A középkortól fogva mind sűrűbben fordul elő. Vitéz Házi Jenő soproni oklevéltárának 11 kötetében is gyakori.² 1424-ben Niklas List (Nikl Lyst) és Wolfhart Lyst, 1426-ban Wolfell Lyst a soproni adózók jegyzékében szerepelnek, 1425-ben Hans der List soproni polgár, 1429-ben Nikl Lyst, 1433-ban Stephel List a bordézsma-jegyzékben fordulnak elő, 1437-ben és 1440-ben Stephan List az adózók névjegyzé-

ett volna. E mellett a *list* szónak horvát értelme ('levél') éppen olyan pejorativ, mint a magyarban a 'liszt'. De ellene szól elvont jelentése is, mint fentebb a szövegben kifejtjük.

¹ Lásd Heintze—Cascorbi: *Die deutschen Familiennamen geschichtlich, geographisch, sprachlich*. 6. Aufl. Halle 1925. S. 263. — A nyelvészeti útbaigazításokért Horger Antalnak tartozunk őszinte hálával.

² Házi Jenő: *Sopron szabad királyi város története*. Sopron, 1921—36. — V. ö. még *Deutsches Geschlechterbuch*. Herausgegeben von Bernhard Koerner. Grlitz 1923, Bd. XLI, S. 427—447 és Bd. XLIII, S. 467—474.

kében, 1451 és 1459 közt Steffel List többször szerepel az adó- és bordézsma-jegyzékekben. 1452-ben Gënglein List végrendelezik, 1454-től 1489-ig Gëngel List igen gyakran fordul elő az adó- és bordézsma-jegyzékekben, 1456 és 1459 közt pedig Wolfgang List névével találkozunk ugyanott, 1459-ben Wolfgang List és neje, Kunigunda, házukat eladják, ugyanebben az évben Geryg List neve előfordul a bordézsma-jegyzékben, 1473-ban pedig a pozsonyi születésű Stefan List Sopronban pap.

A Frigyes római-német királytól (később mint német császár III.) 1448-ban kiállított német oklevél, amelyet a *Pesther Tageblatt* 1839. december 28-i száma közöl és amelynek Koudela ¹ oly nagy fontosságot tulajdonít, egy 1397-ben Magyarországon született Wolfgang Liszt stájerországi helytartóról szól, aki 1462-ben halt meg Magyarországon. Már az egymásnak ellenmondó dátumok (keltezve 1448-ban 1462-es elhalálozásról!) megingatják ennek a sohasem látott oklevélnek hitelességét. A Liszt nevet valószínűleg csak az ujság írta így magyarosan Liszt Ferencre való tekintettel. Aztán a Wolfgang keresztnév, a stájerországi helytartói szolgálat annál a Frigyesnél, aki mint Magyarország ellensége a nyugati határmenti részt megszállta, a későbbi V. Lászlót és a magyar szent koronát pedig hatalmában tartotta. mind arra vall, hogy csakis nyugat-magyarországi németről lehetett szó. A «történetkritikailag igen ingatag adatokra» tehát éppen Koudela épít, amikor «észszerű valószínűségek» alapján a Liszt-család magyar eredetét ilyen adatokból akarja levezetni, amelyek szerinte «inkább érdemelnek hitelt s bizalmat — minden hézagosságuk mellett is —» (!). Vagy amikor még ma is az (1676 után kihalt!) Köpcsényi Liszthiekkal hozza Liszt Ferencet vonatkozásba. Az a *Buda-Pesti Rajzolatok* 1839. december 17-i számában is közölt másik oklevél, amelyet gróf Thurzó György intéz Bécsből 1606. június 18-áról nemes Liszth Gáspárhoz Pozsonyba magyar nyelven, szintén nem bizonyít semmit, mert itt ismét csak a Köpcsényi Liszthi-családdal való rokonságról van szó, lévén Liszthi Anna

¹ I. m. 6. l.

Rozinának Thurzó Szaniszló a férje. A Liszthiek erdélyi szász eredetéhez és kihalásához pedig immár kétség sem fér. De különben is hogyan képzelné Koudela ezzel a Wolfgang Liszttel és Liszth(ius) Gáspárral összekapcsolhatónak List Sebestyén zsellér családját?

Sajnos, akárhogy is kutatunk, a Liszt-család ismert családfáján List Sebestyén második feleségén, Sándor János özvegyén kívül egyetlen magyar nevet sem találunk. De még az oldalágakon, sőt még a keresztszülők között sem. Egészen egyedülálló kivételek Liszt Ferencnek magyarnevű keresztszülei. Német volt az egész család minden atyafiságával és többé-kevésbé a vidék is, ahol laktak. A nyugat-magyarországi Rajkán és Oroszvárt még ma is élnek a mi Lisztünk családjával rokon Listek és leányági leszármazók. Ottani kutatásainknak meg is lett a visszhangja, mert az öreg nénik jelentkeztek a plébánosnál — az «örökségért»... Az elszakított területen pedig, az ú. n. Burgenlandban, Németjáfalu (Deutsch-Jahrndorf), Gálos (Gols), Boldogasszony (Frauenkirchen) és a Fertő-tó környékén Nezsider (Neusiedl am See) fennmaradt anyakönyvei minden időből tüntetnek fel *List*, *Listel*, *Listl*, *Lüst* és *Lüstl* nevű családokat. A kismartoni List Sámuel 1777-ben nyomatta ki orvosdoktori értekezését Nagyszombatban. Wamser nézete szerint Liszt Ferenc ősei is valószínűleg a Fertő-tó környékéről, Nezsider vidékéről erednek, mert több List-család, így egy-egy Rajkán, Oroszvárt és Nemesvölgyön, erről a vidékről származott.¹ Egy másik, evangélikus List-család János (Hans) őse pedig Gálosról vándorolt Rajkára. A rajkai anyakönyvekben az első List névvel 1711-ben találkozunk. Ebben a bejegyzésben fordul elő: «1711 den 5 Febr. ist begraben worden ein armes Weib: List Elena alt bey 31. Jahr». Ezenkívül a magyaróvári királyi hercegi uradalom rajkai jobbágyai között már az 1768. december 5-i összeírásban van egy Andreas *Liszt* (igy!),² a

¹ I. m. S. 30.

² Országos Levéltár, «Helytartótanácsi levéltár, Tabulae Urbanales Comitatus Mosoniensis, Conscriptio Oppidi Rajka ad Regio Archi Ducale Dominium Magyar Óvár pertinentis. 1768.»

fentebb már említett 1773-iban ugyancsak szerepel a zsellérek közt Rajkán Andreas List, az 1776. január 16-i croszvári összeírásban pedig egy Paul List nevű zsellérről találkozunk.¹ Hogy azonban Sebastian List, Ferencünk dédapja, honnan került oda és hol született, azt mindmáig kinyomoznunk nem sikerült.² Sőt remény is kevés van hozzá az anyakönyvek késői kezdete miatt. Legfeljebb a véletlen jöhet segítségül. Miután egészen egyszerű, szegény és jelentéktelen jobbágycsaláddal állunk szemben, a régebbi időre vonatkozólag az anyakönyvi bejegyzéseken kívül egyéb oklevélre nem is lehet számítani. A jobbágyösszeírások meg családtörténeti feljegyzéseket nem tartalmaznak.

*

Ha most már ismerve a leszármazási és névelemzési adatokat, amelyek a List-család német eredete mellett szólnak, behelyezzük magunkat a múlt század első felébe és különösen a nyugatmagyarországi kultúrkörnyezetbe, ugyanerre az eredményre kell jutnunk. A század elején úgyszólván még csak az alsóbb néposztályok beszélnek magyarul. A kis magyarországi értelmiségi réteg nyelvben és kultúrában még erősen német. Kisfaludy Károly testvérével németül levelez, báró Jósika Miklós Bécsben német drámaírással kísérletezik, gróf Mailáth János csak a huszas évektől kezdve adja ki könyveit magyarul is, a német anyanyelvű báró Eötvös József *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra* című kétkötetes művét előbb Lipcsében jelenteti meg németül. 1847. november 12-én V. Ferdinánd nyolc magyar szóval nyitja meg a pozsonyi országgyűlést. Először magyarul. S valaki ezt írja naplójába: «Alles war ergriffen, viele weinten.» Aki ezt írta, Széchenyi István volt, a legnagyobb ma-

¹ U. o., «Urbarial-Tabelle des Marktes Karburg, 1776».

² Schrader szerint Alsó-Ausztriából vándorolt be, de bizonyítékokat nem közöl. (I. m. S. 12.) Kétségtelen, hogy az 1715-i és 1720-i jobbágyösszeírásokban Rajkán és a vele szomszédos Oroszvárt nem fordulnak elő Listek. Így minden valószínűség szerint csak később vándoroltak oda, s az sem lehetetlen, hogy Ausztriából.

gyar, és ő is németül írta. Tudjuk róla, hogy csak felnőtt korában tanult meg magyarul. Naplóját és leveleit németül írja, németül gondolkodik és álmodik. Főuraink mind németül nevelkednek és beszélnek. Az Esterházy hercegi uradalmi tisztviselők urukkal együtt úgyszólván csak németül beszélnek. Az uradalmi könyveket, a számadásokat, a szegődményes (konvenció) könyveket (Salärbücher) németül vezetik. Ebben a környezetben Liszt Ferenc nagyatyjának és atyjának nem is volt rá szüksége, hogy magyarul megtanuljon.

A felsőbbeknek a magyar nyelv elsajátítására az ösztönzést csak a bécsi kormány germanizáló törekvése adja meg. Ez ugyanis az elnemzetlenítés eszközével akarja szolgálni a racionalista eredetű államegység eszméjét. E korban még nálunk is az államnemzet fogalma uralkodik, amelynek következtében a városi németiség, nemzetiségi öntudatának hiányában, büszkén nevezi magát «hungarus»-nak. Ez szerintük nem népnév, hanem az állam polgárainak gyűjtőfogalma. A pesti német színház homlokára «Ungarisches Nationaltheater» feliratot akarnak alkalmazni. A század derekáig azonban a magyar kultúra már valóban meghódította magának a német eredetű városi polgárság javarészét. Ezek könnyen csatlakoztak a magyar kultúrközösséghez, miután a bécsi kormány elszigetelő politikája elállta útjukat, hogy a nagy német nemzeti közösség tagjai lehessenek. A nyelv, a nemzet és az állam kapcsolata ebben a politikai elnyomásban lesz tudatos. A romantikus nemzedék számára nemzet és nyelv immár elválaszthatatlan fogalmakká váltak.

Ez a magát «Deutsch-Ungar»-nak nevező nyugat-magyarországi német típus volt az, amely kezdettől fogva egy nemzeti közösségbe tartozónak érezte magát a magyarsággal és büszke volt rá, hogy beletartozhatik ebbe a magáról annyit tartó nemzetbe. A magyar nép hősiesség multjának csodálata volt az alapja a hazai németiség vonzalmának, tiszteletének és ragaszkodásának. Ez a XVIII. században bevándorolt németiség nem volt éppen a legkiválóbb elem. Ezek a telepek részben vándorlegények, hazájukból kiűzött emigránsok. Jólesett nekik a szíves fogadtatás, megbecsülték a magya-

rok részéről feléjük nyújtott jobbot és hamarosan német szóval bár, de magyarnak vallották magukat. «Wie glücklich ist der deutsche Mann, der unter Ungarn deutsch sprechen kann» — hangzott az ének. Nyilvánvaló, hogy az ütött-vert telepest büszkeség töltötte el, hogy a mesterségekben elmaradt és éppen a kézműves németek munkáját értékelő magyarság, a magáról oly sokat tartó, rendkívül önérzetes magyar nemzet befogadta. Az Ankerschmidtek e fajtájából kerülnek ki Engel, Fessler, Genersich, Glatz, Rösler. Schedius, Schwartner és mások, akik ugyan németül írnak, de akikre a magyar nemzet mindig büszkeséggel tekinthet. Az elnyomatás, majd a romantikus újraébredés hatása alatt a magyar fejlődés határozottan halad a nemzetállam követelménye felé. Ekkor már a magyarság csak azt hajlandó magyarnak elismerni, aki nyelvében is magyar. És a nyugatmagyarországi városi németiség széles rétegeiben aláveti magát ennek a felfogásnak. Fiait magyar szóra küldi a Dunántúlra és az Alföldre. A magyarság természetes beolvasztó hatása egyetlen nemzetiséggel szemben sem nyilatkozik oly eredményesen, mint éppen a nyugat- és felsőmagyarországi németiséggel.¹

Ilyen nyugatmagyarországi «Deutsch-Ungar» családból származott Liszt Ferenc, akinek már atyjában jelentkeznek azok az érzelmek, amelyek a magyarsághoz láncolták. Ha Liszt Ferenc köztünk maradhatott volna, és életkörülményei nem kényszerítették volna külföldön élésre és örök vándorlásra, akkor bizonyára megtanulta volna nyelvünket és éppen olyan jó magyar lett volna, mint az a sok németnyelvű magyar, akinek elődei a mult század elején még tisztán a német kultúrkörhöz tartoztak. Ebben az esetben fel sem vetődhetett

¹ V. ö. Szekfű Gyula: *Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez*. Budapest, 1926. — U. ő: *Három nemzedék és ami utána következik*. Budapest, 1934, főleg 41. s k. l. — Pukánszky Béla: *A magyarországi német irodalom története*. Budapest, 1926, főleg 449. s k. l. — Kornis Gyula: *A magyar művelődés eszményei 1777—1848*. Budapest, 1927, főleg II. k., 83. s k. l. — Farkas Gyula: *A magyar romantika*. Budapest, 1930, főleg 178. s k. l. és 208. s k. l. — U. ő: *A «Fiatall Magyarországnak» kora*. Budapest, 1932, főleg 83. s k. l.

volna Liszt Ferenc nemzetiségi hovatartozóságának a kérdése.

Ma azonban nem forog fenn semmi kétség a tudományban a felől, hogy a nemzetiségre nem a faj és nem a nyelv, hanem egyedül a belső érzület a döntő. A történelmi és hagyományos sorsközösség tudata teszi ki valakinek a nemzetiségi érzését. Ezzel szemben a német fajelmélet egyedül áll. Liszt legújabb életrajzírója, Engel königsbergi egyetemi tanár, pl. azzal kezdi, hogy abban az időben, amikor Liszt született, nem a fajiság (Volkstum), hanem a nemzetiség (Nationalität) iránt érdeklődtek.¹ Ámde a faj élettani fogalom, amely alá az ember csak fiziológiai szempontból tartozik. A nemzet azonban mint kulturális sorsközösség elsősorban szellemi és nem biológiai fogalom.² Ha a faj vagy a név lenne a döntő, akkor Petőfi Sándort, Petrovics Istvánnak és a tót cselédnek, Hruz Máriának a fiát, nem tekinthetnők magyarnak. Ugyanígy Zrínyit és Hunyadit sem. De még az anyanyelv sem döntő, mert pl. Apponyi Albertnek is német volt az anyanyelve, és csak később tanult meg magyarul. Lisztnél sem a fiziológiai származás és az anyanyelv a döntő tényező, hanem az, ami érzéseiben, lelkiségében és műveiben nyilvánult. Klasszikusan mondotta budapesti látogatása során Raabe, Liszt nagy életrajzírója: «Talán a további kutatások és életrajzírók kimutatják, hogy a Liszt-család német eredetű, de ez Liszt Ferenc magyarságának értékéből nem von le semmit, mert ő [és mi bátran hozzátehetjük: atyja is] mindig magyarul érzett és magyarnak vallotta magát.»³

Jóllehet tehát Liszt Ferenc német fajú és német ajkú szülőktől származott és nyelvünket különös életkörülményei

¹ Hans Engel: *Franz Liszt*. Potsdam 1936, S. 6. Már magáévá teszi Wamser fejtegetéseit tévedéseivel együtt. Így többek közt azt állítja, hogy Listből csak a doborjáni (?) hivatalos papirosokon lett Liszt (S. 7). Ő is így ír: Franz List (später Liszt geschrieben) (S. 8), stb. — V. ö. ugyancsak tőle: *Franz Liszt — Deutscher!* Deutsche Musik-kultur Jg. I, Kassel 1936, H. 2, S. 102—103.

² V. ö. Csekey István: *A német vezéri állam*. Szeged, 1936, 26. k. l.

³ Budapesti Hirlap 1935. október 18.

miatt nem beszélte, mégis magyar volt és marad egyedül és kizárólag azért, mert annak érezte és vallotta magát. Sohasem mondotta magáról külföldön sem, hogy ő német vagy francia, jóllehet franciául beszélt legszívesebben, valamint ezen írt és gondolkozott is. Már a gyermek Liszt franciául levelezett német anyjával.¹ Ellenben magyarnak vallotta magát ezerszer és ezerszer írásban és szóban, nyilvánosan és magánbeszélgetésben, műveiben és leveleiben.² Magyar volt szóval és tettel egyaránt. Pedig nemzetiségének meghatározására mégis csak ő maga volt a legilletékesebb. E mellett Liszt volt olyan nagy egyéniség, hogy ezt a hovátartozási vallomását el is higgyük neki. Amikor a Lisztet a németiség részére kisajátító nagynémet írók azt hozzák fel, hogy az «Ungar» szót Liszt is múlt század eleji értelmében használta, a nélkül, hogy ezzel nemzeti hovátartozóságát akarta volna kifejezni, azok számára idézhetjük Liszt iratainak azokat a helyeit, ahol kifejezetten a «Magyar» kifejezés-

¹ La Maratól kiadott 102 levele közül, amelyet anyjához írt, csak 12 német, az sem teljesen, a többi francia. 1851. február 21-ről ezt írja anyjának: «Da Sie meine deutschen Briefe nicht mögen, will ich künftighin in klarem präzisen Französisch zu Ihnen reden.» (S. 95.) — 1857. április 27-ről pedig így ír: «Da Sie nicht mehr fließend deutsch lesen können, will ich Ihnen französisch aus vollem Herzen sagen, dass ich Sie kindlich liebe . . .» (S. 111.) — 1840. december 5-én írja magyar barátjának, Schobernek: «Verzeihe die *Orthographie* und *Kalligraphie* dieser Zeilen! Du weisst, dass ich gar nie Deutsch schreibe; Tobias [Haslinger] ist, glaub' ich, der einzige, der deutsche Briefe von mir erhält.» (*Briefe* Bd. I, S. 41.) — Joachimnak írja 1854. március 28-án: «Was sagst Du zu meiner Deutsch Schreiberei? — Ich gäbe viel dran, wenn ich es nach und nach so weit bringen könnte, meine Aufsätze deutsch zu redigieren. — Es fehlt mir aber durchaus der Fingersatz der Syntax!» (*Briefe von und an Joseph Joachim*. Gesammelt und herausgegeben von Johannes Joachim und Andreas Moser. Berlin 1911—12, Ed. I, S. 179.) — Veje, Bülow írja neki 1855-ben: «Entschuldige, dass ich Dir heute deutsch schreibe.» (*Briefwechsel zwischen Franz Liszt und Hans von Bülow*. Herausgegeben von La Mara. Leipzig 1898, Bd. I, S. 128.)

² Legfontosabb idevágó nyilatkozataink csoportosítását lásd Csekey: *Franz Liszt und Ungarn*. Revaler Bote 3. Mai 1926. — U. ő: *Franz Liszt's Ungarhum*. Pester Lloyd 24. Oktober 1926, Morgenblatt.

sel illetve magát és hazáját. Csak egy mondat álljon itt, amely eddig nem került még a közhelyek sorába. Gouzien Armandnak, a művészeti ügyek felügyelőjének, írja Párizsba 1879. júliusában: «A magyar zenét illetően barátaim azt állítják, hogy eléggé közreműködtem elterjesztésében; mintegy tizenöt rapszódia (közülük 6 zenekar számára), a *Koronázási mise*, a *Hungaria* című szimfonikus költemény és több *Magyar induló* bizonyosságot tesz a művészetben kifejtett tevékeny hazafiságomról. Bizonyos magyar tulajdonságok, szomorúak és nemesek, velem születtek, és szívem teljességével adom hozzájuk azt a kevés tehetséget, amelyet több mint 50 esztendő szakadatlan munkájával szereztem.»¹

Abban azonban nincs igaza Raabénak, amikor azt igyekszik bizonyítani, hogy Magyarország Lisztnek csak szülőföldje volt, de nem a hazája. Hogy nemzetköziség jellemezte volna a világ nagy, fáradhatatlan vándorát. Igaz, hogy Liszt alkotásai révén mindenkié, de lényének bensőjében mégis csak magyar volt. Ez a belső magyarsága volt az, ami lényét és művészetét kortársaiétól elválasztotta, amit benne az idegenek is megcsodáltak. Bizonyos, hogy a világjáró romantika korszakában, amikor Vörösmarty és társai annyira átfűtik a magyarság öntudatát, Liszt is azok közé a lelkes magyarok közé tartozott, akik előtt nem annyira a nemzet valósága, mint inkább annak romantikus eszménye lebegett. Gondoljunk csak a pesti árvíz alkalmával 1838-ban Massart-hoz intézett levelére, amelyben így kiált fel: «Ez Magyarország, az a pompás, termékeny föld, amely annyi jeles fiat szült! Ez az én hazám! És én is . . . ehhez az ősi, erős fajhoz tartozom, én is fia vagyok ennek az őserőtől duzzadó, zabolátlan nemzetnek, amely biztosan még jobb sorsra van kisze-melve!»² Bizonyos, hogy nem a sváb legényekre gondolt hazafiságának, a magyar hazára eszmélésének ebben a magasan zengő ódájában. De jól esett neki, hogy fia lehetett az Európa-

¹ *Briefe* Bd. VIII, S. 352. «Certains modes magyars» — írja — és nem «hongroises». — V. ö. Csekey István: *Liszt Ferenc Szegedért*. Napkelet XV. évf., 1937, 10. sz. 680. 1.

² Franz Liszt: *Gesammelte Schriften*. Herausgegeben von L. Rammann. Leipzig 1880—83, Bd. II, S. 223 f.

szerte hős és lovagias gyanánt tisztelt magyar nemzetnek és ezért ragaszkodott annyira a magyarsághoz. Mint ebben, későbbi leveleiben is mindig *magyar hazájáról* emlékezik meg. Ellenben egyetlenegyszer sem írta le ezt a kifejezést, hogy «német hazám».

Később azután mint a tőle megalapított zeneakadémia elnöke hosszabb időt töltött közöttünk. Ekkor már a magyar nemzet tragikus sorsára is ráeszmél. Ekkor törnek elő belőle az utolsó magyar rapszodiák, ekkor adja bele magyar lelkét a *Magyar történelmi arcképekbe*. Mert magyarságának legkifejezőbb eszköze volt a muzsikája. Londonban élő egyik legnagyobb tanítványa, Frederick Lamond írja: «Miként Petőfi költeményeivel, Jókai regényeivel, úgy Liszt zenéjével örökítette meg korának magyar szellemi életét. Liszt zenéje hangokba sűrített magyarság.»¹

Amerre jár, uralkodók ajtói nyílnak meg előtte. Hozzá írt versek százait szórják széjjel a hangversenytermekben.² Hercegnők omlanak lába elé. És ez a nagy ember, korának ez a leghíresebb embere, a mienk. Mint nemzeti hős áll hazája előtt.³ Vörösmarty, a nemzeti dicsőség koszorús dalnoka, ódájában hű rokonnak köszönti a nagyvilág hírhedett zenészét, Petőfi pedig elszavalja a szívbe markoló költeményt Liszt születésnapján a pápai főiskola képzőtársaságának ünnepélyén.⁴ 1856-ban írja Liszt: «Bebizonyult és kétségtelen, hogy a nemzeti büszkeség alkotóeleme vagyok.»⁵ Amikor Rákóczi-indulójával tomboló viharként ragadja magával a magyar közönséget, majd megalkotja rapszodiáit és többi műveit: a nemzeti zene géniuszának megtestesítőjét látják benne, akit most már elszakíthatatlan szálak fűznek nemzeté-

¹ Prágai Magyar Hirlap 1935. szeptember 28.

² Lásd Csekey—Diósi, i. m. — Karl Theodor Bayer: *Franz Liszt in der Dichtung*. Deutsche Musikkultur Jg. I, 1936, H. 4, S. 226—232; H. 5, S. 285—296.

³ V. ö. Prahács Margit: *Liszt Ferenc és a magyar műveltség*. Magyar Szemle XXVI. k., 1936, 1. sz. 57. s k. 1.

⁴ Lásd Kumlik Emil: *Liszt Ferenc magyarsága*. Budapesti Hirlap 1911. augusztus 6.

⁵ *Briefe* Bd. III, S. 77.

hez. A romantika korszakában Európa a rapszódiaikon keresztül vesz tudomást a magyar szellemiségről. Addig csak a magyar hősiességet ismerte. Liszt mint a legteljesebb, legmérbelibb magyar romantikus fáklyavivője lehetett a nemes európaiságnak is.¹

Egy olyan mély, teljes, tisztuló és egyre tökéletesedő lélekből, mint amilyen Liszt Ferencé volt, nem is hiányozhatott a hazaszeretet érzése. Annál sokkal bölcsőbb is volt, hogy a nemzetköziség álláspontjára helyezkedhetett volna. Aki olyan mélyen látott bele a művészet lelkébe, mint ő, jól tudta, hogy az mindig valamely nemzet szívéből fakad. Ez adja meg egyéni jellegét, gazdagságát és színpompáját.² Zenéjének ebben volt korában is a legnagyobb hatása. És bennünket jogos büszkéséggel tölthet el, hogy a szellem e fényes századát a magyar föld és nemzeti lélek ilyen szellemmel tudta megajándékozni és ilyen értékkel tudta gazdagítani.

Ha az ember rátekint a régi Moson megye térképére, szinte eltűnődik, hogy mit adtak ezek az egyszerű német községek Magyarországnak, illetőleg az egész világnak. Ha csak a zenészeket vesszük: Rajka Liszt György Ádám születési helye, Nemesvölgy Liszt Ádámé, Köpcsényben született Joachim József, Boldogasszonyban Mosonyi (Brandt) Mihály, a Nemesvölgytől tíz kilométernyire Ausztriában fekvő Rohrauban Haydn József, akinek magyarok voltak az ősei,³ és Pozsonyban látta meg a napvilágot Hummel János.⁴ Ezek a felsorolt helyek egy húsz kilométeres körzeten belül fekszenek, tehát majdnem szomszédai egymásnak. Ha a hiencek és heidebauerek földjén e zenei tehetségek

¹ V. ö. Hankiss János: *Liszt Ferenc nyomai a francia irodalomban*. Budapesti Szemle CCXXXV. k., 1934, főleg 328. s k. l. — U. ö.: *Lumière de Hongrie*. Budapest 1935, p. 90 et s.

² V. ö. Pauler Ákos: *Liszt Ferenc gondolatvilága*. Budapest, 1922, 56. l.

³ Lásd vitéz Házi Jenő: *Haydn József zeneszerző ősei*. Kl. a «Soproni Hírlap» 1935. február 17—24-i sz.-aiból. Sopron, 1935.

⁴ V. ö. Karl Benyovszky: *J. N. Hummel, der Mensch und Künstler*. Bratislava 1934.

közt a vérségi kapcsolat ki nem mutatható, akkor mégis csak a földben, a tájban, a hazában kellett lennie annak a csodálatos erőnek, amely ezeket kitermelte. És még egyben : ennek a területnek nagyon szerencsés vérkeveredésében. Már ősidők óta magyarok, majd németek, utóbb horvátok laktak ezen a határmenti részen. A honfoglaló magyarság, miként az ősi helynevek is bizonyítják (Alsó- és Felsőlövvő, Alsó- és Felsőőr, Oroszvár, Óvár, Újvár, Sárvár stb.), itt már korán megtelepedett és határőrségi berendezéseket létesített. Később a magyarság ezen a határterületen egyre inkább megfogyatkozott és helyét a németységnek, majd a horvát-ságnak adta át. Ma is ilyen a népesség megoszlása, csak a németség javára egyre veszít a másik két nemzetiség.¹ A Liszt-ősöket közelebbről érintő falvak közül Rajka népessége 1659-ben még német, horvát és magyar, 1890-ben már német ; Oroszváré 1659-ben horvát, 1890-ben német. Nem igen lehetne ezen a vidéken olyan községet találni, amelyben nem volna vérkeveredés kimutatható. Bizonyos, hogy magyar vér is jutott mindenüvé elég. És így aligha tévedünk, ha ennek a határvidéknek kiváló emberpéldányait részben ennek a rendkívül szerencsés magyar, német és szláv vérkeveredésnek tulajdonítjuk.

*

Ha most már elővesszük azt az emlékbeszédet, amelyet a Liszt-emlékév megnyitására 1935. október 21-én mondott a magyar zenevilág egyik legjelentékenyebb alakja² és csak egyetlen bekezdésének állításait szembehelyezzük a fentebb egészen összesűrítve kifejtettekkel, akkor a következő

¹ V. ö. Elemér Moór : *Westungarn im Mittelalter im Spiegel der Ortsnamen*. Szeged 1936, főleg S. 312 f. — Kogutowicz Károly : *Dunántúl és Kisalföld*. II. k., Szeged, 1936, 60. s k. l.

² Közölte A Zene XVII. évf., 1936, 8—10. sz. 136. s k. l. — Újra közölve a *Liszt a miénk!* című, 1936. decemberében megjelent kötetben, 12. l. Sajnálatos, hogy a szerző még akkor sem vett tudomást az újabb kutatások eredményéről. Ha csak a mi egészen rövid Liszt-életrajzunkat elolvasta volna, amelyet a Liszt-verskötet bevezetéseként közöltünk, egész csomó tévedést kijavíthatott volna.

kép tárul elénk. A helyesbítéseket szögletes zárójelben adjuk.

«Liszt eredetére vonatkozólag teljesen megbízható adataink vannak. [Most már igen, de akkor még nem voltak.] Raabe Péter dr., ki Lisztről kitűnő németnyelvű életrajzot adott közkézre, eredetére alapos kutatásokat végzett. [Azzal kezdi az életrajzot, hogy ő nem tudós, hanem muzsikus; így Liszt származását illetőleg semmi újat sem közölt.] Az Orsz. Liszt Ferenc Társaság [1935] október 21-én tartott ünnepi ülésén kijelentette, hogy a Liszt-család német eredetét *nem lehet* megállapítani. [A folyóirat megelőző lapján olvassuk Raabe beszédének kivonatát, amelyben ezt mondja: «Liszt Ferenc őseinek magyar vagy német származására vonatkozó kutatások az ősök származását döntően tisztázni nem tudják — de ez nem is fontos.»] Ezzel szemben Liszt unokaöccse, dr. Eduard Ritter von Liszt egy kis füzetben a Liszt-család *magyar származását* hézag nélkül bizonyítja. [Az erdélyi szász eredetű Köpcsényi báró Liszthi-családdal szeretné Ramann nyomán egybekapcsolni,¹ de ez teljesen sikertelen maradt, mert Liszt Ferenc első anyakönyvszerű őse és a Liszthi-család teljes kihalása közt csaknem egy század terjeng.] A családot visszavezeti Liszt Ferenc dédapjáig, ki huszárfőhadnagy volt. [Ezzel szemben anyakönyvszerűleg mutattuk ki zsellér voltát.] A mosonmegyei Rajkában (Raggendorf) született és ott töltötte napjait. [Születési helyét nem lehetett megállapítani; Rajkának Raggendorf és nem Raggendorf a német neve, az utóbbi Alsó-Ausztriában fekszik.] Ennek fia, György Ádám, 1755. október 14-én született a mosonmegyei Nemesvölgyön. [Rajkán született.] Utóbbinak két fia volt. [25 törvényes gyermeke közül 13 fiúnak születési anyakönyvi adatait ismerjük.] Ezek közül Ádám (Liszt Ferenc apja) szintén Nemesvölgyön született 1777-ben. [1776. december 16-án született.] Ádám testvére, Eduard,

¹ Miután Liszt Eduárd 1917-ben hetekig kutatott Rajkán és ottani feljegyzések szerint minden kinyomozható adatnak birtokába is jutott, szinte érthetetlen, hogy elhallgatva List Sebestyén zsellér voltát, továbbra is huszártisztnek szerepelteti s a főnemes Liszthiektől való leszármazását állítja.

Bécsbe költözött és ott kinevezték cs. és kir. főprokurátornak. [Ilyen közös intézményünk nem volt, így csak cs. kir. főállamügyész volt.] Ennek 4 gyermeke volt. [Anyakönyvszerűleg 6-ot ismerünk.] Ezek közül Eduard, a büntetőjog és kriminalisztika tanára a bécsi egyetemen. [A gráci egyetemen volt professzori címet nyert magántanár.] . . . Liszt családja tehát egy régi magyar nemes családból származik. [Oklevélszerűleg bizonyítható, hogy német jobbágy családból származik.] Ferenc József király 1866-ban ezt megerősítve, örökölhető lovagi-ranggal tüntette ki, Liszt azonban sohasem viselte e címet.» [Ezzel szemben — mint fentebb láttuk — Ferenc József király nem erősítette meg Liszt magyar nemesiségét, mert nem volt magyar nemes; mint magyar király nem is tüntethette ki lovagi ranggal, mert ilyent a magyar alkotmányjog nem ismer; ellenben 1859-ben és nem 1866-ban adományozta Ferenc József osztrák császár Liszt Ferencnek a III. osztályú vaskoronarend lovagkeresztjét, minek alapján kérte és még abban az évben megkapta az osztrák lovagok közé való felvételét, a lovagi címet azonban 1867-ben mostoha nagybátyjára, Eduárdra ruházta.]

Íme — megfelelő családtörténeti búvárlatok hiányában — így festett a magyar zenevilág egyik nagyságának emlékbeszéde Lisztről az emlékév megnyitásán a kormány, a diplomáciai testület és a magyar szellemi élet képviselőinek jelenlétében. Ezt hirdették Lisztről az egész emlékéven át írásban és szóban, sőt képekben. Ezt harsogta szerte a nagyvilágba a magyar rádió. Ahány állítás, annyi vaskos tévedés. Ezeknek a helytelen adatoknak a közvéleménybe és a külföld köztudatába való átplántálásával foglalkozott a magyar zenészeknek egy kisdud csoportja. Közben még fenyegetések is hangzottak el a külföld felé. Egyik bécsi Liszt-kutató mesélte, hogy az osztrák lapok közölték az 1936. augusztus 2-i soproni Liszt-ünnepély egyik beszédét, amelyben a szónok Ausztria felé fordulva mondotta, hogy már kezünk között vannak az oklevélszerű bizonyítékok, majd mi is jövünk velük! Hogy milyenek ezek a bizonyítékok, a fentiekben eléggé láttuk. Az osztrákok nyugodtan aludhatnak felőlük.

Ugyan használ-e a magyar ügynek, ha Lisztet dísz-

magyarba öltöztetjük fel és családját az oklevélszerű bizonyítékok ellenére magyar családnak állítjuk be? Ugyan el fogja-e ezek után hinni nekünk a külföld azokat az adatokat, amelyek Liszt magyarságát valóban fennen hirdetik? A hivatalos német közvélemény Lisztet vér szerint a magáénak vallja és joggal, mint ahogy Dürert mi is joggal a magunkénak valljuk. De elismerik Lisztet magyar hazája hű fiának, mint ahogy Dürer Albertet mi is hű német hazafinak ismerjük el. Ennél többet igazán nem kívánhatunk a német nacionalizmusnak leghatalmasabban lángoló korában, főleg, ha azt is meggondoljuk, hogy Liszt a legnémetebb kultúrának, a wagnerinek volt tevékeny részese. Hogy vannak nagy-német túlzók, akik Liszt magyar hazafiságát is el akarják vitatni,¹ ez nem ok arra, hogy mi is talmi adatokat terjeszszünk olyan nagy nemzeti értékünkéről, mint amilyent Liszt Ferenc képvisel. Hisz a kultúra nem más, mint egyéb értékek mellett az igazságnak a fokozatos megvalósítása. Az igazság pedig a tudományban az, ami erkölcsi téren a lelki tisztaság, az életben a becsületesség. Pompásan írja Hóman Bálint: «Az igazságtól a nemzetnek nincs mit tartania, holott az igazság elhallgatása, vezessen bár a hiúságnak hízelgő hamis illúziókhoz, egyértelmű a moralitás megtagadásával s az ezen nyugvó nemzeti eszmény elárulásával.»²

Mint ahogy a Dürer-kérdésben még tudott egyezni a magyar és a német közvélemény, épp úgy nincs értelme, hogy Lisztnek, az egész emberiség közkincsének hovátartozása felett hajba kapjon. Liszt Ferenc németajkú szülőktől született magyar földön, de magyarnak vallotta magát mindig és mindenütt, szóval és tettel egyaránt a magyar kultúrát szolgálta. Tehát magyar ember, még pedig jó magyar ember volt, aki jóban és rosszban egyaránt nemcsak hogy nem tagadta meg, hanem fennen hangoztatta magyarságát. Akkor

¹ Legutóbb hírhedtté vált Heinrich Frenzel cikke, *Der Deutsche Franz Liszt*. Zeitschrift für Musik Jg. CI. Regensburg 1934, H. 1, S. 23—27. A magyar sajtóban viharos visszautasításban részesült. Lásd különösen Esti Kurir 1935. szeptember 4-i és 19-i sz.

² Hóman Bálint: *A történelem útja*. A magyar történetírás új útjai. 2. kiad., Budapest, 1932, 51. l.

is, ha erre nem volt szüksége, sőt akkor is, ha ez nem vált előnyére. Nincs ezen kivetni vagy szépíteni való. Sőt ellenkezőleg a magyar szellemiség javára írható az a tény, hogy a magyar föld, a magyar haza idegenajkú polgárából ilyen tevékeny és lelkes hazafit tudott alakítani. Ez az ellentét csak emelheti bent és künt egyaránt Lisztnek azt a nemzeti erényét, hogy származása, nyelve, idegen nevelkedése és külföldi élete ellenére is büszkén írhatta barátjának, báró Augustz Antalnak Weimarból 1873. május 7-én: «Meg kell nekem engedni, hogy — nem tekintve a magyar nyelvben való sajnálatos járatlanságomat — születésemtől a síromig, szívemben és lelkemben *magyar* maradjak és ennek folytán a magyar zene kultúráját komolyan ápolni kívánjam.»¹

CSEKEY ISTVÁN.

¹ «Man darf mir wohl gestatten, dass, ungeachtet meiner beklagenswerthen Unkenntnis der ungarischen Sprache, ich, von Geburt bis zum Grabe, im Herzen und Sinne, *Magyar* verbleibe, und demnach die Cultur der ungarischen Musik ernstlich zu fördern wünsche.» Kiadatlan eredetije a Magyar Nemzeti Múzeumban. Magyarul közzétette D'Isoz Kálmán: *Kiadatlan és ismeretlen Liszt-levelek*. Népművelés VI. évf., 1911, 17—18. sz. 330—331. l. — Franciául u. ő: *Lettres de Franz Liszt*. S. I. M. Revue Musicale Mensuelle VIIe année, Paris 1911, p. 28—30. — Az idézett részt eredeti német szöveggel közli Raabe, i. m. Bd. I, S. 72 és Bartha Dénes: *Liszt Ferenc-émlékkiváltás* 29. l.

AZ UTOLSÓ RÖG.

— Hatodik és utolsó közlemény.¹ —

Az utolsó reggelen ólomszürke ködfelhő borította az egész vidéket.

Szerencsére átjött Milkovszky szomszéd. Ő tartotta szóval elindulásig a társaságot. Mikor pedig kocsiba ültek, — mert Gábor is elkísérte vendégeit az állomásra — Klára után szólt :

— Ne féljen «kislány». Majd vigyázok erre a «gyerek»-re. Amíg visszajön . . . Nem történik — neglássa — semmi baja.

De a kocsin egyszerre elmúlt az erőltetett vidámság. Szótlanul, fázósan ültek mind a négyen helyükön. Csak Bánkyné panaszkodott, hogy még a Bakony hegylancát sem látni a cudar ködtől. És a régi vitánvári rom sem fehérlik ki a messzeségből . . .

Az állomáson bánatos kongással megszólalt a jelzőharang. Messze nyugat felől kis fekete füst-felhő közeledett hangoskodó zakatolással.

Sóskúthy Gábornak megint eszébe jutott, amit még Pesten ígértek meg egymásnak :

— «Nem fogjuk elhagyni egymást Klárika.» «Sohasem . . . Ha maga is úgy akarja».

Klárán is látszott, hogy erre gondol. A száján halk remegéssel futott végig egy fájdalmas vonás.

— Gyengék vagyunk egyedül — döbönt fel bennük.

Csak egy gesztust, egyetlen intést várt mindegyik a másiktól . . .

De a vonat hangos sistergéssel már ott állt mellettük . . . Éles csattanással ütődtek egymásra az ütközők. Rekedtes férfihang hangosan kiáltotta :

¹ Az előbbi közleményeket lásd a *Budapesti Szemle* 1937. évi 716., 717., 718., 719. és 720. számában.

— Egy perc!

Klára már a lépcsőkön állt. Bánkyné és Judith ott szorongtak mögötte a vagon ajtajában.

Éles fütty hallatszott... Lassan zakatolva megindult a vonat.

Sóskúthy száját egyetlen búcsúszó sem hagyta el. Csak halkán, magának mormolt egyetlen szócskát. Amit akkor mondott Primaverának, mikor bevallották, hogy szeretik egymást:

— Drágám.

A vonat már messzejárt, mikor felnézett.

De az egyik ablakból még akkor is lebegve szálldosott fel-alá egy kis fehér folt. Mint tétova galamb finom, törékeny szárnya...

Azután azt is elnyelte a messzeség.

— — — — —

XVI.

Két nappal Klaráék elutazása után Gábornak is fel kellett mennie Budapestre. Jelenlétére lesz szükség a tárgyalásoknál.

Bálint nagynehezen bevallotta a valóságot. A vevő nem ezredes volt, amint megírták neki. Ezt csak azért füllentették, hogy leküzdjék ellenkezését. Valami meggazdagodott börzeügynök volt.

Este aláírták a feltételes megállapodást.

Utána nem nézett el Bánkynéhez. Nem akarta most — Klárika távollétében — felkeresni a Vilma királynő-úti otthont.

Egyik dunaparti szálló halljába tért be vacsora után.

És hirtelen egy ismerős tekintettel találkozott a pillantása. Rögtön megismerte gyönyörű szemét, szőke haját. Rizette volt.

Az is felismerte őt, gúnyosan elfintorította a száját.

Eszébe jutott a mulatóbeli jelenet. Úgy érezte, oda kell menni hozzá, hogy kimentse magát.

Mi lenne, ha most odamenne ? . . .

A nő hirtelen felemelkedett helyéről. A pincér rásegítette fehér hermelenköpenyét . . .

Lassú, imbolygó lépésekkel haladt a kijárat felé.

— Ha visszanez, utána megyek — határozta el Gábor a pillanat egy tizedrésze alatt . . . És már fel is emelkedett az asztaltól. De az nem fordult meg . . . Eltűnt a forgóajtó piros függönye mögött.

Megszégyenülve ült vissza helyére . . . Klárára gondolt.

Hát még mindig ilyen gyenge, ilyen csapongó. El tudja felejteni Klára képét egy életoppanó asszony?

Szégyenkezve döbbsent eszébe a Selyemtelken töltött utolsó estének egy kis jelenete.

Zalogosdit játszottak, hogy elűzzék a másnapi búcsúzás szomorúságát. Az egyik kérdésnél azt az árat tűzte ki Bánkyné huncut ötlete, hogy a vesztő csókkal fizet. Kedvében akart járni a szerelmes fiataloknak . . .

De tévedett. A csókot nem Klárika, hanem Judith nyerte meg . . .

Félszeg, ügyetlen csók lett belőle — de érezte, hogy a szép, fekete leány ajka mégis megremeg az övétől.

Szájának különös édes illatát pedig most is érezte az ajkán . . .

— — — — —
 Másnap délben hazautazott. Hiába marasztalták Bálint és Gálfi. Idegenné távolodott ettől a neki régen oly kedves várostól . . . Nem érzett vele semmi közösséget . . .

Az emberfolyam, mely az utcákon hömpölygött, idegen, ismeretlen volt előtte . . . Ami szál még idekötötte, inkább fájdalmas volt. A Dunapart szállodáiban ismeretlen emberek tanyáztak. Régi kávéháza helyén egy filléres áruház tarkán összedobált kirakata vigyorgott feléje.

Az emberek még jobban megváltoztak. Mintha megkoptak, elfáradtak, megvénültek volna.

Nagybátyjáról újra rossz hír jutott füléhez. Azt hallotta, belebetegedett a sok gondba. A lázas hajsza a szívét támadta meg.

Este már otthon volt . . . Ismét egyedül . . .

Az első este kínosan telt el. A nemrég női beszédőtől visszhangzó szobákban dermedten hallgatott a csend.

Korán vacsorázott. Inkább csak megszokásból. Mert nem ízlett az étel . . .

A petróleumlámpa sárga fénye bágyadtnak, sötétesnek tetszett. És kínosan hatott rá a hosszú asztal körüli karosszékek tátongó üressége.

Eszébe jutott az a nyomasztó álmokép, amelyet Klárrika panaszolt el pesti együttlétük idején. Amikor olyan félelmet érzett a sötét, rideg kastély magányos csendjében. Sokáig álmatlanul forgolódott fekvőhelyén. És hallotta, amint az óra az ebédlőteremben egymásután üti a negyedeket . . .

Egyszer fel is kelt. Kinézett a folyosóra, ahol kutyája tanyázott éjszakánként . . . Egy élőlényt akart maga mellett tudni. Hacsak egy ostoba farkaskutyakölyköt is . . . Talán elég lett volna, ha nagy bumfordi fejét gyengéden végigsimíthatja egyszer-kétszer . . . De az nem feküdt megszokott helyén . . . A folyosó hidegen, sötéten, ellenségesen bámult rá vissza . . .

Két napig a belső leltár elkészítésével bajlódott. Azzal tisztában volt, hogy csak kevés bútort, egy vagy két szobára valót tarthat meg. De mindegyik hozzá volt nőve szívéhez.

Mit tart majd meg közülük — és mit ad ki a kezéből? Nehezebb volt erre felelni, mint gondolta. Mindegyikhez fűzte valami kedves emlék.

Gyötrő, önkínzó munka volt.

Úgy képzelte, nemcsak az élőlényeknek van lelke, hanem ezeknek a szótlantul hallgató öreg bútoroknak, könyveknek is.

Nagyatyja íróasztalán ott feketélt még néhány sötét tintafolt nyoma. Ki tudja, ki vetett itt papírra érző, meleg sorokat? A régi könyvszekrényekből poros, öreg iratok meg könyvek hullottak ki.

Gyermekkori bölcsőjéhez is hozzáérezte anyja dédelgető szeretetét, öreg dajkájának édes altató dalát . . . Szinte most is a fülében csengett öreges dúdolása . . .

Egyik lábából játékszerek, törött falovak, kopott ólomkatonák döbbsenek rá . . . Meg a krokett játék faütői, labdái

és egy kimustrált futball-labda. Ákom-bákom füzetek, irkák, térképek, megsárgult virágcsokor, levendulaillatú imakönyv bukkant elő a régi fiókból . . . Minden . . . ami volt . . . Ami az ő egész életét jelenti . . .

Néhány levél, amelyeket ő írt egykor. És amelyeket megőriztek kegyeletes kezek. Hogy most a szívét marcangolják . . .

Este a lámpavilágnál a pesti újság híreit böngészte. Kínai-japán ütközet Sanghaiban . . . A gangsterek garázdálkodása . . . Hitler és Mussolini . . . A szovjet új ötéves terve . . . Fagyhullám Szibériában. Lúgköves szerelmi dráma . . . Amerikai bankpánik . . . Téli olimpiász . . . Új revű a pesti mulatóban . . .

Egyszer egy apró hírre esett tekintete . . . Dermedten meredt a pársoros cikkekre. Csaknem kisiklott kezéből az újság. Szeme előtt táncolni kezdett a papírlap . . .

Klárika férjéről szolt.

«Letartóztatták Hamburgban a prágai Central Bank sikkasztóját».

Ezzel rájuk tört életük fájó szégyene . . . Az övé meg az asszonyé, akit szeret . . . A megalázás szennyes hullámai csapdossák sorsát arcpirító szenzációjukkal . . .

A megoldás lehetősége, amely Klárát szabaddá teheti . . . De végzetes az ár, amit fizetni kell érte . . .

Másnap ismét volt pársoros hír az újságban . . . A banksikkasztót kihallgatták az ügyészségen — ordította a felirat.

— Szegény-szegény kis baba-asszony! Mellette kellene most lennem, — érezte mind erősebben a feltörő gyengédséget. Akkor könnyebben elviselnénk mindketten . . .

És az asszony is érezhette ugyanazt. Harmadnap levelet hozott tőle a posta. Prágában adták fel. Ezt írta benne :

Én Kedvesem!

Azóta bizonyára Te is olvastad a hírt. A férjemet (szörnyű, hogy így kell leírnom) elfogták. Hamburgban bujkált eddig . . . Nem találkoztam vele. Nem is akarom látni . . . De még sem tudok most csak gyűlölettel gondolni rá. Valami fájó részvét is ébreddez bennem. Amit minden elesett iránt érez az ember.

De erről nem írok . . .

Mást akarok mondani most Neked! De őszintén felelj rá! Emlékszel még, amikor először kérdeztem Tőled, hogy igazán szeretsz-e? Akkor azért kellett ezt hallanom, hogy tudjam, méltónak tartasz-e magadhoz.

Ha úgy érzed, hogy igazán szeretsz most is, ha nem homályosodott el emlékem távollétem óta: ne kínozzuk egymást a hosszú várakozással.

Nem szabad sokáig egyedül lennem. Gyötrő álmok kínoznak . . . Halálosan fáj minden perc, amelyet távol kell töltenem tőled. Ne várjunk egymásra hosszú, kínos heteken, hónapokon keresztül . . .

Egyetlen szót kérek csak . . . Abból mindent megérték majd!
Ezt az egy szót: Jöjj!

XVII.

Sóskuthy Gábor szomjas szívvel futotta át a levelet.

Jó volt benne élni a lány sorokból elébecsendülő szerelem fájdalmas boldogságában.

De szörnyen rossz is. Mert töprengő, kételkedő, latolgató lett újból . . .

Azon töprengett, el szabad-e fogadni Klárától ezt az áldozatot? Szabad-e kockára tenni hírnevét? Szabad-e kitennie annak, hogy mint szeretőjéről suttogjanak? Órola, akit igazi asszonyának akart tudni maga mellett.

Egyik hang azt felelte a kérdő levélre: Igen. Jöjj. várlak . . . Ne törődjél semmivel! — kiáltotta ez a türelmetlen vágyakozó megkívánás.

A másik hang, óvatos, lemondó: nem-et parancsolt.

De megszólalt egy harmadik is. Ez azt súgta vigyorogva:

— Ne vedd olyan tragikusan. Nem az első férfi leszel, akivel megszökik.

Egy kedves üzenet enyhítette ezekben a napokban fájdalmát. Bálint meleg, kedves levele. Írásban is megismételte már többször elmondott meghívását: költözzenek hozzá, amíg ügyei rendeződnek.

Este sokáig töprengett íróasztalánál, mit válaszoljon a két levélre.

Bálintnak ennyit írt:

«Köszönöm. Tiszta szívemből . . . Sohasem fogom elfelejteni».

A másik üzenet sokkal tovább készült.

Először leírta egy üres, fehér papírlapra :

— Jöjj!

De megijedt tőle. Olyan hangos volt. Olyan parancsolóan hangzott. Ez a négy kis fekete betű azon a nagy fehér papírlapon.

Idegesen gyúrta össze. A papírkosárba vetette . . .

Hosszú, kimagyarázzkodó sorokba fogott. Leírta benne minden aggályát, kétkedését . . . Ez meg ridegnek, józannak, atyáskodón komolynak hangzott.

Összetépte.

Végre úgy határozott, hogy sürgönyözni fog. Ezt fogja táviratozni :

— Üzenet megy.

Erre Klára megnyugszik. Ő pedig haladékot nyer a végleges döntésre.

Dermedten lapult meg a kis falu a nyirkos novemberi ködben, mikor Jóska gyerek elindult a válasszal.

Olyan nyomasztóan feküdt ez a tetetlen csend a kis házakon, mintha egy titokzatos erő tette volna rá az egész vidékre a némaság hangfogóját.

A szürke ködpalást még szomorúbbá tette a szótlan hallgatást.

Az emberek fázósan húzódtak meg a kuckóban, a padkán, a kemence mellett.

És a dermedt csend, a borzongató hideg meg a fojtogató szürke sötétség mellett — negyediknek — a gyöttrő szegénység kínzó réme fojtogatta a falut.

A magyar falu eddig is megszokta a tisztességes szegénységet. De ez már több volt, mint szegénység. Ez már fájó, marcan-goló nélkülözés volt.

Rossz volt az aratás. Kevés termett. Amiből meg lett volna, annak nem volt ára. A takarmánynak is híjával voltak. Az állatokat vész és dög pusztította . . .

Az időjárás is szeszélyes volt, mint minden manapság.... Nem voltak csendes átmenetek. Fagyos hideg meg hirtelen

hőség váltogatták egymást és a sok esőjű nedves tavaszt tikkasztó aszály váltotta fel.

Régen irigyelt, békés foglalkozás volt az őstermelés. Beteljesülést váró csodavárás. Most kíméletlen harc az elemek, az időjárás meg váratlan csapások ellen.

Olyan szavakra ébredt a falu békés népe, amelyeneket sohasem hallott eddig, de nem is értette azokat. Dömping, devizazárlat, autárkia meg behozatali tilalom. Hirtelen jöttek — nem is tudtak ellenük védekezni.

Kevesebb lett a falat kenyér, mint régen. Ritkább a jókedv és bizalom a kis zsúptetejű meg zsindeles házakban.

Sóskuthy Gábor lelkét sokszor szorongatta — a maga ügyén-baján kívül — a többiek nyomorúsága. Sokszor gondolkozott azon, hogy mi okozta ezt a sok nyomorúságot. Hol történt a végzetes lépés, amikor elhibázta kitaposott útját az emberiség? Nagy kérdés, amelyre eddig még senki sem tudott feleletet adni.

A gépek? A háború? A gyűlölet hulláma, mely elborította a világot? Az ember ellen fordult az istenített Pénz s. Mammon égis emelt aranybornyúja.

A télen olyan kevés lett a pénz a környéken, mintha varázsló keze tüntette volna el a föld színéről . . . A földetűró már régen előszedte az utolsó garast is a szekrény zugából, a harisnyaszárból vagy a szalmazsák végéből. És áttért az ősi cserekereskedésre.

És saját sorsát is úgy látta, hogy nagyobb arányban, talán kedvezőbb formák között, az ő élete sem volt más, — már esztendőik óta — mint szélmalomharc a pénz után. A középirtok is benne őrlődött a magas kamatok, súlyos terhek meg az alacsony terményárak kettős szorításában.

Az ő sorsa is, már régóta, csak látszólag volt a földesúr. Meg volt még minden : a kastély, a hintó, a lovak. Ott suttogtak az öreg fák is a kert útjain. Megmaradtak a régi bútorok, megkopott díszmagyarok. A cselédséget sem bocsátották egyszerre szélnek. Az öregedő parádés lovakat sem vitték a vágóhídra . . . De ez csak látszatélet volt már.

Ilyen a magyar földesúr élete már régen.

Ezek jártak a fejében, míg a leltárt készítette. Neki

egész életét jelenti ez a sok régi bútor, poros könyv, megsárgult írás. A világ szemében meg egy rakás ócska lim-lom csupán . . .

Pár nap alatt elkészült a belső leltárral. Pontosan lajstromozott minden egyes darabot. Jegyzékbe foglalta a könyveket, képeket, pipákat, fegyvereket. És három csoportba osztotta őket.

Az elsőbe jöttek, amelyeket mindenáron meg fog tartani. A másodikba azok kerültek, amelyeket átad majd az új tulajdonosnak. A harmadikba meg azok, amelyeket értékesíteni próbál.

Éjjel — álmatlan hánykolódásai közben — minduntalan fel-felkelt és átírt a másiktól az elsőbe egy-két kedves tárgyat. Azt gondolta, más úgy sem tudná annak hasznát venni. De még inkább, mikor azt érezte, hogy ő nem tudna meglenni nélkülök . . .

Így aztán folyton nőtt, gyarapodott az első csoport.

Sokszor töprengett megszokott, kedves embereinek eljövendő sorsán. Ez is aggasztotta.

Ha sikerül megtartani a kastélyt, akkor maga mellett tartja Mari nénit, Julist meg Jancsit. Inkább a saját száján takarítja meg a falatot, ami nekik kell.

Azon a 60 holdas két parcellán majd zöldségtelepet fog berendezni. Szükség lesz ott megbízható, lelkiismeretes emberekre . . . Persze Bódis gazda lesz a «főintéző», mindenhez ért, és meg is ígérte neki . . . És ha sikerül: legalább két állandó csőszféle is fog kelleni. Egyik a reumás juhász lehetne, a másik meg az öreg Miska bácsi. Akit a faluban Bolond Miskának csúfolnak.

A sürgöny már napok óta elindult Prága felé, de az ígért levelet még mindig nem írta meg. Habozott.

Egyik este előszedte íróasztala fiókjából az összes régi kulcsokat. Két vasládikóét kereste köztük, azokban volt a féltve őrzött családi levelezés.

A régi levelek pontosan, időrendben voltak összerakva, összekötve. Rakosgatott, rendezgetett köztük.

— — — — —

XVIII.

Már tíz napja múlt, hogy Pestről visszaérkezett. Ezen a tizedik napon hagyta el először hosszabb időre dolgozó-szobáját.

A faluba kocsizott, hogy a jegyzői hivatalban a telekkönyvi iratokba tekintsen.

A kertek alján Milkovszky Tódor alakja tűnt fel. Éppen őhozzá iparkodott . . . Megállította a lovakat.

— Rosszkor jövök? — kiáltotta már messziről feléje. — Az állomásra mész?

— Nem . . . Csak a faluba.

Tódor bácsi elszontyolodottan bökte ki:

— Kár. Azt hittem, visszajönnek . . .

— Kicsodák? . . . A vendégeimet gondolod? — vágott közbe.

— Természetesen . . . Mikorra várod őket?

Sóskuthy elgondolkozott a válaszon:

— Magam sem tudom . . . Nem bizonyos, hogy egyhamar visszatérnek.

Milkovszky dörmögve hümmögött:

— Öreg hiba . . . Egészen más világ volt, mikor itt voltak.

Aztán hamiskásan tette hozzá:

— Azért nem féltelek. Láttam, amit láttam. Meglátod, igazam lesz . . . Vissza fog térni a kis szőke tündér . . . Vagy nem akar visszatérni?

Erre már nem felelt Sóskuthy Gábor. Mit is felelhetett volna? Nem mondhatja el, hogy milyen varázs-szón múlik, hogy a mesebeli tündér visszatérjen hozzá.

Nem vallhatja be, hogy mindössze *négy betüből áll*. És nem tárhatja fel azt a sok furcsán gomolygó érzést, gondolatot, amely belsejében úzi-tépi egymást. Ezt nem értené meg Milkovszky Tódor . . .

Matador idegesen kapált lábával s türelmetlenül felnyerített.

Milkovszky megszólalt:

— No, nem tartóztatlak. Pedig tudok egypár jó új viccet... Majd elmondom holnap... Ha átnézek hozzád.

Az egész délutánt a jegyzői irodában töltötte. Lemásolta a hiányzó adatokat. Adóhátralékáról is kért kivonatot. Egyszer-kétszer Kovács jegyző is benézett hozzá. Megkérdezte, nem kíván-e még valamit... Majd tovább fűzte a szót:

— Ilyenkor télen bőven van ráérő időm. Átnéztem mostanában a telekkönyvi változásokat. Azért kérdezem, nem kell-e valami adat... Mert most fejből felelek rá... Szomorú volt ez az összehasonlítás... Ha a negyven-ötven év előtti nevekkel nézem össze a mait, alig akad egy-kettő változatlan... Csupa új gazda... mindenütt...

Sóskuthy felütötte fejét. Kérdően nézett a másik szemébe. Talán céloz valamire? Hallott valamit? De az nyugodtan állta tekintetét.

Aztán magára maradva még egyszer összehasonlította a számokat a kiírt adatokkal. És az egyik lap fején erős tollvonással áthúzott név meredt rá. Valamelyik kisbirtokos jóhangzású neve volt gondosan, erősen áthúzva fekete tintával. Alája írva egy másik név. Így fogják nemsokára áthúzni, kitörölni a Sóskuthy nevet is...

Éppen szedelőzködni kezdett, mikor megérkezett a posta.

Sürgős levél jött számára. Gálfí írta. A lényege ennyi:

«Új ajánlkozó nem jelentkezett. További halasztás céltalan... Ha a végleges szerződést — amit itt mellékelek, aláírod, december elsején megtörténhet az átadás.»

Alul még néhány kedves, udvarias baráti szó...

De ezt nem tudta végigolvasni. Elbúcsúzott a jegyzőtől és hazafelé indult.

Koromsötét volt... Csak lépésben tudtak előrejutni.

Egyszerre nagyot döccent a kocsí. Megálltak... Már a szérüskertek alján jártak. És ott a kukorica esőszgunyhó előtt fénylő pont világított feléjük.

— Ki az? Ki van ott? — kérdezte.

A pirosló szikra meglibbent a levegőben. Majd egy dörmögő hang szólalt meg mellettük :

— Én vagyok, nagyságos uram.

Miska bácsi volt, a csósz. A vén «különjáró», ahogy elnevezték.

— Mit keres itt, ahol a madár sem jár? — kérdezte tőle tréfálkozó hangot erőltetve.

— Megvizsgáltam a nyári rezidenciát . . . Valami gazfickó lelopta az ajtóról a zárat. Azt akartam megreperálni — hangzott a magyarázat. — De a madarakra vonatkozólag más véleményen vagyok. Annyire a varnyúmadár, hogy no... Csinálni kéne velük valamit. Mert megzabálják az őszieket. Én különben sem szívelem őket. Mintha valami elkárhozott lélek sápítogna belőlük, ahogy örökké ismétlik: kár . . . kár...

Sóskuthy bólintott :

— Az már szentigaz . . . Mit lehetne tenni velük?

— Újfajta madárijesztőt kell kifundálni. Én már ki is gondoltam egyet.

— Az jó lesz . . . — felelte rá. De magában azt gondolta, hogy most már úgymint más fogja annak hasznát látni.

Lelépve a kocsirol odaszólt Jancsinak :

— Kocogj haza a lovakkal. Én majd gyalog ballagok utánatok . . . Elkísér a kapuig, Miska bácsi?

— Szívesen, nagyságos uram . . . Úgymint olyan ritkán látom mostanság.

A lovak lassú lépése elhalkult a fordulóban. Sűrű csendben botorkáltak tovább.

Az öreg ember szólalt meg :

— Ha meg nem sértem . . . valami bántja a nagyságos urat . . . Igaz-é?

— Igaz . . . Miska bácsi . . .

— Pedig nem érdemes emészteni magát. Tessék elhinni... Azelőtt én is sokat gyötörtem magamat. Amikor még hangosabban szólt körülöttem az élet . . . De ma már nem törődöm vele.

Sóskuthy megállott egy pillanatra.

— Honnan tudja ezeket, öreg?

— Hogy honnan? Sokat beszélhetnék erről . . . El-

mondhatnék sok furcsa dolgot az életemből. Hogy híres, szép legény voltam valamikor. Hogy bőven volt részem minden jóban. Földem, házam, jószágom volt . . . Egyszer régen valahol . . . Ahol ma már régen halottnak hisznek . . . És mégsem voltam boldog . . . Mert nem volt meg a belső békesség bennem . . . Mindegy ez most már, hogy hogyan volt és miképpen. Nem keresem már a multat, nem kutatom a jövőt . . . Szép csendesesen élek . . . Magamnak . . . És most nyugodtabb, elégedettebb vagyok, mint azelőtt voltam . . .

Sóskuthy közbevágott :

— Meggyűlölte az embereket? Haragszik rájuk?

— Nem. Nem gyűlölöm őket. Nem is kerülöm a fajtáját.

De nem is keresem őket . . . Ezért hívnak talán «Bolond Miská»-nak a környéken.

Elérkeztek a kert kőkapus bejáratához.

— Megkínálhatom egy pohár jó borral? Nem jön be egy pillanatra?

— Köszönöm szépen. Nem kérek. Szép lassan hazadöcögök . . .

— Hát Isten áldja, Miska bácsi.

— Jó éjszakát, nagyságos uram. — És még visszaszólt :

— És ne tessék annyit gondolkozni . . .

XIX.

Magára maradt a dolgozószobában. Előtte ott sötétedett a két vasládika.

Felkattantotta a zárját . . . Elővette az első csomót. A legrégebbieket. Letelepedett melléjük az íróasztalhoz.

A legelső levelek még a nyolcszázas évek elejéről keltek. Szépapjának írásai voltak. Némelyikét alig lehetett már kibetűzni. A papirosuk is egészen megsárgult, a tinta megfakult. És a betűkkel is sok nehézsége támadt. Cikornyásan kirajzolt kezdőbetűk, hosszúra lehúzott Z-k, meg németes S-k. Sok latin meg német szó nyüzsgött bennük.

Boríték sem volt ezekhez a legrégebbi levelekhez. Magát a levélpapírt hajtogatták össze apró négyszögletes formájúvá, arra írták fel kívülről a címezést.

Az egészet aztán kettétört vérpiros címeres pecsét tartotta össze. Egyikén most is kivehető volt egy török fejet kardjára felszúró vitéz karja.

Dóczy Ferencetől egész csomag levelet talált. Egy helyen a kapcsolatot is megértette, amely a Sós-kuthyakhhoz fűzte őt. Itt így kezdte sorait :

Legkedvesebb Komám Uram!

A pozsonyi diétáról sok írás szólt. De még jobban érdekelték a szabadságharc idejéből valók. Ezeket nagyatyja meg dédnagybátyjai írták haza a szélrózsa minden irányából : ahová a sors elszórta őket. Debrecenből, Tiszolcáról, Köveskálláról, Pohorelláról, Szepesváraljáról meg még százféle helyről.

Ismeretlen, rég tovatűnt emberek életén és elhalványodott emléken keresztül szívéig hatolt a sorok közvetlen melegsége . . . Különösen a hazaszeretet és az otthon utáni aggodás csendült ki még annyi idő elmúltával is megfakult betűikből.

Azokból az írásokból szólt a legerősebben, amelyek az emigráció idejéből származtak.

Anyai nagyanyjának öt vagy hat fivére volt. Ezek közül hárman is kibújdostak Világos után. Ki erre — ki arra. Ezek a Szentmihályi-fivérek éveken keresztül ették a számkivetés keserű kenyerét. Néha jobban ment a sorsuk — néha rosszabbul. De a hazavágyódás kínja egyformán gyötörte őket. Különösen azt, akit régiesen Dienesnek neveztek. Ő volt az egyetlen, aki nem is tért vissza többé. Ott halt meg az ötvenes évek végén francia földön. Valahol a Riviérán.

De még onnan, ebből a kis földi Paradicsomból is szüntelen hazavágyott a Bakony aljára.

Utolsó levele Karácsony estéjén íródott. Kétszer is végigbetűzte. Ezt írta benne :

Kedves Eteikám!

Utolsó aggodó leveledre sietek válaszolni. Higgyétek el, nincs semmi okotok a nyugtalanságra. Most már sokkal jobban érzem magamat. Alig köhögök már.

Csak az fáj, hogy a mai Szent Estén sem lehetek Szeretteim között.

Hiába szép itt az örökzöld természet, hiába vesznek körül szíves,

jólelkű emberek — olyan üres, olyan szomorú ez az örökös egyforma-ság. Mily boldog lennék most köztetek szerető szóra, meleg ölelésre. Ha újra átléphetném hazám földjét. Ha ott ülhetnék veletek a régi meghitt környezetben. Megláthatnám a hólepett Sokoróföldjét . . . Aztán lassan-lassan kitavaszkodna felettünk. Zöld ruhát öltene a mező és a diszültől megfosztott fák. És ott járnánk újra az öreg vadgesztenyek alatt, meg a nyíló orgonák között. Otthonn.

Hogy vannak kedves jó szüleink? Öleld meg őket helyettem is. Hogy van József bátyánk? Üdvözlöm mindnyájukat. Csókolom még többi testvéreimet is — tisztelem meg add át Katalin kis-asszonynak. Sokszor gondolok rá . . . Hát a kedves paripáim? . . . Meg az öreg Kormos? Még most is olyan dühösen ugatja az utazó vándorlegényeket?

De nem terhellek már sok írásommal. Inkább arról írok, édes Etelkám, ami szívem legbelsejét betölti a mai estén.

Kívánok boldog mielőbbi viszontlátást! Hogy mikor? Nem tudom . . .

Köszönts helyettem a szép rónaságot! Isten áldjon meg! S emlékezzél

szerető bátyádra :
Dienes-re.

Aztán egy gyászjelentés következett a levél után. Szentmihályi Dienes elhalálozott San Remóban 1860-ban.

Aztán a kiegyezés idejéből való levelek következtek. Vidámabbá, gondtalanabbá vált a hangjuk. Devecserből, Győrből, Tagyosról meg Sós-kútról indultak el. De volt köztük felvidéki meg erdélyországi is.

Valamelyik elszármazott atyafi meg még Amerikából is írogatott időnként.

Sokat emlegettek a levelek valami régi arany dukátokat, amelyeket a győri csata idején ásott el dédapja az újvárosi házuk pincéjében. De sohasem kerültek elő többé. Valaki — talán egy hűtlen cselédféle — elemelte őket. Dédatyja amúgy is sokat beszéltetett magáról. Igazi Jókai-regényalak volt. Azt mesélték róla, hogy idősebb korában sohasem vett bankót a kezébe. Arannyal fizetett és azt fogadott el csak. Tele is volt íróasztalfiókja szép, fényes arany-csikókkal.

Tovább olvasott . . . Keresztelők, lakodalmak meg gyász-jelentések jelezték az írások között az idők szüntelen múlásá-ban a határköveket.

Atyja ifjúkori levelei következtek sorra, amelyeket

pesti jogász korából írt haza a 80-as években. Némelyik hatnyolc oldalas volt, sűrű, szabályos betűkkel teleírva.

Végül itt voltak az ő első szárnypróbálgatásai. Ákombákomb betűs, vonalozott papirosú levelek.

Elmerengve tolt el maga mellől az írás-csomót.

Visszagondolt a tovatúnt napokra. Filmszalagként kezdett leperegni előtte a mult.

Dalos madár szól aranykalitkában.

Eszti dada dúdol öreges, mégis behízelt hangon.

Rengeteg ólomkatona sorakozik tömött hadirendben az asztalon.

Fehér pávafarkú galambok szállnak a galambdúc körül.

Diák-majálisok a környéken. Vitánvára, Gesztes meg a Vörösbarátok klastroma . . .

Az Alma Mater gólyaévei . . . Billiárd- meg kártyacsaták . . .

Eszeveszett magolás a szigorlatra.

Külföldi tévelgések. Berlin. Párizs.

A félreértés Vilmával.

Édesanyja temetése.

Világháború. Fogság. Trianon.

A traktor. Az agrárkrízis.

És az utolsó néhány hónap . . .

— — — — —
Gálfi. Bálint. A tárgyalások.

Az első igazi nagy érzés.

Az egyszavas válasz : — Jöjj!

. . . és a bizonytalan jövő . . .

— — — — —
A szomszéd szobában tompán ütni kezdett az óra. Négyet . . . Aztán tizenkettőt . . . Éjfél volt . . .

Gondolkozva könyökölt vissza az asztalra.

Arra gondolt, amit az öreg csósztól hallott az este.

De nem tudta követni a bölcs tanácsot. Könnyű annak, aki már túl van mindenben. Aki már kint áll a megnyugvás biztos partján és átvergődött az ingoványon.

Ő még benne kínlódik . . . Mint egyszer fent Oroszföldön, valahol a Prypat-mocsarak vidékén. Amikor lovastól, embe-

restől majdnem beleveszett a gyilkosan ölelő láptengerbe...
 Akkor kivergődött nagynehezen. A segítségére siettek...

De ki segít *most* rajta?... Nincs egyetlen biztos pont sem, ahol megkapaszkodhatnék...

Azaz volna talán egy... Klára... De az is olyan nehéz, olyan zűrzavaros... És olyan bonyolult...

Hiszen szereti. Jobban mindennél, mindenkinél... De okos-e most egymáshoz kötni kettőjük sorsát? Szabad-e magával vinni a jövő bizonytalanságába?...

Ha megmaradhatott volna itt, az ősi földön. Akkor máris menne a négybetűs üzenet: Jöjj!

XX.

A szomszédban a falóra egymásután ütötte el a negyed-órákat.

Egyre jobban, egyre erősebben súgta egy ellenállhatatlan, belső hang a fülébe: Nincs menekvés. Hiába minden!

Legalább ne olvasta volna végig ezeket a régi, elsárgult írásokat. Ezek még jobban idekötik. Eltéphetetlen kötelékekkel...

Mindegyikben van valami, ami lehetetlenné teszi, hogy elszakadjon innen.

A honvágy, az otthon utáni sóvárgás csillan ki soraikból.

Hogy' tudna így megválni mindettől... Az ősi otthon-tól... A kriptától... Az utolsó rögtől...

Éppen ma, amikor a jegyzői irodában az a kihúzott név meredt rá hirtelen, a telekkönyvből.

Már nem volt az erős, öntudatos, sziklaszilárd Sós-kúthy. Gyenge félelme volt...

Egy pillanatra mégis megkeményítette szívét. Felragadta az állólámpát és odaállt a tükör elé.

Sápadt, komoly férfiarc nézett farkasszemet vele.

Minden erejét összeszedve, egészen halkán, magamagának mondta:

— Erős leszek...

És átvillant agyán az elhatározás : Nem érdemes tovább küzdeni a bizonytalan jövőért. Nem érdemes újra kezdeni, ami elmúlt.

Egyetlen gesztussal fogja bezárni maga mögött az ajtót.

Csak azt várja meg, hogy még egyszer feljöjjön éji útjáról a téli nap korongja. A reggel . . .

Íróasztalához lépett.

Ott feküdt előtte a sok régi írás, elsárgult levél, öreg daguerrotip.

— Nem adom őket — mormolta magában.

A kandallóban még pislákol a tűz. Egyenként vette kezébe az írásokat. És biztos mozdulattal vetette őket a parázsló hamuba . . .

Fel-fellobbant az izzó zsarátnok. Egymásután lobbant a láng . . . Aztán halk zizzenő suttogással semmisültek meg . . .

Olyan volt bánatos elmúlásuk, mint maga az élet.

Csodálatos liget az élet. Virággal terhes illatos ágak nyílnak minden fáján. De lassan lehull itt is, ott is egy-egy szírom, ahogy múlnak az évek, szüntelen pergéssel . . . Már alig van rajtuk néhány megkopott, elsárgult levél . . . Végül az utolsó is lehull . . .

Így hullottak egymásután a régi levelek az örök elmúlásba . . .

Lassan szürkülni kezdett.

Sóskuthy Gábor az ablakhoz lépett. Az udvarban halkan motoszkálva járkált valaki . . . A kerekeskút vödre nyikorogva ereszkedett a mélybe . . . Valahol apró fekete pontok szálltak a levegőben.

Kár . . . Kár . . . Kár . . . — kiáltozzák.

A tanyai úton éppen most fordult be Jóska. Levél lapult tarsolyában. Idegen ország bélyege tarkállott rajta.

Akinek szólt, az némán, összeszorított ajakkal vizsgálgatott kezében egy apró, fényes kis acéltárgyat. Barátkozott vele . . .

Előtte, az asztalon két sűrűn teleírt levélpapír fehérlett. Borítékba csúsztatta őket. A címet is felírta rájuk.

Az egyikre: A leghűségesebb jó barátnak, Bálint igazgatónak.

A másikra egyetlen szót:

«Klárikának».

Még egy árkus papírt vett elő. Ezt írta rá:

«Az utolsó rögöt pedig nem adom. Ne haragudjatok rám. Nem tehettem másként. Talán jobb így mindnyájunknak...»

Aztán még egyszer végigsiklott tekintete a szoba megszokott körvonalain.

Egy pillanatra felvillantak előtte egy szőkefürtű, kékszemű leányfej körvonalai. Olyan volt, mint ragyogó mása az első tavasznak.

És ekkor lassan, biztos, meg nem remegő kézzel, halántékához illesztette az apró acélcsovét.

Egyetlen tompa dörrenés...

Sóskuthy Gábor feje lassan előrebukott ültében. Elsápadó arca megmerevülő tekintettel meredt maga elé. Szemei meg olyan különösre bágyadtak — mintha nagyon csodálkoznék valamin.

— — — — —

Utána nagy néma csendesség lett. Csak kimondhatatlan messzeségből szólalt meg egy fájdalmasan sírányozó hang. Mintha a forrásvidéken, a mocsár felől a lapály szélén sikoltozna valaki...

Egy fájdalmasan feljajduló, bánatos asszony. Aki a párját siratja...

— — — — —

A kelő nap első sugarai kíváncsian tekintettek be a dolgozószoba ablakán. Még pirosabbra festették az asztalra boruló férfi halántékából előszivárgó vérvörös foltját...

Mélán, sejtelmesen halk reggeli harangszó foszlányait hozta valahonnan a szél...

GESZTESI-BALOGH GÁBOR.

A HITETLEN BÜNTETÉSE.

De szeretném, ha volna isten,
Ha volna, s úgy volna, ahogy
A fák vannak, s ha itt közöttünk
Röpködnének az angyalok,

Ha volna tündér, peri, szellem,
S ha más nem, hát kísértetek,
Csakhogy túlmenthessük a síron
Ezt a nyomorult életet.

Még az ördögnek is örülnék,
És annak is, ha legalább
Örök bűnösként vándorolnék
Akármilyen poklokon át,

Mert rettenetes, hogy az ember
Útja oly silány s oly rövid
A földi portól a veszendő
Húson át vissza a porig.

Valamikor felháborított
A hazugság, valamikor
Nevettem és azt magyaráztam,
Hogy csak a féreg van s a por,

Valamikor hit volt csatázni
A hit ábrándképeivel...
Győztem, s most a győztes igazság
Kietlensége rémit el!

Nem szeretek már ember lenni,
Van külön, amit képzelek.
De hit nélkül csak megaláz és
Megszegényít a képzelet,

S az én életem oly szegény már,
Olyan csupasz és elhagyott,
Hogy szinte folyton a halálban
Ülök, s a férgek s a mocsok

Mélységéből fölfele vágyva
Meséket s látomásokat
Rajzoló az egekre, — és csak
Büntetem vele magamat :

Lelkek loboghatnak köröttem,
Kelet minden istenei,
Szörnyek, erők, állatok, eszmék :
Egyik se tud segíteni,

És ha véreben és agyamban
Megszületik a Legnagyobb,
Még ijesztőbb, hogy mit teremtek
S közben én magam mi vagyok.

Por és por közt porladok és bent
Istennel vagyok tele . . .
De nekem más kellene, nékem
Egy külső isten kellene,

Egy külső, közönséges isten,
Isten, aki úgy van, ahogy
A fák vannak, isten, akit nem
Én, a sóvárgás, alkotok,

Isten, aki nem büntet azzal,
Hogy elbuvik a vak elől,
Ilyen isten menthetne csak meg
A halál félelmeitől : .

Ezt várom, őt... Mindegy, akárkit!...
Egy nyomorult kísértetet!
Még az ördögnek is örülnék,
Ha volna... De jaj, nem hiszek,

S folyton sírnom kell büntetésül
A keserű litániát,
Hogy megaláz a képzelet s hogy
Megszegényít a szomj s a vágy:

A kis időt is elrabolja,
Amim van... pedig oly rövid
Az út a portól a veszendő
Huson át vissza a porig.

SZABÓ LŐRINC.

DEGAS.

Ezerkilencszáztíz december 10-én a párizsi Hotel Drouot-ban Henry Rouart képgyűjteményét árverezték, mely a XIX. század nagy francia festőinek, különösen pedig az impresszionistáknak műveiből állott. Az árverési közönség soraiban ott üldögélt egy mogorva képű aggastyán, aki fájós szemét erőltetve nagy érdeklődéssel figyelte az árverés menetét. A háborút megelőző világkonjunktúra erősen érezte hatását. Manet, Daumier, Renoir festményei igen magas árakon keltek el. Végül Degas *Táncosnők a korlátnál* című képe került sorra. Néhány pillanat múlva már százezer franc fölött licitáltak. Hosszú küzdelem folyt le azután. Kiderült, hogy az egyik árverezőn nem lehet túltenni, monoton hangon ígért mindig ötezer francal többet. Végre 435,000 francért ráhagyták a képet. Azt suttogták, hogy egy amerikai gyűjtő korlátlan megbízást adott neki a vásárlásra. A mogorva aggastyán könnyezve ment ki a teremből, egyik tisztelője karjára támaszkodva. Degas volt, aki a hetvenes években cserébe adta a képet barátjának, Rouart-nak. Másnap meghozták az újságírók, hogy kifaggassák. Azt felelte nekik, hogy nézete szerint a kép festője nem volt éppen buta ember, de az, aki megvette, nyilván gyöngelméjű. S valóban a vételár szokatlanul magas volt, élő ember műveért ekkora összeget nem adtak soha sem azelőtt, sem azóta. De a könnyeket nem a nagy árkülönbség sajtolta ki az öregember szeméből, aki sohasem volt pénzt hájászó művész. Nyilvánvalóan az rendítette meg, hogy valamikor mennyire küzdenie kellett az elismerésért, de az idő nem is remélt mértékben igazságot szolgáltatott neki, életében megérte azt, hogy műveiért lihegve vetekedtek a vásárlók, a múzeumok széles e világon valósággal vadásztak műveire, gazdag magángyűjtők úgyszólván semmi pénzt sem sajnáltak, hogy egy-egy művét megszerezzék.

Edgar Degas 1834-ben született, Párizsban. Jómódú polgárcsalád sarja volt. Elvégezte a középiskolát, a jogi egyetemre iratkozott be, onnét 1855-ben átment a képzőművészeti főiskolára, az

École des Beaux Arts-ra. De inkább egy Lamothe nevű festő műter-mét látogatta, aki Ingres és Flandrin tanítványa volt. Ebben az idő-ben kezdődött Ingres művészete iránt rajongása, mely egész életén át változatlan erővel lobogott benne. Huszonkét éves korában Itá-liába utazott, Nápolyban és Rómában tartózkodott, de egy francia művészbarátja, Bracquemond, már 1856-ban megismertette őt a japán fametszők művészetével, ami igen nagy hatással volt későbbi életében művészi látásmódjára. A hatvanas évek közepéig felváltva történelmi tárgyú kompozíciókat és arcképeket fest, amelyek közül különösen arcképei feltűnően jók, kiváló festeni tudással, teljes biztossággal és erős jellemző készséggel készültek, de ha nem jutott volna túl rajtuk, sohasem lett volna világhírűvé. Ezért szinte gyer-mekes erőlködés, ha egyesek ezeket a műveit próbálják hangsúlyozni későbbi nagyszerű munkásságával szemben. A hatvanas évek derekán kezd érdeklődni a lóversenyek világa iránt, a könnyed és pillanatnyi mozgás már ekkor felkelti érdeklődését, 1866-ban a párizsi Szalonban állítja ki első ily tárgyú festményét, a *Gátversenyt*. Aztán ismét arcképek következtek, 1870-ben katonának áll be, gyógyíthatatlan szembajt szerez, a háború után, 1873-ban állítja ki *Fogat a lóversenyen* című képét, mely nagy érdeklődést kelt és ma is legsikerültebb remekei közé számít. Megismerkedik az impresszionistákkal, Manet-val tűrhető viszonyba kerül. Együtt állít ki új társaival. Az első, 1876-iki, impresszionista kiállításon és azután velük tart még öt ízben, utoljára az 1886-iki impresszionista tárlaton. Az olajfestés technikáját mindinkább elhagyja és áttér a pasztell-festésre, amely-nek ő lesz legnagyobb mestere a XIX. század második felében. Meglehetősen termékeny ebben az időben, az 1877-iki impresszionista kiállításon 25 képpel jelentkezett. Témái: lóverseny-jelenetek, tán-cosnők, színésznők, mosónők, vasalónők, öltözködő, vetkőző, fürdőnők. Művészetét éppen úgy, mint társaiét, csak kevesen értik és méltányolják, de állandóan vannak tisztelői, akik vásárolják műveit, anyagi gondokkal sohasem kellett küzdenie. Nőtlen marad, szűk baráti körben él, szeszélyes, könnyen sértődő, éles nyelvű, kegyetlen kritikus, aki egykori fegyvertársaival, Monet-val és Renoirral is rossz viszonyba kerül. Évről-évre visszavonultabb és magányosabb, mert alapjában mindig magányos ember volt. Híres sziporkázó szelle-mességéről és gorombaságáról. Rajongó tisztelőit sem engedi közel magához, élete vége felé úgyszólván már csak műkereskedőjével, Vollard-ral érintkezik gyakrabban. A század fordulója óta világhírű nagyság, akinek ez szinte kellemetlen. De ő sem próféta a maga hazá-jában, a francia kispolgár, akinek művész-ideálja Bouguereau, ma

sem kedveli művészetét. Élete utolsó két évtizedében már csak keveset dolgozott; 1917. szeptember 26-án halt meg Párizsban, melyet olaszországi útja után csak rövid időre hagyott el néha.

A franciák Degas kiemelkedő nagyságával hosszú ideig nem voltak tisztában. Amikor az impresszionista irány diadalra jutott és azok művei, akiket annak idején a Szalon sem fogadott be, már nemcsak a Luxembourg-múzeumba vonultak be, hanem a Louvre-t is meghódították, inkább Manet és Renoir s velük együtt Cézanne elismertetése következett be, Degas mellettük érdemtelenül háttérbe szorult. De a legutóbbi években mind diadalmasabban tör elő. Ebben az évben, tavasszal a párizsiak az Orangerie-ben gyűjteményes kiállítást rendeztek műveiből, ahová a francia, az európai és amerikai múzeumok, valamint a világ gyűjtői egyaránt elküldték féltve őrzött Degas-ikat. Ez a kiállítás, amelyről úgyszólván egy kiemelkedő műve sem hiányzott, mély benyomással volt a franciákra, akik pótolni igyekeznek azt, amit véle szemben kétségtelenül elmulasztottak. Többek közt Paul Valéry is könyvet szentelt neki, melyben a véle töltött órák emlékeit gyűjtötte össze. A sértődöttségek emléke is elhunlóban van, ma feljegyzésekből és levelezéséből kikutatják az alapjában melegszívű és jóindulatú embert, aki inkább csak védekezésből öltötte magára a kíméletlen igazmondás álarcát; állítólagos művészi elfogultságait is sok vonatkozásban igazolta az idő.

Művészi jelentősége szempontjából pedig ma már világszerte kialakult az a meggyőződés, hogy függetlenül minden összehasonlítástól, mely egykori, szintén a legelső sorába feljutott impresszionista fegyvertársaihoz való értékviszonyát mérceikéli, Degas a XIX. század művészetének legnagyobbjai közül való. Lejárt az impresszionizmus kora, elmúlt a Cézanne-ből kiinduló expresszionizmusé is, de Degas festményei minden hovatarozástól mentesen, tisztán és diadalmasan ragyognak, mint egy ritka, kivételesen egyéni művészi alkotóerőnek ragyogó teljesítményei. Legelsőrangú művészi látomásai, amelyeknek igen erős szuggesztív hatása van, mélyen vésődnek be a néző lelki világába és nem könnyen felejthetők. Aki valaha csak egyszer is látta valamelyik pasztelljét, amely táncosnőket vagy női aktot ábrázol, valami végtelenül könnyed, végtelenül finom, minden ízében eleven és a megszokottól erősen eltérően beosztott és összefoglalt látomány képét viszi magával, mely elkíséri az egész életen át, s ez a részleteire fel nem bontott és magyarázni meg sem próbált hatás, amelyet egyaránt okozott szín és vonal, tárgy és szerkesztés, egyéniség és kor, szinte elhalványul, ha aztán a benne ható erőket és elemeket gondolkozásunk szeretné egymástól szétválasz-

tani, hogy a megszokott képzőművészeti jelenségek fonalán magyarázza a csodálkozást.

Ahány ízlés és ahány egyéniség próbálta Degas művészetét megérteni, természetesen más és más oldalról akarta megközelíteni. Hosszú időn át mint a rajznak kivételesen nagy mesterét ünnepelték. És valóban meg is érdemelte ezt. Valahány festménye vagy pasztellje van, rajza, avagy rézkarc, egytől-egyig szinte megdőbönt rajza csalhatatlan biztosságával. Nála nem található meg az újabkori művészetben bizony eléggé gyakori elrajzolások vagy bizonytalanságok. Vonala a legelső vázlattól kezdve, végesvégig minden változaton egészen a végső kompozícióig — mert nála ehhez hosszú kísérletezés vezetett — kivétel nélkül biztosan és csalhatatlanul ül a helyén; a legmerészebb rövidülések, a legizgatottabb mozdulatok ábrázolásában is egyforma biztossággal. Nem hiában imádta Ingres-t, a vonal biztosságában ő sem tévedett. De nemcsak biztos ez a vonal, hanem hallatlanul kifejező is. Csodálatosan elkülönülő körvonalakat ad, de nem kevésbé jellegzetes a részletekben is. Ezekkel azonban nem sokat bíbelődik, rendszerint csak a döntő elemeket adja. Távol áll minden dekoratív gördülékenységtől, minden ornamentális stilizálástól, nem kalligrafia, aminthogy sohasem volt kalligrafia Rembrandt vonala sem. Egyetlen célja van csak: a meghökkentő erejű jellemzés, az, hogy az élet megfigyeléséből keletkezett víziót mennél élesebben és hívebben adja vissza.

Rajza egy bizonyos határig emlékeztet fegyvertársainak, az impresszionistáknak rajzolásmódjára. Igen élesen felfogott benyomásokból keletkezik, de — és éppen ez választja el minden egyéb vonatkozásban is Degas-t az impresszionisták kezdeti törekvéseitől — ezekből a benyomásokból átalakító belső víziót épít fel és ezt a második, jóval gazdagabb állapotot közli velünk. Egy-egy nagyobb kompozíciójához készült számos vázlata és tanulmánya, vagy kisebb méretű részlet-megoldást nyújtó képe jól mutatja azt, mint haladt lépésről lépésre a végső cél felé, hogy egy, a maga nemében másoktól meg sem érzett érzéki benyomást hogyan fokozzon fel a lehető legerősebben ható művészi élménnyé. És ezt el tudta érni a nélkül, hogy az első benyomástól bármit feláldozott volna. Ezt a víziószerű túlzást nem nehéz festményein felismerni, hasonlítsunk csak össze valami színházi balett-jelenetet Degas-nak hasonló tárgyú festményével, azonnal láthatjuk, mennyi átalakítás és mennyi hangsúlyozás van a festményeken.

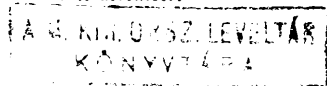
Szokatlan és új volt az a világ is, amelybe Degas vezette közönségét. A színpad, a balett kis táncosnői, a vasalónők, a lóverseny és a

vetkező, fürdő vagy öltözködő nők szolgáltatták külsőleg a témát, amin bizony az akkori közönség, mely a művészet tetőpontjától nagy témákat kívánt, nem kevéssé meg is ütközött. Csak kevesen vették észre akkor, hogy Degas a témákon belül sokkal többet és sokkal nehezebbet akar ábrázolni, és soká tartott, míg az európai közönség rájött arra, mi rejlik ezek mögött a témák mögött.

Nem csoda, ha egy ízben ő maga mondta meg legtisztábban, hogy művészetével tulajdonképpen mire törekedett. Rövid mondatba foglalta össze céljait: Színeket és mozgást kerestem. Bátran hozzátelhetjük még, hogy a fény játékait nem kevésbé. Mindhárom jelentéget bőségesen megtalálta azokon a tárgyi mezőkön, amelyeket előbb említettem. Mindhárom törekvése egyaránt hozzákapcsolja őt az impresszionizmus törekvéseihez. Bár, ahogyan megoldotta a feladatot, a víziószerű beállítás, túljuttatta őt a közvetlen impresszionista megoldáson, mely az első benyomás lehetőleg hű ellesésére törekedett.

Az impresszionistákat is a fény hatásai érdekelték. Degas abban különbözik tőlük, hogy az ő fénye nem a szabadtéri világítás, nem a jelszóvá lett *plein air*. Ő a belső szobai vagy színpadi világítás páratlan mestere, amelynek egy-két évtizeddel előtte volt már Franciaországban egy másik nem kevésbé nagy ábrázolója, Daumier, aki belső fénnel szintén páratlanul tudta modellálni kompozícióit. Degas nem kevésbé mesterien és még változatosabban futtatja végig a fényt alakjain.

Ezek az alakok egy ideig, sőt még ma is némi megütközést keltettek. Eléggé csenevész növésű, fejletlen kis balett-patkányokat látunk, izmos vagy vékonyka lábikrákkal, rendszerint egyáltalában még csak nem is csinos, hanem vagy érdektelen, vagy egyenesen csúf arcokkal. Kísérőik vénasszonyok, tanítóik elhízott és totyagos balett-mesterek, az aktok pedig a lehető legtávolabb esnek attól, hogy valamely női szépségről szóló műnek magyarázó ábráiként szolgáljanak. Rendszerint inkább soványak, sőt elnyűttek, a divat kínzóeszközeinek nyomát bőségesen elárulják. Ebben Degas nagymértékben különbözik Renoirtól, aki nem bánta, ha női modellje csinos, sőt kívánatos is. Degas nem kereste a természeti szépséget, neki a jellegzetes kellett. Amit a párizsi mindennapi élet eléje sodort, elég jó volt neki arra, hogy a színek, a mozgás és a fény csodálatos együttesébe öltöztesse. Mert ez a hármas együttes volt témája, a kis táncoslány csak hordozója, csak ürügye ennek a hármas témának. Hosszú időn át egy kiváló francia író téves megállapításai alapján keserű pesszimizmának szerették Degas-t jellemezni, aki csúnya modelljeivel keserű szatírárt írt az emberi nemre. Mily botor tévedés ez! Ugyanezen

az alapon Rembrandtot is lehetne kicsinyelni vagy félreérteni, hiszen tudjuk, hogy ő sem sok természeti szépséget pazarolt emberi alakjaira. Degas éppen olyan realista, sőt naturalista szemmel nézte az életet, mint a nagy németalföldi festő és az így felfogott, a tárgyi szépség irányában el nem kendőzött realista elemekből építette fel művészi alakításának szépségtől pazarul csillogó világát.

Nemcsak ő maga, hanem korának legjava is első sorban a jellegzetességet kereste és különben is elég volt már a barokk, a rokokó, az empire, a klasszicizmus és a történelmi akademizmus ideálisan szép embereiből. Ennél a tárgyi szépségnél sokkal inkább érdekelte Degas-t az élet, a mozgás. Az élet, melynek mozgása végigfut a testen, a legbámulatosabb változatosságig és könnyedségig fokozódik s olyan új és új változatokat kínál, amelyekre az emberi test leggenialisabb csavarója, Michelangelo, sem gondolt soha. Degas egykori lóversenyképei, a karcsú lábú, ficáncoló lovakon hanyag könnyedséggel ülő versenylovasok majdnem előtanulmányoknak látszanak ezekhez a táncos képekhez, amelyekben minden mozdulattá oldódik fel, súlytalanul könnyed mozdulattá, amely kecsessé és bájoszá varázsolja a kis csenevész lányokat, még ha lerí is róluk, hogy proletár-lakások sötétjében nőttek fel. Ezeken a színházi vagy táncos próbaképeken a könnyed mozdulat bájának és kecsességének csodálatos finomsággal, de nem kevesebb erővel is megfogott világa él a hétköznapi realitáson messze túlemelkedő, vízionárius életet.

De nemcsak mozdulatot adnak ezek a képek, hanem egészen ritka szépségű színek különleges világát is kínálják. Halványon hamvas, világos színek nagyszerű skáláit kapjuk. Ami légiest és fénytől csillogót olajfestékből és még inkább, amit pasztellből ki lehet csinálni, azt Degas mesterien ontja elénk, pompásabban és csillogóbban az optikai képnél, mely távolról sem olyan sokrétű és olyan változatos, mint az ő elképzelése.

S amikor aztán kezdett öregedni és elnehezedni s beteg szemével mind jobban küszködött, lassanként elhagyta a színpadi és táncosnő-témákat, lassanként áttér az egy alakos női akt-képre. Mozdulat-ábrázolásban nyugodtabb lesz, de a változatosságot, a szokatlant éppen úgy élvezi, mint régente. Amit a mozgás nyugtalanságában veszített, szín-skálája kiszélesedésével pótolta. Egészen merész beállítású kompozíciókat nyújtott és technikája is változáson ment át.

Képszerkesztése addig is szakítást jelentett minden megszokott beállítással. Kompozíciói addig is a legritkább esetben voltak középonti elhelyezésűek. Legtöbbször a kép oldalára, felső részére vagy akár aljára esett a legélesebben hangsúlyozott rész és a témát ritkán

nézte középről, szemközt, hanem vagy jóval alatta, vagy felette foglalt helyet. Híres képe, a Louvre-ban látható *Étoile*, a színpadi csillag, a képsík alsó balsarkába helyezi a magasról nézett és a közönység elé onló, erős színpadi fénytől megvilágított ballerínát. A régi kompozíciós mód nyugodt központiséga és szemköztisége helyett harsány felkiáltást kapunk, melyet a mozdulat, a szín és árnyékolás eleven ereje szinte végletekig fokoz.

Ez a sokrétű szerkesztési mód folytatódik öregkorának aktjain is. Sok közöttük a rálátásos kép, és ez a nézési mód az aktok eleven mozgását még meglepőbbé, még elevenebbé teszi. De nemcsak a testek mozognak ezeken a festményeken, hanem vibrálnak a színek is. A testfelületek már nem egy színből eldörzsölt vagy kevert foltokból, hanem idegesen egymás mellé felrakott sárga, kék, zöld, rózsaszín vonalakból kerülnek ki és ugyanígy rajzolódik ki a környezet és a háttér is. Ebből a szivárványszínű vonaltömegből némi távolság pompásan opálos és vibráló testszint varázsol elő, mely világító erejével még egykori táncosnő-képeit is felülmúlja.

Nehéz volna választani, hogy Degas-ban a könnyed mozdulatnak, a hamvas színeknek vagy a fény játékaiknak mesterét ünnepeljük-e inkább, hiszen festői víziójában mindhárom elemnek egyformán szerepe van. A színek és a fény birodalmában vannak nagy versenytársai, de a könnyed emberi mozdulat megjelenítésében diadalmasan állja ki a versenyt mindenkivel.

S amikor aztán szembaja annyira elhatalmasodott, hogy a festés vagy a pasztellkrétával rajzolás lehetetlenné vált számára, akár a köszvényes kezű Renoir, Degas is a mintázáshoz nyúlt, hogy felrajzó elképzeléseit valamiképpen formába öntesse. A plasztikus megvalósításhoz megvolt a készsége. Festményein és rajzain a tér érzése mindig erősen nyilvánult; látományai, ellentétben az impresszionistákkal, nem voltak egysíkúak, hanem mindig a három kiterjedésű térben helyezkedtek el. S amikor a látását mindjobban elveszítő agg művész nagyszerű kis női akt-szobrokat gyúrt reszkető kezével, ezek a kis szobrocskák azt az érzést keltették, hogy mennyire sajnálatos volt, hogy Degas csak későn és mellékesen nyúlt a mintázáshoz, hiszen alkalmasint a legkitűnőbb francia szobrászok sorába jutott volna. A könnyed mozgásnak olyan remek szemléltetői ezek a szobrok, hogy egykori festői alkotásai levetkőztetett alakjainak látszanak, ugyanez a könnyedség, ugyanolyan eleven mozgás van bennük.

Degas a könnyed mozgás dicsőítésével búcsúzott el a világtól.

FARKAS ZOLTÁN.

SZEMLE.

Arany János, a magyar lángelme.

— Serlegbeszéd a Kisfaludy-Társaságnak 1937. október 22-i Aranylakomáján. —

A mai estén Arany Jánost, a magyar lángelmét akarom szemlélni és szemléltetni. Azt, hogy magyar volt, a legmagyarabb : senki előtt sem kell bizonyítani; ez ma már valóságos közhely. Azonban nem azért volt magyar, mert a magyarság már előre megállapított, a priori követelményeinek megfelelt, hanem azért, mert a magyarság jelzőjét utólagosan, az ő alakjáról vettük. Arany Jánossal mérjük meg, mi a magyarság és nem a magyarsággal, hogy mi Arany János. Azt meg, hogy egyike volt a legnagyobbaknak az ezeréves magyar szellemiség történetében, talán éppen ebben a Társaságban szintén nem kell bizonyítani, hiszen mi azok vagyunk, akik Arany Jánost tartjuk a legnagyobb magyar költőnek.

Ha kívülről befelé tartunk egyénisége vizsgálatánál, mindenekelőtt az a tizenkét kötet áll előttünk, Arany János irodalmi termése, amelyet a nemes hagyományú Franklin-Társulat gondoz. Szalmára kevés, szemre sok; s főképpen sok közötté a véghez nem vitt terv, a «sok kerített óriás fenek» Ezek a költemények addig élnek, amíg e földtekén, itt vagy akárhol, egy embercsoport magyarul beszél. Azontúl kristályszelencékként bezárnak, s csak hosszú, tudós munka lehellete pattintja fel rövid időre a závárt, csodálkozó, fáradt s hamar elmúló szemek előtt.

E tizenkét kötet mögött áll egy érdekes magyar élet. Ez az életpálya éppen olyan jellemző arra, aki megfutotta, mint arra a századra, amelynek kétharmadát átöleli és arra a népre, amelynek «igynes ábrázattya» ívelt benne az anyaföldtől a csillagokig s onnan újra vissza a sírig. Előttünk áll egy magyar parasztgyerek, akiből a Ferenc József nagy félszázadában a magyar szellemi élet legelső zászlósura lett. Szülei oly szegények, hogy mikor házuk leég, üres istállójukba mennek lakni; egész életében szerény, tisztességtudóan szemérmes ember volt, aki átallotta mindazt, amit a világ hiúság, cím, rang és méltóság nevezete alatt áhít, s mégis : vagyont hagyott hátra írásaiból, ő lett az első magyar költő, akit a királyi kegy a Szent István jeles rend vitézévé avatott, s az egyetlen magyar költő,

akit egész korszaka az irodalmi Pontifexnek kijáró tisztelettel illetett. Tulajdonképpen alig járt iskolába ; kitanulta a szalontai pártikulát, onnan elment a debreceni kollégiumba, ott meg sem melegegdedhetett : érzékeny, szemérmes lelke nem talált otthont sem a coetusban, sem a classisban, sem a nagy könyvtárban, sem a múzeumokban. Rektoriára kényszerült, hogy legyen mit ennie, s mikor lelke újra visszatér a kollégiumba, árvaságában, észrevétlen elhagyatottságában, ön-maga előtt is ismeretlen tehetségének belsejét felkavaró mozdulásaira vándorszínésznek csap fel. Onnan hajótörötten hazavetődik, itthon segédtanító lesz, majd a községházán irnokoskodik. Egy kis ideig mint jegyző, majd mint vidéki tanár élelmet, födelet, ruhát maga és családja számára tud szerezni, s csak akkor jut szellemi környezetbe és megfelelő anyagi helyzetbe, amikor Pestre kerül. Már az ország egyik első költője, mikor az első lángelmével találkozik : Petőfi Sándorral. Nevelője senki sem volt, a debreceni kollégium szfinx maradt számára, s ő iskola nélkül lett iskolafővé. Nos, ez az ember volt a maga korában a legegységesebb irodalmi műveltség hordozója egész Magyarországon. Idehaza valóban páratlan, Európában is kevés társa akadt. Irodalmi műveltsége egyetemes, egyenletes és forrásszerű. Lehetett több szaktudása egyik-másik kortársának, az orientális, a finn-ugor, vagy a középkori germán és román irodalom terén, de az irodalmiság egész egyetemes történetét senki úgy át nem tekintette, a kritikus és költő szemléletének kettős lencséjén keresztül a valóság domború tisztaságában, mint ő, s éppen ezért az irodalmi élet jelenségeit olyan biztosan ismeri fel és magyarázza, hogy az irodalmi megismerés később felfedezett és öntudatosított módszereit egyébként igénytelennek tartott prózai dolgozataiból csirájukban meg lehet mutatni. Arany János nemcsak a legnagyobb költő, hanem a legnagyobb magyar literátor is volt.

E mögött a roppant nagyságú külső megvalósulás mögött rejlik az a sajátos életcsira, amelyet Arany lángelméjének kell nevezni. Ez a lángelme 66 évig élt földi életet, s az első lélekzetvételtől az utolsóig szerző alanya volt mindannak, amit a magyar szellemi élet szövedékében arany jánosinak kell neveznünk. Ezt az életcsirát, teremtő erőt, az Arany lángelméjét az az egyenletes biztonság jellemzi, amely alkotó munkájának mind a két viszonylatában : a belsőben mint logikum, és a külsőben mint ábrázolás, egyenlő erővel megmutatkozik. Ugyanis tételezzük fel, hogy a műalkotás egységét lehet szemlélni belülről úgy, mint az ősjelentés szétágazását : alapeszmét és szerkezetet, idegen szóval conceptiót és compositiót ; azután lehet szemlélni külsőleg, úgy mint megtestesülést, szemléletekben való

tárgyiasulást. A magyar lángelmék közül sokat találunk, akik a felvillanó alapeszmében, a conceptióban páratlan meglátások és felfedezések részesei. Sok olyan lángelmét találunk, akik az ábrázolásban szemléletesen, színesen tudják megmutatni mesteri képességüket. Kevés azonban az a lángelme, akinél az alapeszme biztosan és szükségszerűen tagozódik szerkezetté, szóval az olyan, aki a compositióban mester. Ami az ábrázolást illeti, itt is sok magyar íróat találunk, akiknél színes és gazdag képsorozatok, foglyul ejtő hangulatáramlások öntenek el; de olyan plasztikussággal senki sem tudja ábrázolt világát elibénk tárni, mint Arany János. Ez azt jelenti, hogy képzelete állandóan erős, részletekig menő volt, s ő az egészet és a részleteket szakadatlanul maga előtt tartotta. Arany János azt a világot, amelyikről beszélt, állandó azonosságban, páratlan valóságosságban tárgyiasította maga előtt, azaz látta, hallotta, megtapogatta, ízét és szagát érezte, s mindezt különös plasztikussággal tudta kifejezni. Századának nagy vállalkozásában és felfedezésében, amely a valóság-ábrázolásban merőben új igényeket támasztott és lehetőségeket ért el, ő is osztozkodott és a belső síkban maga elé állított és plasztikusan szemlélt világot különös élethűséggel és részletességgel írta le. Mindez az első felvillanástól az utolsó részlethasonlatig, a *Toldi* alapeszméjétől a sírásra elfintorodó orr mozdulatáig, Arany Jánosnál olyan egyenletes, biztos, egyszerű, mintha maga a természet alkotta volna. A kifejezéseiben néha van mesterkélttség vagy keresettség; költői intuíciója mindig magától való, közvetlen, könnyű és természetes, mintha nem ő csinálta volna, hanem készen kapta volna.

Ezzel ott vagyunk egy új nagy kérdésnél. Mi az Arany alkotásában az ösztönös és öntudatos?

Azt hiszem, hogy Arany Jánosról két helytelen kép van az irodalomtörténetben. Az egyik a múlt századból ered, amelyik Aranyban a nyugodtan alkotó művész abszolút tudatosságát magasztalja s Aranyt olimpuszi derűben, zeusi zavartalanságban és korlátlan-ságban ábrázolja. A másik kép most kezd elterjedni róla, s ez a kép Aranyt a ködös, ösztönös, tudatalatti világ rabszolgájának ábrázolja. Vak Sámson, aki ismeretlen mélységű kútból csodálatos vizeket húz fel. Én azt hiszem, hogy Arany a legösztönösebb alkotó, de ösztönszerűsége egy ponton, éppen a megvalósítás pontján, sűrített mértékben tudatos. Azt értem ez alatt, hogy alkotásához egész lényének megrendülésére, felkavarodására, egészen rejtelmes megindulására volt szüksége. Hihetetlen mélységekből fakadtak fel emlékek, egészen páratlan kapcsolatok létesültek tudatalatti világából, meglepetésszerűen jöttek képek, szavak, gondolatok és muzsikák,

de éppen az a szó, amelyet leírt, éppen az a rím, amelyet megpendített, éppen az a ritmus, amelyik pillangószárnyával orcáját legyezte : kritikus öntudatának szinte felfokozott fénykörében jelent meg, s ennek a gyújtópontnak fényhasábját kellett kiállnia, ha meg akarta nyerni a nagy «igen»-t az élethez. Ebből az következik, hogy az Arany alkotó órái fokozottan, sugárzóan öntudatosak voltak a megvalósulás parányi fénykörében, de csak akkor jelentkezett e kis sugárzó körben élet, ha ugyanakkor Arany egész szellemisége minden rejtett birtokáival, soha ki nem kutatott s örökre is kikutathatatlan magasságaival, mélységeivel, szaharáival és oázisaival valami különös villanyáramtól telítve, belső, kavargó, önmagát tápláló és önmagát pusztító, vajúdó és vetélő állapotban leledzett. Telítettség volt ez, elviselhetetlen feszültség, az egész egyéniséget mindenestől fogva igénybevevő érdekelttség és odaadás, olyanforma, amelyet a próféta érez, mikor megszállja a magasabb lélek, amelyet az anya érez közvetlenül a szülés előtt, az idegbeteg érez percekkel a roham kitörése előtt és mindnyájan érzünk sirokkó vagy nemere idején. Ha e két végletes dolog közül egyik fogyatékos volt, Arany nem tudott alkotni. Hiába volt öntudata tiszta, értelmessége pihent és biztos, ha ösztöni világának ez a belső kavardása nem következett be ; és belső világának kavardása hiábavaló volt, ha idétlen szülőtteit a metsző értelmesség életrevalónak nem ítélte és a meg nem született költői akarások limbuszába visszavetette. A taifunról mondják, hogy eget-földet elsötétít, erdőt és várost pusztít, s amerre megy, chaosszá válik a világ, de a közepén, ott, ahol a vihartölesér földet ér, van egy tiszta folt, ott mosolyog a napfény és a fűszálak is alig rezdülnek meg. Ez a vihar szeme. Ilyen volt az Arany alkotó munkája is : közbül az öntudat szeme tisztán fénylett, csodálkozva, vagy szomorúan nézett, de egész lényé, belső világa pusztító viharban kavargott.

Ezért Arany János önmaga számára is rejtelem volt. Ő csak annyit tudott, hogy amikor alkot, belebetegszik az alkotásba ; némelykor magától megy, máskor meg sehogyse. Nevezte ihletésnek, nevezte jó órának, de azt sohasem mondotta el, hogy maga is csodálkozik önmagán, mert némelykor minden ok nélkül, szinte értelemfeletti módon sikerül a legnehezebb dolog, máskor pedig hiába vergődik a legegyszerűbb feladattal is. Ez a lángelme értelemfelettsége, erre is talál a bibliai ige : nem erővel, nem hatalommal, hanem az én Lelkem által! De éppen azért, mert ilyen kiszámíthatatlan és kormányozhatatlan volt Arany János ösztönössége, lett ő egyre bizalmatlanabb önmagával szemben. Sohasen hitte, hogy valamit

meg tud csinálni, s ezért, mikor meg is csinált valamit, olyan arcot vágott, mintha ez is alig sikerült volna. Ő csak az öntudatosságát tekintette át ; mindig ezzel számolt, ebben bízott, ezzel mérte magát ; sohasem jutott eszébe, hogy igazi erői egyéniségének mélységeiben úgy húzódnak meg és ott úgy dolgoznak, mint a bűvő patakok a föld alatt. Ezért riadtan, panaszosan, bizalmatlanul és tanácstalanul vergődött három állapot között : az elvetélő révület, a csirátlan értelmesség és az alkotó öntudat merőben különböző állapotai között. A tűzhányó hegy is három formát mutat : néha mint egy üres, vak szem, holtan bámul bele a kék égbe ; néha dohog, forrong, de csak füst és sóhaj kerül ki belőle ; máskor meg megtörténik a borzalmas és fenséges csoda, hogy belőle egyetemes tüzek világteremtő és világpusztító lávafolyama ered meg.

Az Arany lángelméjének ezt a belső feszültségét vagy meg hasonlását betetétzte és egyszersmind bezárta egészségének és betegségének a váltakozása, illetőleg a sarkiasága. Már korán rettentő fejfájással küzd. Nemsokára Karlsbadba kell járnia anyagcserezavarok miatt ; azután megjelenik a tüdőhurut mindenféle rossz változatában. Egyébként is túlzottan érzékeny, testi és lelki vonatkozásban egyaránt. Nyugtalan, panaszát visszafajító, zárkózott, befele senyvedő ember, született hypochonder, aki egyébként is sok súlyos baját tetézi azzal, hogy mindig foglalkozik vele és reménytelenül küzd ellene. Sorsa egyre zordonabban teljesedik be. Lassanként siketül, s ugyanilyen mértékben vakul. Asztalára kerül egymás után az a két keserű pohár, melyet a világ két legtragikusabb lángelméje fenéig ürített : a megsiketülő Beethoven és a megvakuló Rembrandt keserű pohara. Betegsége éppen ezért testi és lelki bajok összeszövődéséből áll, egészen egyéni és talán máig is ismeretlen, de fölöttébb alkalmas arra, hogy a költő úgy érezze, mint az antik ember : a betegség öntudatos, rosszakarató démon, amely állhatatosan és rettentő leleménnyel gyötri halálra. Közben árvaság-érzése egyre növekszik ; leányának halála majdnem elviselhetetlen csapást mér rá ; költői képzelete Piroska személyének megalkotásával nemhogy szabadult volna e fájdalomtól, sőt még mélyebbre ásta azt. S ez a beteg, szétomló ember óriási tervek, ígéretek, vállalkozások rab-szolgája. Nagy dolgokat kezdett, fölséges látomások húzódnak át felette, tele van foglalóval, záloglevéllel, a világ is követeli rajta a rettentő adósságot, de neki nincs ereje parányi részletek megfizetésére sem. Szétomló por és születő csillagokról, új hajnalokról álmodik. Itt figyelhetjük meg azt az érdekes dolgot, hogy Aranynál költői világa öltözködik az egészség sugárzó fényébe, személyi élete a betegség és

nyomorúság sötét árnyékaiba. Aranyt hiába mondják dekadensnek, ő minden dekadensnek éppen az ellentéte. A dekadens költői világát teszi nyomorékká, romlandóvá, feloszlóvá, maga pedig nyárspolgári egészségtől kicsattanva élvez és fogyaszt ; Arany János testi értelem-ben elnyomorodott, oszlopos aszkéta volt, akinek mindennapi élete csupa sanyarúság, költői világa azonban egészség, épség és erő : apollói, a Végzet-csók árnyékával homlokán.

Mindez a roppant kincs be van zárva a magyarság mélységeibe és annak sorsát hordozza, mint a gyöngyszem a kagyló sorsát. Tulajdonképpen világnagyság és valójában csak magyar emberek értik meg. Arany János annyira összeforrt a magyar nyelvvel és ezzel a nyelvvel olyan csodát tett annak anyagszerűségében, zenéjében, logikájában, jelentős árnyalataiban, hogy azt fordítással más nyelven érzékeltetni nem lehet. Nem lehet azért, mert a legjobb fordítás sem fejezi ki azt, hogy mi volna ez a gondolat az Arany nyelv-művésze mellett, illetve az Arany nyelv-művésze milyen szolgálatot tett ennek a gondolatnak. Fordításban nem lehet érezni a nyelvi nehézségek fölött nyert diadalmas csatáknak pillanatonként megújuló mámorát. Vagy csak akkor lehetne érezni, hogyha Aranyt egy olyan költő fordítaná le, aki anyanyelvéhez való viszonyában olyan óriási művész, mint amilyen Arany a magyar nyelvhez való viszonyában volt.

Ezért Arany János egész személyisége magyar sorsábrázolás. Örök magyar mesehős : a kis parasztfiú útrakel, pusztaságokon és őserdőkön keresztül megérkezik a fejedelmi trónra, s egykor kócos, árva fejére rákerül a korszak gyémántkoszorúja. Alkotó lángelméje nagy biztatás, örök védelem fajtánk életjoga és szellemi minősége mellett. Igazolja fajtája jogigényét az élet és a halál nagy perében. E mellett a szépségek atyja ; öreg magyar varázsló, akinek kezéből aranytollú madarak röppennek fel s bukáznak a kék levegőben csodálkozó századok szemeláttára. Szétomló, nyomorult testen győzedelmeskedő szellemiség : a láthatatlan erők diadalma ez a látható világ nyomorúsága felett, az a mély és titokzatos, keresztyén gondolat, amely elszakíthatatlanul összenőtt mindazzal, amit a földnek ezen a részén, a Názáretiről nevezett művelődésben, szentnek, nagy-nak, csodálatosnak éreznek az emberek. Végül árvasága, idegensége ábrázolja a mi árvaságunkat és idegenségünket. Nekünk valami titkunk van, minket nem ismer ez a világ, ez a titok gondolat, ábrázolás és akarat ; igazság, szépség és jóság ; ez a titok az, ami Arany János, mint alkotó és alkotás. Arany a magyar Szézám, aki megérti, az megnyílt a magyarság számára s a magyarság csak annak a szá-

mára nyílik meg, aki megérti Arany Jánost. Így lesz Arany egyszerre: a magyar titok és a magyar titok megoldása.

Ravasz László.

Surányi Miklós.

— Székfoglaló megemlékezés a Kisfaludy-Társaságnak
1937. október 6-i ülésén. —

Ez a néhány perc legyen a Surányi Miklósé, ki álomföldön járt már azelőtt, mielőtt örök álomra hunyta volna szemeit.

Kevés írónk van, kinél a gyermek- és ifjúkorban megszerzett lelki alapok élete végéig olyan szilárd érintetlenségben maradtak volna meg, mint nála. Belső alkata utolsó pillanatáig ugyanaz maradt, mint amelyet 1900-ban, 18 éves korában magával hozott Pestre Mindszentről, a kis baranyai faluból, ahol 1882. február 16-án született, a pécsi cisztercita gimnázium erős klasszikus szelleméből, Gundy Miklósnak, a sásdi papnak, nagybátyjának házából. Ez a három tényező alakította ki benne a szépet, nemest látó világszemléletet, idealizmusát, a termékeny hitet és fertőzetlen, szilárd magyarságot, melynek benne élő álmai a fejlett szellemiség nagyító lencséjén át szeretnék megváltani, magukhoz emelni a magyar világot. Életének szerencsés elrendelése, hogy minél inkább megismerte a valóságot, annál görcsösebben ragaszkodott a maga belső világához. Magunkról tudjuk azonban, hogy az illúziók minél szebbek és minél tisztábbak, annál hamarabb hervadnak el az élet kíméletlen valóságában. Surányi Miklósnál azonban nem haltak meg, hanem csak megtisztultak, férfiasabb értékke váltak a földdel való találkozás pillanatában. Ha a valóság kiábrándítólag hatott is, némileg fanyarrá tette is, sohasem rántotta le az élet sarába. Ettől megóvták a veleszületett lelki nemesség és az a féltve őrzött eszmény, melyet a letűnt korok klasszikus szépségének átéléséből, kivételes tudásának, emberiségi magaslaton álló kultúrájának és mindvégig gyermeki hitének, nagy lelkének szerencsés összhangjából teremtett magának. Ezért mondhatjuk el róla is, hogy nem a világból gazdagodott, hanem a világot gazdagította, ami egyébként minden igaz tehetségnek végzetesen szép elrendelése.

Pedig ismerte az életet. Jóformán mint gyermek került közöségbe az újságírással, mint a *Magyarország* munkatársa. Később újra visszatért hozzá, mint a *Nemzeti Ujság*, majd a *Budapesti Hirlap* főszerkesztője. Csak aki próbálta, az tudja igazán, hogy a szerkesztőségek, az élet minden rezdülésének gyújtópontjai, a valóság örök

izgalmat, belső veszélyeket rejtő lövészárkai, melyekben vagy elpusztul az újságíró, vagy új világot teremt magában, de érintetlenül nem marad.

Bár minden ízében tudatos, modern és magyar volt, — régi nemes család sarja — egyéniségének és lelki adottságainak már élete kezdetén sem kedvezett a XIX. és XX. század pozitivista iránya, amely az «erő és anyag» jegyében indult meg, ideálok helyett ideákat teremtett, feloldotta a kisebb közösségi érzéseket és kereteket, s az új polgárt különösen az ipar és kereskedelem racionalizálásával nemcsak kiszolgáltatottá s ezzel elégedetlenné tette, hanem a nemzetköziség vonalába is állította, tömegmozgalmak és szervezetek egyszerű eszközévé alacsonyította. Így született meg a modern ember szabadsága helyett annak kényszerű életsors-változása és gyötrő magánossága egyenes arányban a nagyvárosoknak a nagytöke iramától diktált gyors fejlődésével. A modern életirány szükségképpen bomlási tünetekkel járt, amelyek szociális téren a ma is végzetesen ható szociális eltolódásokat, eszmei tartalomban pedig a «szabad gondolat»-ot és a vele járó bizonytalansági érzést eredményezték. Kritikai «szabadság», kételkedés, elégedetlenség, a régi értékek semmibevétele és lebecsülése, a nyugati szellemben történt mindent újrákezés és megváltoztatás láza belső erjedési folyamatot okozott és olyan életformákat tett szükségessé, melyek nem mindig állottak összhangban a magyarság faji és lelki berendezkedésével.

Surányi Miklós azok közé tartozott, akik az értékeknek ú. n. «átértékelésénél» sem adták fel az örök érvényűnek megismert magyar értékeket és hagyományokat, belső idealizmusukat, melyeknek mennél tökéletesebb megismerését életkörülményeinek változása is lehetővé tette. 1908-ban ugyanis vármegyei levéltárosnak nevezték ki Máramaroszigetre, ahol közvetlen érintkezésbe jutott nemcsak a magában álló erdélyi történelmi szellemmel, hanem a gazdag történelmi múlt emlékeivel is. A multhoz menekülés így lett természetes következménye belső alkatának és ezért vált a történelmi regény a Surányi művészetének igazi munkaterületévé.

Máramaroszigeten írta első regényét is, *A trianoni pávát*, amelyet elég gyorsan követtek többi művei: *A Szenthegy*, — egyik legjobb írása — a *Kantate, Domoszlay, A gyujtogató, A nápolyi asszony, Tömeg és lángész*, a *Csodavárók* két kötete, mely után elhallgat és visszatér az újságíráshoz.

Az érzékeny idegzetű, fölényes látású, etikai és szellemi ereje tudatában levő modern emberre, ki az őt ért bántásokat mindössze csak finom, gúnyos mosollyal és elnézéssel torolta meg egész életé-

ben, a világháború és az azt követő idők végzetes hatással voltak. A háború mögött álló céloknak, a politikai és gazdasági önző okoknak felismerése, az emberiség borzalmas lelki belesodródása és vak tobzódása, az eddigi világszemléletek tehetetlensége, saját ártatlan népe sorsának kísérteties előrelátása és annak igazolása, a tragédiát követő ma, — csoda, hogy örületbe nem sodorták, mint nagy hőst, Széchenyi Istvánt, kinek hatalmas alakja ilyen hatások alatt magasodott fel először előtte a maga teljességében. Amikor az emberek milliói kétségbeesésükben önmaguktól menekültek, Surányi Miklós ugyanakkor a világ és eseményeinek halálos hatása elől önmagába menekült. Amikor a szinte kiheverhetetlen külső és belső veszteségek, az egyént teljesen feláldozó tömeguralmak és államrendszerek, doktrinák, politikák mindent elsodró kegyetlenséggel az emberiségre zúdulnak : ő meglátja az élet és jövőndő két szilárd pontját : Krisztust és a lelket, az alkotó művész legyőzhetetlen, igaz forrásait. Ezért hirdeti mindenkinek jótakaró hittel és szeretettel a *Tömeg és lángész*ben : «Van egy Elysium, ahol megpihen az ember : az ő saját halhatatlan lelke, mely az olymoszi szépség és krisztusi alázat örök harmóniájába olvashat minden dolgokat földön és föld felett». . . . Ha minden el is vész, «a lelked a tied». Tudta, hogy a legnagyobb hősiesség a világon : *élni*, és talán senkit sem bántott jobban a valóság, mint őt ; de éppen a lelke és Krisztus segítségével jutott el ahhoz a bölcseséghez, melyet egyszerű mélységében így fogalmazott meg : «Vegyünk mindent úgy, ahogy van, *de nőjünk túl rajta*. Ez az egyetlen kötelességünk.»

1933-ban ismét visszatér az irodalomhoz. Megírja *Aranybástya* című színművét, melyet a Magyar Tudományos Akadémia a Vojnits-díjjal jutalmaz.

Ami még életéből hátra van, az már jóformán a test haza készülődésének súlyos ideje. Alig mutatja be a színház az *Aranybástyát*, Surányi a mátraházi szanatóriumba kerül, ahol ugyan visszatér testi ereje, de többé meg nem gyógyul. Az orvosai által ajánlott pihenés és tengerpart helyett fokozott munkához lát, mert el kell készülni élete főművének, a Széchenyi-regénynek. Egyidejűleg másik két regényét írja : a *Malmesoni álmot* és a *Nemesi címet*.

Életének az a legnagyobb tragédiája, hogy mikor értékes tehetsége kiteljesedett és legszebben szárnyalt, akkor vette ki a kezéből a halál a tollat. Már a döblingi, befejező köteteket nem írhatta meg. Az elismerés tetőpontján állott. Ami hang támadt is ellene, az sohasem a művésznek szólt. Gazdátlanul maradt a Corvin-koszorú, mellyel a kormányzó kitüntette, a Kisfaludy Tár-

saságban a széke, a pécsi Janus Pannonius-Társaságban elnöki széke ; a halál hátra intette azokat is, akik életében mellette vagy ellene voltak és szeme fölött megszagatta a szemfedő fátylát, hogy tisztán lássa az egyetlen valóságot, amit érdemes látni : a túlsó jobb világot és örök látomását, Krisztust, kit mindig meg akart írni, s végül egy életen át szívében hordott és szépnek álmódott magyar világnak sorsát, melynek mindig igaz harcosa volt . . . A kerepesi temetőben domborodó sírhantra tett koszorú szalagján könyve címe, *Egyedül vagyunk*, hirdeti a Surányi Miklóstra legjellemzőbb igazságot, az ő és mindannyiunk nagy egyedülvalóságát, mely immár testére nézve beteljesült a sír mélységében és csendességében . . .

* *

E rövid és mindössze emlékednek szánt baráti megemlékezés után, mielőtt a Kisfaludy-Társaságban átvenném a Te nemes és értékes emberi és írói egyéniségeddel megszentelt öröködet ; a reám váró, utolsó percünkig kötelező köteleességteljesítés útjára lépés előtt még csak annyit, Miklós, jó Surányi Miklós : Nem vagy egyedül, mert igen sokan vagyunk a te féltett néped fiai közt, kik egyedül vagyunk, és hidd meg, hogy ez az egyedülvalóság nem a halál, melyet igazságtalannak tartottál életedben, hanem maga az élet, melyet önmagad árán Te is megváltottál a világtörténelem leg-egyedülvalóbb népe számára.

Nyirő József.

IRODALOM.

Az etika alapvonalai.

(Bruno Bauch : *Grundzüge der Ethik*. Stuttgart, 1935.
W. Kohlhammer. VIII + 327 l. 8°.)

Az erkölcs problémáival foglalkozó modern embernek, ha számot akar vetni mindazzal, ami problémáira vonatkozólag korunk irodalmi tudatában helyet foglal, valóban nincs könnyű dolga. Nem azért, mintha az erkölcsre vonatkozó irodalom rendkívüli gazdagsága gördítene egy ember által le sem küzdhető nehézségeket az útjába. Nem minden írás kötelez az olvasásra. Az etikai problémák területén való tájékozódás és kiigazodás említett nehézsége az etikai kérdésekre adott feleletek éles eltéréseiben, kibékíthetetlennek látszó ellentmondásaiban rejlik, amint az irányt jelző művek egymással folytatott küzdelmeiben áll előttünk. Etikai autonómia, vagy heteronómia, szubjektivizmus, vagy objektivizmus, relativizmus, vagy abszolutizmus, formalizmus, vagy tartalmi etika — hogy csak néhány jelszót említsünk — eléggé mutatják a kiigazodás és állásfoglalás rendkívüli nehézségeit. Az egyház — leghatározottabban és legjellegzetesebben a római katolikus egyház — elutasítja az autonóm etika gondolatát és az egyházi tanban (dogmában) gyökerező, attól függő, tehát heteronóm etika helyességét hirdeti, míg az autonóm etikát szubjektivizmusnak és relativizmusnak bélyegzi. Az erkölcsfilozófiai irodalom legnagyobb alakja, Kant, viszont az etikai autonómia tudományos megalapozója és nagyhatású hirdetője, aki a kategórikus imperatívuszról szóló tanában az autonóm erkölcsi tudat általános törvényét akarja formába önteni. De bár Kantnak napjainkban is számos követője van és erkölcsfilozófiai munkáinak megjelenése óta nincs egyetlen mű az etikai irodalomban, amely hatásban és jelentőségben vele versenyezhetne, etikai tanítását nemcsak egyházi oldalról kifogásolják. Filozófiai körökből, hogy például csak egy kifogást említek, formalizmust vetnek szemére és etikájának az erkölcsi élet egyéni gazdagságával nem számoló, elvont formulái helyett egy tartalmi etika megteremtésére törekednek (Scheler M., Hartmann N.). A különféle felfogások ellentmondásai az etikában

különösen nyomasztó erővel jelentkeznek, hiszen az etika tárgyánál fogva különösen közel áll az élethez, a cselekvések és tettek világához, amely nem támaszkodhatik valamely etikai problematizmus, vagy szkepticizmus folytonos kérdőjeleire.

Ilyen körülmények között őszinte örömmel kell üdvözlönnünk a kiváló jénai filozófusnak, Bauch Brunónak a vállalkozását, aki rendkívüli éleselméjűségről tanúskodó és mélyreható ismeretkritikai, valamint általános értékfilozófiai munkálatai után azt a feladatot tűzte maga elé, hogy az etika tudományának alapvonalait egy tekintélyes, bár nem túlságosan terjedelmes kötetben összefoglalja.

Bauch Kant erkölcsfilozófiai munkálataiból indul ki s a törvénynek való önkéntes engedelmisség törvényét, az autonómia princípiumát állítja az etikai élet központjába, amely, mint említettük, Kantnál a kategórikus imperatívuszról szóló tanban nyer kifejezést. A törvényt azért akarni, mert törvény, ez Bauch szerint az etika centrális törvényének a tartalma. Ezzel Bauch nemcsak az etikai heteronómia gondolatát veti el, hanem utal annak az álláspontnak a tarthatatlanságára is, amely szerint Kant etikájának tételei elvontak, formálisak és ennél fogva üresek. Az etikai törvény Kant szerint sem üres forma, hanem van jelentése, tartalma, amint az a fenti formulázásból már látható. A forma soha sincs tartalom nélkül, csak valamely elvont absztrakcióban és az utóbbival Kant nem vádolható. Az erkölcsi törvénynek általánossága mint annak elsőrendű tartalma nála az erkölcsi élet tényeinek gazdagságára utal mint másodrendű tartalmakra, amelyek amabba beleilleszkednek. És az erkölcsi jelentőségű cselekedetek tartalmi sokfélesége nem volna megítélhető az erkölcsi törvény, tehát egyetlen és egységes erkölcsi felfogás szerint, ha az erkölcsi törvény tartalma nem volna olyan általános, hogy abba a másodrendű erkölcsi tartalmak gazdagsága beleilleszkedhessék. Ez Kant etikai formalizmusának helyes és jogosult értelme. Bauch szerint nem is azt lehet kifogásolni Kantnál, hogy etikai autonómiát hirdet, mert az minden az erkölcsi tudat lényegével számot vető, kritikai etika elévülhetetlen alapelve; nem is az a baj, mintha az erkölcsi alapelvek, vagy épp az erkölcs alapelve Kantnál túlságosan általános és tartalmatlan volna, hanem — és itt építi Bauch Kant etikáját tovább — épp azt kell Kantnál kifogásolni, hogy az erkölcsi törvény általa feltárt formája nem eléggé általános, az erkölcsi élet egyes jelenségeivel nem számol. Ezért az etikai probléma vázolója és az erkölcsi tudat fenomenológiájának eleven és hatásos rajza után, amelyek jellemzésébe tér hiányában itt nem mehetünk bele, Bauch az erkölcsi princípium általánosságá-

nak különféle formáit tárja fel, majd az etikai princípium három alapformáját mutatja be. Ezt mint a mű leglényegesebb és az etikai viták keresztüzében álló részét pár szóval meg kell világítanunk.

Az emberi magatartások és cselekedetek értékességét meghatározó erkölcsi érték, amely a maga általánosságában az erkölcsi princípiumban nyer kifejezést, az erkölcsi magatartás szubjektumára vonatkoztatva mint követelmény jelentkezik. Ha ez a követelmény nem pusztán az akarathoz szól parancs formájában, — és csak az akarathoz lehet parancsot intézni — hanem egész lényünk és lényegünk kifejlését igényli, akkor lényegkövetelményről kell beszelnünk. Ez Bauch szerint az etikai princípium legáltalánosabb formája. Megértésére röviden utalnunk kell például a barátság és szerelem javaira, amelyek szintén erkölcsi értékre utalnak és megvalósításuk esetén értékgazdagodást jelentenek a nélkül, hogy e javak alapját alkotó érték az erkölcsi szubjektumnak parancs formájában jelentkezhetnék. A lényegkövetelmény magában foglalja mind a parancsolható és az erkölcsi szubjektumnak tényleg parancs formájában jelentkező akaratkövetelményeket, mind a parancs formájában nem érvényesíthető egyéb értékigényeket. De nemcsak lényegkövetelmény és akaratkövetelmény különböztethető és különböztetendő meg az erkölcsi jelenségek megítélésénél, hanem tekintetbe kell vennünk az egyéni képességekkel és feladatokkal számoló hatáskifejtés követelményét is, amelyet röviden hatáskövetelménynek nevezhetünk. Jelentősége abban áll, hogy a köteleességteljesítést a maga általánosságában követelő akaratkövetelményeken túlmenőleg azokat az erkölcsi értékigényeket érvényesíti, amelyek a szubjektum sajátos képességeiből és hatásköréből folynak. Az erkölcsi tudat nem elégedhetik meg a kötelesség általános akarásával, a pusztá jóakarattal, ha ez is marad, miként azt Kant helyesen látta, az erkölcsi élet centruma, hanem meghatározott tevékenységet, hatást követel tőlünk képességeink és hatáskörünk szerint épp a hatáskövetelmény formájában. Az erkölcsi tett a hatáskövetelmény értelmében ölt konkrét alakot. És a lényegkövetelmény a nem parancsolható értékigények és az imperatívusként jelentkező akaratkövetelmények mellett magában foglalja a hatáskövetelményeket is, hiszen azt a követelményt jelenti, amely egész lényünk és lényegünk kifejlését igényli. Mind ebből világos az is, hogy az etikai princípium ezen alapformái Bauch szerint nem különíthetők el egymástól, aminthogy nem szabad azt se feltételeznünk, hogy az erkölcsi szubjektumban, egyszóval a személyben az akarat a személy többi funkcióitól különálló erőként működik. Az etikai princípium alapformái az erkölcsi értékben mint a

mindannyiukat kölcsönösen meghatározó vonatkozások rendszerében egyesülnek és az erkölcsi érték a maga különféle követelményeivel a maga totalitásában feszül az etikai szubjektum egésze felé, legnagyobb fokú és legteljesebb megvalósulását a lángészben érve el.

Bauch etikai művének gazdagságából itt csak néhány, mindenestre alapvető gondolatot ragadhattam ki, amelyek alkalmasak arra, hogy művének szellemét és jelentőségét megvilágítsák. Ebben a szellemben uyer azután új fényt és mélyebb értelmet nála a lét és az érték, a személy és a közösség, az állam és a nemzet, a család és az iskola etikai jelentősége. Fény derül azokra az aktuális társadalmi és politikai problémákra is, amelyek korunkat és közelebről a német világot mozgatják. A német tudománnyal szemben napjainkban felmerülő félreértések és elfogultságok eloszlatására hadd idézzem ebben a kapcsolatban Bauch művének néhány jellemző megállapítását. «A természetes leszármazási összefüggés, amint az pl. a fajban, vagy egy népben egyesült fajokban áll előttünk, sohasem az egész nemzet. Azt az egésznek tartani annyit jelent, mint egy minden jelentés- és értékkérdéstől idegen naturalizmusba sülylyedni.» Továbbá: «Valóban minden műveltség nemzeti alapokon nyugszik és nemzeti jellege van, ha jelentése és jelentősége szerint nem is korlátozódik egy nemzetre, hanem nemzetközi érvényű.»

Mindent összefoglalva, meg kell állapítanunk, hogy a tudományos etikai irodalom rendkívül jelentős alkotásával állunk szemben, a legjelentősebb lépéssel, amely Kant óta az etika elvi alapjainak a tisztázása terén történt. Bauch műve Kant etikájának elvi alapjait helyezi Kantnál is élesebb megvilágításba és ezen az úton az etikai *elvek* gazdagabb és teljesebb ismeretére vezet. Ez az elvi többlet, amellyel Kant erkölcsfilozófiai eszmélkedéseinek halhatatlan eredményeit kibővíti, művének legnagyobb érdeme. De amilyen nagy az elvi alapok feltárásában és igazolásában, éppoly értékes e mű az etika részletkérdéseinek mélyreható elemzésében. Itt eleget, ha például ismételten csak az erkölcsi tudatnak általa nyújtott fenomenológiájára utalok. A szorosabb értelemben vett etikai fejtegetések mellett pedig külön ki kell emelnünk azokat az értékelméleti, ismeretelméleti és ontológiai szempontból is fontos elmélkedéseket, amelyek az említett filozófiai tudományok alapjaira új fényt derítenek. (Lásd az érték és a lét, az okozatosság és a szabadság, az érték és a cél cím alatt összefoglalt fejezeteket!). Meltatásuk már túlvezetne az etikai alapgondolatok megvilágítására vállalkozó ismertetésünk határain.

Nem hallgathatjuk azonban el, hogy az etika elvi alapjainak

feltárásában — műve minden kiválóságának elismerése mellett — egy ponton nem követhetjük Bauchot. Az etikai princípiumnak három alapkövetelményre való tagolódása nézetünk szerint félreértésekre ad alkalmat. A parancs formájában jelentkező akaratkövetelmények és a nem parancsolható egyéb értékigények elvi jelentősége és alapkövetelménynek való minősítése világos igazolást nyert. Rickert például az utóbbiak különös jelentőségét annyira méltatja, hogy értelmezésüket egy általa erotikának nevezett külön axiológiai diszciplínára bizza. Már nem ilyen kifogástalan a hatáskövetelményeknek alapkövetelményként való feltüntetése. Hiszen egyfelől sem olyan sajátos érték, sem megfelelő pszichikai funkció nem kapcsolható vele, mint a másik két alapkövetelménnyel. Ebből következik, hogy csak a lényegkövetelmény, illetőleg az abban rejlő nem parancsolható értékigény, valamint az akaratkövetelmény érdemlik meg az alapkövetelmény nevet, a hatáskövetelmény nem állítható *melléjük* mint *alapkövetelmény*, csak azok folyománya lehet. Ezt akarta Kant kifejezésre juttatni a hipotetikus imperatívuszról szóló tanában. S ha ő a hipotetikus imperatívusznek a kelleténél kisebb jelentőséget tulajdonított, amint azt Bauch helyesen látja, mert a végrehajtott cselekedetre, a kifejtett hatásra is rásugárzik a mögötte álló erkölcsi akarat fénye, Bauch — viszont túlságos nagy jelentőséget tulajdonít a hatáskövetelménynek, amidőn azt a lényeg- és az akaratkövetelmény mellett mint harmadik etikai *alapkövetelményt* mutatja be.

Bauch műve új állomás a tudományos etika fejlődésében, az etika tanainak világos és mélyreható összefoglalása, telve új eredményekkel és új kérdésekkel, amelyek további munkára ösztönöznek a kritikai idealizmus szellemében.

Varga Sándor.

Egy új bölcséleti embertan.

Báró Brandenstein Béla: *Az ember a mindenségben*. I—III. k. Bpest, 1936—1937. M. T. Akadémia. XXVII+692, XII+313, X+424 lap.

Az ember még ki sem nyitja ezt a hatalmas terjedelmű munkát s máris örömmel állapíthatja meg, hogy bölcséleti irodalmunk eleven fejlődésben van. Hiszen a világháború előtt elképzelhetetlen volt, hogy akár a M. T. Akadémia is (mely tudvalevően nem törődik a kiadványait olvasók számával) vállalkozni mert volna arra, hogy egy bölcséleti munkát 1478 nyomtatott lapnyi terjedelemben tegyen a magyar közönség asztalára. Ha ma bízunk benne, hogy egy ilyen

mű olvasókra talál, abban nagy része van a bölceleti érdeklődés fölébredésének, továbbá annak is, hogy éppen filozófusaink már olyan formában tudnak írni a legmagasabb témákról is, amely széles körökben érthetővé teszi írásaikat. Bölcelet és érthetlenség többé magyar földön sem ikertestvérek. Brandenstein ugyan aligha sorolható stílisművészeink sorába, mert áradó mondataiban nincsenek meglepetések, esések és emelkedések, eleven fordulatok; belső melegség is ritkán izzik át szavain. De tárgyának súlya mégis lendületet ad fejtegetéseinek s vitatkozó kedve itt-ott személyes hangot tud belevinni a hűvös előadás rendjébe. Sohasem válik azonban értelmetlenné s a bölceleti művekben nem ritka logikai torna kínos salto-mortaléinak látványától is eléggé megkíméli olvasóját. Van képzelete és meglepően széleskörű olvasottsága a legkülönbözőbb tudományok irodalmában. Ismeretein rendező értelem uralkodik, s ez nem téveszti el a célt, amely felé törekszik; a tények és elméletek bozótjain át el tud érne oda, ahova indult. Természetesen, mint minden filozófusnak, neki is megvan a fixa ideája, mely bármely téma végén mint záró akkord felcsendül. Mestere, Pauler Ákos, így jutott el minden úton a logikai alapelvekhez, Brandenstein pedig a szelek szárnyán repülő porszemtől éppúgy, mint a legmélyebb tudományos tételtől minden valóság abszolút szellemi ősokához, akit a keresztyén hit Istenével azonosít. Alapjában véve misztikus lélek, aki azonban igen nagy reális érzéssel dicsekedhetik. Ez ugyan ellenmondásnak látszik, de csak azok szemében, akik nem ismerik a misztikusokat, mert hogy a kettő nem zárja ki egymást, arra pl. Avilai Szent Teréz a legjobb bizonyosság. Brandenstein misztikája ízig-vérig a huszadik század stílusát viseli magán: célja nem az, hogy valami extatikus érzelemben olvadjon fel, hanem az, hogy mindvégig megmaradva az értelmi síkban, a tapasztalati valóságokat is extatikus magasságokba emelje föl. Korunk tudományát és tapasztalati megállapításait elfogadja, de mindezt olyan épülő templomnak látja, mely befejezetlen, s ő arra vágyik, hogy a metafizika kupoláját, egy mai theodicaeát, emelhesse rá erre a tudományra. Ez a szándék élteti a címben jelzett művét is; ebből szerkezete és fölépítése szinte önként adódik és menten világossá lesz annak is, aki e roppant arányú könyvet csupán csak átlapozza.

Vele szemben akaratlanul is Max Schelernek arra a kis könyvére kell gondolnom, amelyet ez a nyugtalan elme a theizmustól való elfordulása után *Der Mensch im Kosmos* címmel írt. Nemcsak azért, mert az azonos cím mögött két egymással szögesen ellentétes megoldás rejtőzik, hanem azért is, mert a két mű szinte szemléletes

példája az írói hatás titkának. Scheler elegáns mozdulattal, színes lapdaként dobja, Brandenstein pedig súlyos sziklahegy alakjában görgeti felénk a problémát. Amaz gondolkodásra ösztökél, magunk sem akarunk ügyetlennek bizonyulni az elkapásnál, — emez pedig elijeszt, sokféle anyagával megzavar, attól félünk, hogy agyon nyom bennünket. Ezért nem hiszem, hogy szerzőnknek sok olvasója fog akadni, bármennyire elevenünkbe vág mindaz, amiről beszél. A probléma el-eltűnik, mint a karsztok patakja: az olvasó sokszor el is felejtkezik róla, miről van tulajdonképpen szó. Minthogy az ember csakugyan mikrokozmosz, vele kapcsolatban valóban mindenről lehet beszélni, s Brandenstein nem tud a kísértésnek ellenállni. Mire való itt elmondani pl., hogy minek tartjuk ma az anyagot? S e kérdést még sok másról is feltehetném. Az egész mű úgy tűnik elénk, mint valami lexikon az emberről, amelynek kilenc tizede okos, de eredetiség híján levő referátum. Szerzőnk mindenhez tud ugyan valami reflexiót fűzni, de mégsem tekinthető mindenben annyira szakembernek, hogy komoly tudományos kritikát gyakorolhatna a szóbanforgó elméletek és megállapítások értéke felett, noha a bölcelet Aristoteles szerint is minden tárgyról jogosan elmélkedik. Részletesen tárgyalásra kerül itt az ember testi és lelki mivolta, fejlődése, kultúrája; egész nagy lélektant, természet- és szellemfilozófiát kapunk s azonfelül teológiát is találunk benne annyit, amennyi a bölceletben elhelyezhető. A társadalmi élet, a jog, erkölcs, tudomány, művészet, valamint a technika, a gazdasági élet, nyelv, mythos, stb. stb. mind sorra kerülnek: mibenlétük megvilágíttatik és megítéltetik. Valóban úgy hat sokszor, mintha szerzőnk *de omnibus et quibusdam aliis* akart volna írni, hogy megmutassa, mennyire csonka és értelmetlen mindez, ha nem árad föléjük az ő metafizikájának végső világossága. Őszintén mondhatom, hogy e sokféleségben nekem Brandenstein mégis mindvégig érdekes maradt, mert ahol talán fárasztott is az, amit mondott, érdeklődéssel figyeltem azt, aki mindezt mondja. De hát hol van az ilyen könyvek számára a magamféle olvasó, aki vagy ezért, vagy azért, de mégsem teszi le a könyvet még akkor sem, ha már régen nem ért vele egyet!? A legtöbb embernek a nagy könyv nagy baj: nem meri és nem ér rá olvasni. A világirodalom legnagyobb hatású művei mind egész kisterjedelműek. A *Discours de la méthode*, a *Contrat social*, Platon legmegkapóbb dialógusai, a *Kommunista kiáltvány*, sőt még az *Új testamentum* is kevés lapból áll. Kant kénytelen volt a *Tiszta ész kritikáját* a *Prolegomenává* átírni, hogy hatni tudjon vele. Övnom kell tehát a szerzőket a túlságosan nagyterjedelmű könyvek

írásától, ha eszméiket könyvük lapjairól másokba is szeretnék át-
plántálni.

Ezek után talán jogosan vetem föl a kérdést, mi e terjedelmes
mű vezető gondolata? Mi az a szál, amely Ariadne-fonalunk lehet ez
útvesztőben?

Brandensteint az a ferde helyzet készítette könyve megírására,
melybe az emberről való tudásunk napjainkban jutott. Az újkor
ugyanis az embert a világ központjává és magyarázó elvévé, mégis
nagy mértékben töredékessé tette. Azt látta meg belőle csupán, ami
természet benne, de teljesen elhanyagolta vagy megtagadta a ter-
mészetfölötti mozzanatokot. Ezért az embertant is a természettudo-
mány egyik ágának tekintette és tehetetlenül áll szemben lényünk
személyes valójával. Tudományunk válságának egyik jele éppen
ennek a ténynek felfedezése. Napjainkban ezért olthatatlanul lobo-
gott fel bennünk a vágy, hogy újra igazságosak legyünk az *egész*
emberrel szemben, aki nem csupán test, hanem lélek is. Ebből a
törekvésből született meg a bölceleti embertan újabb fölelevenítése,
mely hivatva van az emberről szóló szaktudományok irányvonalai-
nak összefogására. Az «egész ember» megfejtése ugyanis túlmutat
a szaktudományokon és a bölcelet területére esik. A filozófia pedig
Brandsteinnak első sorban és főleg metafizikát jelent, tehát köny-
vében az ember metafizikáját akarja elénk tárni. Minthogy pedig
az ember igazán mikrokozmosz, azaz a világ kicsinyben, ne csodál-
kozzunk rajta, hogy műve oly nagy anyagot ölel fel, hiszen a teljes
embertan az ő fogalmazása szerint «mikrometafizika, kis metafizika,
amely tartalmazza a nagy metafizika legtöbb alapvető tételét». (I.
köt. VIII. lap.) Szolgáljon ez a szándéka annak igazolására, miért
kénytelen munkájában egész encyklopédiát adni. Nem a természet-
ben, hanem a mindenségben keresi az ember helyét s így a régebbi
természettudományi embertannál annyival óhajt többet nyújtani,
amennyivel több a mindenség, mint a természet.

Eljárásában teljesen tudományosan kíván dolgozni: a tapasztal-
talatból indul, de filozófus lévén, nem akar megmaradni ennek kor-
látai között. Reductiv nyomozással tovább halad és a tapasztalati
tudásnak az ember megértéséhez szükséges előfeltételei, azaz az em-
ber metafizikája felé, mely a szó valóságos értelmében csak az ember
fizikai ismerete után tárul föl a kutató elméje előtt. Ez a módszer
szerzőnk művét igen rokonszenvessé és komollyá teszi szemünkben.
Valóban nem találunk nála egyetlen tételt sem, melyet ne törekednék
a szerinte lehető legtudományosabb módon bizonyítani. Hogy aztán
hite, világnézete és tudományos nyomozásai végül sem jutnak össze-

ütközésbe, hanem megerősítik egymást, abban igazságának egyik legerősebb bizonyosságát látja. Tudatosan keresztyén bölcselő. A keresztyénségnek és a tudománynak illetően találkozásából nagy eredményeket vár, ezért ezt a könyvét általános metafizikája kiegészítésének és a metafizika után következő filozófiai tudományokhoz való legalkalmasabb átvezetésnek véli (I. 476.), amely az ember tevékenységével kapcsolatos számtalan jelenségre van hivatva világosságot deríteni.

Módszere és álláspontja egyaránt a legnagyobb mértékben tiszteletreméltó s elismeréssel kell megemlékezni arról a nagylelkű viselkedéséről, melyet olyan szerzőkkel szemben is tanúsít, akiknek felfogását éppenséggel nem teheti a magáévá. Kritikájában nagy józanság és előkelő tartózkodás van. Még a neki nem rokonszenves elméletekben, pl. Marxról szólva, is meg tudja találni azokat a szempontokat, melyek a bírált elméletek egyik vagy másik pontjával szemben elismerést váltanak ki belőle. Az éles elméjű meglátásoknak sincs híjával műve s általában érdemes e mű problematikája az elmélyedő tanulmányozásra. Részleteiben annyi gazdagság rejlik, hogy külön-külön kellene róla tárgycsoportonként ismertetést írni. Különösen a kultúráról szóló részben sok a lendület és az elevenség: olvasása meg tudja éreztetni velünk, hogy itt szerzőnk egyik kedves témájáról ír.

Az egész mű felépítésének és megoldásának gerince azonban Brandenstein sajátzerű tanítása az okságról, melyet én nem fogadhatok el. Metafizikainak talán metafizikai ez a tanítás, de tudományosnak nem tudományos. A modern tudomány okfogalmát egész önkényesen teljesen más jelentésbe csúsztatja át, mint ahogyan ezt a fogalmat általában értjük. Szerzőnk szerint nem igaz a *Causa aequat effectum*-tétel sem, mert az oknak végtelenül többnek kell lennie, mint az okozat, s éppen ezért nem is mehet át az okozatba. Az «ok» nekünk teljességgel formai fogalom, egy funkcionális viszonyt és nem tartalmi valóságot jelent. Ok mindaz a valóság, mely *lételében* meghatároz egy másik valóságot. Ezt odáig redukálni, hogy végül csak egyetlen ok lehetséges, még pedig egy szabad kezdeményező, a valóságban soha nem volt új sort kezdő szellemi lény, nem más, mint szubsztancializálni egy logikai mozzanatot. — Valóságként kezelni egy értelmi formát, mely ugyan a valóságra érvényes, de nem a valóságból való. Ugyanígy kétségeim vannak értéknek és valóságnak azon összeolvasztása felől, mely szerzőnk bölcséletének szintén egyik tartó oszlopa. Nem osztozom logikájának abban a tételében sem, hogy a lényeg elgondolása által a gondol-

ködő részt vesz, participál a tárgyban, amelyet megismer. Mind-ezeknek részletes megvitatása természetesen nem lehetséges egy ilyen ismertetés keretében, mely csupán a műre való rámutatás kíván lenni. Itt csupán annyit jegyzek meg, hogy ezek a tételek hordozzák Brandenstein egész metafizikáját és vele embertanát is. Rájuk építi a valóságoknak azt a felosztását, hogy van e szerint az abszolút aktuális végtelen végső ok, Isten; utána következnek a potenciálisan végtelen szellemi lények, amilyen pl. a lelki ember is, kinek létéről szerzőnk az általa *teljes tudatnak* nevezett hipotetikus valóság győzi meg; s végül a passzív tárgyi világ, a természet, melyben a szellemi lények hatásukat kifejtik, azaz benne változásokat okoznak.

E metafizika alapján aztán már szinte gyerekjáték az ember világhelyzetét meghatározni: ott áll középpontban a természet és Isten között — félig természet és félig szellem, akinek természeti valója is alkalom arra, hogy rajta a szellem kezdeményezte változásokat hozza létre.

Brandenstein tehát végignyomozva mindazokat a tételeket, melyeket tudományunk az ember világhelyzetére nézve eddig fölvetett, végül is annál a megfejtésnél köt ki, melyet erre a roppant problémára keresztyén hitünk ad. Közben az embert kívül és belül, testében és lelkében, természetes és kultúrális környezetében alaposan megvizsgálta. Ezen az útján érdemes volt őt elkísérni, mert szellemes és sokszor nagyon leleményes ciceronénak bizonyult. A végén mégis megkérdi az ember: miért volt e zezugos útvesztőben való kalandozása, ha egyszer lényegében semmivel sem tud többet, mint amennyit eddig is tudott!? A nagy eredmény állítólag abban rejlik, hogy aki szerzőnk metafizikáját elfogadta, most már *tudja* is, amit eddig talán csak *hitt*. Érvek alapján győződött meg arról, hogy a nyilvánkozatásnak igaza van: Isten, ember és világ háromsága nem csupán hitbéli meggyőződés, hanem tudományos, illetőleg bölcséleti igazság is.

A szándék minden esetre dícséretes, nekem azonban minden hasonló megoldással szemben az az érzésem van, hogy olyan területeket kever össze ilyenkor az ember, amelyek nehezen tűrik el a szintézist. Más a tudomány és más a hit. Életünkben más a rendeltetése az egyiknek, mint a másiknak. A hit nem lesz tudománnyá azzal, ha igazságait ú. n. tudományos érvekkel alátámasztom, mert ezek az érvek különben is olyanok lesznek, mint a Brandenstein-féle okság-elmélet és a többi hasonló. S aztán a tudomány nem is elég ott, ahol hitre szomjazik a lélek. A tudomány sosem lehet életünknek az az irányítója, ami a hit. Legjobb, ha külön tartjuk

a kettőt. Elég, ha a tudomány nem rombolja le a hitet. Erre pedig untig elegendő alkalma van, ha rámutat, mennyi mindent nem tudhatunk, s hogy éppen a legnagyobb és legizgatóbb kérdésekre nézve nincs és nein is lehet a tudománynak felelete. Van ennél fogva életünkben a tudomány mellett helye a hitnek, amely, ha valóban hit, azaz nem logikára, hanem észfölkötti mozzanatra: kinyilatkoztatásra, irracionális megvilágosodásra s hasonlókra támaszkodó meggyőződés, akkor a léleknek olyan motorjává válik, amellyel a folytonos önbizalmatlanságban élő s alapjait újra meg újra vizsgáló tudomány, valamint a természete szerint is kritikus bölcelet nem is mérkőzhet.

A könyvet letéve azt kell mondanom, hogy az ember világ-helyzete tudományos értelemben épp oly homályos maradt előttem, mint eddig volt, illetőleg feladataira és kötelességére nézve épp oly világos, mint volt eddig keresztyén hitem fényénél. Mert hivatásom és kötelességem tudatát csak a hitem képes megvilágítani, de ez viszont nem lehet vezetőm ott, ahol értelmem fel-fellobbanó mécesének kellene a körülöttem terjengő homályt nappallá tenni. Szerzőnk könyvében élveztem az okos, fölényes értelmű kalauzt, aki utat vágott előttem a rengetegben. Ez a metafizikai expedíció igen tanulságos volt, de jobb szerettem volna, ha sokszor több lett volna benne a kapaszkodó és ha a problémák nem oldódtak volna meg oly maguktól értetődően a hit sarkesillaga irányában. Több küszködés, tépelődés emberibb lett volna.

Halasy-Nagy József.

Egy elfeledett költő életrajza.

Légrády Mária: *Indali Gyula, Életrajza, kiadatlan költeményei, szemelvények prózai munkáiból.* Bölcsészettudományi értekezés. Budapest. 1937.).

Kevesen vannak az élők között, akik emlékeznek arra, ami egyik elmosódott gyerekkori emlékem, hogy 1880 júliusában a budapesti lapokban hetekig folyt az izgalmas vita a fölött, hogyan került egy igen tehetséges költő, Indali Gyula, a Titel nevű dunai hajó kezei alá, ahonnan kiemelték holttestét. Ezt a rejtélyt sohasem fogja senki megoldani, mert a halottak nem beszélnek. De Légrády Mária most föllevenítette ennek a tehetséges rajongónak az emlékét, amidőn megírta életrajzát, rendkívüli gondnal összeállította eddig ki nem adott költeményeit, sőt szemelvényeket ad prózai munkáiból is.

A Petőfit követő korszak különösen csapongó lírájának egyik lobbanékony és tehetséges képviselője volt ez az Indali Gyula, s a nevezetes az, hogy kora csak lírikusnak ismerte, az akkori halálsejtéses, borongós divat megszólaltatójának. Most azonban a ki nem adott munkák között egy nagyobb költői beszélyt is találunk *Az életunt* címmel, amely 148 versszakával valóságos versesregénynek mondható. A múlt század 70—80-as éveire a verses regény formája is nagyon jellemző, mert hiszen az egész világ tele volt akkor Byron és Puskin utánzásával. Így ez a most előkerült magyar verses regény is magán viseli az elmúlt kornak jellegét, de tagadhatatlan, hogy igen figyelemreméltó verselési képességet mutat. A magyar nyelv és a magyar rím oly könnyen és erőltetés nélkül csendül meg Indali Gyulánál, hogy nemcsak igazi költő volta mellett tanúskodik, hanem különös érdem is most, amikor a magyar líra tudvalevően igyekszik a rím béklyóitól megszabadulni. Légrády Mária tanulmányát nemcsak azért tartom elolvasásra méltónak, mert egy majdnem elfeledett magyar költőt ismét az irodalom szolgálatába állított, hanem azért is, mert a költő maga megérdemli, hogy a magyar líra fejlődésében megkapja a maga helyét. A gondosan megírt tanulmány közli az eltűnt költő szerelmének történetét és mindazon verseinek foglalatát, amelyek a Bóth István által 1902-ben kiadott régebbi Indali-kötetből hiányoztak.

Hegedüs Loránt.

A Nyugat irodalomtörténete.

— Válasz Schöpflin Aladár «vitatkozás»-ára.

Az ellenbírálát, vagy mint Schöpflin mondja : «vitatkozás», bizonyára a legszabadabb műfaj. Szerzője önkényesen s a maga érdeke szerint rostálja meg a bíráló kifogásait, egyikre válaszol, a másikra nem, s amelyik gáncsra nem felel, arról a viláért sem ismerné el, hogy a bírálónak van igaza. Közben eltér a vitapontoktól, adja a sértettet, felháborodik, félremagyarázza a bíráló félreérthetetlen szavait, pathetikus szavalatba kezd, majd lecsillapul s beszél, beszél, csak azért, hogy könyvéről, — mielőtt megírta és miután megírta, — újra írhasson és — irathasson. Itt-ott beleköt a bírálóba, úgy, hogy ennek okvetlenül felelni kelljen rá s így eléri célját : *egyszer* helyett *háromszor* hívja fel ugyanabban a folyóiratban vagy lapban a figyelmet művére.

Azt lehetne mondani, hogy mindez a megbírált szerzők lélek-tanához tartozik. Olyanok ők e tekintetben, mintha egy anya szülte

volna őket. Maguktartásában van bizonyos női vonás, s ez nem is csoda, hiszen az író egész munkája nőies: a benyomásoktól megtermékenyül s születendő művét addig táplálja képzelete méhében, míg világra hozhatja. Mikor ez megtörtént, természetes, hogy úgy védi, mint tigrisanya a gyermekét, s a bírálóban látja szüleménye legádázabb és leggonoszabb ellenségét.

Egy és más tekintetben ilyen ellenfélre akadtam Schöpflin Aladárban is. Ő azonban nem tehet erről. Nem lehet kivétel a szabály alól. Ellenbírálataiban hasonló fogások, fékezett indulatok és taktika mutatkoznak, mint más szerző e nemű vitáiban. Lássuk rendre őket.

1. Schöpflin a köztünk felmerült «vitapontok» nyugodt és becsületes megbeszélésére szólít fel, s a «nyugodt megbeszélést» sérelemmel és felháborodással kezdi. Megütközik azon, hogy irodalompolitikusnak neveztem s ez ellen nyomatékosan tiltakozik, mert — úgymond — jóhiszeműségét gyanúsítottam meg. Ezt a szó-gyűlöletet nem értem. Az «irodalompolitika» szó nem azt jelenti, hogy politikusok művelik és igazgatják az irodalmat, amint a kultúrpolitika sem kizárólag a politikusoktól várja művelődésünk irányítását. Klebelsberg pl. sohasem zavarta a tudóst munkájában, függetlenségében, s bizonyára így cselekszi ezt az írókkal szemben a józan irodalompolitikus is. Bírálatomban egyébként utaltam az irodalompolitika körére és tárgyára. A Nyugatban Illyés Gyula is használja e szót Schöpflinnel kapcsolatban (1937. júl. szám), s míg Schöpflin *torz* szónak, Illyés *szörnyű* szónak mondja. Úgy látszik, mind a ketten attól az értelmezéstől rettegnek, melyet a szóba belemagyaráznak. Azt hiszem, elemi jogom, hogy ha egy szót «ráakasztok» valakire, azt abban az értelemben fogadja el az illető, melyet én adok a szónak. Szerintem a szó nem megbélyegző, hanem megtisztelő, hiszen csak olyan író hathat eszméivel az irodalom irányítására, akinek az írók köztársaságában tekintélye van. Azt mondja Schöpflin: nem volt *célja* egyes dolgokat taktikailag elhomályosítani, másokat a valóságtól eltérő világlátásba helyezni. Persze, hogy tudatosan nem volt célja s mégis ezt tette. Én azt írtam: «Schöpflin irodalompolitikai *elfogultságának* más oka, sőt célja is van . . . a *részrehajló* rajznak átlátszó célja van . . .» stb. Bizonyos tekintetben elfogult irodalompolitikusnak mondtam és tartom őt, aki azonban, mint látszik, nem tudja s nem is hiszi, hogy elfogult. Innen van, hogy meggyőződése lehet becsületes és őszinte s ezt el is ismerem. De miért tartsak tiszteletreméltónak oly meggyőződést, mely véleményem szerint egy adott kérdésben helytelen úton jár?

2. Az is sérelme Schöpflinnek, hogy ezt a mondatot: «Schöpflin

úgy színezi a Nyugat jelentőségét . . . , hogy a tehetségtelenség, unalom és züllés posványából a Nyugat húzta ki a magyar irodalmat, — neki tulajdonítom, s tiltakozik ellene, mert ő ilyen durva kifejezéseket nem használ. Íme a félremagyarázás iskolapéldája. Az idézett mondat az *én véleményem*, amit az is bizonyít, hogy bírálatomban nincs idézőjellel ellátva. Hogy alpári? Akkor irtsuk ki nyelvünkéből e képes kifejezést is : «a kátyuból húzta ki». De a mondat értelmét is sérelmesnek találja a szerző, azt állítva, hogy kritikájában a Nyugat előtti irodalmat illetőleg is a lehetőségig méltányos igyekezett lenni. Olvassa el bárki *A Nyugat indulása* című fejezetet, s látni fogja az új irodalomnak a régiebb vagy egykorú irodalom rovására történt dícséretét. Csak egy mondatot ragadok ki : «Végig-sorolhatjuk az összes kiválóbb írókat (a kilencvenes évekből ájtött írókat), nem találunk köztük olyant, aki a gondolatban való elmélyedés, a magatartás függetlensége, az élet és társadalomkritika bátorsága dolgában magasan felette állott az iskolavégzett emberek átlagának» (143. l.). E szerint Mikszáth és Herczeg sem állt felette az «átlagnak», jóllehet épp Schöpflin állapítja meg Mikszáthról (147. l.), hogy «vele jutott be irodalmunkba a modern társadalmi kritika». Jól látom én most már az efféle ellentmondások lélektani okát : kiválóbb íróinkról rajzolt arképeit a szerző némi átdolgozással illesztette bele könyvébe, de amikor a Nyugat jelentőségének méltatásához ért, úgy megmámorosodott élete legszebb élményeinek emlékeitől, hogy az írói arképeiben mondottakról megfeledkezett.

3. Hogy mennyire indokolt volt részemről a Schöpflin által festett kép ellenképeként egy-két kiváló tudósunknak Ady és a Nyugat köréről írt véleményének idézése, azt legjobban bizonyítja, hogy a szerző e miatt teljesen elveszti nyugalmát, felháborodásában szinte — de csak szinte — ügyészért kiált s arra az embertelen büntetésre ítél : olvassam el a Nyugatnak több évfolyamát, s a hely és szerző pontos megnevezésével mutassam ki, hol és mikor támadták, kisebbitették, gúnyolták, szidalmazták a Nyugatban a magyarságot. Azzal, hogy idéztem, — hangzik kaján ötlete — azonosítottam magam az idézetekkel, tehát bizonyítsak. Látni való, hogy Schöpflin e körmönfont okoskodással egyszersmindenkorra elejét akarja venni annak, hogy a Nyugat multját bárki is szóvá tegye. De téved. A munkát, melyre engem ítél, bizonyára el fogja végezni Schöpflin ötletének hatása alatt valamelyik «jobboldali» ifjú filológus, mint ahogy az ellenkező világításban ezt a munkát eivégezte Farkas Lujza, aki Schöpflin Nyugat-történetét megelőzte s ezzel ezt tulajonképpen fölöslegessé is tette. Nekem, ha «komoly kritikus»-nak tar-

tom is magam, ez az aprólékos munka kötelezettségemen kívül esik, mégpedig a következő okoknál fogva :

Idézeteim pontosan nem is a Nyugat folyóiratra, hanem a *nyugatosok körére, mozgalmára* vonatkoznak, ezért írtam «Nyugatban» helyett «Nyugaton»-t, s ezért beszél Horváth János a vádakkal kapcsolatban Adyéről, Ady köréről. Nemcsak a Nyugat folyóirat képviselte t. i. ebben az időben (1910) a nyugatosokat : szellemük ott volt a *Világban* s egyéb lapokban, a kávéházi találkozásokon, a nagyváradi Holnaposok tereferéiben stb. S hogy másrészt a szeg fejére üssek : bírálatomnak nem is az volt a határozott célja, hogy a Nyugatnak vagy nyugatosoknak «bűnlajstromát» mennél teljesebben mutassam ki, hanem az, — amit ezúttal bírálatomból idézek — hogy «az egykori bírálatok töredékes idézése egy-két vonással teljesebbé tegye Schöpflin rajzát». Az ő Ignotus-, Osváth- és Fenyő-idézeteivel szegeztem szembe Beöthy- és Horváth-idézeteket. Nem az a leglényegesebb tehát bírálatom szempontjából, hogy a Schöpflin-festette rózsaszínű kép, vagy a Beöthy-Horváth-féle sötét rajz hívebb-e, hanem az, hogy a Nyugat-mozgalom tárgyalásánál az egykorú konzervatív oldal vádjait, aggodalmait és általában kritikáját is lelkiismeretesen számba kell venni, ha a közelmúltnak legalább megközelítőleg hű képét akarjuk átadni az utókornak. (Ez is irodalompolitika s nem értem, mit talál ebben Schöpflin «torz»-nak.) Ami tehát a Nyugat és Ady köre elleni vádak idézését illeti, a mondottak alapján az e miatti számonkérést indokolatlannak, jogtalanak és nevetségesnek tartom, s ezért visszautasítom. Ha a Nyugat sértve érezte magát e vádak igazságtalansága miatt, miért nem kért jogvédelmet az igazságszolgáltatástól ezelőtt huszonhét évvel? Miért most, megvénhedt korában keresi ifjúkora «becsületét?»

4. Mindaz, amit Schöpflin a Nyugat irányváltozására, hangja élességének csökkenésére, s az idők, munkatársak változására nézve mond, helyes s ezt az érvelését elfogadom. De téved ott, ahol a Napkelet munkatársainak «elharácsolását» teszi szóvá s azt mondja : A «harácsolás» szóban elégül ki a Napkelet egykori szerkesztőjének bosszúsága néhány munkatársának elvesztése miatt. Íme a bosszúálló kritikus!». A tény az, hogy a Napkelet egy-két munkatársa akkor ment át a Nyugathoz, mikor már nem én szerkesztettem a Napkeletet. Ha tehát oly kaján ember volnék, amilyennek Schöpflin tart, tulajdonképpen örülnöm kellett volna annak, hogy akik hozzám hívek voltak, utódomat otthagyták. De — s ez a fontos — nem is erről volt szó bírálatomban, hanem arról, hogy a Nyugat szerkesztője a *magá irodalomtörténetében* «harácsolja el» a

Napkelet íróit, mikor pl. az erdélyi irodalmi mozgalomról azt állítja, hogy a Nyugat nyomdokain indult, s a Nyugat körül «alakult kis körbe» (273. lap) a Napkelet íróit is betereli (Rédey, Halász, Dallos). Ime, mily szórakozottan olvasta Schöpflin bírálatomat s mily ok nélkül próbált ütni egyet a «bosszúálló kritikus» ötletével tárgyilagosságomon. Igen sajnálom a szerzőt, hogy csak egy hónapig örülhetett ötletének.

5. Az is jellemző az ilyen vitatkozások értékére nézve, hogy mikor a szerző szociológiai módszerének egy-két hiányáról szólok, ellenvetéseimből a szerelmi líráról szóló mondatot ragadja ki, egyéb érveimre fittyet hány. De ezzel is a maga elméletére mér csapást. «Azt hiszi Keményfy, hogy Petőfi akkor is ugyanazokat a verseket írta volna, ha nem a jó öreg kocsmáros fia, ha nem töltötte volna fiatalsága nagy részét az országban való ide-oda vándorlásban stb.» De hiszen épp azért van szükség a lírikusnak elsősorban az *életrajzára*, mert ez közelebből magyarázza meg költészetét, mint egy akármilyen széleskörű társadalmi rajz. Ady vallásos, szerelmi lírájáról és szimbolizmusáról van szó, s erre Schöpflin Petőfi kalandozásai felé kalandozik el abban a hitben, hogy ott több szociológia terem számára. Ugyan vajjon mi köze a *September végénnek* a költői társadalmi állapotokhoz? «Erről bizony kár vitatkozni».

6. Az is különös, amivel a szerző a könyvében mellőzött és elhallgatott jelentős írókat illetőleg mentegetőzik. «Csak azokat az írókat... tartottam szükségesnek tárgyalni, akik az általam felvetett szempontból magukra hívják a figyelmet». Tűzbe felét e szempontoknak! — kiálthatnók Kazinczyval, hiszen csak fontosabb e szempontoknál a tárgyilagosság! Miféle «szempontok» azok, amelyeknek «reflektor-szelvényéből» a Nyugatnak egyetlen jelentékeny írója sem maradt ki, míg a többiek — annál többen?

7. Schöpflin megbírálja önmagát is, és belátja, hogy irodalomtörténete — nem irodalomtörténet. Ez szép tőle. Kevésbé szép, hogy e vallomás kapcsán bírálóit tudatlansággal vádolja. Gondolnia kellett volna arra, úgymond, «hogy vannak olyanok, akik irodalomtörténet alatt nem tudnak mást elképzelni, mint életrajzokkal, könyvcímekkel, évszámokkal, bibliográfiával, s talán statisztikai táblázatokkal felszerelt művet». A szerző kifejedte a fényképeket! (Az idézett mondat, t. i. Pintér Jenőnek a nagyközönség számára készült népszerűs igen hasznos képes irodalomtörténetére vonatkozik, melybe a szerző is beküldte arcképét.) Nos, ismerünk másféle irodalomtörténetet is. Hogy csak a hazáikat említsük: Pintér Jenő Tudományos rendszerezését, Horváth János irodalomtörténet-írását,

Farkas Gyula szellemtörténeti műveit stb. Minthogy azonban a szerző maga essay-vé fokozza le könyvét, legyen szabad figyelmét felhívni, hogy az életrajzi adatok az essay-t sem teszik tönkre. Péterfy Jenő Kemény Zsigmondjában váltig sajnálja, hogy nem használhatja fel az életíró adatait, pedig regényíróról ír. Életrajz nélkül «oly helyzetben vagyunk, — mondja Péterfy — mint az építész, ki a tetőt rakja, mielőtt az alapot vetette volna meg». Vagy ott van a ma nálunk sokat idézett Dilthey. Essay-i nemcsak életrajzi adatokat, szociológiai vonatkozásokat, művészeti kapcsolatokat, hanem esztétikai méltatásokat, sőt ritmus és verselemzéseket is tartalmaznak (Hölderlin). Vagy ott van Horváth János Kisfaludy Sándor-tanulmánya. Ő sem restelli, hogy végére járjon pl. a sokat tárgyalt Himfy-strófának s megállapítsa forrását. Ezzel szemben mi a Schöpflin eljárása? «Hogy miben és mivel gyarapította (Babits) a magyar verstechnikát, ritmusai milyen új eredményeket hoztak a magyar nyelv ritmizálásában, *azt a tudomány feladata lesz kielemezni*, épp úgy, mint azt a gazdagodást, melyet költészete a magyar költészetbe hozott». Szóval az egyetemi vagy középiskolai tanárok majd elvégzik azt a munkát, melyet épp az essay írójától várnánk! A szerzőben ugyanis van érzék a lírai költészet szépségei iránt, de nem tud számot adni élevezete okairól, nem tudja és nem is kísérli meg elemezni a művészi hatás titkait. Ehhez már nincs meg a kellő érzéke, s innen van, hogy pl. Babitsról írt fejezete csupa általánosság, közhely, szólam, külső megfigyelés. Mikor Babits lírájáról szól s a költő belső gátlásaihoz ér, izgatottan lessük, hogy mondjon már valamit. S ekkor ezzel a lapos mondattal hűt le: «Hozzá kell még tenni, hogy összes költőink között ő volt a legtávolabb a journalizmustól». Hogy mi köze ennek az észrevételnek Babits «komplikált» és gátlásokkal teli lírájához, az a szociológia titkai közé tartozik. Amilyen jeles méltatója Schöpflin a regényíróknak s kitűnő megfigyelője a költők emberi vonásainak, oly szegényesek, ihlet nélküliek a líráról írt jellemzései. A toll sem áll jól a kezében, mikor ilyesmiről ír.

Bírálatomban ily aprólékos, de azért lényeges hibákra nem mindig térhettem ki, mert nem foglalhattam le folyóiratunk egész számát. Nagy vonásokban azonban kimutattam, hogy a könyv egyoldalú: világnézetében, irodalomtörténeti szempontjaiban, az írók értékelésében. Ezzel szemben hangsúlyoztam, hogy vannak igen valószínű s részben úttörő társadalmi rajzai, mintaszerű összefoglaló jellemzései (ezeket tán annak köszönheti, hogy már többször is írt egy-egy tárgyról), meglepően friss megfigyelései, melyek különösen a prózáírók rejtettebb tulajdonságait villantják az olvasó elé. Úgy

éreztem, tárgyilagos vagyok s a szerző most korlátoltságot (csak egyféle irodalomtörténetet ismerek), elfogultságot (a jobboldal páncélzatában és zászlós kopjával rontok neki) s maradiságot vet szememre. Az olvasó elnézését kell kérnem, hogy e személyeskedő megjegyzésekre adandó válaszból személyemet nem vonhatom ki teljesen.

8. «Nem hiszem, hogy Keményfy *ma is* azon az állásponton avn (mikor voltam?), amely Adyt, Babitsot, Móriczot, Kosztolányit, Tóth Árpádot kitagadta a nemzetből és a nemzeti irodalomból». A szerző ezt a gondolatot háromszor is váltogatja vitatkozásában, teljesen alaptalanul. Tóth Árpádot egyénileg is, mint költőt is becsültem; Kosztolányit legjelesebb stílművésznünknek tartottam, de személyesen nem ismertem. Tóth Árpádról, Kosztolányiról, valamint Móriczról, Babitsról *bírálatot* sohasem írtam s Adyról is csak egy vele foglalkozó könyvvel kapcsolatban (Makkai: *Magyar fa sorsa*) emlékeztem meg a Napkeletben. Honnan meríti hát Schöpflin a maradiság (konzervativizmus) vádját, melyet különben egyáltalán nem tartok kisebbitésnek, hiszen ez az álláspont éppoly tiszteletreméltó, mint a haladó irányzat. Tudja meg hát Schöpflin Aladár, hogy első megértői közé tartoztam az *Új verseknek* s a *Vér és arany*-nak, Nagyváradon a Holnaposokkal (Juhász Gyula, Dutka Ákos, Emőd Tamás stb.) együtt személyesen ünnepeltük a körünkben megjelent Ady Endrében a költőt (s nem a politikust!), Udvarhelyen pedig Szabó Dezsővel 1909-ben Ady-matinét rendeztünk elég nagy sikerrel. Értse meg hát végre Schöpflin Aladár, hogy ha valaki nem azonosítja magát a régi Nyugat és köre politikai kapcsolataival, hetvenkedő modorával, egymást jistenítésével s mindazzal, ami Horváth János egykorú vádjaival megbélyegezett, amik azonban a tévútra vezetett Adyn kívül az említett írókat nem érintették, — még igen messze áll a maradiságtól. Messze, de még sem oly távol, mint Schöpflin Aladár, ki *ma is* szépíti könyvében mindazt, mit a legnagyobb messzeség sem szépíthet meg.

De ez tán nem is csoda. Harminc éves szokás az ember természetévé válik. Innen van, hogy pl. a Nyugat írói *ma is* éppúgy dicsőítik egymást, mint egykor, s ebben az egy tekintetben — ó-konzervatívok. Schöpflin könyvéről lám nem is egy, hanem hat ismertető cikk jelent meg a Nyugatban. Az elsőt ő maga írta, a másodikat Illés Endre, a harmadikat a szerző fia (*Apám könyvéről* címmel s ez a legízlesebb), a negyediket Erényi Gusztáv, az ötödiket Illyés Gyula. (Becsületére válik, hogy elhárítja magától az őt meg nem illető kitüntetések, a hatodikat Vas István. Példátlan eset a magyar irodalom-

ban, hogy egy folyóirat szerkesztője saját művéről ennyi magasztalást közöljön. A légvakmerőbb dicsőítő kritikus a különben tehetséges Illés Endre, aki párhuzamában Schöpflint már nem is Gyulai Pál mellé, hanem — úgy látszik — *főlé* helyezi, mert Schöpflin «mondataiban soha nem volt pattogás, zsörtölődés, megsértettség (!) és sértő agresszió» stb. Mit szóljunk mindehhez? Páratlanul egészséges természet a szerzőé, hogy mindezt lenyelte, sőt közölte. Állhatja-e a tárgyilagos bírálatot az a szerző és szerkesztő, akit környezete is, önmaga is ily mértéktelen módon elkényeztet? Mégis van hát irodalomtörténeti rang! Sőt rangsor is! Mert csak más, ha valakit Gyulai Pállal mérnek össze s más, ha Czvittinger Dáviddal, aki tudvalevőleg szintén neves írókat hagyott ki irodalomtörténetéből s így az összehasonlításnak itt is meglenne a kellő alapja.

E mérhetetlen hiúság és hízelgő tömjénezés felidézésekor a bíráló mit tehet egyebet: leteszi a tollat, lemond a gáncs, gúny, kárhoztatás hangjáról is, mert e jelenség gyógyíthatatlan betegség-számba megy a Nyugatnál.

Keményfy János.

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

716. SZÁM.

1937 JÚLIUS

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1937

Megjelenik minden hó elején.

TARTALOM.

	Lap
I. AZ ELCSATOLT TERÜLETEK MAGYAR EGYETEMI IFJÚSAGA.	
Kornis Gyulától — — — — —	1
II. AZ ÖREGEDÉSRŐL. — Báró Korányi Sándortól — — — — —	24
III. AZ ORVOS ISKOLÁJA. — Grósz Emiltől — — — — —	43
IV. A PRAELOGIKUS GONDOLKOZÁS ÉS A NÉPMESÉK CSODAS ELEMEL. — Solymossy Sándortól — — — — —	53
V. A NÉMA NEMZET. — Balogh Józseftől — — — — —	76
VI. AZ UTOLSÓ RÖG. — Regény. (I.) — Gesztesi-Balogh Gábortól —	89
VII. KÖLTEMÉNYEK. — <i>Legjobb.</i> — <i>Palotában szerettem volna élni.</i> — <i>Katona-karmester.</i> — Falu Tamástól — — — — —	107
VIII. SZEMLE. — <i>Hals.</i> — Farkas Zoltántól — — — — —	109
IX. IRODALOM. — 1. <i>Berzeviczy Albert posthumus könyve.</i> — (Ber- zeviczy Albert: <i>Az absolutismus kora Magyarországon.</i> IV. k.) — Nagy Miklóstól.	
2. <i>A magyar adóteher megoszlása.</i> — (Dr. Fellner Frigyes: <i>Adó- teher-megoszlás.</i>) — Domány Gyulától.	
3. <i>Az erdélyi magyar tudományos élet.</i> — (Jancsó Elemér: <i>Magyar tudományos élet Erdélyben 1918-tól napjainkig.</i>) — A. P.-tól.	
4. <i>Élet egy óceánjárón.</i> — (Kovrig János: <i>Első osztályú fedélzetén.</i>) r. r.-tól.	
5. <i>A haláltáncok története.</i> — (Kozáky István: <i>A haláltáncok tör- ténete.</i>) — Révay Józseftől — — — — —	116

A BUDAPESTI SZEMLE tájékoztatni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából és támogatásával jelenik ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek címezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Előfizetések és reklamációk a Franklin-Társulathoz küldendők. **Előfizetési ár félévre (6 szám) P 12.—.**

Előfizetéseket egyébiránt minden könyvárús is elfogad. Bécsben Szelinski György cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs, I. ker. Kärntnerstrasse 59.

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

717. SZÁM.

1937 AUGUSZTUS

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1937

Megjelenik minden hó elején.

TARTALOM.

	Lap
I. A NEMZETI SZÍNHÁZ ELSŐ MŰVÉSZ-NEMZEDÉKE. — Kéky Lajostól	129
II. TERMÉSZET ÉS SZELLEM. — Bauch Brunótól	159
III. A NEMZETI SZÍNHÁZ ELSŐ JUBILEUMA. — Rédey Tivadartól	179
IV. NEMZETI SZÍNHÁZUNK ÉS A KÖZVÉLEMÉNY A XIX. SZAZADBAN. — Pukánszky Kádár Jolántól	187
V. AZ UTOLSÓ RÖG. — Regény. (II.) — Gesztesi-Balogh Gábertől	213
VI. KÖLTEMÉNYEK. — <i>Dalolj, testvérem.</i> — <i>Életharc</i> . . . — Havas Istvántól	228
VII. SZEMLE. — <i>Képzőművészet.</i> — Ybl Ervintől	231
VIII. IRODALOM. — 1. <i>Nyelvrokonság és lelki rokonság.</i> — (Zsirai Miklós: <i>Finnugor rokonságunk.</i>) — Papp Istvántól.	
2. <i>Pilsudski Lengyelországa.</i> — (Machray Róbert: <i>The Poland of Pilsudski.</i>) — Horváth Jenőtől	244

A BUDAPESTI SZEMLE tájékoztatni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából és támogatásával jelenik ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek címezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Előfizetések és reklamációk a Franklin-Társulathoz küldendők. **Előfizetési ár félévre (6 szám) P 12—.**

Előfizetéseket egyébiránt minden könyvárús is elfogad. Bécsben Szelinski György cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs, I. ker. Kärntnerstrasse 59.

Felelős kiadó: Szécsi Elek. — Franklin-Társulat nyomdája: Ábrai V.

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

718. SZÁM.

1937 SZEPTEMBER

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1937

Megjelenik minden hó elején.

TARTALOM.

	Lap
I. GYULAI PAL POLITIKAI ÉS TÁRSADALMI KÖRE A KIEGYEZÉS KORABAN. — Papp Ferencről	257
II. A HUNYADIÁK HOLLÓS CÍMERE. — Fest Sándortól	277
III. MŰVÉSZI HANGFESTÉS ÉS HANGUTÁNZÁS. (I.) — Zlinszky Aladártól	294
IV. AZ ELŐADÁS ÉS FELOLVASÁS MŰVÉSZETE. — Csengery Jánostól	321
V. AZ UTOLSÓ RÖG. — Regény. (III.) — Gesztesi-Balogh Gábortól	331
VI. AZ AKROPOLISON. — Költemény. — Dutka Akostól	345
VII. SZEMLE. — <i>A népnyelv ügye Finnországban.</i> — Papp Istvántól	347
VIII. IRODALOM. — 1. <i>A történeti Erdély önkormányzati élete.</i> — (Dr. Endes Miklós: <i>Erdély három nemzete és négy vallása autonómiájának története.</i>) — Nagy Miklóstól.	
2. <i>Caesar és Nero.</i> — (Phyllis Bentley: <i>Ave Caesar!</i> — Arthur Weigall: <i>Nero.</i>) — Révay Józseftől	364

A BUDAPESTI SZEMLE tájékoztatni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából és támogatásával jelenik ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséghez illető közlemények a szerkesztőségnek címezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Előfizetések és reklamációk a Franklin-Társulathoz küldendők. **Előfizetési ár félévre (6 szám) P 12.—.**

Előfizetéseket egyébiránt minden könyvárús is elfogad. Bécsben Szelinski György cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs, I. ker. Kärntnerstrasse 59.

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

719. SZÁM.

1937 OKTÓBER

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1937

Megjelenik minden hó elején.

TARTALOM.

	Lap
I. A JOGRENDSZER TAGOZÓDASANAK PROBLÉMAJA. (I.) — Vitéz Moór Gyulától	1
II. PARIZSI MAGYAR EMLÉKEK. — Horánszky Lajostól	18
III. MŰVÉSZI HANGFESTÉS ÉS HANGUTÁNZAS. (II.) — Zlinszky Aladártól	2 ¹⁾
IV. THALÈS BERNARD ÉS AZ EGYETEMES IRODALOM. — Hankiss Jánostól	47
V. AZ UTOLSÓ RÖG. — Regény. (IV.) — Gesztesi-Balogh Gábortól	70
VI. KÖLTEMÉNYEK. — <i>Együtt az erdőn.</i> — <i>Észak felé.</i> — Aprily Lajostól	84
VII. A «NYUGAT» IRODALOMTÖRTÉNETE. — Keményfy Jánostól	86
VIII. SZEMLE. — <i>Magyar felsőoktatás.</i> — Grósz Emiltől	107
IX. IRODALOM. — 1. <i>Az ember a mindenségben.</i> — (Báró Brandenstein Béla: <i>Az ember a mindenségben.</i>) — Hegedüs Loránttól.	
2. <i>Magyar könyv az iszlámról.</i> — (Germanus Gyula: <i>Allah akbar.</i>) Kállay Kálmántól.	
3. <i>Bizánc után Bizánc.</i> — (Jorga Miklós: <i>Byzance apres Byzance.</i>) Horváth Jenőtől	115

A BUDAPESTI SZEMLE tájékoztatni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából és támogatásával jelenik ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek címezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Előfizetések és reklamációk a Franklin-Társulathoz küldendők. **Előfizetési ár félévre (6 szám) P 12.—.**

Előfizetéseket egyébiránt minden könyvárús is elfogad. Bécsben Szelinski György cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs, I. ker. Kärntnerstrasse 59.

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

720. SZÁM.

1937 NOVEMBER

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1937

Megjelenik minden hó elején.

TARTALOM.

	Lap
I. A TÁJFOGALOM JELENTŐSÉGÉRŐL. — Gróf Teleki Páltól	129
II. A JOGRENDSZER TAGOZÓDÁSÁNAK PROBLÉMÁJA. (II.) — Vitéz Moór Gyulától	142
III. LISZT FERENC SZÁRMAZÁSA ÉS HAZAFISÁGA. (I.) — Csekey Istvántól	168
IV. MŰVÉSZI HANGFESTÉS ÉS HANGUTÁNZÁS. (III.) — Zlinszky Aladártól	186
V. AZ UTOLSÓ RÖG. — Regény. (V.) — Gesztesi-Balogh Gábortól	209
VI. KÖLTEMÉNYEK. — <i>Vízcepek.</i> — <i>Őszi barack.</i> — Falu Tamástól	223
VII. SZEMLE. — <i>Egy év magyar drámatermése.</i> — Kéky Lajostól	225
VIII. IRODALOM. — 1. <i>Eger művészete.</i> — (Szmrecsányi Miklós: <i>Eger művészetéről.</i>) — Ybl Ervintől.	
2. <i>A «Nyugat» irodalomtörténete.</i> — Válasz Keményfy János bíráló- latára. — Schöppin Aladadártól.	
3. <i>Válasz Hegedűs Loránt megjegyzéseire.</i> — Bárány Brandenstein Bélatól	240

A BUDAPESTI SZEMLE tájékoztatni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából és támogatásával jelenik ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek címezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Előfizetések és reklamációk a Franklin-Társulathoz küldendők. **Előfizetési ár félévre (6 szám) P 12.—.**

Előfizetéseket egyébiránt minden könyvtár is elfogad. Bécsben Szelinski György cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs, I. ker. Kärntnerstrasse 59.

Felelős kiadó: Szécsi Elek. — Franklin-Társulat nyomdája: Ábrai V.

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

721. SZÁM.

1937 DECEMBER

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1937

Megjelenik minden hó elején.

TARTALOM.

	Lap
I. A SZÖVETKEZET ÉS A KERESKEDELEM. — Báró Malcomes Bélától	257
II. CHESTERTON. — Sebestyén Károlytól	280
III. LISZT FERENC SZARMAZASA ÉS HAZAFISAGA. (II.) — Csekey Istvántól	310
IV. AZ UTOLSÓ RÖG. — Regény. (VI.) — Gesztesi-Balogh Gábortól	327
V. A HITETLEN BÜNTETÉSE. — Költemény. — Szabó Lőrincztől	346
VI. DEGAS. — Farkas Zoltántól	349
VII. SZEMLE. — 1. Arany János, a magyar lángelme. — Ravasz Lászlótól.	
2. Surányi Miklós. — Nyirő Józseftől	356
VIII. IRODALOM. — 1. Az etika alapvonalai. — (Bruno Bauch: <i>Grund- züge der Ethik.</i>) — Varga Sándortól.	
2. Egy új bölcséleti embertan. — (Báró Brandenstein Béla: <i>Az ember a mindenségben.</i>) — Halasy-Nagy Józseftől.	
3. Egy elfeledett költő életrajza. — (Légrády Mária: <i>Indali Gyula. Életrajza, kiadatlan költeményei, szemelvények prózai munkái- ból.</i>) — Hegedüs Loránttól.	
4. A «Nyugat» irodalomtörténete. — Válasz Schöppfin Aladár «vitatkozás»-ára. — Keményfy Jánostól	366

A BUDAPESTI SZEMLE tájékoztatni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából és támogatásával jelenik ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek címezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Előfizetések és reklamációk a Franklin-Társulathoz küldendők. **Előfizetési ár félévre (6 szám) P 12—.**

Előfizetéseket egyébiránt minden könyvárús is elfogad. Bécsben Szelinski György cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs, I. ker. Kärntnerstrasse 59.